

МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 82

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

Журнал включений до Переліку наукових фахових видань України відповідно до Наказу МОН України № 928 від 11 червня 2026 року (додаток 14) строком на три роки з 01 червня 2026 року по 31 травня 2029 року з присвоєнням категорії «Б».

Кластер: Право.

Спеціальності: D8 Право, D9 Міжнародне право.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний університет

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet

Вченою радою Міжнародного університету

протокол № 2 від 21 вересня 2026 року.

Головний редактор: Діденко Лариса Василівна – доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри цивільно-правових дисциплін та статистики Міжнародного університету, Україна

Члени редакційної колегії: Тицька Яна Олександрівна – доктор наук, доцент, декан факультету права та економіки, професор кафедри державно-правових дисциплін (за сумісництвом) Міжнародного університету, Україна; Федотов Олексій Павлович – доктор наук, професор, професор кафедри морського, митного та інформаційного права, начальник науково-дослідної частини Національного університету «Одеська юридична академія», Україна; Філатов Віктор Вікторович – доктор наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права Університету митної справи та фінансів, Україна; Качурінер Вікторія Львівна – кандидат наук, доцент, доцент кафедри морського та міжнародного права Міжнародного університету, Україна; Сафончик Оксана Іванівна – доктор наук, професор, професор кафедри приватного права Національного університету «Одеська юридична академія», Україна; Пасечник Олена Владиславівна – доктор наук, професор, в.о. завідувачки кафедри морського та міжнародного права Міжнародного університету, Україна; Warren G. Lavey – Doctor of Science, Professor, Adjunct Professor University of Illinois, Urbana-Champaign, IL, USA; Лукасевич-Крутник Ірина Степанівна – доктор наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету, Україна; Спасова Катерина Іванівна – кандидат наук, доцент, доцент кафедри приватного права Національного університету «Одеська юридична академія», Україна; Балтаджи Поліна Миколаївна – кандидат наук, доцент, професор кафедри державно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ, Україна; Мальський Маркіян Маркіянович – доктор наук, доцент кафедри європейського права факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна; David Ramiro Troitino – PhD, Professor, Jean Monnet and UNESCO Professor, Tallinn University of Technology, Estonia; Bílková Veronika – Head of the Department of Public International Law, Head of the Department of Public International Law, Czech Republic; Рудой Катерина Миколаївна – доктор наук, професор, професор кафедри адміністративного права і процесу Одеського державного університету внутрішніх справ, Україна

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету», допускається лише з письмового дозволу редакції.

У разі передрукування матеріалів посилання на «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1551 від 09.05.2024 року

Ідентифікатор медіа: R30-04395

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Міжнародний гуманітарний університет (вул. Фонтанська Дорога, 33, м. Одеса, e-mail: mgu_rektorat@ukr.net, Тел.: +38 (048) 719-88-38).

Мови видання: українська, англійська.

Адреса редакції:

Міжнародний університет

вул. Фонтанська дорога 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна.

Телефон: +38 (098) 985-01-58, www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія «Юриспруденція», 2026

© Міжнародний університет, 2026

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

---

*Ілин Л. М.,**кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри права імені академіка УАН о. Івана Луцького,
проректор з якості освіти та цифрової трансформації
Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4319-2327>*

ВИБІРКОВА ПРАВОВА ТЯГЛІСТЬ ЯК ПРИНЦИП КРИТИЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ ІСТОРИЧНОЇ ПРАВОВОЇ СПАДЩИНИ

Анотація. У статті досліджено вибіркиму правову тяглість як принцип критичної реконструкції правової спадщини в сучасному українському правопорядку. Правову спадщину охарактеризовано як сукупність успадкованих норм, інститутів, доктрин, символів, практик і досвіду, належність яких до минулого сама собою не визначає їхньої нормативної цінності. Правову тяглість розкрито як спосіб установлення змістового зв'язку між станами правової системи через відбір, тлумачення, передавання, переосмислення, адаптацію та інституціоналізацію елементів спадщини. Її відмежовано від правонаступництва, що передбачає формально-юридичний перехід прав, обов'язків і компетенцій, а також від правової традиції та історичної пам'яті. Показано, що історична пам'ять забезпечує відбір та інтерпретацію державно-правового минулого, формуючи ціннісне середовище правотворення, тоді як правова традиція відтворює відібрані смисли в юридичній мові, доктрині, освіті та правозастосуванні. Вибірковість тяглості не отожднюється з довільністю, а означає необхідність публічно обґрунтованого вибору між способами поведінки з успадкованими правовими елементами. Для їх оцінювання запропоновано сім взаємопов'язаних критеріїв: конституційно-аксіологічну сумісність; відповідність правам людини та верховенству права; історичну достовірність; узгодженість із національною і конституційною ідентичністю; демократичну легітимність; функціональну та інституційну спроможність; системну сумісність із чинним правопорядком і міжнародними зобов'язаннями України. Залежно від результатів оцінювання обґрунтовано чотири режими критичної реконструкції спадщини: збереження, переосмислення, адаптацію та відмову. Наголошено, що відмова від колоніальних, тоталітарних і репресивних норм та практик не означає стирання пам'яті або заперечення правової тяглості, якщо такі елементи зберігаються як задокументований негативний досвід. Послідовне застосування визначених критеріїв і процедур публічного мотивування дає змогу поєднати історичну свідомість із вимогами конституціоналізму, прав людини, демократії та української правової ідентичності.

Ключові слова: правова спадщина, вибіркова правова тяглість, правова традиція, історична пам'ять, правонаступництво, український правопорядок, деколонізація, верховенство права.

Постановка проблеми. Якщо говорити про історичне минуле, то воно присутнє в праві не тільки як сукупність документів, пам'яток або завершених інституційних форм, а й через саму мову права, моделі юридичного мислення, уявлення про легітимність влади, способи організації публічних інститутів, професійні практики та суспільні очікування. Для української

правової системи така сукупність має особливе значення, адже тривалі періоди бездержавності, дія різних імперських правових режимів, радянська уніфікація, відновлення незалежності та сучасна європейська інтеграція утворили складну, внутрішньо неоднорідну правову спадщину. Компоненти останньої не можуть бути ані механічно успадковані, ані сукупно відкинуті без ризику втрати історичної пам'яті, правової ідентичності та інституційної стійкості.

Якщо говорити про правову спадщину, то М. Рязанов пропонує розглядати її як багатовимірну систему правових артефактів, цінностей, суб'єктів і досвіду та простежує механізми трансляції правових смислів у формуванні українського права [1, с. 38–40, 120–121]. Так само вчений доводить, що правова спадщина становить змістове джерело розвитку, тоді як спадкоємність виявляється через збереження, використання й переосмислення цього джерела [2, с. 459].

Звідси виникає проблема, яка виходить за межі дослідження структури правової спадщини та способів її передавання. Необхідно визначити критерії, за якими сучасний правопорядок може вирішувати, які елементи минулого доцільно зберегти, які переосмислити або адаптувати, а від яких – відмовитися. За відсутності таких критеріїв звернення до історичного досвіду тяжіє до двох протилежних думок. Перша полягає в некритичному традиціоналізмі, коли давність правового явища помилково сприймається як доказ його цінності та правомірності. Друга виявляється в радикальному запереченні минулого, за якого модернізація права отожднюється з повним розривом із його історичними основами. Обидва підходи не враховують, що правовий розвиток має вибірковий характер і поєднує збереження, переосмислення, адаптацію та відмову від окремих елементів правової спадщини.

В умовах сьогодення, коли активно відбуваються процеси деколонізації й декомунізації, конституційного самовизначення, реформування судової та адміністративної систем, відновлення історичних назв і символів, переоцінки радянського законодавчого та інституційного досвіду, описана вище проблема має визначальне значення. Значення правового спадкування посилюється і тим, що в ході реалізації описаних процесів необхідно не лише встановити походження певного елемента, а й визначити, чи відповідає він сучасному конституційному порядку, правам людини, демократичній легітимності та українській правовій ідентичності. Саме тому правова тяглість потребує осмислення не як інерції минулого, а як принципу критичної реконструкції.

Стан дослідження. Теоретичне осмислення правової спадщини та правової тяглості розвивається в межах кількох взає-

мопов'язаних наукових підходів. У працях М. Рязанова правова спадщина розглядається як змістовий ресурс розвитку правової системи, а спадкоємність – як механізм відбору, передавання та актуалізації успадкованих правових елементів [1–2]. М. Кригієр [3] і Г. Гленн [4] інтерпретують право як традицію, нормативна дія якої забезпечується не механічним збереженням минулого, а його постійним тлумаченням і пристосуванням до нових суспільних умов.

У межах теорії перехідного правосуддя, представлені працями Р. Тейтель, правова трансформація осмислюється як поєднання розриву з неправовими практиками минулого та критичного опрацювання їхніх суспільних і юридичних наслідків [13].

Загалом у науковій літературі простежується перехід від уявлення про правову тяглість як автоматичне збереження успадкованих норм та інститутів до її розуміння як вибіркового, інтерпретаційного й нормативно обґрунтованого процесу їх збереження, переосмислення, адаптації або відкидання.

Мета статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування вибіркової правової тяглості як принципу критичної реконструкції історичної правової спадщини, розмежування правової спадщини, правової тяглості, правової традиції, історичної пам'яті та правонаступництва, а також формулювання критеріїв і режимів включення елементів державно-правового минулого до сучасного українського правопорядку.

Виклад основного матеріалу. Розкриваючи роль вибіркової правової тяглості, доцільно насамперед уточнити категоріальний статус самої правової спадщини. У найширшому значенні вона є сукупністю всього юридично значущого, що сформовано попередніми епохами та перебуває у розпорядженні сучасної правової спільноти. До неї належать тексти нормативних актів і конституційних проєктів, правові інститути й процедури, доктрини та поняття, моделі юридичного мислення, судові й адміністративні практики, символи, професійні ритуали, уявлення про справедливість, а також досвід правового опору, деформації та насильства. Така множинність пояснює визначення М. Рязанова, який правову спадщину трактує є морфологічно впорядкованою багатовимірною системою, що об'єднує правові артефакти, цінності, суб'єктів і досвід [1, с. 135–140, 187–206].

Важливо, що слово «спадщина» в цьому контексті не є позитивною оцінкою. Воно вказує на походження і доступність правового матеріалу, але не вирішує питання про його сучасну нормативну цінність. До складу спадщини можуть одночасно входити практики самоврядування і бюрократичного підпорядкування, традиції обмеження влади та моделі її необмеженої концентрації, правозахисні ідеї й репресивні юридичні технології. Тому правова спадщина є об'єктно-змістовою і потенційною категорією, яка відповідає на питання, що саме устатковано та може впливати на сучасне право. Її наявність створює можливість актуалізації, але не обов'язок відтворення.

Натомість правова тяглість має іншу природу. Вона характеризує не сукупність успадкованих елементів, а спосіб установлення змістового зв'язку між минулим, сучасним і майбутнім права. Правова тяглість відображає взаємозв'язок між різними історичними станами правової системи та має процесуальний і нормативний характер. Її процесуальний характер виявляється у відборі, тлумаченні, передаванні, переосмисленні та інституціоналізації елементів правової спадщини, а нормативний – у необхідності обґрунтовувати доцільність їх збереження, зміни або відкидання. Отже, якщо правова спадщина відповідає

на питання «що залишилося від попередніх етапів правового розвитку?», то правова тяглість пояснює, «як і на яких підставах елементи минулого зберігають або набувають конкретного значення в сучасному праві?».

Таке розмежування спирається і на висновок М. Рязанова про доцільність розглядати спадщину та спадкоємність відповідно як об'єктну і процесуальну сторони, адже спадщина потребує дослідження структури та динаміки історичного матеріалу, а спадкоємність показує можливості його використання й переосмислення в нових умовах [1, с. 40]. Проте поняття правової тяглості не цілком збігається зі спадкоємністю. Спадкоємність акцентує увагу на сам процес передавання, тоді як тяглість виражає якість, режим і принцип змістовної неперервності правового розвитку. Вона допускає зміну форм, перерви в інституційному існуванні та відмову від частини успадкованого, якщо водночас зберігається або відновлюється ціннісно значущий зв'язок між етапами правового розвитку.

Правову тяглість слід також відрізнити від правонаступництва – формально-юридичного переходу прав, обов'язків і компетенцій. Держава може бути правонаступником попереднього утворення, але відмовлятися від його репресивних практик, або не мати безперервної інституційної лінії, проте реконструювати давні конституційні ідеї як складову сучасної ідентичності.

З огляду на це пропонуємо визначати правову тяглість як принцип і режим історично свідомого, конституційно обмеженого та ціннісно вмотивованого зв'язку між послідовними станами правової системи, що забезпечується шляхом відбору, інтерпретації, трансляції, адаптації та інституціоналізації елементів правової спадщини. Визначення підкреслює, що тяглість не є тотожністю минулого і сучасного. Її предметом є не збереження незмінної форми, а підтримання змістовної ідентичності правопорядку в умовах трансформації.

При цьому, в механізмі тяглості історична пам'ять і правова традиція виконують різні функції. Пам'ять відбирає події, інститути й тексти, надає їм значення та включає до наративів про походження держави і права. Вона є чинником який безпосередньо не створює норму, але формує ціннісне, інтерпретаційне й легітиміційне середовище правотворення. Натомість правова традиція забезпечує стаке відтворення відібраних смислів у юридичній мові, освіті, доктрині, правозастосуванні та інституційних процедурах. Тобто, традиція не охоплює всю спадщину, а перетворює суспільно визнану її частину на дієвий компонент сучасного права.

Стосовно теміну «вибіркова» то він не використовується як синонім довірливості. Навпаки, він фіксує необхідність введення історичного вибору з площини політичної доцільності у площину публічно сформульованих правових критеріїв. Будь-який правопорядок фактично здійснює відбір в ході якого одні норми зберігаються, інші змінюються, частина інститутів відновлюється символічно, а від певних практик відмовляються. Як наслідок, важливо встановити умов, за яких такий відбір є правовим, послідовним і несуперечливим.

Вибіркова правова тяглість, таким чином, не передбачає ані безумовного збереження всього успадкованого, ані повного розриву з минулим. Давність правової норми чи інституту сама собою не доводить їхньої цінності, однак і модернізація права не вимагає автоматичної відмови від історично сформованих правових конструкцій. Такий підхід узгоджується з висновками М. Кригієра та Г. Гленна, які показують, що минуле зберігає

нормативне значення лише через його передавання, відбір та інтерпретацію сучасною правовою спільнотою [3, р. 239; 4, р. 202–207]. Аналогічно й в дослідженні А. Вотсона, П. Леграна і Г. Тойбнера доведено, що перенесена правова конструкція не відтворюється механічно, а змінюється під впливом місцевої правової культури та інституційного середовища [5; 6, р. 117; 7, р. 11–32]. Сукупно ці підходи підтверджують, що збереження, зміна або відмова від елементів правової спадщини мають бути результатом не довільного рішення, а послідовної правової оцінки.

З огляду на це принцип вибіркової правової тяглості в нормативному значенні слід розуміти як вимогу до правотворця, суду, органів публічної влади та професійної правничої спільноти обґрунтовувати рішення щодо подальшого використання елементів правової спадщини. Їх збереження, переосмислення або адаптація мають ґрунтуватися на оцінюванні відповідності Конституції України, правам людини і принципу верховенства права, історичної достовірності, сумісності з національною та конституційною ідентичністю, демократичної легітимності, функціональної спроможності й узгодженості із сучасною правовою системою. Так само належного обґрунтування вимагає відмова від успадкованого елемента, особливо якщо він тривалий час був частиною правової практики або зберігає значення для ідентичності певної спільноти. Отже, принцип вибіркової правової тяглості поширює вимогу правової аргументації як на збереження історично сформованих норм та інститутів, так і на їх зміну або відкидання.

Конкретизація цієї вимоги передбачає послідовне застосування семи взаємопов'язаних критеріїв. Вони дають змогу визначити не лише прийнятність певного елемента правової спадщини для сучасного правопорядку, а й належний спосіб його подальшого використання.

Визначальним є критерій конституційно-аксіологічної сумісності. У преамбулі Конституції України відповідальність перед минулими, сучасними та майбутніми поколіннями поєднана з багатовіковою історією українського державотворення, тоді як статті 1, 3 і 8 закріплюють засади демократичної правової держави, пріоритет людської гідності та верховенство права [8]. Тому елемент правової спадщини може бути збережений або відновлений лише за умови, що його зміст чи можливе сучасне тлумачення узгоджуються із цим конституційним ціннісним ядром.

Із попереднім безпосередньо пов'язаний критерій відповідності правам людини та верховенству права. Історична давність або символічна значущість норми чи інституту не можуть виправдовувати дискримінацію, свавільний примус або підпорядкування особи державі. Якщо порушення прав людини становить невіддільну частину змісту або призначення певного інституту, такий інститут не підлягає збереженню чи адаптації.

Наступним є критерій історичної достовірності та відповідності контексту. Звернення до правової спадщини має спиратися на перевірені джерела, враховувати обставини виникнення відповідного явища та відмежовувати реальну історичну практику від її пізніших політичних інтерпретацій і міфологізації. Сучасне прочитання історичного елемента є можливим, однак воно повинно бути чітко представлене саме як нова нормативна інтерпретація, а не як відтворення його нібито незмінного первісного значення.

Важливим є також критерій сумісності з національною ідентичністю. Декларація про державний суверенітет України [9],

Акт проголошення незалежності України [10] та Закон України «Про правонаступництво України» [11] закріпили суверенну волю Українського народу, незалежність і юридичну безперервність держави. У цьому контексті тяглість української державності постає засобом її легітимації через історію національного самовизначення [12, с. 12–21]. Водночас вона не може слугувати підставою для збереження норм, символів чи інституційних моделей, які заперечують українську правову суб'єктність або відтворюють колоніальні та імперські ієрархії.

Оцінювання правової спадщини повинно враховувати й критерій демократичної легітимності. Рішення щодо історичних символів, інституцій і моделей організації влади мають прийматися на основі відкритого суспільного та представницького обговорення, з урахуванням множинності історичних досвідів і можливості аргументованого заперечення. Проте суспільна підтримка сама собою не замінює конституційно-правової перевірки й не може легітимувати дискримінаційні або репресивні практики.

Окремого значення набуває критерій функціональної та інституційної спроможності. Навіть ціннісно прийнятний історичний інститут не завжди може бути безпосередньо відновлений у сучасному правопорядку, оскільки змінилися суспільні відносини, технології, система публічного управління та принципи поділу влади. Тому необхідно оцінювати не лише історичну форму такого інституту, а насамперед його функцію, зв'язок з іншими елементами правової системи, необхідні ресурси, можливі конфлікти компетенцій і наслідки для правової визначеності.

Завершальним є критерій системної узгодженості із чинним правопорядком та міжнародними зобов'язаннями України. Він не виключає можливості глибокої правової реформи, проте вимагає передбачуваності змін, запровадження належних перехідних механізмів, дотримання принципу пропорційності та контролю за наслідками ухвалених рішень. Послідовне застосування всіх семи критеріїв дає змогу перевести вибір між збереженням і відмовою від елементів правової спадщини зі сфери політичної дискреції у сферу правового оцінювання та публічного обґрунтування.

Результатом такого оцінювання може бути збереження, переосмислення, адаптація або відмова від певного елемента правової спадщини. Збереження є доцільним тоді, коли відповідний елемент узгоджується з конституційними цінностями, залишається функціонально спроможним і не порушує системної єдності чинного права. У цьому випадку можуть уточнюватися його форма або окремі способи застосування, однак основний зміст і суспільне призначення залишаються незмінними.

Переосмислення застосовується до правових текстів, символів і концептів, значущий зміст яких може бути збережений, хоча їхнє первісне тлумачення вже не відповідає сучасним суспільним і правовим умовам. У такому разі змінюється спосіб розуміння історичного елемента, але зберігається його ціннісне ядро. Водночас необхідно чітко розмежовувати первісний історичний зміст і його сучасну нормативну інтерпретацію.

Адаптація, або інституційна реконструкція, необхідна тоді, коли правова спадщина містить суспільно значущу функцію чи принцип, проте історична форма їх реалізації є несумісною із сучасним правопорядком. На відміну від переосмислення, яке стосується передусім зміни значення, адаптація передбачає перетворення організаційної або нормативної форми елемента.

Унаслідок цього його історичний зміст узгоджується з вимогами конституціоналізму, прав людини, демократичного врядування та сучасними інституційними умовами.

Відмова стає необхідною за фундаментальної несумісності успадкованого елемента з людською гідністю, правами людини, демократією, суверенністю України або верховенством права. Зокрема, радянська правова ідеологія деформувала українську правову традицію через утвердження пріоритету держави над особою, поширення адміністративно-командних практик і підпорядкування права політичній доцільності. Збереження таких елементів означало б не забезпечення тягlosti українського права, а відтворення історично сформованих деформацій.

Водночас відмова від певної норми, інституту чи практики не означає їх вилучення з історичної пам'яті. Як доводить Р. Тейтель, трансформація правопорядку поєднує розрив із не-правовим режимом із належним юридичним опрацюванням залишеної ним спадщини [13, р. 69–94]. Тому тоталітарна або репресивна норма може втратити юридичну чинність, але повинна зберігатися в історичній і правовій пам'яті як задокументований негативний досвід, знання про який сприяє запобіганню повторенню подібних практик.

Обґрунтоване застосування визначених критеріїв і способів критичної реконструкції потребує належних процедурних гарантій. До них належать встановлення походження та первісного значення відповідного елемента на основі критичного аналізу джерел, проведення окремої конституційно-правової оцінки, залучення суспільних груп, прав та інтересів яких стосується ухвалені рішення, аналіз можливих системних наслідків і забезпечення можливості його подальшого перегляду. Оновлений Контрольний список питань верховенства права Венеційської комісії наголошує, що відновлення інституцій після кризових періодів не повинно відтворювати вразливості попередньої системи, а правові реформи мають враховувати тяжкість минулих порушень, рівень суспільної довіри та вимоги правової визначеності [14, р. 43–46].

Необхідною процедурною вимогою є також публічне мотивування ухваленого рішення. Воно повинно містити пояснення походження і сучасного значення відповідного елемента правової спадщини, критеріїв, за якими обрано спосіб його збереження, переосмислення, адаптації або відкидання, а також причин відмови від можливих альтернатив. За таких умов державна політика пам'яті може поєднувати захист української державності та деколонізацію з академічною свободою, доступом до архівних джерел, відкритою суспільною дискусією і судовим контролем. Лише за дотримання цих вимог історична пам'ять виконуватиме функцію критичного відбору й осмислення державно-правового минулого, а не перетворюватиметься на інструмент політичної міфологізації.

Висновки. Таким чином, правова спадщина і правова тягlostь є взаємопов'язаними, але різними категоріями. Спадщина має об'єктно-змістову природу й охоплює успадковані норми, принципи, інститути, цінності, доктрини, символи, практики та досвід. Тягlostь є темпорально-реляційною, процесуальною і нормативною категорією, що характеризує спосіб установлення зв'язку між минулим, сучасним і майбутнім права. Належність до спадщини не породжує обов'язку збереження.

Історична пам'ять здійснює відбір та інтерпретацію державно-правового минулого, формуючи ціннісне середовище правотворення, а правова традиція забезпечує відтворення,

адаптацію й інституціоналізацію відібраних смислів. Вибіркова правова тягlostь є принципом історично свідомого, конституційно обмеженого та ціннісно вмотивованого перенесення спадщини до сучасного права. Вона спирається на сім критеріїв: конституційно-аксіологічну сумісність; права людини і верховенство права; історичну достовірність; національну та конституційну ідентичність; демократичну легітимність; інституційну спроможність; системну узгодженість.

Література:

1. Рязанов М. Ю. Правова спадщина у формуванні українського права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2026. 525 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6c8b664b-aa35-4ee5-83ae-20f9d665110a/content>
2. Рязанов М. Ю. Спадкоємність і правова спадщина: зв'язок у розвитку правової системи. *Право і суспільство*. 2024. № 3. С. 457–462. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.70>.
3. Krygier M. Law as Tradition. *Law and Philosophy*. 1986. Vol. 5. P. 237–262. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF00190762>.
4. Glenn H. P. Legal Traditions of the World: Sustainable Diversity in Law. 5th ed. Oxford : Oxford University Press, 2014. 423 p.
5. Watson A. Legal Transplants: An Approach to Comparative Law. 2nd ed. Athens : University of Georgia Press, 1993. 121 p.
6. Legrand P. The Impossibility of “Legal Transplants”. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*. 1997. Vol. 4. No. 2. P. 111–124. DOI: <https://doi.org/10.1177/1023263X9700400202>.
7. Teubner G. Legal Irritants: Good Faith in British Law or How Unifying Law Ends Up in New Divergencies. *The Modern Law Review*. 1998. Vol. 61. No. 1. P. 11–32. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-2230.00125>.
8. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>.
9. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 № 55-XII. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
10. Про проголошення незалежності України : Постанова Верховної Ради Української РСР від 24.08.1991 № 1427-XII. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>
11. Про правонаступництво України : Закон України від 12.09.1991 № 1543-XII. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text> (дата звернення: 15.08.2026).
12. Стефанчук Р. О. Традиція безперервності української державності. *Право України*. 2021. № 9. С. 12–21.
13. Teitel R. G. Transitional Justice Genealogy. *Harvard Human Rights Journal*. 2003. Vol. 16. P. 69–94. URL: https://digitalcommons.nyls.edu/fac_articles_chapters/340/ (date of access: 15.08.2026).
14. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). The Updated Rule of Law Checklist. CDL-AD(2025)002. Strasbourg, 2025. 56 p. URL: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282025%29002-e>

Hlyn L. Selective legal continuity as a principle of critical reconstruction of historical legal heritage

Summary. The article examines selective legal continuity as a principle for the critical reconstruction of legal heritage in Ukraine's legal order. Legal heritage is defined as inherited norms, institutions, doctrines, symbols, practices and experiences whose historical origin does not determine their present normative value. Legal continuity is understood

as a meaningful connection between states of the legal system established through the selection, interpretation, transmission, reconsideration, adaptation and institutionalisation of inherited elements. It is distinguished from legal succession, which entails the formal transfer of rights, obligations and competences, as well as from legal tradition and historical memory. Historical memory selects and interprets the state-building and legal past, shaping the axiological environment of law-making, whereas legal tradition reproduces selected meanings in legal language, doctrine, education and law enforcement. The selective nature of continuity is not equated with arbitrariness but requires a publicly reasoned choice among ways of dealing with inherited legal elements. Seven criteria for their assessment are proposed: constitutional and axiological compatibility; compliance with human rights and the rule of law; historical authenticity; consistency with national and constitutional identity; democratic legitimacy; functional and institutional

capacity; and systemic compatibility with the current legal order and Ukraine's international obligations. Four modes of critical reconstruction are substantiated: preservation, reinterpretation, adaptation and rejection. The rejection of colonial, totalitarian and repressive norms and practices does not erase historical memory or disrupt legal continuity, provided that such elements are retained as documented negative experience. Applying these criteria and procedures of public justification makes it possible to combine historical consciousness with the requirements of constitutionalism, human rights, democracy and Ukrainian legal identity.

Key words: legal heritage, selective legal continuity, legal tradition, historical memory, legal succession, Ukrainian legal order, decolonization, rule of law.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу
(CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 10.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Коренев А. О.,

кандидат юридичних наук

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8611-8998>

ІСТОРИКО-ПРАВОВА ЕКСПОЗИЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті здійснено історико-правовий аналіз становлення та розвитку державної регіональної політики в Україні крізь призму еволюції територіальної організації влади, місцевого самоврядування та механізмів публічного адміністрування. Визначено, що сучасна модель державної регіональної політики є результатом тривалого історичного розвитку, у межах якого змінювалися підходи до співвідношення центральної влади та територій, форми локальної самоорганізації населення, а також адміністративно-правові засади функціонування місцевих органів влади. Проаналізовано особливості розвитку територіальної організації влади на українських землях у різні історичні періоди, зокрема в умовах функціонування територіальної общини, магдебурзького права, козацького самоврядування, імперських і радянських моделей управління. Встановлено, що для більшості історичних етапів характерним було домінування централізованих форм управління територіями, за яких місцеві інститути переважно розглядалися як елементи державної владної вертикалі. Обґрунтовано, що саме історично сформована централізована система територіального управління стала однією з передумов необхідності реформування регіональної політики після проголошення незалежності України. Визначено, що формування та розвиток державної регіональної політики в Україні здійснювалися під впливом складних і неоднозначних процесів державотворення, що супроводжувалися трансформацією політико-правових засад функціонування публічної влади, змінами у системі адміністративно-територіального устрою, реформуванням місцевого самоврядування, а також поступовою адаптацією національного законодавства до європейських підходів у сфері територіального розвитку. Особливу увагу приділено етапам становлення сучасної державної регіональної політики України. Зроблено висновок, що розвиток державної регіональної політики в Україні відбувався як процес поступового формування її адміністративно-правового змісту, пов'язаного з удосконаленням механізмів публічного адміністрування, розмежуванням компетенцій органів влади та зміцненням інституційної спроможності територіальних громад.

Ключові слова: державна регіональна політика, регіональний розвиток, історико-правовий аналіз, територіальна організація влади, місцеве самоврядування, децентралізація, публічне адміністрування, адміністративно-правове регулювання, територіальні громади.

Постановка проблеми. Розуміння сучасної державної регіональної політики в Україні потребує звернення до історичних передумов формування територіальної організації влади, оскільки її нинішній стан є результатом тривалого й багатоскладного розвитку. Українські землі в різні історичні періоди перебували у складі різних державних утворень, кожне з яких мало власну модель адміністративно-територіального устрою, систему публічного адміністрування та особливості взаємодії

між центральною владою і місцевим рівнем. Саме тому еволюція територіальної організації влади в Україні характеризувалася не лінійністю, а постійними інституційними змінами, зумовленими як внутрішніми, так і зовнішніми політико-правовими чинниками. За умов тривалої відсутності власної державності особливого значення набували локальні форми самоорганізації населення, які виконували не лише управлінську, а й суспільно-консолідаційну функцію. У цьому контексті територіальна громада історично виступала важливим осередком соціальної взаємодії, збереження локальної ідентичності та практичної самоорганізації населення. Відтак дослідження генези місцевого самоврядування, його історичних прототипів і форм правового закріплення дає змогу глибше осмислити витоки сучасної моделі територіальної організації влади в Україні. При цьому кожен історичний етап вирізнявся власною специфікою адміністративного поділу, рівнем розвитку місцевого самоврядування та характером співвідношення повноважень центральних і місцевих органів влади.

Стан дослідження проблеми. Проблематика нормативно-правового забезпечення регіонального розвитку в Україні залишається актуальним напрямом наукового аналізу. Адміністративно-правове регулювання у цій сфері виступає важливим інструментом реалізації державної регіональної політики, спрямованим на узгодження інтересів держави, регіонів і територіальних громад. Значний внесок у дослідження питань адміністративно-правового забезпечення регіонального розвитку мають наукові праці В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурки, А. В. Баско, О. С. Заржицького, Т. О. Коломосьць, А. Т. Комзюка, О. В. Лопушанської, О. І. Миколенка, Ю. О. Мосенка, С. О. Мосьондза, І. Г. Осьома А. О. Собакаря, О. С. Юніна, О. Н. Ярмиша та інших вчених. Останні мають важливе теоретико-прикладне значення для розвитку науки адміністративного права. Водночас багато важливих фактів та тенденцій розвитку законодавства в згаданій сфері залишилися поза увагою вчених, окреслену проблематику відбито в наукових працях історико-правового дискурсу фрагментарно та епізодично.

Тому публікацією власної розвідки маємо на меті простежити зміни законодавства та правової практики щодо становлення та розвитку державної регіональної політики в Україні на різних історичних етапах.

Виклад основного матеріалу. Процеси європейської інтеграції, поглиблення міждержавної економічної взаємозалежності, а також необхідність подолання диспропорцій у соціально-економічному становищі окремих територій мали помітний вплив на формування політики регіонального розвитку в Україні. Саме усвідомлення того, що ринкові механізми самі по собі не забезпечують збалансованого просторового розвитку, зумовило поступовий перехід від фрагментарних заходів

підтримки депресивних територій до формування цілісної регіональної політики, заснованої на принципах цільового програмування і багаторівневого управління. Зазначені підходи надалі справили суттєвий вплив і на становлення державної регіональної політики в Україні, де питання удосконалення механізмів публічного адміністрування поступово набули статусу одного з ключових напрямів державотворчого розвитку.

До проголошення незалежності України правові передумови сучасної державної регіональної політики формувалися в межах різних моделей територіальної організації влади, що діяли на українських землях у складі інших держав. Їх спільною ознакою було домінування централізованого підходу до управління територіями, за якого адміністративно-територіальні одиниці розглядалися передусім як об'єкти державного управління, а не як самодостатні суб'єкти розвитку. Відповідно, місцеві органи влади або мали обмежений обсяг компетенції, або функціонували в межах жорстко підпорядкованої вертикалі [1].

Історико-правова ретроспектива засвідчує, що на українських землях упродовж тривалого часу співіснували та змінювали одна одну різні моделі територіальної організації влади, у межах яких поступово формувалися окремі елементи місцевого самоврядування. На ранніх етапах такими формами виступали територіальна община, віче, посадництво та інші інститути громадського й земського управління, що забезпечували участь населення у вирішенні локальних справ. У подальшому, в умовах входження українських земель до складу Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Гетьманщини, Російської та Австро-Угорської імперій, територіальне управління розвивалося під впливом різних правових систем, що зумовило багатоваріантність адміністративно-територіальних форм, статусу місцевих органів влади та обсягу їх повноважень. Особливе значення для розвитку самоврядних засад мали магдебурзьке право, діяльність шляхетських сеймиків, земських установ, міських дум, а також козацька полково-сотенна система, у межах якої поєднувалися військово-адміністративні та самоврядні начала. Водночас майже на всіх етапах місцеві інститути залишалися залежними від характеру верховної влади, політичного режиму та ступеня централізації державного управління [2, с. 88–101].

Ключовою тенденцією цього періоду історичного розвитку було постійне співіснування й суперечливе поєднання локальних інститутів самоорганізації населення та жорстко централізованих форм владного управління. Якщо окремі історичні етапи створювали передумови для розширення локальної правосуб'єктності та участі населення у вирішенні питань місцевого значення, то імперський, а згодом радянський періоди, навпаки, посилювали адміністративну підпорядкованість територій центру, звужили реальний зміст самоврядування та перетворили місцеві органи переважно на ланки єдиної владної вертикалі. Саме тому до моменту проголошення незалежності Україна успадкувала не сформовану систему публічного самоврядування, а складний конгломерат історичних традицій локальної самоорганізації та жорстко централізованих управлінських практик. Така спадковість має принципове значення для розуміння витоків сучасної державної регіональної політики, оскільки її становлення було зумовлене не лише потребами поточного реформування, а й необхідністю подолання історично вкорінених деформацій у сфері територіальної організації влади [2, с. 88–101].

У радянський період така модель набула завершеного вигляду: система рад і виконавчих комітетів була інтегрована в єди-

ний механізм державної влади, що виключало реальну правову автономію територій. Це відповідно зумовило успадкування незалежною Україною надмірно централізованої системи територіального управління, реформування якої стало однією з основних передумов становлення державної регіональної політики.

На момент проголошення незалежності України на практиці зберігалася успадкована від радянського періоду високоцентралізована модель організації публічної влади, побудована на жорсткій субординації між союзним, республіканським, регіональним і локальним рівнями управління. Така модель формувалася впродовж тривалого часу й фактично виконувала функцію перехідної форми державного управління, що не лише консервувала адміністративну залежність територій від центру, а й істотно обмежувала становлення дієвого місцевого самоврядування. Її сутнісними ознаками були командно-адміністративний характер управлінського впливу, політична зумовленість діяльності місцевих органів влади, а також їх фактична підконтрольність партійно-державним структурам [3, с. 8–9].

Історико-правовий аналіз дає підстави стверджувати, що витoki українського регіоналізму та первинні елементи реалізації державної регіональної політики слід пов'язувати значно раніше – як із тривалою еволюцією територіальної організації влади на українських землях, так і з розвитком місцевого самоврядування та самоорганізації населення в різні історичні періоди. У новітній історії України відповідні процеси активізувалися фактично одночасно з проголошенням незалежності, коли розбудова власної державності об'єктивно вимагала пошуку нових моделей взаємодії між центром, регіонами та територіальними громадами.

Наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років підготовка до системного оформлення державної регіональної політики стала більш виразною. Важливим кроком у цьому напрямі була урядова діяльність щодо формування мережі регіональних агентств розвитку: розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 березня 2000 р. № 147-р було затверджено склад Координаційної ради з формування такої мережі, утвореної відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 30 липня 1999 р. № 1394 [4]. Того ж року Верховна Рада України постановою від 16 березня 2000 р. № 1567-III ініціювала проведення парламентських слухань на тему «Про основні засади державної регіональної політики», що засвідчило перехід проблематики регіонального розвитку у площину загальнонаціональної політико-правової дискусії. Завершенням цього підготовчого етапу можна вважати Указ Президента України від 13 грудня 2000 р. № 1331/2000 «Про Національну Раду з узгодження діяльності загальнодержавних і регіональних органів та місцевого самоврядування» [5], який інституційно закріпив потребу координації дій між різними рівнями публічної влади. Відповідно, до прийняття Указу Президента України від 25 травня 2001 р. № 341/2001 «Про Концепцію державної регіональної політики» в Україні вже було сформовано низку організаційних, консультативних та нормативних передумов для її системного оформлення; сама ж концепція логічно постала не початком, а результатом попереднього етапу еволюції регіонального врядування в умовах незалежної держави.

Саме у 2001–2014 рр. було сформовано основний нормативний каркас державної регіональної політики. Після Концепції 2001 р. вагомим кроком стало прийняття Закону України

«Про стимулювання розвитку регіонів» від 8 вересня 2005 р. № 2850-IV, який визначив правові та організаційні засади стимулювання розвитку регіонів і подолання депресивності територій. Наступним елементом стало затвердження постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 р. № 1001 Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року, що перевело державну регіональну політику у формат стратегічного планування. Організаційне забезпечення цієї політики посилювалося у 2007 р. утворенням Міністерства регіонального розвитку та будівництва України, а в 2010 р. – реорганізацією відповідних центральних органів виконавчої влади в Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України.

Наступний етап становлення державної регіональної політики в Україні, який доцільно окреслити хронологічними межами 2015–2020 рр., характеризувався переходом від переважно концептуального й програмного закріплення засад регіонального розвитку країни до формування більш цілісної системи його правового та організаційного забезпечення. Нормативною основою цього етапу стали, з одного боку, Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385, а з другого – Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 5 лютого 2015 р. № 156-VIII [6], який уперше на законодавчому рівні системно визначив мету, принципи, пріоритети, суб'єктний склад, механізми фінансування та моніторингу державної регіональної політики. Водночас цей період розвивався у тісному зв'язку з реформою децентралізації, правові передумови якої були закладені Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р, а також Законом України «Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2014 р. № 1508-VII і Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 р. № 157-VIII. Саме тому державна регіональна політика в зазначений час набула ознак комплексної внутрішньої політики держави.

Організаційний вимір цього етапу позначився активним пошуком дієвих координаційних форм між органами державної виконавчої влади та місцевим самоврядуванням. Уже в 2015 р. Указом Президента України від 21 квітня 2015 р. № 224/2015 було утворено Раду регіонального розвитку як консультативно-дорадчий орган, а постановою Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2015 р. № 714 – Міжвідомчу координаційну комісію з питань регіонального розвитку.

Важливою ознакою 2015–2020 рр. стали також зміни у системі центральних органів виконавчої влади, уповноважених на формування та реалізацію політики у сфері регіонального розвитку. Постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2019 р. № 829 було започатковано оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади, а постановою від 25 вересня 2019 р. № 850 відповідні зміни були відображені в урядових актах, зокрема щодо функціонування Міністерства розвитку громад та територій України. Тим самим було інституційно закріплено зближення регіональної політики, політики розвитку територіальних громад і питань територіальної організації влади в межах компетенції одного профільного центрального органу виконавчої влади. Одночасно відбувалася трансформація президентських консультативно-дорадчих структур: Указом

Президента України від 18 грудня 2019 р. № 909/2019 Раду регіонального розвитку було замінено Радою розвитку громад та територій, що вже на рівні назви відобразило зміщення акценту з регіону як об'єкта державного впливу на громаду як базовий суб'єкт публічного адміністрування.

Період, що розпочався із затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695 [7], доцільно визначати як сучасний етап трансформації державної регіональної політики України. Його змістовою особливістю стало поєднання традиційних завдань регіонального розвитку із новими пріоритетами «територіальної згуртованості», підвищення спроможності громад, стійкості регіонів до кризових викликів, а згодом – відновлення територій, що постраждали внаслідок збройної агресії РФ проти України.

Важливою ознакою цього періоду стали також організаційні зміни у системі публічного адміністрування. У 2021 р. Указом Президента України від 4 березня 2021 р. № 89/2021 було затверджено Положення про Конгрес місцевих та регіональних влад при Президенті України як консультативно-дорадчий механізм узгодження позицій між державою, регіонами та місцевим самоврядуванням. Одночасно відбувалася трансформація профільного центрального органу виконавчої влади: після внесення змін постановою Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2022 р. № 1400 у системі урядового регулювання було закріплено Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, а постановою від 10 вересня 2024 р. № 1049 назву та положення про цей орган було знову змінено, закріпивши модель Міністерства розвитку громад та територій України. Такі зміни відображають пошук більш адекватної інституційної форми реалізації регіональної політики.

Якісне оновлення адміністративно-правового змісту названого виду політики відбулося після прийняття Закону України від 9 липня 2022 р. № 2389-IX, яким було суттєво змінено Закон України «Про засади державної регіональної політики». Унаслідок цих змін державна регіональна політика була безпосередньо поєднана з політикою відновлення регіонів і територій, а її інструментарій істотно розширено. На законодавчому рівні було закріплено нову, тривірневу систему документів стратегічного планування, що охоплює державну стратегію, регіональні стратегії та стратегії розвитку територіальних громад; запроваджено функціональні типи територій, відновлено й уточнено роль агенцій регіонального розвитку, а також введено нові документи планування відновлення і розвитку регіонів та територіальних громад. Показово, що реалізація цих новел потребувала подальшої деталізації на підзаконному рівні, що було забезпечено урядом, зокрема через ухвалення у 2023 р. порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад. Отже, саме з 2022 р. державна регіональна політика України остаточно набуває рис не лише політики розвитку, а й політики відновлення, адаптованої до умов воєнного стану.

Загалом формування та розвиток державної регіональної політики в Україні здійснювалися під впливом складних і неоднозначних процесів державотворення, що супроводжувалися трансформацією політико-правових засад функціонування публічної влади, змінами у системі адміністративно-територіального устрою, реформуванням місцевого самоврядування, а також поступовою адаптацією національного законодавства до європейських підходів у сфері територіального розвитку.

У зв'язку з цим особливої ваги набували питання визначення місця і ролі органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів публічного адміністрування у формуванні й реалізації державної регіональної політики, що, своєю чергою, дає можливість виокремити основні історичні періоди її становлення та еволюції, а саме: 1) період зародження інститутів локального самоврядування (ранньодержавний період); 2) імперський період; 3) радянський період; 4) перехідний період становлення державної регіональної політики (1991–2000 рр.); 5) концептуально-інституційний період (2001–2014 рр.); 6) законодавчо-децентралізаційний період (2015–2020 рр.); 7) стратегічно-відновлювальний та євроінтеграційний період (з 2020 р. дотепер).

Висновок. Отже, історико-правовий аналіз засвідчує, що становлення та розвиток державної регіональної політики в Україні відбувалися як процес поступового формування її адміністративно-правового змісту, що охоплює визначення суб'єктів публічного адміністрування, розмежування їх повноважень, закріплення організаційно-правових форм взаємодії між центральними і місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. У сучасних умовах державна регіональна політика постає не лише як напрям внутрішньої політики сучасної української держави, а і як самостійний об'єкт адміністративно-правового регулювання, розвиток якого пов'язаний із удосконаленням механізмів публічного адміністрування, децентралізацією владних повноважень відповідних суб'єктів, зміцненням інституційної спроможності територіальних громад та наближенням національної моделі врядування до європейських стандартів.

Література:

1. Полянський С. Дунайська стратегія і євроінтеграція України / Європейська правда. 2012. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2012/03/14/7023456/>
2. Степанець І. О. Регіональний вимір територіальної організації влади в Україні. : дис. ... канд. географ. наук. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2018. 228 с.
3. Безена І. Історичні поступки становлення та розвитку регіонального адміністративно-територіального поділу України (1991–2022). Публічне управління та адміністрування. Вісник Дніпровської академії неперервної освіти. 2022. № 1 (2). С. 6–13.
4. Про утворення Координаційної ради з формування мережі регіональних агентств розвитку : постанова Кабінету Міністрів України від 30 липня 1999 р. № 1394. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1394-99-%D0%BF#Text>
5. Про Національну Раду з узгодження діяльності загальнодержавних і регіональних органів та місцевого самоврядування : Указ Президента України від 13 грудня 2000 р. № 1331/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1331/2000#Text>
6. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05 лютого 2015 року № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/156-19>

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

7. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 року № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

Korenev A. Historical and legal exhibition of the formation and development of state regional policy in Ukraine

Summary. The article provides a historical and legal analysis of the formation and development of state regional policy in Ukraine through the prism of the evolution of the territorial organization of power, local self-government and public administration mechanisms. It is determined that the modern model of state regional policy is the result of a long historical development, within which approaches to the relationship between central government and territories, forms of local self-organization of the population, as well as administrative and legal principles for the functioning of local authorities have changed. The features of the development of the territorial organization of power on Ukrainian lands in different historical periods have been analyzed, in particular in the conditions of the functioning of the territorial community, Magdeburg law, Cossack self-government, imperial and Soviet models of governance. It is established that most historical stages were characterized by the dominance of centralized forms of territorial governance, in which local institutions were mainly considered as elements of the state power vertical. It is substantiated that it was the historically formed centralized system of territorial governance that became one of the prerequisites for the need to reform regional policy after the declaration of independence of Ukraine. It has been determined that the formation and development of state regional policy in Ukraine was carried out under the influence of complex and ambiguous processes of state formation, which were accompanied by the transformation of the political and legal principles of the functioning of public power, changes in the system of administrative and territorial organization, reform of local self-government, as well as the gradual adaptation of national legislation to European approaches in the field of territorial development. Particular attention is paid to the stages of the formation of modern state regional policy of Ukraine. It is concluded that the development of state regional policy in Ukraine took place as a process of gradual formation of its administrative and legal content, associated with the improvement of public administration mechanisms, the delimitation of the competence of government bodies and the strengthening of the institutional capacity of territorial communities.

Key words: state regional policy, regional development, historical and legal analysis, territorial organization of power, local self-government, decentralization, public administration, administrative and legal regulation, territorial communities.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 30.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Черненко В. В.,*адвокат, аспірант кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»**ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-4955-1161>*

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Статтю присвячено системному аналізу теоретичних і практичних проблем імплементації європейських стандартів адміністративної відповідальності військовослужбовців у національне законодавство України в умовах тривалого воєнного стану. Наголошено, що чисельне зростання особового складу Збройних Сил України, залучення до виконання завдань територіальної оборони цивільних осіб, військовозобов'язаних і резервістів, а також специфіка бойової обстановки об'єктивно ускладнюють функціонування усталеної моделі притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності за Кодексом України про адміністративні правопорушення (КУпАП) та Дисциплінарним статутом Збройних Сил України. Проаналізовано зміст вироблених практикою Європейського суду з прав людини критеріїв Енгеля, які застосовуються для розмежування дисциплінарної та «кримінальної» у розумінні статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод відповідальності, та визначено ступінь їх урахування у вітчизняному правовому регулюванні. Встановлено, що глава 13-Б КУпАП, запроваджена в умовах воєнного стану (статті 172-10–172-20), характеризується недостатньо чіткою межею між дисциплінарними і адміністративними правопорушеннями військовослужбовців, відсутністю уніфікованих процесуальних гарантій та неоднозначністю в розмежуванні компетенції командирів (начальників) і судів. Досліджено новостворений інститут Військового омбудсмена (Закон України від 17 вересня 2025 р. № 4603-IX) як механізм демократичного цивільного контролю за додержанням прав військовослужбовців, зокрема в процесі притягнення їх до адміністративної відповідальності. Обґрунтовано доцільність поступового переходу від каральної до сервісно орієнтованої моделі публічного адміністрування у сфері військової дисципліни за прикладом функціонування органів військової поліції окремих іноземних держав. Визначено проблемні аспекти матеріальної відповідальності військовослужбовців, соціального захисту осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності в умовах бойових дій, а також специфіку встановлення суб'єктного складу відповідних правопорушень. За результатами дослідження сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства, зокрема щодо законодавчого закріплення формалізованих критеріїв розмежування адміністративної і дисциплінарної відповідальності військовослужбовців з урахуванням практики ЄСПЛ, узгодження термінології КУпАП і Дисциплінарного статуту, розширення контрольних повноважень Військового омбудсмена та запровадження додаткових процесуальних гарантій для військовослужбовців у разі застосування суво-

рих видів стягнень. Наголошено на необхідності подальшої гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами адміністративної відповідальності військовослужбовців як складової євроінтеграційного курсу України та реформування сектору безпеки і оборони.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, військовослужбовці, європейські стандарти, воєнний стан, критерії Енгеля, військовий омбудсман, дисциплінарний статут.

Постановка проблеми. Тривалий режим воєнного стану кардинально змінили масштаб і зміст правовідносин, пов'язаних із проходженням військової служби. Станом на середину 2026 року чисельність Збройних Сил України та інших військових формувань, а також коло осіб, на яких поширюється дія військових дисциплінарних статутів (військовозобов'язані, резервісти, члени добровільних формувань територіальних громад), є найбільшим за роки незалежності [4]. Відповідно зростає й кількість випадків притягнення зазначених осіб до адміністративної відповідальності, передбаченої як загальними нормами КУпАП, так і спеціальною главою 13-Б цього Кодексу, запровадженою саме в умовах воєнного стану.

Водночас механізм притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності в Україні історично сформувався на основі моделі дисциплінарних статутів, яка не повною мірою узгоджується з виробленими Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ) стандартами процесуальної справедливості. Основою положено в цьому питанні є усталена практика ЄСПЛ, започаткована рішенням у справі «Енгель та інші проти Нідерландів», у якій Суд сформулював три альтернативні критерії («критерії Енгеля») розмежування дисциплінарної та «кримінальної» у розумінні статті 6 Конвенції відповідальності: класифікація правопорушення за національним правом; характер правопорушення; характер і ступінь суворості можливого покарання [1; 9]. Застосування цих критеріїв до адміністративних правопорушень військовослужбовців означає, що частина стягнень, які формально кваліфікуються національним законодавством як дисциплінарні або адміністративні (зокрема арешт із триманням на гауптвахті), за своєю суворістю можуть вимагати процесуальних гарантій, притаманних кримінальному провадженню, включно з правом на захист, змагальність та перегляд рішення незалежним і безстороннім судом.

Актуальність теми посилюється також формуванням у 2025–2026 роках нових інституційних механізмів захисту прав військовослужбовців, зокрема запровадження посади

Військового омбудсмана відповідно до Закону України «Про Військового омбудсмана» від 17 вересня 2025 р. № 4603-ІХ, який набрав чинності 24 січня 2026 р. [10]. Цей інститут прямо позиціонується як інструмент демократичного цивільного контролю за сектором безпеки і оборони, що створює запит на переосмислення всієї системи адміністративної відповідальності військовослужбовців крізь призму європейських стандартів прав людини без применшення при цьому боєздатності та керованості військ.

Стан дослідження. Окремі аспекти адаптації національної системи покарань і публічного адміністрування до європейських стандартів досліджували А. Тавольжанський та В. Приходько [1], С. Хаджирадева, С. Слухай та А. Рачинський [2], О. Любімов [3]. Проблематику адміністративної відповідальності військовослужбовців як спеціального суб'єкта правопорушення розробляв М. Самбор [5], тоді як стан правопорядку у Збройних Силах України з адміністративно-каральних позицій аналізували М. Пузирьов, М. Кравець та О. Леоненко [4]. Доктринальну характеристику видів адміністративної відповідальності військовослужбовців із безпекового та фінансового погляду запропонували Л. Біла-Тіунова, Г. Сарібасєва та Т. Голлойд [7]. Питання соціального захисту військовослужбовців висвітлював В. Циганок [6]. Інституційні механізми контролю та реформування розглянуто у працях С. Бондаренка, В. Нізєвої та М. Кравченко [8] (щодо модернізації адміністративного контролю), Р. Строцького, Н. Стецюк та О. Онишка [10] (щодо ролі військового омбудсмана), Н. Клименко [11] та Н. Клименко і С. Петкуна [12] (щодо цивільного контролю і трансформації державної політики), а також О. Приходька і Л. Медвідь [9] (щодо міжнародних стандартів захисту прав військовослужбовців). Порівняльно-правовий аналіз реформування військового права і служби на прикладі військової поліції інших держав здійснили М. Возняк, Ю. Голобородько та В. Влад [13]. Проте, попри значний масив наукових напрацювань, комплексного дослідження проблем саме імплементації європейських стандартів адміністративної відповідальності військовослужбовців в українське законодавство в умовах повномасштабної війни та з урахуванням новітніх законодавчих змін 2025–2026 років у вітчизняній науці адміністративного права до сьогодні не здійснено, що й зумовлює актуальність цієї статті.

Мета статті полягає у з'ясуванні теоретичних і практичних проблем імплементації європейських стандартів адміністративної відповідальності військовослужбовців в українське законодавство та формулюванні пропозицій щодо вдосконалення відповідного правового регулювання з урахуванням умов воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Європейські стандарти адміністративної відповідальності військовослужбовців не існують у вигляді окремого кодифікованого акта, а формуються сукупністю прецедентної практики ЄСПЛ щодо статей 6 і 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, актів Ради Європи та документів Європейського Союзу, що визначають загальні вимоги до публічної служби [2; 3]. Центральне місце серед них посідають критерії Енгеля, вироблені у справі «Енгель та інші проти Нідерландів» і послідовно застосовувані Судом у подальших рішеннях, зокрема щодо дисциплінарної відповідальності військовослужбовців та державних службовців. Згідно з цими критеріями, для визначення того, чи є конкретне провадження «кримінальним обвинуваченням»

у розумінні статті 6 Конвенції, оцінюються: 1) кваліфікація діяння за національним правом; 2) сама природа правопорушення, зокрема коло адресатів норми (чи поширюється вона лише на військовослужбовців, чи на широке коло осіб) і мета встановленої відповідальності (каральна чи превентивна); 3) характер і ступінь суворості покарання, яке загрожує особі, включно з можливістю позбавлення волі.

Практичне значення критеріїв Енгеля для сфери військової служби полягає в тому, що суто дисциплінарне за національною класифікацією стягнення (наприклад, арешт із триманням на гауптвахті) може за своєю суворістю набувати ознак «кримінального» покарання, а отже, вимагати процесуальних гарантій кримінального провадження – права на захист, презумпції невинуватості, змагальності сторін і права на перегляд рішення судом, а не лише командиром (начальником). Європейський підхід виходить із того, що специфіка військової служби та потреба підтримання дисципліни в збройних силах є легітимною підставою для існування окремого, спрощеного порядку притягнення до відповідальності за незначні проступки, однак ця специфіка не може повністю виключати доступ військовослужбовця до незалежного перегляду рішення у справах, де йому загрожує позбавлення свободи чи інше суворе стягнення. Аналогічні підходи щодо потреби пропорційного і процесуально справедливого застосування заходів примусу до осіб на публічній службі закладено й у стандартах, що визначають зміст адміністративно-правового забезпечення діяльності державних службовців у державах – членах Європейського Союзу [3], а також у загальних принципах адаптації національних систем публічного адміністрування до європейських зразків [2].

Окремий блок європейських стандартів становлять норми міжнародного гуманітарного права та практика їх застосування щодо захисту прав військовослужбовців у ситуаціях збройного конфлікту, які, хоча безпосередньо не регулюють інститут адміністративної відповідальності, формують загальний контекст, у якому будь-яке обмеження прав військовослужбовця (у тому числі у процесі притягнення до відповідальності) має бути пропорційним, необхідним і таким, що не порушує гарантій гідного поведіння [9]. Таким чином, змістом європейських стандартів адміністративної відповідальності військовослужбовців є не заперечення особливого статусу військової дисципліни, а вимога забезпечення розумного балансу між потребами боєздатності збройних сил і базовими процесуальними гарантіями особи, яка притягається до відповідальності.

Чинне українське законодавство закріплює змішану модель відповідальності військовослужбовців за проступки, які за своєю природою є адміністративними правопорушеннями. Відповідно до частини першої статті 15 КУпАП, військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, а також особи начальницького і рядового складу окремих правоохоронних органів несуть відповідальність за адміністративні правопорушення за дисциплінарними статутами, за винятком випадків, прямо передбачених самим Кодексом. Кореспондуючу норму містить частина друга статті 45 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, згідно з якою за винятків адміністративних правопорушень військовослужбовці несуть дисциплінарну відповідальність за цим Статутом, крім випадків, передбачених КУпАП. Саме на цій конструкції «загальне правило – спеціальний виняток» побудовано розмежування дисциплінарної та адміністративної відповідальності.

Особливістю воєнного часу стало запровадження до КУпАП спеціальної глави 13-Б «Військові адміністративні правопорушення». Норми цієї глави (статті 172-10–172-20) встановлюють самостійні склади проступків, вчинюваних військовослужбовцями (а також військовозобов'язаними та резервістами під час зборів) в умовах воєнного стану, і передбачають розгляд таких справ безпосередньо судом, а не командиром (начальником). До переліку входять, зокрема, відмова від виконання законних вимог командира (ст. 172-10), самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 172-11), необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 172-12), зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем (ст. 172-13), перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 172-14) та інші. Це можна розглядати як крок у напрямі часткового наближення до європейських стандартів, оскільки саме судовий, а не суто адміністративний (командирський) порядок розгляду відповідає вимозі незалежного перегляду рішення у розумінні статті 6 Конвенції. Водночас аналіз стану правопорядку у Збройних Силах України свідчить, що на практиці розмежування підстав притягнення до відповідальності за загальними нормами КУпАП, за спеціальною главою 13-Б та за Дисциплінарним статутом залишається непослідовним, а кількісні показники притягнення військовослужбовців до різних видів відповідальності демонструють істотну строкатість у різних видах і родах військ [4].

Суттєвою теоретичною і практичною проблемою є визначення кола суб'єктів адміністративної відповідальності за військовими правопорушеннями. Законодавець послідовно розширює перелік осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів (зокрема за рахунок членів добровільних формувань територіальних громад та поліцейських, залучених до бойових дій), однак єдиних критеріїв віднесення особи до кола «військовослужбовців» для цілей глави 13-Б КУпАП не вироблено. Частина п'ята статті 15 КУпАП прямо передбачає, що за вчинення військових адміністративних правопорушень військовослужбовці, а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів несуть відповідальність за главою 13-Б, за умови, якщо ці правопорушення не тягнуть кримінальної відповідальності. Водночас відсутність уніфікованого визначення суб'єктного складу породжує колізії у правозастосовній практиці [5]. Не менш дискусійними є й процесуальні особливості провадження у справах про адміністративні правопорушення військовослужбовців: порядок складення протоколу, коло органів (посадових осіб), уповноважених розглядати справу, а також механізм оскарження рішення, ухваленого в порядку дисциплінарного провадження. Доктринальний аналіз видів адміністративної відповідальності військовослужбовців крізь призму безпекових та фінансових ризиків підтверджує, що чинна система стягнень (попередження, штраф, позбавлення спеціального права, адміністративний арешт) не завжди узгоджується зі специфікою виконання обов'язків військової служби в бойових умовах, зокрема щодо можливості фактичного виконання майнових стягнень або тимчасової ізоляції особи від виконання бойового завдання [7].

Головна проблема імплементації європейських стандартів у досліджуваній сфері полягає в тому, що чинне законодавство не містить формалізованих критеріїв, аналогічних критеріям Енгеля, які б дозволяли однозначно розмежовувати випадки,

коли розгляд справи командиром (начальником) є достатнім, і випадки, коли особі мають бути надані гарантії, притаманні кримінальному провадженню. Наприклад, застосування адміністративного арешту чи тривалого тримання на гауптвахті за своєю суворістю зіставне з короткостроковим позбавленням волі, однак процесуальний порядок його застосування істотно спрощений порівняно з порядком розгляду справ за загальними нормами КУпАП, що створює ризик невідповідності статті 6 Конвенції.

Дотична проблема виникає у сфері матеріальної відповідальності військовослужбовців, яка за своєю природою межує з адміністративною відповідальністю та потребує аналогічного узгодження з європейськими підходами до пропорційності державного примусу щодо осіб на публічній службі. Механізми відшкодування шкоди, заподіяної державі, потребують чіткого процесуального оформлення, яке б виключало свавільне застосування майнових стягнень до військовослужбовців, зокрема тих, хто безпосередньо перебуває у районі бойових дій. Чинне законодавство не містить спеціальних правил відстрочення чи розстрочення виконання майнових стягнень у бойових умовах, що створює ризики як для боєздатності підрозділу, так і для соціальної захищеності особи. Не менш гострою є проблема соціального захисту військовослужбовців, притягнутих до адміністративної відповідальності: чинне законодавство про соціальний захист військовослужбовців та членів їхніх сімей не завжди враховує наслідки застосування окремих видів адміністративних стягнень (зокрема дострокового звільнення з посади чи пониження у військовому званні) для обсягу соціальних гарантій особи та її родини, що потребує додаткового узгодження нормативних актів [6].

Окрему складність становить пошук балансу між потребою забезпечення боєздатності підрозділів у бойових умовах і вимогою про недопущення свавільного застосування стягнень. Практика свідчить, що в умовах активних бойових дій оперативність прийняття рішення командиром (начальником) є критично важливою для підтримання дисципліни, однак це не повинно повністю виключати подальшого судового контролю за законністю та обґрунтованістю накладеного стягнення. Саме тому європейський підхід, що допускає «двоступеневу» модель (оперативне дисциплінарне реагування з подальшим правом на судовий перегляд), видається найбільш прийнятним орієнтиром для реформування вітчизняного законодавства в умовах воєнного стану.

Важливим кроком у напрямі імплементації європейських стандартів стало прийняття Закону України «Про Військового омбудсмена» від 17 вересня 2025 р. № 4603-IX, який набрав чинності 24 січня 2026 р., а відповідний офіс розпочав роботу 27 січня 2026 р. Відповідно до статті 1 цього Закону Військовий омбудсман є посадовою особою, через яку Президент України здійснює демократичний цивільний контроль за додержанням прав людини у секторі безпеки й оборони. Компетенція поширюється на військовослужбовців, резервістів і військовозобов'язаних під час зборів, членів добровільних формувань територіальних громад та особовий склад правоохоронних органів, залучених до бойових дій. Військовий омбудсман наділений правом складати та надсилати висновки і рекомендації командирам (начальникам), органам військового управління та іншим державним органам, а також проводити перевірки у випадках виявлення порушень прав військовослужбовців [10].

Створення цього інституту відповідає європейській моделі омбудсманського контролю за збройними силами (наприклад, за зразком інститутів парламентських уповноважених у справах збройних сил у державах – членах НАТО) і потенційно здатне частково компенсувати недоліки чинного порядку притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності, надаючи позасудовий, проте незалежний від командування механізм перевірки скарг [11]. Водночас нині повноваження Військового омбудсмана мають переважно рекомендаційний характер і не передбачають права безпосередньо скасовувати чи змінювати рішення про накладення адміністративного чи дисциплінарного стягнення, що обмежує їх ефективність як засобу правового захисту в розумінні статті 13 Конвенції. Формування дієвого демократичного цивільного контролю за сектором безпеки й оборони потребує подальшого розширення контрольних повноважень цього органу, зокрема щодо права ініціювати перегляд рішень про накладення суворих видів адміністративних і дисциплінарних стягнень [11].

Логіка розширення інституційного контролю за законністю рішень публічної адміністрації простежується зокрема у процесах модернізації адміністративного контролю за законністю рішень органів місцевого самоврядування, де також відбувається поступовий перехід від суто ієрархічного контролю до багаторівневої системи, що поєднує внутрішній, судовий і громадський контроль [8]. Застосування подібної логіки до сфери військового управління – поєднання оперативного командирського реагування, спеціалізованого судового контролю (глава 13-Б КУпАП) та незалежного омбудсманського нагляду – здатне утворити цілісну систему гарантій, що відповідає європейським стандартам без шкоди для керіваності військ.

Стратегічною перспективою імплементації європейських стандартів адміністративної відповідальності військовослужбовців є поступова трансформація державної політики у цій сфері від переважно каральної моделі, орієнтованої на покарання за формальне порушення, до сервісно орієнтованої моделі, метою якої є передусім попередження порушень, підтримання правопорядку через довіру та професійну мотивацію особового складу, а вже потім – застосування стягнень [12]. Реалізація такого підходу передбачає перегляд ролі командира (начальника) не лише як суб'єкта накладення стягнення, а й як суб'єкта, відповідального за створення умов, що унеможливають вчинення правопорушення (належне матеріальне забезпечення, психологічна підтримка особового складу, чітке інформування про вимоги дисципліни).

Корисним орієнтиром для реформування інституційного забезпечення адміністративної відповідальності військовослужбовців є зарубіжний досвід функціонування спеціалізованих органів військової поліції, які поєднують функції підтримання військового правопорядку з дотриманням процесуальних гарантій, притаманних цивільним правоохоронним органам. Порівняльно-правовий аналіз моделей військової поліції окремих іноземних держав засвідчує, що виокремлення функції підтримання військового правопорядку в компетенцію спеціалізованого, професійно підготовленого органу (відмінного від безпосереднього командування підрозділом) сприяє одночасному підвищенню дисципліни та зменшенню ризику свавільного застосування стягнень, оскільки усуває конфлікт інтересів, коли той самий командир одночасно є і зацікавленою стороною

у підтриманні порядку в підрозділі, і органом, який накладає стягнення [13]. Створення в Україні аналогічного спеціалізованого органу (або істотне розширення повноважень наявної Військової служби правопорядку) у поєднанні з функціонуючим інститутом Військового омбудсмана та вдосконалим судовим порядком розгляду військових адміністративних правопорушень становило б комплексну відповідь на виклики імплементації європейських стандартів.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави для висновку, що імплементація європейських стандартів адміністративної відповідальності військовослужбовців в українське законодавство перебуває на початковому, проте активному етапі, який характеризується поєднанням позитивних інституційних зрушень (запровадження судового порядку розгляду справ за главою 13-Б КУпАП, створення інституту Військового омбудсмана на підставі Закону № 4603-IX) з непослідовністю концептуальних підходів до розмежування дисциплінарної, адміністративної та матеріальної відповідальності військовослужбовців.

Для вирішення виявлених проблем видається доцільним: по-перше, законодавчо закріпити формалізовані критерії розмежування дисциплінарної та адміністративної відповідальності військовослужбовців, побудовані за аналогією з критеріями Енгеля (з урахуванням суворості стягнення, кола адресатів норми та мети відповідальності), із визначенням переліку стягнень, застосування яких вимагає обов'язкового судового порядку розгляду справи (зокрема арешту з утриманням на гауптвахті); по-друге, узгодити термінологію та предметне розмежування КУпАП (стаття 15, глава 13-Б) і Дисциплінарного статуту Збройних Сил України (стаття 45), усунувши наявні колізії щодо кола суб'єктів та підстав притягнення до відповідальності; по-третє, розширити контрольні повноваження Військового омбудсмана, надавши йому право ініціювати перегляд рішень про накладення суворих видів адміністративних і дисциплінарних стягнень, а також право звернення до суду в інтересах військовослужбовця; по-четверте, розробити спеціальний порядок здійснення матеріальної відповідальності військовослужбовців у бойових умовах, який враховував би неможливість негайного виконання майнових стягнень та гарантував належний соціальний захист особи і членів її сім'ї; по-п'яте, розглянути перспективу поступового переходу від каральної до сервісно орієнтованої моделі забезпечення військового правопорядку, зокрема шляхом вивчення можливості створення спеціалізованого органу військової правоохорони за зразком військової поліції окремих держав – членів НАТО.

Подальші наукові розвідки у цьому напрямі доцільно зосередити на розробці конкретних законопроектних пропозицій щодо глави 13-Б КУпАП з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, а також на емпіричному аналізі перших результатів діяльності Військового омбудсмана в частині захисту прав військовослужбовців, притягнутих до адміністративної відповідальності.

Література:

1. Tavolzhanskyi A., Prykhodko V. Features of adaptation of the national punishment system to European standards. *Law and innovations*. No. 2 (30). 2020. P. 87–92. DOI: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2020-2\(30\)-13](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2020-2(30)-13).
2. Khadzhyradieva S., Slukhai S., Rachynskyi A. Public Administration in Ukraine: Adjusting to European Standards. *NISPAcee Journal of*

- Public Administration and Policy*. Vol. 13. No. 1. 2020. P. 81–108. DOI: <https://doi.org/10.2478/nispa-2020-0004>
3. Lyubimov O. European standards in the field of administrative and legal support for civil servants. *Social Law*. No. 2. 2019. P. 57–63. DOI: <https://doi.org/10.37440/soclaw.2019.02.08>
  4. Пузирьов М. С., Кравець М. В., Леоненко О. А. Аналіз стану правопорядку центрального регіону Збройних Сил України: адміністративно-деліктний аспект. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. 2022. № 3. С. 53–63. DOI: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2022.03.053>.
  5. Самбор М. А. Військовослужбовці як суб'єкти адміністративних правопорушень: загальне та спеціальне у розумінні. *Слово Національної школи суддів України*. 2022. № 1–2 (38–39). С. 104–119. DOI: [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2022-1-2\(38-39\)-10](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2022-1-2(38-39)-10).
  6. Циганок В. М. Сучасний стан законодавства України про соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 377–381. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.64>.
  7. Bila-Tiunova L., Sarybaieva H., Holoiadova T. Security and financial aspects of the doctrinal and legal characteristics types of administrative liability of the servicemen of the armed forces of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 11. No. 1. 2025. P. 308–318. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2025-11-1-308-318>.
  8. Bondarenko S., Niziaieva V., Kravchenko M. et al. Modernization of administrative control over the legality of decisions of local self-government bodies of Ukraine. *Evropský politický a právní diskurz*. 2025. Vol. 12, No. 1. P. 31–44. DOI: <https://doi.org/10.46340/eppd.2025.12.1.4>.
  9. Prykhodko O., Medvid L. Ochrona praw personelu wojskowego w konfliktach zbrojnych: normy międzynarodowe i praktyka ukraińska. *Przegląd Strategiczny*. No. 18. 2025. P. 61–72. DOI: <https://doi.org/10.14746/ps.2025.1.5>.
  10. Strotskyy R., Stetsiuk N., Onyshko O. et al. The role of the military ombudsman in protecting the rights of military personnel during armed conflict: international experience and Ukrainian realities. *Social & Legal Studies*. 2026. Vol. 9. No. 2. P. 79–90. DOI: <https://doi.org/10.32518/sals2.2026.79>.
  11. Klymenko N. Mechanisms for ensuring democratic civilian control in the sphere of administrative responsibility of military personnel. *Public Management and Policy*. 2026. No. 3 (19). DOI: <https://doi.org/10.70651/3041-2498/2026.3.09>.
  12. Klymenko N., Petkun S. The transformation of state policy in the field of administrative responsibility of military personnel: from a punitive to a service-oriented model. *Philosophy and Governance*. No. 3 (19). 2026. DOI: <https://doi.org/10.70651/3041-248X/2026.3.10>.
  13. Voznyk M., Goloborodko Y., Vlad V. et al. Reforming military law and service in Ukraine: lessons from the military police of other countries. *Hrvatska i komparativna javna uprava*. 2025. Vol. 25. No. 3. P. 529–554. DOI: <https://doi.org/10.31297/hkju.25.3.2>.

Chernenko V. Implementation of European standards on administrative liability of military personnel into Ukrainian law: challenges and prospects

Summary. This article is devoted to a systematic analysis of the theoretical and practical challenges involved in implementing European standards of administrative liability for military personnel into Ukraine's national legislation under conditions of prolonged martial law. It is emphasized

that the numerical growth of the personnel of the Armed Forces of Ukraine, the involvement of civilians, conscripts, and reservists in carrying out territorial defense tasks, as well as the specific nature of the combat situation, objectively complicate the functioning of the established model for holding military personnel administratively liable under the Code of Ukraine on Administrative Offenses (CUAO) and the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine. This paper analyzes the content of the Engel criteria developed through the case law of the European Court of Human Rights, which are used to distinguish between disciplinary liability and “criminal” liability within the meaning of Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, and determines the extent to which these criteria are reflected in domestic legislation. It has been established that Chapter 13-B of the Code of Administrative Offenses, introduced under martial law (Articles 172-10–172-20), is characterized by an insufficiently clear distinction between disciplinary and administrative offenses committed by military personnel, the absence of unified procedural guarantees, and ambiguity in delineating the jurisdiction of commanders (superiors) and courts. The newly established institution of the Military Ombudsman (Law of Ukraine No. 4603-IX of September 17, 2025) is examined as a mechanism for democratic civilian oversight of the observance of military personnel's rights, particularly in the process of holding them administratively liable. The paper justifies the advisability of a gradual transition from a punitive to a service-oriented model of public administration in the sphere of military discipline, following the example of how military police agencies operate in certain foreign countries. The study identifies problematic aspects of military personnel's material liability, the social protection of individuals subject to administrative liability in combat conditions, and the specifics of determining the subjects of the relevant offenses. Based on the study's findings, proposals have been formulated to improve legislation, specifically regarding the legal codification of formalized criteria for distinguishing between administrative and disciplinary liability of military personnel, taking into account the practice of the European Court of Human Rights; harmonizing the terminology of the Code of Administrative Offenses and the Disciplinary Statute; expanding the oversight powers of the Military Ombudsman, and introducing additional procedural safeguards for military personnel in cases where severe penalties are imposed. The study emphasizes the need for further harmonization of national legislation with European standards on the administrative liability of military personnel as part of Ukraine's European integration course and the reform of the security and defense sector.

Key words: administrative liability, military personnel, European standards, martial law, Engel criteria, military ombudsman, disciplinary code.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Дата першого надходження статті до видання: 18.08.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.09.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

---

*Афанасьєва М. В.,**доктор юридичних наук, професор,**професор кафедри конституційного права**Національного університету «Одеська юридична академія»**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1139-0265>*

ЛЕГІТИМНІСТЬ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ: ДЕГРАДАЦІЯ ТА КОМПЕНСАТОРНІ МЕХАНІЗМИ В УМОВАХ ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

Анотація. Статтю присвячено конституційно-правовому дослідженню легітимності публічної влади в умовах особливих правових режимів. Легітимність публічної влади розглядається як категорія, що відображає ступінь її суспільного визнання, виправданості та сприйняття громадянами як такої, що відповідає суспільним інтересам. Обґрунтовано, що легітимність публічної влади має динамічний характер, оскільки формується та підтримується внаслідок постійної взаємодії громадян із публічними інституціями, оцінювання законності здійснення ними владних повноважень, результативності публічної політики та якості публічної комунікації. Проаналізовано основні виміри легітимності публічної влади та обґрунтовано доцільність їх розгляду як взаємопов'язаної системи.

Доведено, що в умовах цифровізації політичної комунікації, поширення дезінформації, ботизації інформаційного простору, алгоритмічної маніпуляції, застосування генеративного штучного інтелекту та іноземного інформаційного втручання достовірність, доступність і плюралізм інформаційного середовища набувають самостійного легітимізаційного значення. У зв'язку з цим запропоновано доповнити тривимірну модель вхідної, процесуальної та результативної легітимності самостійним комунікативним виміром, який забезпечує можливість отримання громадянами достовірної інформації, публічного обговорення діяльності публічної влади та формування усвідомленої суспільно-політичної позиції.

Визначено особливості функціонування чотирирівневої моделі легітимності в умовах відтермінування виборів у зв'язку з дією особливих правових режимів. Обґрунтовано компенсаторний механізм легітимізації, відповідно до якого тимчасове послаблення вхідної легітимності має врівноважуватися посиленням її процесуальних, результативних та комунікативних вимірів.

Зазначені індикатори, за якими тимчасовий дефіцит вхідної легітимізації може трансформуватися у кумулятивний процес деградації легітимності. До таких індикаторів віднесено, зокрема, деформацію політичного простору, обмеження діяльності політичних партій та парламентської опозиції, зниження ефективності контролю за обмеженнями прав людини, послаблення системи стримувань і противаг, погіршення результативності публічного управління, а також системне викривлення інформаційного середовища.

Обґрунтовано, що стійкість легітимності публічної влади в умовах особливих правових режимів залежить від збалансованого функціонування всіх її вимірів, а одночасне накопичення дефіцитів у кількох вимірах створює

передумови для її деградації в умовах особливих правових режимів.

Запропоновано визначення деградації легітимності публічної влади в умовах особливих правових режимів як кумулятивного конституційно-правового процесу, що виникає внаслідок неможливості актуалізації вхідної легітимності та системного послаблення компенсаторних механізмів процесуального, результативного та комунікативного вимірів легітимності.

Ключові слова: легітимність, деградація легітимності, публічна влада, особливі правові режими, вибори, інформативно-цифрове середовище, комунікація, права людини, система стримувань і противаг.

Постановка проблеми. Легітимність публічної влади є базовою категорією конституційного права, що відображає стан суспільного визнання, виправданості та добровільного прийняття публічної влади підвладними суб'єктами. На відміну від формально-юридичного поняття легальності, яке фіксує відповідність нормативно-правовим актам, легітимність лежить у площині соціально-ціннісного виміру. Вона забезпечує стабільність політичної системи за рахунок формування внутрішнього переконання громадян у правомірності дій, бездіяльності та рішень суб'єктів владних повноважень.

В особливих правових режимах нормальне функціонування правової системи призупиняється в ім'я збереження суверенітету та конституційного ладу держави. Наукова проблема полягає у визначенні меж стійкості легітимності публічної влади за умов, коли традиційні механізми її електорального підтвердження тимчасово не реалізуються, а інші джерела легітимізації зазнають поступового послаблення. У зв'язку з цим дослідницьке питання полягає у з'ясуванні того, за яких умов тимчасова трансформація механізмів легітимізації публічної влади набуває характеру деградації та які конституційно-правові компенсаторні механізми здатні цьому запобігти.

Стан дослідження. Класичний методологічний фундамент дослідження легітимності закладено в соціологічній концепції М. Вебера. Ним виокремлено три типи легітимного панування: традиційний, заснований на вірі у святість споконвічних традицій; харизматичний, що ґрунтується на відданості особі та вірі в її надзвичайні якості; і раціонально-легальний, легітимність якого виводиться з віри в законність установлених правил та правомірність здійснення владних повноважень особами, наділеними ними відповідно до таких правил [7, с. 157–158].

Альтернативний підхід запропонував Д. Бітем. На його думку, влада є легітимною не тому, що підвладні вірять у її

правомірність, а тому, що вона відповідає об'єктивним критеріям. Модель Д. Бітема включає три взаємозалежні виміри: юридичну силу (відповідність правовим нормам), нормативне виправдання правил (їхня узгодженість із моральними переконаннями як володарів, так і підвладних) та виражену згоду (діючі акти визнання з боку підвладних) [2, р. 16]. Дефіцит будь-якого з цих елементів призводить до дестабілізації політичного режиму.

Подальший розвиток теорії відбувався шляхом диференціації інституційних форм легітимності. М. Сучман виокремив прагматичну легітимність (засновану на сприйнятті користі та власного інтересу суб'єктів), моральну (що базується на етичній оцінці діяльності інституцій) та когнітивну (коли існуючий порядок сприймається суспільством як природний та безальтернативний) [6]. Водночас А. Грамші, розвиваючи концепцію гегемонії, показав, що стійкість панування забезпечується не лише засобами прямого примусу, а й формуванням згоди та інтелектуально-морального керівництва. Важливу роль у цьому процесі відіграють інститути громадянського суспільства та інтелектуали [3, pp. 12–13, 55–91].

У сучасній теорії демократичної легітимності однією з найбільш впливових є конструкція, започаткована Ф. Шарпфом через розмежування вхідно- (input) та результативно- (output) орієнтованої легітимності [6], яку В. Шмідт розвинула шляхом виокремлення процесуального (throughput) виміру легітимності [5].

У вітчизняному правовому полі концептуалізація легітимності проаналізована в працях Л. І. Яковлевої. Дослідниця визначає легітимність як мінімальний критерій справедливого урядування, що вимагає відкритості й ефективної комунікації публічних інститутів [10].

Науковці Г. М. Куц, І. В. Пересипкіна, Ю. О. Куц акцентують увагу на проблемі функціонування публічної влади за відсутності можливості її політичного перезавантаження через вибори. Одним із потенційних ресурсів легітимності автори визначають національну ідентичність, яка може сприяти консолідації суспільства та підтримці владних інституцій в умовах війни [8].

Співвідношення легальності, легітимності та легітимності державної влади в умовах воєнного стану досліджує Е. С. Регушевський. Особливу увагу ним приділено негативним чинникам, які можуть знижувати ефективність функціонування державної влади, зокрема порушенню конституційної системи поділу влади та стримувань і противаг. Серед запропонованих механізмів посилення легітимності розглядається консенсусна та професійна організація виконавчої влади [9].

Водночас у сучасній науковій літературі недостатньо дослідженим залишається феномен послаблення легітимності публічної влади в особливих правових режимах з часом та визначення компенсаторних конституційно-правових механізмів, здатних забезпечувати збереження суспільної довіри до публічної влади за умов тривалої неможливості проведення виборів.

Мета статті полягає у теоретико-правовому обґрунтуванні концепту деградації легітимності публічної влади на основі чотиривимірної моделі легітимності, що охоплює вхідний, процесуальний, результативний та комунікативний виміри, а також у визначенні основних індикаторів такого процесу й аналізі компенсаторних конституційно-правових механізмів забезпечення легітимності публічної влади за умов тимчасової неможливості проведення виборів.

Виклад основного матеріалу. Легітимність публічної влади є не статичною ознакою, а динамічним процесом, який формується на перетині демократичного представництва, процесуальної справедливості та управлінської ефективності. Вхідна легітимність апелює до народного волевиявлення як єдиного джерела суверенної влади, що реалізується, в першу чергу, через періодичні, вільні та рівні вибори. Процесуальна легітимність зосереджена на якості державного управління в період між виборами, вимагаючи дотримання принципів верховенства права, збереження системи стримувань і противаг, прозорості та інклюзивності ухвалення рішень, дотримання належної процедури та підзвітності, відсутності корупції тощо. Результативна легітимність ґрунтується на здатності уряду ефективно вирішувати суспільні проблеми, забезпечувати безпеку та гарантувати виживання політичної спільноти в умовах екзистенційних загроз.

З огляду на зростання у сучасному суспільстві ролі інформаційного середовища, цифрових комунікацій та алгоритмічних систем у формуванні суспільної довіри до публічної влади тривимірна модель легітимності (вхідна, процесуальна та результативна), розроблена Ф. Шарпфом та В. Шмідт, потребує доповнення самостійним комунікативним виміром. Виокремлення четвертої складової є важливим, оскільки навіть належна електоральна процедура, законність прийняття рішень та ефективність державної політики не гарантують стабільності легітимності за умов систематичного викривлення інформаційного середовища.

Комунікативний вимір легітимності публічної влади передбачає забезпечення такого інформаційного середовища, за якого громадяни мають реальну можливість отримувати достовірну інформацію, критично оцінювати діяльність влади, брати участь у публічному дискурсі та формувати політичні позиції без системного викривлення інформаційних потоків. Цей вимір набуває особливого значення в умовах поширення дезінформації, ботізації цифрового інформаційного простору, алгоритмічної маніпуляції, застосування генеративного штучного інтелекту та іноземного інформаційного втручання, оскільки зазначені явища здатні підрвати достовірність інформаційно-цифрового середовища. Відповідно, комунікативна легітимність має включати інституційну спроможність публічної влади протидіяти зовнішньому та внутрішньому маніпулятивному інформаційному впливу.

Проведемо розгляд легітимності публічної влади в умовах особливих правових режимів як чотиривимірного феномену. За умов, коли публічна влада позбавляється можливості періодично актуалізувати свій демократичний мандат шляхом виборів, послаблюється вхідний вимір легітимності і тому особливого значення набуває компенсаторний механізм легітимності, за якого дефіцит вхідної легітимності має врівноважуватися посиленням інших її вимірів.

Компенсаторний механізм процесуального виміру легітимності полягає у посиленому забезпеченні прозорості, підзвітності та процедурної правомірності здійснення публічної влади. Це передбачає ефективне функціонування парламентського, судового та конституційного контролю, дотримання принципів законності, пропорційності та недискримінації, публічність та інклюзивність процесу ухвалення владних рішень, доступ до публічної інформації, належне функціонування механізму стримувань та противаг, а також дієві механізми юридичної

відповідальності посадових осіб. Таким чином, за відсутності можливості періодичного електорального контролю саме якості процедур здійснення публічної влади стає одним із ключових критеріїв її демократичної виправданості.

Компенсаторний механізм результативного виміру легітимності, пов'язаний із здатністю публічної влади адекватно реагувати на загрози, забезпечувати безпеку держави, захищати права людини, забезпечувати суспільно значущі результати, ефективно використовувати державні ресурси та належно надавати публічні послуги. Водночас результативність не може розглядатися як самодостатній заміник демократичного мандата: навіть ефективні рішення втрачають легітимісний потенціал, якщо вони приймаються непрозоро, із порушенням прав людини, без належного контролю або всупереч принципам правової держави. Отже, результативна легітимність може компенсувати частину дефіциту вхідної легітимності лише за умови належної процесуальної легітимності.

Особливого значення в умовах тривалого відтермінування виборів набуває компенсаторний механізм комунікативного виміру легітимності, який має забезпечити постійний зв'язок між публічною владою та суспільством. Саме він значною мірою визначає суспільне сприйняття правомірності та виправданості діяльності органів публічної влади в екстраординарних обставинах. Так, влада має не лише формально обґрунтовувати неможливість проведення виборів, а й забезпечувати регулярне інформування суспільства про тимчасовий характер і пропорційність обмежень прав людини, про існуючі компенсаторні механізми та про результати діяльності державних інституцій.

Однак, компенсаторний механізм легітимності не передбачає постійного заміщення демократичного волевиявлення належною процедурою чи ефективністю державного управління. Його сутність полягає у тимчасовому врівноваженні дефіциту вхідної легітимності іншими джерелами демократичної виправданості публічної влади за умови обов'язкового відновлення повноцінного електорального процесу після припинення обставин, що перешкоджають проведенню виборів. Компенсаторна легітимність в умовах відтермінування виборів має розглядатися як взаємопов'язана система посилення процесуальної, результативної та комунікативної складових легітимності. Натомість незбалансованість або одночасне послаблення складових цієї системи здатні перетворити тимчасовий дефіцит вхідної легітимності на кумулятивний процес деградації легітимності публічної влади.

В умовах особливих правових режимів сам факт тимчасового відтермінування виборів не є достатнім для констатації деградації вхідної легітимності. Якщо відтермінування має конституційно-правову підставу, обумовлене об'єктивною неможливістю реалізації виборчого права та супроводжується збереженням політичного плюралізму й гарантій майбутнього відновлення електорального процесу, то має місце тимчасовий дефіцит вхідної легітимності. Натомість інституціоналізація безстрокового продовження владних повноважень, тривале невідновлення виборчої конкуренції, втручання у діяльність політичних партій та перешкоджання діяльності парламентської опозиції, зниження репрезентативності виборних інституцій, системне розходження між волевиявленням громадян і діяльністю представницьких органів свідчать про трансформацію тимчасового дефіциту у структурну деградацію вхідної легітимності.

Індикатором деградації легітимності у процесуальному вимірі є поступове послаблення внутрішніх механізмів конституційного обмеження публічної влади та ефективності системи стримувань і противаг. В умовах особливого правового режиму держава об'єктивно може потребувати концентрації управлінських повноважень та оперативності прийняття рішень. Проте конституційна проблема виникає тоді, коли такі механізми набувають тривалого характеру, поступово змінюють звичайний баланс стримувань та противаг між органами державної влади та звужують можливості суспільства впливати на процес прийняття публічних рішень. Ще одним індикатором є зниження ефективності контролю за обмеженням прав і свобод людини та громадянина. Особливий правовий режим допускає встановлення спеціальних обмежень, однак їх легітимісне значення визначається дотриманням вимог необхідності, пропорційності, обмеженості в часі. Систематичне продовження обмежень без достатнього перегляду їх необхідності, недостатність судового контролю або відсутність ефективних механізмів оскарження здатні трансформувати виняткові правові механізми на стійкі елементи функціонування публічної влади. У такому випадку відбувається поступовий перехід від тимчасового обмеження демократичних процедур до їх структурної деформації, що безпосередньо послаблює процесуальну легітимність влади.

У результативному вимірі деградація легітимності пов'язана із зниженням спроможності публічної влади забезпечувати суспільно значущі результати. Відповідно, індикатором деградації може бути стійке розходження між заявленими цілями публічної політики та фактичними результатами її реалізації, особливо якщо воно супроводжується неефективним використанням публічних ресурсів, корупційними практиками, погіршенням якості публічного управління або нездатністю державних інституцій належним чином реагувати на суспільно значущі загрози. Водночас результативна легітимність не може компенсувати дефіцит процесуальної легітимності: ефективність результатів не легітимісє порушення процедур, прав людини чи конституційних обмежень влади. Тому деградація має прояв особливо виразно тоді, коли одночасно спостерігаються взаємопов'язані процеси – зниження підзвітності та відкритості влади і зменшення її здатності забезпечувати належні суспільні результати.

У комунікативному вимірі деградація легітимності публічної влади має місце внаслідок системного викривлення інформаційного середовища, у якому формується суспільне сприйняття діяльності органів публічної влади. Це поступово знижує рівень суспільної довіри, ускладнює публічну комунікацію між громадянським суспільством та публічною владою, послаблює інші джерела легітимності. Поширення дезінформації, пропаганди, ботизація цифрового інформаційного простору, використання технологій генеративного штучного інтелекту, алгоритмічна маніпуляція інформаційними потоками та іноземне втручання у цифрову комунікацію здатні порушувати достовірність, плюралізм і рівність доступу до суспільно значущої інформації. За таких умов громадяни втрачають можливість отримувати верифіковану інформацію про діяльність публічної влади, об'єктивно оцінювати її рішення та здійснювати усвідомлений громадський контроль, що безпосередньо послаблює комунікативний вимір легітимності.

Особливо небезпечним є накопичення та взаємне посилення зазначених процесів деградації: послаблення політичного

плюралізму зменшує можливості суспільного контролю; викривлення інформаційного середовища перешкоджає усвідомленій оцінці владних рішень; а зниження результативності, своєю чергою, підриває суспільне сприйняття влади і т. д. Тому деградацію легітимності доцільно визначати саме як кумулятивний процес, у межах якого одночасне послаблення декількох вимірів легітимності здатне перетворити тимчасовий дефіцит електоральної легітимності на стійку конституційно-політичну кризу.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави розглядати легітимність публічної влади як динамічну багатовимірну систему, стабільність якої визначається не лише наявністю демократичного мандата, а й якістю процедур здійснення публічної влади, її результативністю, станом цифрового інформаційного простору в державі.

В умовах особливих правових режимів відсутність можливості проведення виборів не означає автоматично втрату легітимності публічної влади, якщо таке відтермінування має конституційно-правове обґрунтування та зумовлено надзвичайними обставинами, що унеможливають реалізацію електорального процесу. Водночас тривале обмеження вхідної легітимності створює дефіцит, який потребує компенсування через посилення процесуальних, результативних і комунікативних вимірів. Відповідно, якщо такої компенсації не відбувається, то внаслідок кумулятивного послаблення всіх вимірів легітимності виникає деградація легітимності публічної влади в цілому.

Запропоновано визначення деградації легітимності публічної влади в умовах особливих правових режимів як кумулятивного конституційно-правового процесу, що виникає внаслідок неможливості актуалізації вхідної легітимності та системного послаблення компенсаторних механізмів процесуального, результативного та комунікативного вимірів легітимності.

Література:

1. Agamben G. State of Exception / transl. by K. Attell. Chicago : University of Chicago Press, 2005. 95 p. URL: <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/S/bo3534874.html>
2. Beetham D. The Legitimation of Power. London : Macmillan. 267 p. 1991. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-1-349-21599-7>.
3. Gramsci A. Selections from the Prison Notebooks / ed. and transl. Q. Hoare, G. Nowell Smith. New York : International Publishers, 1971. 483 p.
4. Scharpf F. W. Governing in Europe : Effective and Democratic? Oxford : Oxford University Press, 1999. 204 p. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198295457.001.0001>.
5. Schmidt V. A. Democracy and Legitimacy in the European Union Revisited: Input, Output and 'Throughput'. *Political Studies*. 2013. Vol. 61, No. 1. P. 2–22. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2012.00962.x>.
6. Suchman M. C. Managing Legitimacy: Strategic and Institutional Approaches. *Academy of Management Review*. 1995. Vol. 20. No. 3. P. 571–610. DOI: <https://doi.org/10.5465/AMR.1995.9508080331>
7. Вебер М. Господарство і суспільство : нариси з розуміючої соціології / пер. з нім. М. Кушнір. Київ : Всесвіт, 2012. 1112 с. ISBN 978-966-8439-22-3.
8. Куц Г. М., Пересипкіна І. В., Куц Ю. О. Особливості функціонування органів публічної влади в Україні в умовах воєнного стану: легітимісний аспект. *Політичне життя*. 2025. № 4. С. 81–87. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.4.12>
9. Регущевський Е. С. Концептуальні питання легітимності державної влади та зменшення ризиків кризи влади під час дії воєнного стану

в Україні. *Нове українське право*. 2024. № 1. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.1.9>.

10. Яковлева Л. І. Легітимність публічної влади у мережевому суспільстві. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. Вип. 40. С. 201–205. DOI: <https://doi.org/10.32782/apfs.v040.2023.34>.

Afanasieva M. Legitimacy of public authority: degradation and compensatory mechanisms in the conditions of special legal regime

Summary. The article is devoted to the constitutional and legal study of the legitimacy of public authorities in the conditions of special legal regimes. The legitimacy of public authorities is considered as a category that reflects the degree of its public recognition, justification and perception by citizens as meeting public interests. It is substantiated that the legitimacy of public authorities is dynamic in nature, as it is formed and maintained as a result of the constant interaction of citizens with public institutions, the assessment of the legality of their exercise of power, the effectiveness of public policy and the quality of public communication. The main dimensions of the legitimacy of public authorities are analyzed and the expediency of considering them as an interconnected system is substantiated. It is proved that in the conditions of digitalization of political communication, the spread of disinformation, botification of the information space, algorithmic manipulation, the use of generative artificial intelligence and foreign information interference, the reliability, accessibility and pluralism of the information environment acquire independent legitimizing significance. In this regard, it is proposed to supplement the three-dimensional model of input, procedural and effective legitimacy with an independent communicative dimension, which provides the opportunity for citizens to receive reliable information, publicly discuss the activities of public authorities and form a conscious socio-political position.

The features of the functioning of the four-dimensional model of legitimacy in the conditions of postponing elections due to the action of special legal regimes are determined. A compensatory mechanism of legitimization is substantiated, according to which the temporary weakening of input legitimacy should be balanced by the strengthening of its procedural, effective and communicative dimensions.

Indicators are indicated by which a temporary deficit of input legitimacy can transform into a cumulative process of legitimacy degradation. Such indicators include, in particular, the deformation of the political space, restrictions on the activities of political parties and the parliamentary opposition, a decrease in the effectiveness of control over restrictions on human rights, a weakening of the system of checks and balances, a deterioration in the effectiveness of public administration, as well as a systemic distortion of the information environment.

It is substantiated that the stability of the legitimacy of public authorities in the conditions of special legal regimes depends on the balanced functioning of all its dimensions, and the simultaneous accumulation of deficits in several dimensions creates the prerequisites for its degradation in the conditions of special legal regimes.

It is proposed to define the degradation of the legitimacy of public authorities in the conditions of special legal regimes as a cumulative constitutional and legal process that arises as a result of the impossibility of actualizing the input legitimacy and the systemic weakening of the compensatory mechanisms

of the procedural, effective and communicative dimensions of legitimacy.

Key words: legitimacy, legitimacy degradation, public authority, special legal regimes, elections, information and digital environment, communication, human rights, system of checks and balances.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Дата першого надходження статті до видання: 20.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Боровик А. В.,*доктор юридичних наук, професор,
відмінник освіти України, віце-президент з наукової роботи
Науково-дослідного інституту публічного права
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1834-404X>***Топольський В. М.,***аспірант
Науково-дослідного інституту публічного права;
адвокат
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-8384-5896>*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті досліджено конституційно-правові виклики трансформації системи забезпечення національної безпеки України в умовах воєнного стану як особливого правового режиму, що передбачає розширення повноважень органів публічної влади та можливість тимчасового обмеження окремих прав і свобод із визначенням строку дії таких обмежень. Метою дослідження є теоретико-правове обґрунтування меж і гарантій допустимої концентрації владних повноважень у період воєнного стану з урахуванням принципу верховенства права та конституційних стандартів підзвітності і судового захисту. Методологічну основу становлять аналіз конституційної моделі реагування держави на збройну агресію, системно-структурний підхід до інституційної організації сектору безпеки і оборони, а також нормативно-інтерпретаційний аналіз законодавства про правовий режим воєнного стану, демократичний цивільний контроль і санкційні механізми з урахуванням європейських стандартів конституціоналізму.

Обґрунтовано, що трансформація механізмів забезпечення національної безпеки у період воєнного стану проявляється у двох взаємопов'язаних напрямках: концентрації повноважень у координаційно-виконавчому блоці органів державної влади та посиленні територіального управління через інститут військових адміністрацій. Доведено, що така концентрація повноважень є нормативно передбаченою та може вважатися конституційно допустимою лише за умови збереження ефективних механізмів контролю. До них належать парламентське затвердження указу про введення воєнного стану, здійснення парламентського контролю у формах, визначених Конституцією та законами України, гарантія права на судовий захист, яке не може бути обмежене навіть в умовах воєнного стану, а також дотримання принципів юридичної визначеності та пропорційності під час встановлення обмежень прав і свобод.

Визначено основні проблеми реалізації демократичного контролю у воєнних умовах. До них належать розширення дискреційних повноважень органів виконавчої влади за відсутності достатньо чітких критеріїв пропорційності, зниження фактичної інтенсивності парламентського контролю щодо рішень виконавчої координації, зокрема у санкційній сфері, ускладнення судового контролю через обмежений доступ до матеріалів справи та процедурні бар'єри, а також

ризик збереження окремих надзвичайних механізмів управління після припинення воєнного стану.

Запропоновано концепцію конституційно сумісної моделі воєнної централізації, яка передбачає застосування концентрації повноважень лише за умови дотримання таких критеріїв: нормативної визначеності правових підстав і процедур, пропорційності обмежень прав, підзвітності органів публічної влади, забезпечення можливості судової перевірки прийнятих рішень та створення правових механізмів повернення до звичайної моделі функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування після завершення воєнного стану.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання сформульованих висновків для вдосконалення законодавства та процедур демократичного цивільного контролю, зокрема щодо стандартів обґрунтування безпекових рішень, розвитку парламентського контролю та забезпечення процесуальних гарантій судового розгляду у справах, пов'язаних із державною таємницею.

Ключові слова: воєнний стан, національна безпека, конституційне право, демократичний цивільний контроль, концентрація повноважень, санкції, верховенство права.

Виклад результатів дослідження. Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнним станом вважається особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройній агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1].

Воєнний стан як особливий правовий режим характеризується нормативно визначеним тимчасовим розширенням повно-

важень органів державної влади, військового командування та військових адміністрацій з метою забезпечення оборони держави, відсічі збройній агресії та нейтралізації пов'язаних із нею загроз. Його правова природа полягає у поєднанні інструментів публічної влади, спрямованих на підвищення оперативності управлінських рішень, із можливістю встановлення тимчасових обмежень окремих конституційних прав і свобод.

Водночас конституційний порядок запровадження та реалізації воєнного стану базується на принципі верховенства права та пріоритеті Конституції України. Основний Закон імперативно визначає, що права і свободи людини і громадянина можуть бути обмежені виключно у випадках, прямо передбачених нею, а в умовах воєнного стану допускається лише встановлення окремих обмежень на визначений строк [2]. При цьому перелік прав, які не підлягають обмеженню за жодних умов, має конституційне закріплення, що формує межі дискреції публічної влади навіть у період збройної агресії.

Як справедливо зазначає А. Р. Крусян, особливо у період війни виняткове значення має захист прав і свобод людини і громадянина. Адже саме під час збройної агресії спостерігаються найбільш масштабні та жорстокі порушення прав людини. Саме тому порушення прав людини внаслідок воєнних дій потребують підвищеного ступеня їх захисту, який можна визначити як особливий або надзвичайний [3, с. 19].

Таким чином, конституційна модель забезпечення національної безпеки передбачає поєднання двох взаємопов'язаних елементів: з одного боку, надання державі достатніх повноважень для здійснення оборонної функції, з іншого – встановлення чітких процедурних та матеріально-правових меж реалізації таких повноважень. Забезпечення державної безпеки та оборони віднесено до найважливіших функцій держави й справи всього Українського народу, однак організація та порядок діяльності відповідних формувань і правоохоронних органів повинні визначатися Законом і здійснюватися у межах конституційно встановлених повноважень.

У цьому контексті трансформація системи забезпечення національної безпеки України в умовах воєнного стану постає не лише як управлінський чи інституційний процес, а як конституційно обумовлена зміна балансу між обсягом владних повноважень та гарантіями прав і свобод, що потребує окремого теоретико-правового аналізу.

Зазначена подвійна природа воєнного стану знаходить своє відображення у конституційній моделі реагування держави на збройну агресію. Вона поєднує два взаємопов'язані виміри – оперативний та контрольний. Оперативний вимір забезпечує спроможність держави приймати рішення у стислі строки, здійснювати централізоване управління та координувати діяльність суб'єктів сектору безпеки і оборони. Контрольний вимір спрямований на збереження принципів правовладдя, підзвітності та судового захисту навіть у період дії особливого правового режиму.

Оперативний аспект реалізується, зокрема, через конституційно визначені повноваження Президента України щодо прийняття рішення про введення воєнного стану відповідно до закону. Така модель дозволяє забезпечити єдність політичного та військово-стратегічного керівництва у критичний період. Водночас контрольний вимір проявляється у встановленні обов'язку Верховної Ради України зібратися у визначений строк у разі видання відповідного указу, а також у її повноваженні затвердити указ про введення воєнного стану протягом двох днів з моменту

звернення Президента. Крім того, парламент зберігає функцію парламентського контролю в межах, визначених Конституцією та законом, що унеможливує автономізацію виконавчої влади в умовах надзвичайної ситуації.

Принципове значення має те, що концентрація владних повноважень у період воєнного стану закладена в конституційну конструкцію як тимчасове відхилення від звичайного режиму функціонування публічної влади, але не як його заміна. У європейській доктрині конституціоналізму аналогічний підхід послідовно відображений у висновках Венеційської комісії, яка підкреслює, що надзвичайні повноваження мають застосовуватися з дотриманням критеріїв необхідності, пропорційності та тимчасовості, а їх реалізація повинна залишатися в межах закону із забезпеченням ефективного судового контролю. Надзвичайний режим розглядається як правовий інструмент подолання кризи, кінцевою метою якого є повернення до звичайного конституційного порядку [4].

Для української правової системи це має методологічне значення, оскільки національне законодавство також акцентує тимчасовість обмежень прав і свобод та обов'язковість визначення строку їх дії. Таким чином, навіть за умов воєнного стану конституційна модель передбачає збереження нормативно визначених меж публічної влади.

Інституційним центром координації у сфері національної безпеки на конституційному рівні виступає Рада національної безпеки і оборони України як координаційний орган при Президентові України, який здійснює координацію та контроль діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони. Рішення цього органу вводяться в дію указами Президента України, що забезпечує їх нормативну визначеність та обов'язковість виконання. На рівні спеціального законодавства деталізовано процедури ухвалення рішень, їх правові наслідки, а також роль Секретаря та апарату у забезпеченні реалізації прийнятих актів [5; 6].

У структурі сектору безпеки окреме місце займає Служба безпеки України як державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, підпорядкований Президентові України. На неї покладено завдання із забезпечення державної безпеки, захисту державного суверенітету, конституційного ладу та територіальної цілісності, охорони державної таємниці, а також запобігання, виявлення і припинення кримінальних правопорушень, що посягають на життєво важливі інтереси держави. Така функціональна інтегрованість до безпекового механізму зумовлює її активну участь у формуванні пропозицій щодо застосування спеціальних правових заходів, у тому числі санкційних механізмів, у період дії воєнного стану [7].

Отже, конституційно-правова модель реагування на збройну агресію передбачає поєднання двох взаємопов'язаних елементів: оперативності публічного управління та наявності інституційних механізмів контролю. У межах цієї моделі виникають виклики, пов'язані з необхідністю забезпечити баланс між концентрацією повноважень у сфері національної безпеки та дотриманням конституційних вимог підзвітності органів публічної влади і гарантій правового захисту. Саме тому подальший аналіз має бути спрямований на з'ясування співвідношення між потребами безпеки держави та конституційними обмеженнями реалізації владних повноважень.

Логічним продовженням інституційної трансформації системи забезпечення національної безпеки у воєнний період є тери-

торіальний вимір концентрації повноважень, найбільш виразно виражений в інституті військових адміністрацій.

Нормативна конструкція передбачає можливість утворення на територіях, де запроваджено воєнний стан, тимчасових державних органів – військових адміністрацій – з метою забезпечення дії Конституції та законів України, реалізації заходів правового режиму воєнного стану, здійснення оборонних та безпекових функцій, заходів цивільного захисту, охорони громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, а також прав і законних інтересів громадян. Рішення про їх утворення приймається Президентом України за поданням відповідних обласних державних адміністрацій або військового командування. У населених пунктах військові адміністрації можуть створюватися, зокрема, у випадках, коли органи місцевого самоврядування або їх посадові особи не здійснюють повноважень, визначених Конституцією та законами України [8; 9].

Водночас закон прямо закріплює тимчасовий характер функціонування таких органів: військові адміністрації здійснюють повноваження протягом строку дії воєнного стану та тридцяти днів після його припинення або скасування. Таким чином, законодавець намагається поєднати потребу оперативного управління на територіальному рівні з конституційним принципом незмінності основ організації публічної влади.

У цьому контексті виникає потреба розглянути проблему співвідношення воєнного управління та децентралізації. Конституція України гарантує місцеве самоврядування як одну з форм здійснення народовладдя на територіальному рівні. Водночас практика паралельного функціонування військових адміністрацій і органів місцевого самоврядування створює ризики дублювання повноважень, конкуренції компетенцій та обмеження можливостей місцевих рад реалізовувати власні й делеговані повноваження.

У публічних оцінках представників місцевого самоврядування неодноразово зазначалося, що одночасне функціонування військових адміністрацій і діючих рад може призводити до невизначеності управлінської відповідальності та звуження самоврядних функцій. Крім того, аналітичні дослідження звертають увагу на відсутність достатньо чітких критеріїв призначення керівників військових адміністрацій і на можливі ризики застосування цього механізму у ситуаціях, коли органи місцевого самоврядування здатні ефективно здійснювати свої повноваження без їх заміщення органами державної влади [10].

Умови воєнного стану формують управлінську модель, що ґрунтується на взаємодії двох рівнів публічної влади. Перший – це централізований координаційний рівень, представлений Президентом України, Радою національної безпеки і оборони України, Кабінетом Міністрів України та керівними органами сектору безпеки і оборони. Другий – територіальний рівень, на якому реалізація безпекових заходів здійснюється через військові адміністрації. Законодавство передбачає, що військове командування разом із військовими адміністраціями у межах, визначених указом про введення воєнного стану, можуть запроваджувати та реалізовувати заходи, пов'язані з тимчасовими обмеженнями окремих конституційних прав і свобод.

У доктрині конституціоналізму виходять із того, що запровадження воєнного стану змінює порядок організації та функціонування публічної влади, однак не змінює Конституцію як акт найвищої юридичної сили. Йдеться про тимчасові зміни у механізмах управління в межах особливого правового

режиму, а не про перегляд конституційних засад державного устрою. Тому ключовим є не лише питання допустимості концентрації повноважень у сфері безпеки, а й визначення чітких меж такого перерозподілу компетенцій, щоб тимчасові механізми воєнного управління не перетворилися на постійну модель централізованого управління після припинення воєнного стану [3, с. 21].

Саме цей аспект дозволяє перейти до аналізу конституційно-правових викликів, пов'язаних із співвідношенням безпекової доцільності, принципу децентралізації та гарантій місцевого самоврядування у структурі національної безпеки.

Окремої уваги потребує питання демократичного цивільного контролю у секторі безпеки в умовах воєнного стану. Як зазначають А. В. Чуб та Є. М. Найдьон, з нормативної точки зору запровадження особливого правового режиму не означає призупинення дії механізмів контролю, а зумовлює їх адаптацію до нових безпекових обставин. Законодавство визначає засади цивільного контролю через принципи верховенства права, законності, підзвітності, прозорості, ефективності та результативності діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони, водночас прямо зазначаючи, що вимога прозорості має реалізовуватися з урахуванням обмежень, пов'язаних із державною таємницею та іншими охоронюваними законом інтересами [11, с. 149].

Парламентський вимір контролю передбачає інституціоналізовані форми нагляду за діяльністю органів сектору безпеки і оборони. Йдеться про функціонування профільних комітетів Верховної Ради України, у тому числі спеціального комітету, уповноваженого здійснювати контроль за органами спеціального призначення з правоохоронними функціями та розвідувальними органами, а також про обов'язок подання щорічних письмових звітів Кабінетом Міністрів України, Служба безпеки України та іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони. Така звітність формує процедурну основу підзвітності та дозволяє парламенту здійснювати оцінку ефективності реалізації безпекової політики.

У науковій доктрині демократичний цивільний контроль розглядається як сукупність наглядових, перевірочних і моніторингових механізмів, спрямованих на забезпечення відповідності діяльності суб'єктів сектору безпеки вимогам Конституції та законів, а також на запобігання зловживанням повноваженнями. В умовах воєнного стану така модель не втрачає значення, однак її практична реалізація набуває специфіки, зумовленої обмеженим доступом до інформації та підвищеним рівнем централізації управлінських рішень [11, с. 150].

Отже, конституційно-інституційна модель воєнного стану одночасно передбачає концентрацію владних повноважень і встановлює механізми їх контролю. Поєднання посилення виконавчої влади з вимогами підзвітності та правового контролю формує складний баланс, у межах якого функціонує система забезпечення національної безпеки. Саме в цій площині виникають основні проблеми трансформації, пов'язані з необхідністю поєднати оперативність безпекових рішень із дотриманням конституційних стандартів контролю та правового захисту.

Невирішеність цих питань може призвести як до правової невизначеності під час ухвалення безпекових рішень, так і до інституційних дисбалансів після припинення воєнного стану. Тому важливим є подальший аналіз конституційно-правових викликів, пов'язаних із визначенням меж дискреції органів публічної влади, забезпеченням ефективних процедур контролю

та дотриманням балансу між потребами національної безпеки і гарантіями прав людини.

З огляду на це наведені інституційні особливості дозволяють виокремити низку проблем демократичного контролю в умовах воєнного стану, що мають безпосереднє конституційно-правове значення.

Перший проблемний вузол пов'язаний із визначенням меж дискреції у сфері безпекових рішень та ускладненням оцінки пропорційності встановлюваних обмежень. Концентрація повноважень у воєнний період не усуває вимоги верховенства права, яке охоплює юридичну визначеність, заборону свавільності та забезпечення доступу до правосуддя, включно із судовим контролем адміністративних актів. У правових позиціях Конституційного Суду України сформульовано критерії допустимості обмежень конституційних прав: вони повинні встановлюватися виключно Конституцією та законами, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю, відповідати вимозі пропорційності та не порушувати сутнісний зміст права [12].

Формально нормативна конструкція воєнного стану передбачає визначеність: указ про його введення має містити вичерпний перелік прав і свобод, які тимчасово обмежуються, із зазначенням строку дії таких обмежень. Однак практична реалізація заходів правового режиму часто спирається на оцінку ризиків та спеціальну інформацію з обмеженим доступом, що розширює межі дискреції виконавчої влади. У контексті санкційних спорів Європейський суд з прав людини зафіксував аргументацію національної судової інстанції щодо обмеженості судового контролю у частині оцінки безпекових ризиків, залишаючи за судом перевірку процедурних аспектів та меж дискреції. За такої моделі змістовна оцінка загроз частково виводиться за межі повної судової перевірки, що підвищує значення парламентського та конституційного контролю, а також внутрішніх стандартів мотивування рішень [13].

Показовим у цьому аспекті є санкційний механізм. Закон допускає ініціювання застосування санкцій різними суб'єктами, включно з Президентом України, Кабінетом Міністрів України, Національним банком України та Службою безпеки України [14]. Рішення про застосування санкцій приймає Рада національної безпеки і оборони України і вводить у дію Президент своїм указом. При цьому секторальні санкції підлягають парламентському затвердженню, тоді як персональні санкції вводяться в дію без окремого голосування парламенту. Така конструкція забезпечує оперативність, однак ставить питання щодо стандартів доказовості та повноти процесуальних гарантій для осіб, права яких зазнають обмежень.

Другий проблемний вузол стосується інтенсивності парламентського контролю за діяльністю суб'єктів сектору безпеки, насамперед у частині контролю за рішеннями Ради національної безпеки і оборони України. Нормативна модель передбачає багатоканальні форми парламентського впливу: затвердження указів про воєнний стан, бюджетний контроль, діяльність профільних комітетів, створення тимчасових слідчих комісій, заслуховування посадових осіб та отримання обов'язкових звітів. Водночас рішення РНБО, введені в дію указами Президента, є обов'язковими для органів виконавчої влади, що формує централізовану вертикаль виконання. Поєднання оперативності, обмеженого доступу до інформації та диференційованої участі парламенту у санкційних процедурах зменшує фактичну інтенсивність

парламентського впливу, навіть за формального збереження його повноважень.

Інструментом підвищення прозорості виступає ведення Державного реєстру санкцій, проте наявність реєстру не усуває проблеми доступності мотивувальних матеріалів та критеріїв пропорційності, особливо у випадках, коли обґрунтування спирається на інформацію з обмеженим доступом [15].

Третій проблемний вузол пов'язаний із практичною реалізацією судового контролю. Конституція гарантує право на судовий захист, яке належить до переліку прав, що не можуть бути обмежені навіть під час воєнного стану. У міжнародно-правовому вимірі стаття 15 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод встановлює межі дерогації, допускаючи відступи лише в обсязі, якого вимагає гострота становища [16]. Практика розгляду безпекових спорів демонструє труднощі, пов'язані з доступом до матеріалів, що містять державну таємницю, обмеженістю можливостей сторін у змагальному процесі та застосуванням доктрини обмеженого судового контролю щодо оцінки ризиків. Це актуалізує значення конституційної юрисдикції як інструменту перевірки відповідності законодавчих моделей принципу пропорційності та збереження балансу між національною безпекою і правами людини.

Четвертий проблемний вузол стосується ризику інституційної деформації після припинення воєнного стану. Нормативно воєнний стан визначається як тимчасовий режим, а військові адміністрації – як тимчасові органи. У європейських стандартах, зокрема у висновках Венеційської комісії, підкреслюється необхідність постійної перевірки відповідності надзвичайних заходів критеріям необхідності, пропорційності та тимчасовості [4]. Інституційна небезпека полягає у можливому закріпленні управлінських практик воєнного часу як звичайних. Найбільш чутливими залишаються два сегменти: централізована виконавча координація через механізми РНБО та територіальний рівень, де функціонування військових адміністрацій співвідноситься з конституційною гарантією місцевого самоврядування та принципами децентралізації.

Подолання окреслених вище викликів (проблемних вузлів) потребує не декларативного, а інституційно й процедурно оформленого наповнення доктрини воєнної централізації, яка має функціонувати в межах Конституції та не підміняти її змісту. Така доктрина повинна бути інтегрована у законодавство про воєнний стан, національну безпеку, санкції, парламентський контроль і судоустрій, формуючи системний підхід до поєднання оперативності та правових гарантій.

У площині нормативної визначеності доцільним є законодавче деталізування стандартів мотивування безпекових рішень, які обмежують права і законні інтереси осіб. Йдеться не про розкриття чутливої інформації, а про встановлення обов'язкової структури обґрунтування: визначення легітимної мети, опис фактичних підстав (у допустимому обсязі), оцінку ризиків, обґрунтування неможливості досягнення мети менш обтяжливими засобами та зазначення строку дії заходу. Для санкційних рішень це може означати законодавче закріплення мінімальних стандартів доказовості та внутрішньої логічної узгодженості мотивувальної частини, а також обов'язковості періодичного перегляду підстав застосування санкцій із фіксацією результатів такого перегляду.

У контексті забезпечення принципу пропорційності доцільним є нормативне запровадження процедур *ex ante* та *ex post*

оцінки впливу обмежувальних заходів на права людини. Насамперед, ex ante оцінка повинна передбачати формалізовану процедуру аналізу альтернативних рішень. Такий аналіз дозволяє документально обґрунтувати, чому обраний інструмент є необхідним, а також чому саме він визнаний найбільш адекватним засобом досягнення безпекової мети. Водночас ex post оцінка має забезпечувати регулярний перегляд доцільності подальшого збереження обмежень, особливо у випадку тривалого функціонування режиму воєнного стану. Такий перегляд може здійснюватися органами виконавчої влади із обов'язковим інформуванням парламенту, що створює механізм постійного контролю за дотриманням принципу пропорційності.

Водночас ефективне функціонування правового режиму воєнного стану потребує належного рівня інституційної підзвітності. У цих умовах особливого значення набуває посилення парламентського контролю. Йдеться не стільки про формальне розширення повноважень парламенту, скільки про підвищення інституційної спроможності їх практичної реалізації. З цією метою доцільним є нормативне закріплення обов'язку надання профільним парламентським комітетам узагальнених аналітичних довідок щодо застосування санкцій та інших обмежувальних заходів. При цьому слід передбачити можливість доступу депутатів до матеріалів з обмеженим доступом у спеціальному процедурному режимі. Додатковим елементом парламентського контролю можуть стати регулярні тематичні парламентські слухання, присвячені функціонуванню механізмів воєнного стану, із фіксацією рекомендацій, які підлягатимуть обов'язковому розгляду органами виконавчої влади. Поряд із цим бюджетний контроль може бути посилений через деталізацію звітності щодо витрат на реалізацію заходів правового режиму воєнного стану з подальшим аудитом Рахунковою палатою.

Не менш важливим елементом системи гарантій є забезпечення ефективного судового контролю, або судової верифікованості відповідних рішень. На практиці реалізація цього контролю часто ускладнюється обмеженнями, пов'язаними з державною таємницею. У зв'язку з цим доцільним є розширення механізмів допуску суду та сторін до матеріалів з обмеженим доступом у спеціалізованих провадженнях, а також створення належних технічних умов для розгляду справ, що містять секретну інформацію. Важливим кроком може стати законодавче закріплення процесуальної моделі обґрунтованого «часткового розкриття» матеріалів, коли сторонам надається узагальнена фабула обставин справи із можливістю представлення контраргументів. Такий підхід дозволить зберегти баланс між вимогами безпеки та принципом змагальності судового процесу. Водночас необхідно чітко окреслити межі доктрини обмеженого судового контролю, щоб суди мали можливість перевіряти не лише формальні аспекти прийняття рішень, а й їхню обґрунтованість, раціональність та зв'язок між встановленими фактичними обставинами і застосованими заходами.

Окремої уваги потребує питання післявоєнного інституційного відновлення. Законодавство має передбачати чіткі механізми згорання надзвичайних управлінських механізмів після припинення воєнного стану. Зокрема, необхідно встановити прозору процедуру припинення повноважень військових адміністрацій із визначенням строків передачі відповідних компетенцій органам місцевого самоврядування. Паралельно має бути проведена інвентаризація рішень, ухвалених у період воєнного

стану, із подальшим приведенням їх у відповідність до звичайного правового режиму.

У цьому ж контексті потребує вдосконалення санкційна політика держави. Доцільним є запровадження механізму періодичного парламентського перегляду практики застосування санкцій із підготовкою узагальненого звіту про їх ефективність, вплив на права осіб та відповідність принципу пропорційності. Такий підхід дозволить інтегрувати санкційний інструмент у систему стримувань і противаг, не знижуючи його оперативності та ефективності як засобу забезпечення національної безпеки.

Таким чином, воєнна централізація може визнаватися конституційно допустимою за умови її тимчасовості, пропорційності, нормативної визначеності та ефективного контролю. Дотримання цих критеріїв є передумовою як захисту прав людини у період воєнного стану, так і запобігання трансформації тимчасових безпекових механізмів у стійку модель функціонування публічної влади у повоєнний період.

Висновки. Воєнний стан спричинив глибоку трансформацію механізмів забезпечення національної безпеки України, що проявилася у суттєвому перерозподілі владних повноважень на користь координаційно-виконавчого блоку – Президента України, Ради національної безпеки і оборони України, Кабінету Міністрів України та інших суб'єктів сектору безпеки і оборони. Одночасно відбулося посилення територіального виміру управління через інститут військових адміністрацій, які виконують функції оперативного забезпечення безпеки та стабільності на відповідних територіях. Така концентрація повноважень має чітке нормативне підґрунтя у законодавстві про правовий режим воєнного стану та функціонально виправдана характером безпекових викликів, пов'язаних із відсідною збройною агресією. Особливий правовий режим передбачає надання органам публічної влади необхідних інструментів для швидкого реагування на загрози, включаючи можливість встановлення тимчасових обмежень окремих прав і свобод із визначенням меж та строків їх дії.

Водночас концентрація владних повноважень у сфері безпеки є конституційно допустимою лише за умови збереження ефективних механізмів контролю та підзвітності. Нормативну основу таких гарантій становлять парламентське затвердження указу про введення воєнного стану, здійснення парламентського контролю у формах, визначених Конституцією та законами України, а також гарантія судового захисту як права, що не підлягає обмеженню навіть у умовах надзвичайного правового режиму. У цьому контексті принцип верховенства права виступає ключовим орієнтиром, який визначає допустимі межі концентрації повноважень. Демократичний цивільний контроль у секторі безпеки і оборони є інституційним втіленням цих конституційних гарантій, хоча його реалізація у воєнних умовах потребує спеціальних процедур, зумовлених режимом обмеженого доступу до інформації та підвищеними вимогами до захисту державної таємниці.

Проведений аналіз засвідчує, що поєднання посилення виконавчої влади із належним рівнем контролю супроводжується низкою системних викликів. До них належать тенденції до розширення дискреційних повноважень без достатньої визначеності їх меж та критеріїв пропорційності; зниження фактичної інтенсивності парламентського контролю щодо рішень, прийнятих у межах виконавчої координації, зокрема у сфері санкційної політики; об'єктивні труднощі здійснення судового контролю,

пов'язані з обмеженим доступом до матеріалів та процесуальними бар'єрами; а також ризик інституційної інерції, за якої надзвичайні управлінські механізми можуть зберігатися й після припинення воєнного стану.

За цих умов актуалізується потреба у формуванні конституційно сумісної доктрини воєнної централізації, здатної інтегрувати вимоги національної безпеки у систему демократичних стримувань і противаг. Така доктрина має ґрунтуватися на сукупності взаємопов'язаних принципів і критеріїв. Йдеться, передусім, про нормативну визначеність обмежувальних заходів, що передбачає чіткість підстав їх застосування, меж компетенції та процедур ухвалення рішень; про дотримання принципу пропорційності втручання у права людини; про підзвітність органів влади через ефективні парламентські та бюджетні механізми контролю; про забезпечення судової перевірюваності управлінських рішень із належними процесуальними гарантіями навіть у справах, пов'язаних із державною таємницею; а також про післявоєнну відновлюваність інституційної системи, що передбачає поступове повернення до звичайної моделі функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування.

Отже, конституційно-правова легітимність трансформації системи забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану визначається не лише ефективністю протидії безпековим загрозам, а й здатністю правової системи зберегти баланс між необхідністю оперативної концентрації владних повноважень та незмінністю фундаментальних засад демократичної держави, заснованої на принципах верховенства права, підзвітності влади та поваги до прав людини.

Література:

1. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>
2. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм в умовах воєнного стану. *Проблеми сучасного конституціоналізму*. 2022. № 3 (21). С. 12–22. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3\(21\)-12-22](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3(21)-12-22).
4. Європейська комісія за демократію через право (Венеційська комісія). Дотримання принципів демократії, прав людини та верховенства права в умовах надзвичайного стану – міркування. Страсбург, 26 трав. 2020 р. CDL-PI(2020)005rev. URL: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-PI%282020%29005rev-ukr>
5. Про національну безпеку України : Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
6. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 5 берез. 1998 р. № 183/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 237. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80>
7. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>
8. Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 3 лют. 2015 р. № 141-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19>
9. Про утворення військових адміністрацій : Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 68/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022>
10. Військові адміністрації: повзуча централізація чи необхідний інструмент під час війни? *ZN.UA*. 22 листоп. 2023. URL: <https://zn.ua/ukr/local-government/vijskovi-administratsiji-povzuchatsentralizatsija-chi-neobkhidnij-instrument-pid-chas-vijni-.html>
11. Чуб А. В., Найдьон С. М. Демократичний цивільний контроль за діяльністю системи органів сектору безпеки і оборони України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 4. Ч. 1. С. 147–152. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.23>.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилення соціального захисту військовослужбовців) від 6 квіт. 2022 р. № 1-п(II)/2022, справа № 3-192/2020(465/20). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22>
13. Справа «ТОВ «М.С.Л.» проти України» (заява № 18049/18): рішення Європейського суду з прав людини від 16 жовт. 2025 р., остаточне 16 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_030-25
14. Про санкції : Закон України від 14 серп. 2014 р. № 1644-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18>
15. *Державний реєстр санкцій* : офіційний вебпортал. URL: <https://drs.nsd.gov.ua/>
16. Європейський суд з прав людини. Посібник зі статті 15 Європейської конвенції з прав людини: відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації. Оновлено 31 серп. 2025 р. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_15_ukr

Borovyk A., Topolskyi V. Constitutional and legal challenges of the transformation of Ukraine's national security system under martial law

Summary. The article examines the constitutional and legal challenges of the transformation of Ukraine's national security system under martial law as a special legal regime that entails the expansion of powers of public authorities and the possibility of temporarily restricting certain rights and freedoms with a specified duration of such restrictions. The purpose of the study is to provide a theoretical and legal substantiation of the limits and safeguards of the permissible concentration of public powers during martial law, taking into account the principle of the rule of law and constitutional standards of accountability and judicial protection. The methodological framework is based on the analysis of the constitutional model of the state's response to armed aggression, a systemic and structural approach to the institutional organization of the security and defence sector, as well as a normative and interpretative analysis of the legislation governing the legal regime of martial law, democratic civilian control, and sanctions mechanisms in light of European standards of constitutionalism.

It is substantiated that the transformation of national security mechanisms during martial law manifests itself in two interrelated dimensions: the concentration of powers within the coordination and executive block of state authorities and the strengthening of territorial governance through the institution of military administrations. It is demonstrated that such a concentration of powers is provided for by law and may be considered constitutionally permissible only if effective control mechanisms are maintained. These include parliamentary approval of the decree introducing martial law,

the exercise of parliamentary oversight in the forms established by the Constitution and the laws of Ukraine, the guarantee of the right to judicial protection that cannot be restricted even under martial law, and compliance with the principles of legal certainty and proportionality when imposing restrictions on rights and freedoms.

The article identifies the main challenges to the implementation of democratic control under wartime conditions. These include the expansion of discretionary powers of the executive authorities in the absence of sufficiently clear standards of proportionality, the reduction in the actual intensity of parliamentary oversight over decisions adopted through executive coordination, particularly in the sanctions sphere, difficulties in judicial review due to restricted access to case materials and procedural barriers, and the risk that certain emergency governance mechanisms may persist after the termination of martial law.

The article proposes the concept of a constitutionally compatible model of wartime centralization, which allows for the concentration of powers only subject to compliance with

several criteria: legal certainty of grounds and procedures, proportionality of restrictions on rights, accountability of public authorities, the possibility of judicial review of adopted decisions, and the establishment of legal mechanisms for returning to the ordinary model of functioning of state authorities and local self-government after the termination of martial law.

The practical significance of the findings lies in the possibility of applying the proposed approaches to improve legislation and procedures of democratic civilian control, particularly with regard to standards for substantiating security decisions, strengthening parliamentary oversight, and ensuring procedural guarantees of judicial review in cases involving state secrets.

Key words: martial law, national security, constitutional law, democratic civilian control, concentration of powers, sanctions, rule of law.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 28.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу
(CC BY 4.0)

Чорний А. О.,*аспірант кафедри конституційного права України**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого**ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7737-708X>*

ДЕМОКРАТІЯ: ОСНОВНІ СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз основних підходів до розуміння демократії в сучасній політико-правовій та конституційно-правовій доктрині, а також досліджено еволюцію демократичної теорії від класичних до сучасних концепцій. Обґрунтовано, що поняття демократії є багатозначним і не може бути зведене до єдиного універсального визначення, оскільки в науковій літературі воно трактується як форма народовладдя, спосіб організації державної влади, процедура прийняття політичних рішень або система конституційних цінностей. Проаналізовано основні класифікації моделей демократії, запропоновані вітчизняними та зарубіжними науковцями, зокрема широке та вузьке розуміння демократії, формальні та сутнісні концепції, а також сучасні моделі демократичного розвитку. Показано, що попри існування значної кількості авторських концепцій, найбільш методологічно вдалим є поділ демократії на процедурну (електоральну) та субстантивну (матеріальну, конституційну, ліберальну). Доведено, що процедурна демократія концентрується насамперед на механізмах формування органів державної влади, передусім через проведення вільних, чесних і конкурентних виборів, тоді як субстантивна демократія передбачає існування конституційних обмежень здійснення публічної влади, верховенства права, гарантування прав і свобод людини та поваги до інших фундаментальних засад конституціоналізму. Встановлено, що саме конституційна демократія забезпечує поєднання принципу народовладдя із необхідністю обмеження державної влади конституційними цінностями, не допускаючи перетворення волі більшості на інструмент обмеження прав людини чи руйнування демократичного конституційного ладу. Особливу увагу приділено співвідношенню процедурної демократії із суміжними демократичними концепціями, зокрема деліберативною, консенсусною та учасницькою демократією, які намагаються подолати окремі недоліки класичного електорального підходу. Обґрунтовано, що поділ демократії на процедурну та субстантивну є найбільш придатною теоретичною конструкцією для дослідження сучасної демократії, оскільки дозволяє комплексно пояснити природу демократичної держави, особливості функціонування сучасного конституціоналізму та причини поширення неліберальних демократичних режимів у світі.

Ключові слова: демократія, процедурна демократія, субстантивна демократія, конституційна демократія, ліберальна демократія, електоральна демократія, конституція, конституційні цінності, конституціоналізм, верховенство права, права людини, принцип більшості, народовладдя, неліберальна демократія.

Постановка проблеми. Демократія належить до фундаментальних категорій сучасної політико-правової науки і конституційного права, однак попри тривалу історію її дослідження зміст

цього поняття залишається неоднозначним. У сучасному науковому дискурсі існує значна кількість концепцій, моделей і теорій демократії, які по-різному визначають її сутність, критерії та ознаки. Така багатоманітність підходів зумовлює необхідність їх систематизації, а також визначення найбільш перспективних і придатних методологічних моделей для дослідження демократичних процесів і концептуалізації демократії. Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах поширення неліберальних режимів, які, зберігаючи демократичні виборчі процедури, все ж відходять від принципів конституціоналізму, верховенства права та гарантування прав людини. Цей відхід криється у методології, адже такі неліберальні режими також оперують ідеєю народу, народного волевиявлення, виборів, принципу більшості. Проте вони часто забувають про права людини, конституційні цінності в широкому розумінні, ідею обмеження влади, особливості правового статусу меншин, інституційні і контрмажоритарні механізми, які потрібні для забезпечення поділу влади, системи стримувань і противаг.

Ми хочемо продемонструвати, що сучасний розвиток демократичної теорії свідчить про поступовий перехід від сприйняття демократії виключно як процедури формування влади до її розуміння як способу здійснення публічної влади, що полягає у наявності конституційних обмежень. У зв'язку з цим особливого значення набуває розмежування процедурної (електоральної) та субстантивної (конституційної, ліберальної) демократії, оскільки саме такий поділ дозволяє пояснити природу сучасних демократичних трансформацій, окреслити межі народовладдя та визначити роль конституційних цінностей і прав людини у функціонуванні демократичної держави. Це зумовлює необхідність комплексного аналізу основних підходів до розуміння демократії та їхнього значення для сучасної конституційно-правової доктрини.

Стан дослідження. До наукових досліджень, присвячених концепціям демократії в конституційному праві слід віднести праці Р. Алексі [1], К. фон Байме [2], Г. В. Берченка [3], Ф. Бенетона [4], С. Гантінгтона [5], Д. Гелда [6], Е. Гідденса [7], Е. Гутмана [8], Р. Даля [9], Д. Донеллі [20], Р. Познера [11], М. Савчина [12], А. Шайо і Р. Уїтц [13], О. В. Щербанюк [14] та багатьох інших.

Метою статті є з'ясування сутності сучасних концепцій демократії в конституційному праві; аналіз підходів до класифікації демократії, що нині існують в науці; оцінка чинних класифікацій і намір створити єдину демократичну теорію; визначення перспективних напрямків подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. У цьому дослідженні ми послідовно розглянемо розвиток демократичної теорії, основні підходи до розуміння демократії, більш детально звернемо

увагу на дві концепції демократії – процедурну (електоральну) і субстантивну (конституційну).

Концепт конституційної демократії, яка є якщо не справжнім антагоністом процедурної демократії, то принаймні відмінним від неї підходом (з іншими акцентами), означає, що демократія є обмеженою субстантивними вимогами конституціоналізму і, насамперед, індивідуальними правами. Відповідно, класичний спір і практичний ризик полягає у тому, що процедурна (електоральна) демократія сама по собі може нести загрозу виникнення неліберального правління (режиму) і навіть прийняття неліберальних конституцій (або внесення неліберальних змін до існуючих конституційних текстів) із збереженням демократичних процедурних елементів. Наголосимо, що йдеться про ситуацію абсолютизації процедурного розуміння демократії або її існування без належних конституційних обмежень, саме це створює ризики виникнення неліберальних режимів. Адже в ідеалі два різновиди демократії мали би співіснувати і доповнювати один одного, а саме: конституційна демократія має доповнювати демократичні процедури субстантивними вимогами конституціоналізму.

Почнемо із багатозначності поняття демократії. Наразі видна все більше тенденція для цього поняття стати синонімом усього хорошого, прекрасного і істинного у суспільстві [2, с. 271]. При цьому сучасні визначення демократії за змістом зазвичай відмінні від «першоджерела» періоду давньогрецької держави, коли демократію ідентифікували як одну з державних форм, а саме – історичних форм державного правління [16, с. 228].

Кидається в очі також парадокс – люди, котрі створювали Конституцію США, добре розуміли небезпеку, яку приховує в собі демократія [11, с. 783]. Саме тому модель, обрана у США, була саме республіканською, а не демократичною (у розумінні батьків-засновників). Йдеться виключно про термінологію, оскільки сьогодні США є класичною представницькою демократією. США пішли шляхом ухвалення своєї конституції представницьким органом, але доктринально обґрунтовували це скоріше більш широкою концепцією республіканізму. Демократичний аспект при цьому неявно проявився через посилання на народ (формула преамбули Конституції США 1787 р. відсилає до народу – “We, the people”).

Якщо говорити про сучасне розуміння, то А. Шайо і Р. Уітц виокремлюють дві концепції демократії: широка і вузька. Широка визначає демократію як правління громадян (грецька модель Древніх Афін). В цьому толерантному політичному співтоваристві переважає верховенство права, рішення приймаються на основі загального обговорення з опорою на факти, і всі громадяни беруть участь в державних справах, оскільки вони прихильні до загального блага полісу. Дж. М. Міль (і в певному сенсі Руссо) доповнили широке тлумачення, вони вважали, що демократія за своєю природою посилює свободу. У вузькому тлумаченні демократія – це правило ухвалення рішень (Й. Шумпетер) [13].

Досить детально демократичну теорію і моделі демократії описує також Д. Гелд. Він виокремлює такі моделі: класична демократія, захисний республіканізм, еволюційний республіканізм, захисна демократія, еволюційна демократія, пряма демократія, конкурентна елітарна демократія, плюралізм, правова демократія, учасницька демократія, демократична автономія, космополітична демократія [6].

Досить велику палітру різних концепцій, теорій, доктрин і моделей демократії виокремлюють автори колективної монографії «Народовладдя в Україні: глобалізаційні виклики» [15, с. 110–113].

А от С. Гантінгтон стверджує, що в середині ХХ ст. в ході дебатів про сенс слова «демократія» виокремилось три основні підходи. Демократія як форма правління стала визначатися виходячи або з джерел влади уряду, або з цілей, яким уряд слугує, або з процедур його утворення [5].

Отже, як бачимо, варіацій розуміння демократії існує доволі багато. Є більш розширені класифікації, є більш спрощені.

Загалом прийнято розрізняти сутнісні та формальні концепції демократії [10, с. 207]. Пояснимо це на тезах, що висловлені Д. Донеллі. Отже, «іноді мається на увазі виборча (формальна) демократія. В інших випадках під «демократією» розуміється ліберальна демократична держава загального добробуту, яку характеризують швидше такою за сутнісними, а не за формальними ознаками (через її повагу до всесвітньо визнаних прав людини). Але тільки ліберальна демократія повністю віддана забезпеченню прав людини. І це через те, що вона «ліберальна» (базується на правах), а не «демократична» (базується на волі народу)» [10, с. 211].

Ми схилиємося саме до такого підходу, тобто поділу демократії на процедурну (процесуальну, електроральну) і матеріальну (субстантивну, конституційну, ліберальну).

За твердженням Ф. Бенетона, процесуальна демократія залежить від процедур, субстанціальна демократія впорядковується формами. Процедури нейтральні, порожні, вони приводять у дію юридичні абстракції; форми ж – чи належать вони звичайно чи праву – мають сенс, вони створені не тільки для того, щоб керувати людською дією, а й для того, щоб підносити її [4].

Якщо оперувати поняттям «плюралістична процедурна демократія», то воно є близьким також до іншого різновиду – деліберативної демократії або дорадчої демократії чи демократії обговорення. В цілому, вона потрапляє в широкую категорію процедурної демократії, хоч Д. Гелд взагалі ставив її на окреме місце.

Р. Алексі вважає, що демократію одночасно можна сприймати як процедуру прийняття рішень і як процедуру аргументації. Прийняття рішень способом, що відповідає принципу більшості є реальною стороною демократії. Аргументація як публічний дискурс із необхідністю пов'язана з претензією на змістовну правильність. З цієї причини це ідеальна сторона демократії. Єдиною можливістю реалізації правильності другого порядку в політичному житті, особливо в публічній законотворчій діяльності, є інституціоналізація демократії, яка об'єднує обидві сторони. Назва цієї єдності – «деліберативна демократія» [1, с. 57–58]. Деліберативна демократія, яку також називають дорадчою, використовує народовладдя для вияву та підтримки автономії всіх індивідів [8, с. 150].

Також тут можна назвати ідею консенсусної демократії А. Лейпхарта (на противагу мажоритарній демократії). По суті – названі тут теорії намагаються обійти недоліки класичної процедурної демократії, але не сприймають і субстантивну демократію.

Як процедурну теорію умовно можна також вважати учасницьку демократію. Е. Гутман стверджує, що учасницька демократія ставить під сумнів властивий ліберальній демократії наголос на захисті особистої свободи, бо ліберальна демократія

надає цьому захисту відносно більшого значення, ніж участі в політичному житті. Прихильники учасницької демократії стверджують, що демократичні громадяни нині недооцінюють участь у політичному житті, бо сучасні демократії пропонують у край обмежені можливості участі, яка б мала сенс, надто коли порівняти з демократією античної Греції [8, с. 148].

О. В. Щербанюк також наголошує на важливості учасницької демократії. На її думку, «незважаючи на буквальный переклад демократії як «народ» і «влада», в сучасних умовах демократія не може ототожнюватися з народовладдям, оскільки, по-перше, суб'єктом демократії може бути не тільки народ в цілому, але й усі його складові компоненти: громадяни, громадські об'єднання, органи самоорганізації населення, державні органи; по-друге, об'єктом демократії можуть бути як суспільні відносини, важливі для всього суспільства, так і ті, що мають приватний, локальний характер і стосуються інтересів окремих громадян, груп (інтересів жителів села, мікрорайону тощо), тоді як суверенітет або існує, або його немає (він не може бути меншим або більшим). Тому в сучасному розумінні демократія повинна розглядатися не як влада народу, а як участь громадян (людей) та їх об'єднань у здійсненні влади. Формами цієї участі є членство в політичних партіях, участь у мітингах, демонстраціях, пікетуваннях, зборах, виборах, звернення громадян тощо. У зв'язку з цим суб'єктом демократії може бути як група людей, окрема особа, так і народ в цілому, тоді як суб'єктом народовладдя може бути тільки народ в цілому» [14, с. 32–33].

Учасницька демократія в найбільш гіпертрофованому вигляді знайшла свій вияв у процесі обговорення конституції Ісландії. Виходячи із практичного досвіду учасницька демократія не завжди є результативною і може використовуватися лише як доповнення, але не як заміна іншим демократичним процесам.

Ми вважаємо коректним оперувати поняттями «змістовна» (матеріальна, субстантивна, конституційна, ліберальна) і «процедурна» (іноді – мажоритарна, електоральна, виборча, хоча існують різні концепції процедурної демократії) демократії, які досить сильно укорінилися в науці. М. Савчин виокремлює, до прикладу, матеріальну та процедурну демократію. В раках матеріальної демократії вчений виокремлює обороноздатну (militant democracy) демократію [12, с. 246–247], яка дійсно до неї є досить близькою. Водночас змістовні концепції можуть бути досить різноманітні і охоплювати багато варіацій.

Є багато суміжних із демократією теорій, що покликані змінити її, уточнити або існувати як паралельні. Здебільшого вони носять авторський характер, часто пов'язані із авторською термінологією і підходом. Так, Р. Даль замість демократії пропонує термін «поліархія» [9]. Ф. Гаєк пропонує використовувати замість терміну «демократія» термін «демархія», а також власне змістовне наповнення демархії як особливого альтернативного механізму організації влади і демократичного правління [17].

Названі вище авторські концепції намагаються створити одну єдину концепцію демократії, проте нам видається, що це неможливо. Демократія як явище може мати свої різновиди, і саме тому класифікаційний поділ різних концепцій має залишатися.

Поділ демократії на процедурну і субстантивну нам видається найбільш точним і саме він має бути покладений в основу досліджень демократії. Причому абсолютизація саме процедурної демократії привела до появи неліберальних демократій,

тобто режимів, де є електоральний процес, але ігноруються в тій чи іншій мірі цінності. Процес появи таких неліберальних режимів тісно пов'язаний із явищем популізму, що потребує окремого дослідження.

Наприкінці слід нагадати також тезу Е. Гідденса, за якою демократія аж ніяк не будується на принципі – все або нічого. Можуть існувати різні форми, як і різні ступені демократизації [7, с. 53]. Тим самим вчений відштовхується від практики – реальна демократія в своєму індивідуальному прояві в конкретній країні, як і будь-яке індивідуальне явище порівняно із абстрактним типом, є значно багатшим. Відповідно, ми маємо також розуміти, що демократичний характер часто поєднується із недемократичними рисами.

Висновки. Загалом, демократія є складним і багатовимірним явищем, яке не може бути зведене до єдиного універсального визначення чи моделі. Різноманіття концепцій демократії, сформованих у політичній та правовій науці, свідчить про існування різних підходів до розуміння її сутності – від визначення демократії як форми народовладдя до її сприйняття як процедури формування органів державної влади або як системи цінностей, заснованої на конституціоналізмі, верховенстві права та повазі до прав людини. Класифікація концепцій демократії має не лише теоретичне, а й важливе практичне значення, оскільки саме від розуміння демократії залежить те, що буде написано в конституції держави, а також інтерпретація на практиці вже існуючих конституційних положень усіма зацікавленими акторами (і конституційними суддями як захисниками конституції). Концепції демократії визначають подальший рух держави, її розвиток. Саме те, що розуміють під демократією політичні еліти, громадяни, судді (передусім, конституційні), і буде визначати майбутні політичні рішення.

Незважаючи на існуючу багатоманітність, найбільш обґрунтованим видається поділ демократії на процедурну (процесуальну, електоральну, виборчу) та субстантивну (матеріальну, конституційну, ліберальну, ціннісну). Процедурна демократія концентрується насамперед на механізмах формування публічної влади, передусім через вільні та конкурентні вибори, тоді як субстантивна демократія виходить із необхідності існування конституційних обмежень народовладдя, гарантування основоположних прав людини, верховенства права та інших засад конституціоналізму. Такий підхід дозволяє більш повно розкрити природу сучасної демократичної держави та пояснити відмінності між демократичними режимами.

Абсолютизація процедурного розуміння демократії створює передумови для виникнення неліберальних режимів, у яких зберігаються демократичні виборчі процедури, однак поступово нівелюються конституційні гарантії, права людини та механізми обмеження державної влади. Саме тому демократична легітимність не може ґрунтуватися виключно на волевиявленні більшості, а повинна поєднуватися з дотриманням фундаментальних конституційних цінностей. Сам демократичний розвиток також не має абсолютного характеру, оскільки сучасні держави поєднують різні елементи демократичних моделей і можуть перебувати на різних рівнях демократизації. Це підтверджує доцільність використання поділу демократії на процедурну (електоральну) та субстантивну (матеріальну, конституційну, ліберальну) як методологічної основи подальших досліджень демократичної держави та сучасного конституціоналізму в цілому.

Література:

1. Алексі Р. Ідеальний вимір права *Філософія права і загальна теорія права*. 2020. № 2. С. 45–61.
2. Байме Клаус фон Політичні теорії сучасності. Київ : Стилос, 2008. 396 с.
3. Берченко Г. В. Конституція як акт установчої влади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Харків, 2024. 596 с.
4. Bénétou P. Introduction à la politique, 2eme édition. Paris : Presses Universitaires de France (PUF), 2018. 416 p.
5. Huntington Samuel P. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. Norman : University of Oklahoma Press, 1991. xvii, 366 p.
6. Гелд Д. Моделі демократії. Демократія: Антологія / упоряд. О. Проценко. Київ : Смолоскип, 2005. С. 155–175.
7. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя. Київ : Альтерпрес, 2004. 100 с.
8. Гутман Е. Типи і парадокси демократії. Демократія: Антологія / упоряд. О. Проценко. Київ : Смолоскип, 2005. С. 143–154.
9. Даль Р. А. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція ; пер. з англ. О. Д. Білогорський . Харків : Каравела, 2002. 216 с.
10. Донеллі Д. Права людини у міжнародній політиці. Львів : Кальварія 2004. 280 с.
11. Познер Ричард А. Економічний аналіз права. Харків : Акта, 2003. 862 с.
12. Савчин М. Порівняльне конституційне право. Київ : ВАІТЕ, 2020. 462 с.
13. Sajó A., Uitz R. The Constitution of Freedom: An Introduction to Legal Constitutionalism. Oxford : Oxford University Press, 2017. 483 p.
14. Щербанюк О. В. Народний суверенітет і реалізація владоспроможності демократичної держави. Книга II. Київ : Логос, 2013. 306 с.
15. Народовладдя в Україні: глобалізаційні виклики / Р. О. Стефанчук, С. О. Кузнichenko, І. М. Мишак, О. В. Совгіра, В. Л. Федоренко, А. О. Янчук. Одеса : Гельветика, 2020. 764 с.
16. Проблеми сучасної конституціоналістики : навч. посіб. ; за ред. А. Р. Крусян. Одеса : Фенікс, 2015. Вип. 3 : Сучасний український конституціоналізм. 526 с.
17. Хайек. Право, законодавство та свобода. Нове викладення широким принципів справедливості та політичної економії : у 3 томах. Київ : Сфера, 1999–2000.

Chorny A. Democracy: basic modern concepts in constitutional law

Summary. The article provides a comprehensive analysis of the main approaches to understanding democracy in contemporary political-legal and constitutional-legal doctrine and examines the evolution of democratic theory from classical to modern concepts. It is substantiated that

the concept of democracy is multifaceted and cannot be reduced to a single universal definition, as the academic literature interprets it as a form of popular rule, a method of organizing state power, a procedure for political decision-making, or a system of constitutional values. The article analyzes the main classifications of models of democracy proposed by domestic and foreign scholars, including broad and narrow understandings of democracy, formal and substantive concepts, as well as contemporary models of democratic development. It is demonstrated that, despite the existence of a considerable number of authorial concepts, the most methodologically appropriate approach is to distinguish between procedural (electoral) and substantive (material, constitutional, liberal) democracy. It is proved that procedural democracy primarily focuses on the mechanisms of forming public authorities, above all through free, fair, and competitive elections, whereas substantive democracy presupposes the existence of constitutional limitations on the exercise of public power, the rule of law, the protection of human rights and freedoms, and respect for other fundamental principles of constitutionalism. It is established that constitutional democracy ensures the combination of the principle of popular sovereignty with the necessity of limiting state power by constitutional values, thereby preventing the will of the majority from becoming an instrument for restricting human rights or undermining the democratic constitutional order. Particular attention is paid to the relationship between procedural democracy and related democratic concepts, including deliberative, consensual, and participatory democracy, which seek to overcome certain shortcomings of the classical electoral approach. It is substantiated that the distinction between procedural and substantive democracy constitutes the most appropriate theoretical framework for the study of modern democracy, as it makes it possible to comprehensively explain the nature of the democratic state, the specific features of contemporary constitutionalism, and the reasons for the spread of illiberal democratic regimes.

Key words: democracy, procedural democracy, substantive democracy, constitutional democracy, liberal democracy, electoral democracy, constitution, constitutionalism, constitutional values, rule of law, human rights, majority rule, democracy, illiberal democracy.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Дата першого надходження статті до видання: 14.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

АДМІНІСТРАТИВНЕ,
ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

Дрок Г. М.,*начальник управління Територіального управління
Державної судової адміністрації України в Кіровоградській області
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9341-2516>*

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК СКЛАДОВА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджено адміністративно-правове забезпечення взаємодії органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства у здійсненні регіональної екологічної політики в Україні. Обґрунтовано, що в сучасних умовах зростання антропогенного та техногенного навантаження на довкілля, погіршення стану природних ресурсів, а також в умовах воєнних і повоєнних екологічних викликів ефективність регіональної екологічної політики значною мірою залежить від належної взаємодії держави, органів місцевого самоврядування та громадськості. Наголошено, що участь інститутів громадянського суспільства у сфері охорони довкілля є не лише елементом демократичного врядування, а й важливим засобом забезпечення екологічної безпеки, підвищення прозорості управлінських рішень та реалізації права людини на безпечне навколишнє природне середовище.

У роботі проаналізовано наукові підходи до розуміння механізму публічного управління, адміністративно-правового механізму та форм громадського екологічного врядування. Визначено, що адміністративно-правове забезпечення взаємодії органів публічної влади та громадянського суспільства у сфері регіональної екологічної політики охоплює нормативно-правові, адміністративно-організаційні, фінансово-економічні, інформаційно-комунікаційні та інституційні механізми. Доведено, що важливе місце у цій системі посідають адміністративні процедури, зокрема дозвільно-ліцензійні, контрольні-наглядові, інформаційні та консультативно-погоджувальні провадження, які визначають межі дискреції адміністративних органів і виступають гарантією законності та відкритості управлінської діяльності.

Особливу увагу приділено проблемам недостатньої нормативної визначеності форм громадської участі у здійсненні екологічної політики, обмеженості реального впливу суспільства на ухвалення рішень, а також потребі посилення громадського екологічного контролю в умовах післявоєнного відновлення України. Зроблено висновок, що ефективне адміністративно-правове забезпечення взаємодії органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства повинно базуватися на принципах людиноцентризму, екологічної демократії, прозорості, партнерства, цифровізації та узгодженості з європейськими стандартами охорони довкілля.

Ключові слова: регіональна екологічна політика, адміністративно-правове забезпечення, публічна влада, громадянське суспільство, екологічне врядування, екологічна безпека, охорона довкілля.

Постановка проблеми. У сучасних умовах реалізація регіональної екологічної політики в Україні неможлива без налагодження ефективної взаємодії між органами публічної влади та інститутами громадянського суспільства. Актуальність цієї проблематики зумовлена зростанням антропогенного і техногенного навантаження на навколишнє природне середовище, погіршенням стану екосистем, наслідками збройної агресії Російської Федерації проти України, а також необхідністю відновлення природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки населення. В умовах воєнного стану та майбутньої післявоєнної відбудови особливого значення набувають питання громадського екологічного контролю, доступу до екологічної інформації, участі громадськості у прийнятті управлінських рішень та формування прозорих процедур взаємодії з органами державної влади і місцевого самоврядування.

Водночас чинний адміністративно-правовий механізм взаємодії публічної влади та громадянського суспільства у сфері охорони довкілля залишається недостатньо ефективним. Це виявляється у фрагментарності нормативного регулювання, відсутності цілісної системи процедур участі громадськості, недостатньому розвитку інститутів громадського екологічного врядування та обмежених можливостях реального впливу суспільства на стан природоохоронної діяльності. За таких умов виникає необхідність комплексного дослідження сутності, змісту та форм адміністративно-правового забезпечення такої взаємодії як важливої складової регіональної екологічної політики.

Стан наукової розробки проблеми. Проблематика адміністративно-правового забезпечення взаємодії органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства у сфері реалізації регіональної екологічної політики має міждисциплінарний характер і досліджується в межах адміністративного, екологічного та конституційного права, а також науки публічного управління. Загальні засади державного і публічного управління, особливості адміністративно-правових механізмів, функціонування адміністративних процедур і роль громадськості у здійсненні управлінської діяльності розкрито у працях таких українських учених, як В. Б. Авер'янов, В. К. Колпаков, Т. О. Коломоєць, І. П. Голосніченко, П. В. Діхтієвський, В. В. Баштанник, А. М. Колодій.

Теоретичні та прикладні питання правового регулювання охорони довкілля, екологічної безпеки, природокористування, екологічних прав та обов'язків людини досліджували Ю. С. Шемшученко, В. І. Андрєйцев, А. П. Гетьман, Г. І. Балуко,

М. В. Краснова, В. В. Костицький, Ю. А. Краснова, А. Г. Бобкова. Окремі аспекти адміністративно-правового забезпечення регіональної екологічної політики, публічного управління у сфері використання природних ресурсів та громадського екологічного врядування знайшли відображення у працях Ю. О. Легези, В. А. Зуєва, Р. Білоскурського, О. Колєнова, М. Андрієнка, В. Шако, А. Омарова, Л. О. Малеки.

Водночас у вітчизняній юридичній науці питання взаємодії органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства у здійсненні регіональної екологічної політики досліджено фрагментарно, що зумовлює необхідність подальшого комплексного наукового аналізу.

Метою наукової статті є дослідження взаємодії органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства як складова адміністративно-правового забезпечення регіональної екологічної політики в Україні.

Виклад основного матеріалу. До структури адміністративно-правового механізму публічного управління у сфері використання природних ресурсів входить система адміністративно-процедурних проваджень.

Адміністративна процедура у адміністративно-правовому механізмі публічного управління взагалі й у сфері використання природних ресурсів входить до системи гарантій забезпечення законності шляхом визначення меж дискреційних повноважень адміністративного органу та їх посадових осіб.

Такий підхід підтримано у публікаціях О. А. Улюгіної [1], О. П. Шем'якова [2, с. 133–142], О. А. Вівчаренка [3] та інших, де обґрунтовується, що природоохоронні процедури входять до засобів, що забезпечують ефективність механізму публічного адміністрування у сфері використання природних ресурсів. До системи адміністративних процедур у сфері використання природних ресурсів С. М. Шершун [4, с. 91–100], К. С. Кучма [5] відносять дозвільно-ліцензійні процедури. Контрольно-наглядові адміністративні процедури розглядаються як засоби громадського контролю у сфері природокористування [6; 7].

Здійснення адміністративних процедур має відповідати колу адміністративно-правових норм, визначених чинним законодавством України. Адміністративно-правове регулювання суспільних відносин у сфері використання природних ресурсів визначається встановленням обсягу управлінських рішень та впливів. Під адміністративно-правовою нормою у літературі розуміється «загальнообов'язкове формально визначене правило поведінки, встановлене або санкціоноване державою в особі її компетентних органів (посадових осіб) і призначене для організації та регулювання суспільних відносин у сфері державного та громадського управління, а також відносин управлінського характеру, що виникають в інших сферах державної діяльності і реалізація якого забезпечується державним примусом» [8, с. 29].

Таким чином, структура публічного управління регіональною екологічною політикою визначається через встановлення об'єктно-суб'єктних характеристик суспільних відносин у сфері використання природних ресурсів, забезпечення охорони здоров'я населення, дотримання вимог екологічної безпеки.

В Україні в умовах сьогодення зростаючими є темпи антропогенного та техногенного навантаження на навколишнє природне середовище, що у порівнянні із іншими країнами Європи перевищує у кілька десятків разів стандарти національної екологічної безпеки. Забезпечення вимог безпеки навколишнього природного середовища погіршилася у зв'язку із триваючою

російсько-українською війною, внаслідок якої вже заподіяно шкоду у розмірі понад 1,3 трлн грн [9]. За попередніми оцінками внаслідок російської військової агресії внаслідок пожеж знищено понад 450 тисяч га лісів, що спричинено забруднення атмосферного повітря шляхом збільшення обсягів викидів вуглецю щонайменше на 31 мільйон тонн. Крім того понад 2,45 мільйона гектарів лісових насаджень, що станом на 1 жовтня 2022 року були деокуповані, перебувають у стані екологічної катастрофи, подолання наслідків якої вимагає триваючої роботи із вжиття заходів із відновлення ґрунтів та вод України, відновлення деревних та інших зелених насаджень [10].

В умовах післявоєнної відбудови України за попередніми оцінками стану довкілля буде збільшено виробництво парникових газів на більше, ніж 79 мільйонів тонн. Крім того, відновлення України та відшкодування екологічної шкоди, що заподіяно навколишньому природному середовищу в частині розрахунків розміру репарацій, які буде зобов'язана сплатити країна-агресор, пов'язується із відсутністю методики розрахунку обсягів шкідливих викидів в атмосферу, спричинених військовими діями. Триваючими є окупація понад 20 відсотків природоохоронних територій України, з них – це вісім українських природних заповідників та десять національних парків, що не дозволяє забезпечити належний рівень здійснення функцій громадського та державного екологічного контролю.

Визначення теоретико-практичних та методологічних основ здійснення дослідження адміністративно-правове забезпечення взаємодії органів публічної влади та громадського суспільства у сфері охорони навколишнього природного середовища має ґрунтуватися на результатах наукових розробок таких вчених, як В. Б. Авер'янов, В. І. Андрєйцев, В. В. Баштанник, А. П. Гетьман, І. П. Голосніченко, П. В. Діхтєвський, В. А. Зуєв, В. К. Колпаков, В. В. Костицький, А. М. Колодій, Т. О. Коломоєць, Ю. А. Краснова, Ю. О. Легеза та інших вчених, яким зосередили увагу не лише на проблематиці вироблення підходів до розуміння фундаментальних правових категорій, як адміністративно-правові засади, державна та регіональна екологічна політика, екологічна безпека, екологічні права й обов'язки, правове регулювання оцінки впливу на довкілля тощо, але і встановили вихідні засади здійснення громадського екологічного врядування. Однак переважна більшість наявних наукових праць та розробок питання здійснення громадського екологічного урядування не висвітлює, або висвітлюється фрагментарно, що підкреслює актуальність та практичну потребу в даній дослідницькій праці.

В умовах сьогодення зростаючою є необхідність забезпечення здійснення функції екологічного контролю з боку громадського суспільства, налагодження його взаємодії з органами публічної влади та місцевого самоврядування, що пов'язується із створенням та подальшим запровадженням ефективного нормативно-правового механізму охорони навколишнього природного середовища, відновлення його стану та ресурсів.

Створення дієвого механізму із функціонування структурно побудованого унормованого механізму здійснення громадського екологічного урядування дозволить вирішити проблематику дотримання принципів оперативності із вирішення задач регіональної та національної екологічної безпеки, впровадження прозорого та відкритого механізму доступу до використання природних ресурсів та об'єктів, що своїм результатом вирішити задачу із здійснення права особи на безпечне довкілля як права, що забезпечує фізичне існування людини.

Однак попри визначену актуальність впровадження дієвого механізму громадського екологічного урядування в Україні відсутніми є нормативно-правові засади такої взаємодії, що обмежує сферу впливу суспільства на стан охорони навколишнього природного середовища. Зазначені умови та юридичні обставини охорони навколишнього природного середовища впливають визначають актуальність здійснення дослідження, спрямованого на адміністративно-правове забезпечення взаємодії органів публічної влади та громадського суспільства у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Забезпечення ефективності реалізації регіональної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, вимагає встановлення його змісту, чому неодноразово присвячувалась увага у дослідженнях як вітчизняних науковців, так і представників зарубіжних вчених. Зокрема, Р. Білоскурський обґрунтовує, що специфікою здійснення публічного управління у сфері екологічних правовідносин є: встановлення режиму державної та екологічної безпеки, відновлення природоресурсного стану та потенціалу, відновлення природних ресурсів та об'єктів; вирішення загрозливих проблем, пов'язаних із виловом природних ресурсів; врахування публічних потреб населення у задоволення права на безпечне довкілля, моніторинг рівня антропогенного забруднення; значення природоохоронної діяльності та важливості вжиття природоохоронних заходів; стратегічне планування реалізації сталого розвитку [11, с. 7].

Управління має забезпечувати ефективність державної екологічної політики, що має розумітися як певний різновид державної політики, її окремий вектор, яка характеризується Г. І. Балюк певною сукупністю ознак та особливостей. Безпосередньо вченою наголошується на наявності обґрунтування державної екологічної політики нормативно-правовим базисом, що пов'язується із багаторівневістю їх проявів, зокрема на національному, регіональному, муніципальному, локальному [12, с. 10]. Варто виокремити позицію Х. Марича, що обґрунтовує необхідність при здійсненні публічного управління визначати не лише їх цілі та завдання, але і встановлення сукупності природоохоронних заходів та програм [13, с. 190]. Ряд вчених підкреслюють, що реалізація державної екологічної політики має забезпечувати реалізацію завдань раціоналізації використання природних ресурсів та об'єктів, створення умов безпеки виробництва, збереження та відтворення [14, с. 192–193].

На забезпеченні подолання негативних проявів та наслідків здійснення господарської діяльності, зменшення шкідливих впливів на життя та здоров'я населення наголошується у наукових публікаціях О. Коленова, що врешті-решт має переслідувати досягнення гармонійної взаємодії суспільства й природи, охорони, раціонального використання та відтворення природних ресурсів [15, с. 357]. Реалізація публічного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища вимагає впровадження комплексу методів та інструментів державно-владницького впливу, раціонального природокористування, впровадження ідей та стратегій економіки замкненого циклу, побудованої на використанні альтернативних засобів та енергетичних ресурсів, що забезпечує покращення добробуту громадян [16, с. 43].

Отже, механізм публічного управління у сфері здійснення регіональної та державної екологічної політики має розумітися як певна сукупність цілей, принципів, функцій, форм, методів та інструментів, що пов'язується із впровадженням засад нормативно-правового регулювання у сфері захисту довкілля; за-

безпечує функціонування умов для належного та раціонального природокористування, що сприяє відновленню та збереженню екологічних систем, що має забезпечити стабільність та правонаступництво політики розвитку держави, суспільства й територій. Реалізація державної екологічної політики, на думку О. Коленова, необхідним є реалізація публічного управління на політико-адміністративному, інституційно-правовому, організаційному, фінансово-економічному та інформаційно-освітньому рівнях [17, с. 357].

Зaproваджений нормативний підхід до встановлення змісту публічного управління у сфері охорони довкілля такими вченими, як М. Андрієнко, В. Шако деталізується крізь призму доцільності впровадження організаційного, правового, економічного як головних інструментаріїв, так і ряду допоміжних засобів, який є засоби кадрового, інформаційного та громадського впливу, що виконують завдання із регулятивного оперативного здолання потреб екологічної безпеки [18, с. 48].

Реалізація механізму публічного управління у сфері охорони довкілля, на думку А. Омарова, пов'язується із такими векторами суспільного розвитку, як функціонування: фінансово-економічного механізму екологічної безпеки; організаційного механізму як певної сукупності засобів забезпечення екологічної безпеки держави; організаційно-правового механізму забезпечення господарювання та засадах економіки замкненого циклу та ефективності утилізації відходів виробництва; інформаційно-освітнього механізму забезпечення досягнення публічних інтересів із захисту права особи на сприятливе навколишнє природне середовище [19, с. 3].

На питаннях зосередження уваги на необхідності впровадження ідей приватно-правового та публічно-правового партнерства зосереджено у наукових розробках Л. О. Малєки, що на думку вченого вимагає забезпечення ефективності впровадження екологічної освіти населення та окремих учасників суспільних відносин, що сприятиме їх правовій активності та підвищенню рівня правової культури та свідомості [20].

Отже, здійснене дослідження дозволяє виокремити такі функціональні змісти здійснення публічного управління у сфері реалізації засад регіональної екологічної політики, що пов'язуються із реалізацією нормативно-правового; адміністративно-організаційного; фінансово-економічного; інформаційно-комунікаційного; інституційного механізмів.

Висновок. Отже, взаємодія органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства є необхідною складовою адміністративно-правового забезпечення здійснення регіональної екологічної політики в Україні. Її зміст полягає у поєднанні владно-організаційних механізмів держави з формами громадської участі, контролю, інформаційної відкритості та спільної відповідальності за стан довкілля. Ефективність такої взаємодії безпосередньо впливає на якість екологічного урядування, рівень екологічної безпеки, дотримання права людини на безпечне довкілля та результативність природоохоронних заходів на регіональному рівні. Водночас чинне правове регулювання у цій сфері потребує вдосконалення з огляду на його фрагментарність, недостатню процедурну визначеність та обмеженість реальних механізмів впливу громадськості на ухвалення управлінських рішень. Подальший розвиток адміністративно-правового забезпечення цієї взаємодії має здійснюватися на засадах людиноцентризму, прозорості, цифровізації, екологічної демократії та адаптації до європейських стандартів екологічного урядування.

Література:

1. Улютіна О. А. Адміністративно-правові засади охорони навколишнього природного середовища та природокористування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ : Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України, 2011. 209 с.
2. Шем'яков О. П. Правове регулювання, використання та охорони надр : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків : ХНУВС, 2003. 207 с.
3. Вівчаренко О. А. Правова охорона земель України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2013. 446 с.
4. Шершун С. М. Еколого-правове регулювання лісокористування в Україні : монографія. Київ : Нац. академія наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2005. 202 с.
5. Кучма К. С., Легеза Ю. О. Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері екології та природних ресурсів: процедурний аспект : монографія. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 192 с.
6. Хом'яченко С. І. Правове забезпечення контролю за використанням та охороною земель в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2004. 207 с.
7. Мороз Г. В. Правове регулювання участі громадськості в прийнятті рішень у галузі охорони довкілля : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Івано-Франківськ, 2006. 204 с.
8. Остапенко О. І. Адміністративне право : навч. посіб. Київ : Прав. Єдність, Всеукр. асоц. вид., 2008. 533 с.
9. Збитки України у сфері екології за 9 місяців повномасштабної війни оцінюються в 1 387 млрд гривень. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3621474-zbitki-ekologii-ukraini-vid-vijni-perevisili-13-triljona.html#:~:text=Збитки%20України%20у%20сфері%20екології,України%20за%209%20місяців%20війни>
10. Власенко В. Екологічні збитки України від війни становлять 36 млрд євро. URL: <https://www.dw.com/uk/ekologichni-zbitki-ukraini-vid-vijni-stanovlat-36-milardiv-evro/a-63325461>
11. Білоскурський Р. Р. Державне регулювання еколого-економічного розвитку: сутність, принципи, завдання. *CXID. Серія: Економічні науки*. 2016. № 6 (146). С. 5–10.
12. Балюк Г. І. Правові засади державної екологічної політики України: сучасні проблеми. *Екологічне право України*. 2017. № 3–4. С. 8–15.
13. Марич Х. М. Співвідношення державної екологічної політики і екологічного законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 187–191.
14. Сергієнко Л. В., Дзюбенко О. М., Ожго С. В. Державна екологічна політика України та правовий механізм її формування і реалізації. *Економіка, управління та адміністрування*. 2019. № 3 (89). С. 191–200.
15. Колєнов О. М. Теоретичні засади механізму формування та реалізації державної екологічної політики в Україні. *Ефективність державного управління* : зб. наук. пр. 2014. Вип. 38. С. 354–360.
16. Домбровська С. М., Коврегін В. В., Помаза-Пономаренко А. Л., Колєнов О. М. Державне управління у сфері безпеки соціально-еколого-економічних систем : монографія. Харків : НУЦЗУ, 2017. 244 с.
17. Про основні засади (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII. *Верховна Рада України. Вісник Верховної Ради України*. 2019. № 16. Ст. 70. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19?lang=uk>
18. Андрієнко М. В., Шако В. С. Механізми реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 18. С. 47–53.
19. Омаров А. Е. Управлінські механізми державної політики забезпечення екологічної безпеки. *Теорія та практика державного управління*. 2016. № 3 (54). С. 1–7.
20. Малеки О. А. Механізми формування та реалізації державної екологічної політики в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 19. С. 96–99.

Drok H. Interaction between public authorities and civil society institutions as a component of administrative and legal support for regional environmental policy in Ukraine

Summary. The article examines the administrative and legal support for interaction between public authorities and civil society institutions in the implementation of regional environmental policy in Ukraine. It is substantiated that in modern conditions of increasing anthropogenic and technogenic load on the environment, deterioration of natural resources, as well as in conditions of war and post-war environmental challenges, the effectiveness of regional environmental policy largely depends on the proper interaction of the state, local governments and the public. It is emphasized that the participation of civil society institutions in the field of environmental protection is not only an element of democratic governance, but also an important means of ensuring environmental safety, increasing the transparency of management decisions and implementing the human right to a safe environment.

The paper analyzes scientific approaches to understanding the mechanism of public administration, the administrative and legal mechanism and forms of public environmental governance. It is determined that the administrative and legal support for the interaction of public authorities and civil society in the field of regional environmental policy includes regulatory, administrative and organizational, financial and economic, information and communication and institutional mechanisms. It is proven that an important place in this system is occupied by administrative procedures, in particular, permitting and licensing, control and supervision, information and consultative and approval proceedings, which determine the limits of discretion of administrative bodies and act as a guarantee of the legality and openness of administrative activities.

Particular attention is paid to the problems of insufficient regulatory certainty of the forms of public participation in the implementation of environmental policy, the limited real influence of society on decision-making, as well as the need to strengthen public environmental control in the conditions of post-war reconstruction of Ukraine. It is concluded that effective administrative and legal support for the interaction of public authorities and civil society institutions should be based on the principles of humanism, ecological democracy, transparency, partnership, digitalization and consistency with European environmental protection standards.

Key words: regional environmental policy, administrative and legal support, public authorities, civil society, environmental governance, environmental safety, environmental protection.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 28.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

*Д'ячук М. Ю.,**доктор філософії у сфері права**ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1791-4850>*

ТРАНСФОРМАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. У статті досліджено трансформацію адміністративно-правового забезпечення відновлення України в умовах російсько-української війни та встановлено закономірності переходу від спеціалізованої регіональної моделі реагування після 2014 року до комплексної багаторівневої системи публічного управління, що сформувалася після початку повномасштабної збройної агресії. Визначено, що перший етап розвитку відповідних механізмів характеризувався інституціоналізацією державної політики відновлення, створенням спеціалізованих центральних органів виконавчої влади, запровадженням програмно-цільового підходу та поступовим розширенням участі органів місцевого самоврядування у реалізації відновлювальних проєктів. З'ясовано, що після 24 лютого 2022 року відновлення набуло загальнонаціонального характеру та стало охоплювати не лише реконструкцію пошкоджених об'єктів, а й економічну, соціальну, інституційну, екологічну та інфраструктурну трансформацію держави. Проаналізовано формування нової інституційної архітектури, представленої стратегічними, координаційними та виконавчими суб'єктами, а також розвиток спеціальних адміністративних процедур у сфері компенсації за пошкоджене і знищене майно, цифрового надання допомоги та відновлення критичної інфраструктури. Встановлено, що концептуальною характеристикою сучасної моделі стало застосування принципу «відбудови з покращенням», який передбачає орієнтацію не на механічне відтворення довоєнного стану, а на формування стійкішої та ефективнішої моделі розвитку. Обґрунтовано, що сучасне адміністративно-правове забезпечення відновлення України являє собою багаторівневу систему, в якій взаємопов'язані нормативний, інституційний та процедурний компоненти, а централізоване стратегічне планування поєднується з децентралізованою реалізацією, міжінституційною координацією та міжнародним партнерством.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, повоєнне відновлення, російсько-українська війна, публічне адміністрування, державна політика відновлення, багаторівневе управління, децентралізація, інституційна система, адміністративні процедури, build back better.

Постановка проблеми. Збройна агресія російської федерації проти України спричинила не лише масштабні людські втрати та порушення територіальної цілісності держави, а й істотне руйнування матеріальної, економічної та соціальної основи функціонування значної кількості територіальних громад. Уже з 2014 року пошкодження промислових підприємств, транспортних вузлів, житлового фонду, систем енергопостачання та водозабезпечення, а також масштабне внутрішнє переміщення

населення обумовили необхідність формування спеціальних адміністративно-правових механізмів державного реагування. За таких умов відновлення перестало бути виключно технічним завданням відбудови окремих об'єктів і поступово трансформувалося у самостійний напрям державної політики, що потребував спеціалізованого інституційного, нормативного, фінансового та організаційного забезпечення.

Перший етап формування відповідної системи припадає на період після 2014 року, коли держава була змушена створювати нові організаційні механізми управління відновлювальними процесами в умовах триваючого збройного конфлікту. Утворення Державної агенції з питань відновлення Донбасу, а згодом Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України засвідчило поступовий перехід від ситуативного реагування до інституціоналізації відповідного напрямку державної політики. Компетенція спеціалізованих органів охопила вже не тільки відбудову пошкоджених об'єктів, а й реінтеграцію тимчасово окупованих територій, забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, регіональний розвиток, гуманітарну допомогу та координацію міжнародної підтримки.

Важливим напрямом трансформації стало також формування програмно-правового підходу до організації відновлення. Затвердження Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України створило нормативну основу для поєднання інфраструктурного, соціального, економічного та безпекового вимірів відновлення. Відповідна модель передбачала бюджетне фінансування, використання міжнародної допомоги, реалізацію проєктного підходу та залучення органів місцевого самоврядування до практичного виконання відновлювальних заходів. Унаслідок цього поступово сформувалася змішана модель, у межах якої стратегічні функції залишалися за центральними органами виконавчої влади, тоді як реалізація значної частини проєктів переносилася на регіональний і місцевий рівні.

Принципово новий етап розпочався після 24 лютого 2022 року. Масштабність і територіальна поширеність руйнувань, їх одночасний вплив на економічну, соціальну, демографічну, екологічну та інституційну сфери зумовили необхідність переходу від регіональної моделі відновлення постраждалих територій до загальнонаціональної системи публічного управління відновленням. Відповідні процеси почали формуватися ще в умовах активної фази бойових дій, що об'єктивно поєднувало завдання невідкладного реагування з довгостроковим стратегічним плануванням розвитку держави.

Створення Національної ради з відновлення України від наслідків війни та Державного агентства відновлення та роз-

витку інфраструктури України, формування міжгалузевих і координативних механізмів засвідчили ускладнення інституційної архітектури відновлення. Водночас зміст державної політики вийшов за межі механічного відтворення довоєнного стану. В основу стратегічного бачення було покладено принцип «відбудови з покращенням» (build back better), який орієнтує державну політику на модернізацію інфраструктури, підвищення інституційної спроможності, цифрову трансформацію, енергетичну безпеку, сталу логістику та екологічне оновлення.

Одночасно розширився адміністративно-правовий інструментарій практичної реалізації відновлення. Законодавче регулювання компенсації за пошкоджене та знищене майно, використання цифрових механізмів програми «Відновлення», спрощення окремих процедур відновлення критичної інфраструктури та спеціалізація публічних інституцій засвідчили поступове формування процедурного компонента сучасної моделі відновлення.

Водночас така інституційна та нормативна динаміка актуалізує наукову проблему визначення сутності й закономірностей трансформації адміністративно-правового забезпечення відновлення України в умовах російсько-української війни. Потребує теоретичного осмислення перехід від переважно регіональної та централізованої моделі реагування після 2014 року до багаторівневої системи, яка поєднує стратегічне планування, спеціалізовані центральні інституції, децентралізовану реалізацію проєктів, цифрові адміністративні інструменти, міжнародне партнерство та участь територіальних громад. З'ясування змісту цієї трансформації є необхідним для формування цілісного доктринального розуміння адміністративно-правового забезпечення повного відновлення України.

Стан наукової розробки проблеми. Наукове опрацювання адміністративно-правових засад відновлення України в умовах російсько-української війни перебуває у процесі формування, що значною мірою обумовлено динамічністю відповідного нормативно-правового та інституційного середовища. Значна частина механізмів, які сьогодні визначають зміст державної політики відновлення, виникла після 2014 року, а їх істотне розширення та трансформація відбулися вже після початку повномасштабної фази збройної агресії у 2022 році.

Одним із напрямів сучасного наукового осмислення проблематики є дослідження самої правової категорії «Відновлення України» та визначення її місця у контексті сталого розвитку. Такий підхід представлений, зокрема, у праці Л. Ф. Купіної та Ю. О. Легези, в якій відновлення України розглядається у правовому вимірі та співвідноситься з концептуальними засадами сталого розвитку. Вказаний напрям є важливим з огляду на поступову зміну змісту державної відновлювальної політики: від відбудови зруйнованих об'єктів до ширшої трансформації соціально-економічної та інституційної моделі держави.

Після 2022 року предмет наукового осмислення істотно розширився внаслідок появи нової інституційної архітектури, стратегічного планування та спеціальних правових процедур. До відповідної проблематики належать питання правового статусу Національної ради з відновлення України від наслідків війни, функціонування Державного агентства відновлення та розвитку інфраструктури України, застосування принципу build back better, правового забезпечення компенсаційних механізмів та цифровізації процедур надання допомоги постраждалим особам.

Метою наукової статті є визначення закономірностей трансформації адміністративно-правового забезпечення відновлення України в умовах російсько-української війни шляхом встановлення особливостей інституційних, нормативних і процедурних механізмів.

Виклад основного матеріалу. Збройна агресія російської федерації, що розпочалась із незаконної анексії Автономної Республіки Крим та надалі перейшла у фазу активних бойових дій на території Донецької та Луганської областей, призвела до значних людських втрат, порушення територіальної цілісності держави та масштабного руйнування матеріальної основи життєдіяльності відповідних регіонів. Особливо значними стали втрати промислового потенціалу, пошкодження транспортних вузлів, систем водо- та енергопостачання, соціальних об'єктів і житлового фонду. Одночасно сформувалася масштабна проблема внутрішнього переміщення населення, вирішення якої вимагало запровадження спеціальних адміністративно-правових механізмів державного реагування.

Реагуючи на зазначені виклики, уряд поступово запроваджував комплекс спеціальних адміністративно-правових заходів, що сформували основу нової моделі публічного управління відновлювальними процесами в умовах гібридного конфлікту. Одним із першочергових напрямів стало інституційне забезпечення координації державної політики відновлення. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 року № 442 була утворена Державна агенція з питань відновлення Донбасу [1]. На цей орган було покладено функції профільної виконавчої інституції, відповідальної за реалізацію державної політики у сфері соціально-економічного відновлення постраждалих територій, відбудови інфраструктурних об'єктів, відновлення базових публічних сервісів та координації міжнародної допомоги.

Подальший розвиток подій продемонстрував, що комплексність наявних проблем потребувала формування значно ширшого та інтегрованого підходу. Саме тому у квітні 2016 року на основі Державної агенції та інших пов'язаних із відповідною сферою інституцій було створено новий центральний орган виконавчої влади – Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України (МінТОТ) [2; 3]. До його компетенції було віднесено не тільки управління відновленням пошкодженої інфраструктури, а й вирішення питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб (ВПО), відновлення належних житлових умов, стимулювання регіонального розвитку та організації гуманітарної допомоги. Таким чином, було започатковано адміністративно-правовий механізм інституційної трансформації, у межах якого в системі виконавчої влади сформовано спеціалізований орган, наділений мандатом щодо реалізації комплексної державної політики посткризового відновлення.

Одночасно з перебудовою інституційної системи відбувалося поступове формування нормативно-правової основи здійснення відновлювальних заходів. Кабінетом Міністрів України було прийнято низку постанов, положення яких визначали процедури відбудови інфраструктурних об'єктів, механізми фінансування відповідних програм та порядок взаємодії центральних і місцевих органів влади. Важливим етапом стало затвердження Постановою КМУ від 13 грудня 2017 року № 1071 Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України [4]. Зазначений документ набув значення комплексного адміністративно-правового акта, яким визначалися

основні рамки, принципи та напрями публічного управління процесами постконфліктного відновлення.

Зміст відповідної програми передбачав реалізацію декількох взаємопов'язаних цілей, серед яких відновлення критичної інфраструктури, ремонт та будівництво житлових об'єктів, удосконалення системи соціальних послуг, підтримка малого і середнього підприємництва, сприяння зайнятості населення, забезпечення безпеки, у тому числі шляхом розмінування територій, розвиток громадянського суспільства та формування передумов для майбутньої реінтеграції тимчасово окупованих територій. При цьому програмою було не лише визначено стратегічні наміри держави, але й передбачено конкретний адміністративно-правовий інструментарій їх практичного втілення, зокрема бюджетне фінансування, залучення міжнародної допомоги, проведення конкурсного відбору проєктів та використання інших організаційно-правових механізмів [5].

Важливою особливістю зазначеного періоду стало послідовне розширення компетенцій органів місцевого самоврядування у сфері реалізації відновлювальної політики. Відповідна адміністративно-правова модель поєднувала стратегічне керівництво з боку центральних органів державної влади, яке охоплювало встановлення пріоритетів, розподіл фінансових ресурсів та зовнішньополітичну координацію, із безпосередньою реалізацією значної частини відновлювальних проєктів на обласному, районному, міському та селищному рівнях. Такий підхід створював можливість повніше враховувати конкретні потреби територіальних громад, забезпечувати адресний характер державного втручання, підвищувати оперативність прийняття відповідних рішень та залучати громадян до визначення локальних пріоритетів відновлення. Важливим фінансово-правовим засобом забезпечення функціонування цієї моделі стали цільові субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам, використання яких здійснювалося виключно для реалізації визначених програмами відновлювальних заходів.

Отже, період після 2014 року характеризувався поступовою трансформацією традиційної централізованої адміністративної моделі у змішану систему управління, яка поєднувала інституційну модернізацію, деталізацію нормативно-правового регулювання та децентралізацію безпосередньої реалізації державної політики. Саме сформовані у цей час організаційні та правові механізми стали підґрунтям для подальшого становлення значно масштабнішої системи адміністративно-правового забезпечення відновлення України, необхідність якої особливо гостро постала після переходу російсько-української війни у повномасштабну фазу у 2022 році.

Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну, розпочате 24 лютого 2022 року, стало одним із найбільш масштабних воєнних викликів для української держави протягом усієї її новітньої історії [6]. У надзвичайно короткий період збройна агресія спричинила знищення та пошкодження тисяч об'єктів – мостів, автомобільних доріг, закладів охорони здоров'я та освіти, систем водо- й енергопостачання, житлового фонду, промислових підприємств та об'єктів критичної інфраструктури. Проте наслідки війни не обмежилися фізичними руйнуваннями, охопивши економічну, соціальну, демографічну, екологічну та інституційну сфери. Системність, територіальна поширеність та стратегічна спрямованість завданих втрат обумовили необхідність невідкладного формування державою механізмів реагування не тільки в оборонному, але й у комплекс-

сному відновлювальному вимірі. За таких обставин адміністративно-правове забезпечення повоєнного відновлення поступово набуло загальнонаціонального характеру, об'єднавши діяльність органів публічної влади, громадянського суспільства, міжнародних партнерів та приватного сектору в межах комплексної нормативної й координаційної системи.

Уже у квітні 2022 року, за умов продовження активних бойових дій на територіях північних, східних та південних регіонів держави, Президент України Указом № 266/2022 від 21 квітня 2022 року утворив спеціальний консультативно-дорадчий орган – Національну раду з відновлення України від наслідків збройної агресії російської федерації [7]. Її створення стало важливим елементом формування інституційної системи стратегічного рівня, призначеної забезпечити координацію планування подальшого відновлення та розвитку держави. До складу Нацради було включено представників органів виконавчої влади, зокрема Прем'єр-міністра України, Голову Офісу Президента, міністрів економіки, фінансів, інфраструктури, охорони здоров'я, освіти, соціальної політики, представників відповідних парламентських комітетів та експертного середовища. У результаті було сформовано міжгалузеву інституційну платформу із широким представництвом, спроможну поєднати стратегічне бачення центральної влади з конкретними потребами економіки, соціальної сфери, територіальних громад та інфраструктурного комплексу.

Формально-юридичним підґрунтям діяльності Нацради стала підготовка Стратегії відновлення України як комплексного документа, завдання якого не обмежувалося визначенням послідовності та масштабів відбудови знищених об'єктів, а передбачало вироблення системного бачення трансформації соціально-економічної моделі держави. Особливе місце в межах відповідного стратегічного підходу було відведено принципу «відбудови з покращенням» (build back better), зміст якого полягає у відмові від механічного відтворення довоєнного стану та орієнтації на формування більш інноваційної, стійкої й ефективної моделі розвитку [8]. До пріоритетних напрямів було віднесено забезпечення енергетичної безпеки, цифрову трансформацію, розвиток сталої логістики, екологічну модернізацію, посилення інституційної спроможності та гуманітарну підтримку. Відповідно, адміністративно-правове забезпечення відновлення почало одночасно формуватися на оперативному рівні через прийняття підзаконних актів щодо проведення аварійно-відновлювальних заходів і на стратегічному рівні шляхом встановлення середньострокових та довгострокових нормативних рамок комплексної трансформації держави.

Паралельно з діяльністю Нацради було розпочато модернізацію інституційної складової державного управління шляхом створення спеціалізованих суб'єктів, спроможних забезпечувати оперативне вирішення завдань відновлення. Так, у січні 2023 року Кабінет Міністрів України прийняв рішення про утворення Державного агентства відновлення та розвитку інфраструктури України – центрального органу виконавчої влади, сформованого внаслідок реорганізації Державного агентства автомобільних доріг України («Укравтодор») та приєднання Держагентства інфраструктурних проєктів [9]. На Агентство було покладено завдання щодо безпосереднього планування, реалізації та моніторингу відновлювальних проєктів у різних секторах – від транспортної мережі та мостів до житлових кварталів і об'єктів енергетичної інфраструктури.

Координаційний механізм діяльності Агентства було побудовано шляхом його підпорядкування Міністру розвитку громад, територій та інфраструктури, який одночасно виконує функції Віце-прем'єр-міністра. Зазначена організаційно-правова конструкція спрямована на поєднання стратегічної, політичної та виконавчої складових державної відновлювальної політики в межах узгодженого управлінського механізму. Поряд із цим для забезпечення оперативності державного реагування урядом було утворено Координаційний штаб з питань відновлення, функціонування якого передбачає взаємодію з Нацрадою та іншими профільними структурами. На його базі було сформовано функціональні робочі групи за окремими напрямками, зокрема у сферах енергетики, освіти, житлової інфраструктури, охорони здоров'я, екології та розмінування, що забезпечило функціональний розподіл відповідальності та можливість залучення спеціалізованої експертизи до кожного напрямку відновлення.

Нормативно-правова складова державної політики відновлення отримала подальший розвиток унаслідок прийняття комплексу законодавчих та підзаконних актів. Зокрема, 23 лютого 2023 року було ухвалено Закон України № 2923-IX «Про компенсацію за пошкоджене та знищене майно внаслідок збройної агресії Російської Федерації» [10], положеннями якого встановлено правові механізми, умови та процедури надання відповідної допомоги постраждалим громадянам. Одночасно було запроваджено державну програму «ЄВідновлення» – цифровий механізм надання фінансової підтримки для здійснення ремонту пошкодженого житла за результатами розгляду поданих громадянами через Єдиний державний вебпортал заявок. Крім того, державою було прийнято рішення щодо спрощення окремих процедур відбудови об'єктів критичної інфраструктури, що передбачало використання спеціальних режимів планування, ліцензування, здійснення публічних закупівель та контролю якості виконаних робіт.

Висновки. Таким чином, адміністративно-правове забезпечення відновлення в умовах повномасштабної війни 2022–2025 років сформувалося як комплексна багаторівнева система публічного управління, у межах якої взаємопов'язаними є нормативний, інституційний та процедурний компоненти. Її зміст охоплює як невідкладне реагування на безпосередні наслідки воєнних руйнувань, так і стратегічне планування комплексної трансформації держави, орієнтованої на європейські стандарти відновлення, сталого розвитку та забезпечення прав людини. Становлення відповідної системи засвідчило спроможність Української держави в умовах надзвичайних викликів мобілізувати необхідні ресурси, трансформувати адміністративну архітектуру та впроваджувати спеціальні правові інструменти кризового управління, спрямовані на забезпечення загальнонаціонального відновлення.

Отже, здійснений історико-правовий аналіз демонструє послідовну трансформацію державних підходів до організації відновлювальних процесів: від надмірно централізованої командно-адміністративної моделі, характерної для повоєнного СРСР, до формування комплексної, багаторівневої та більш гнучкої системи повоєнного відновлення в демократичній державі, яка передбачає поєднання централізованого стратегічного планування із децентралізованим виконанням, широкою міжінституційною координацією та партнерством із міжнародною спільнотою. Водночас історичний досвід підтверджує незмінність одного принципового положення: реалізація масштабних

відновлювальних процесів неможлива без належного правового забезпечення, що передбачає створення відповідної інституційної системи та формування спеціального нормативного масиву, за допомогою якого встановлюються правила, процедури, механізми та ресурсні засади відновлення.

Література:

1. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-p>
2. Про перейменування Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2024 р. № 1366. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1366-2024-p#Text>
3. Деякі питання Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 червня 2016 р. № 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-p>
4. Про затвердження Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 1071. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-2017-p>
5. Купіна Л. Ф., Легеза Ю. О. Правовий вимір категорії «відновлення України» в контексті Сталого розвитку. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2026. № 3. Том 37 (76). DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.3/46>.
6. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022>.
7. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни : Указ Президента України від 21 квітня 2022 р. № 266/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225>
8. Що таке “Build Back Better”, або яким принципам має відповідати належне відновлення постраждалих громад. Громадський простір. 06 лютого 2025 р. URL: <https://www.prostir.ua/?news=scho-take-build-back-better-abo-yakym-pryntsyam-maje-vidpovidaty-nalezhne-vidnovlennya-postrazhdalyyh-hromad>
9. Прем'єр-міністр : Уряд утворив Держагентство відновлення та розвитку інфраструктури України. Департамент комунікацій Секретаріату Кабінету Міністрів України. 13.01.2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/premier-ministr-urid-utvoryv-derzhahentstvo-vidnovlennia-ta-rozvytku-infrastruktury-ukrainy>
10. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна : Закон України від 23 лютого 2023 р. № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20>

Dyachuk M. Transformation of administrative and legal support for the restoration of Ukraine in the conditions of the Russian-Ukrainian war

Summary. The article examines the transformation of the administrative and legal framework for Ukraine's recovery in the context of the Russian-Ukrainian war and identifies the patterns underlying the transition from a specialised regional response model developed after 2014 to a comprehensive multi-level public administration system that emerged following the onset of the full-scale armed aggression. It is established that the first stage in the development of the relevant mechanisms was characterised by the institutionalisation of state recovery policy, the establishment of specialised central executive authorities, the introduction of a programme-based approach, and the gradual expansion of the role of local self-government bodies in implementing recovery projects. The study demonstrates that after 24 February 2022, recovery acquired

a nationwide dimension and came to encompass not only the reconstruction of damaged facilities but also the economic, social, institutional, environmental and infrastructural transformation of the state. The formation of a new institutional architecture comprising strategic, coordinating and executive actors is analysed, together with the development of special administrative procedures concerning compensation for damaged and destroyed property, digital delivery of public assistance, and the restoration of critical infrastructure. It is established that the application of the build back better principle has become a conceptual feature of the contemporary model, shifting the emphasis from the mechanical restoration of the pre-war condition towards the creation of a more resilient and efficient development model. It is substantiated

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

that the current administrative and legal framework for Ukraine's recovery constitutes a multi-level system integrating regulatory, institutional and procedural components, in which centralised strategic planning is combined with decentralised implementation, inter-institutional coordination and international partnership.

Key words: administrative and legal framework, post-war recovery, Russian-Ukrainian war, public administration, state recovery policy, multi-level governance, decentralisation, institutional system, administrative procedures, build back better.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 20.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Дяченко О. О.,

кандидат юридичних наук

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8077-9920>

СЛУЖБОВИЙ СТАТУС У ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СТАНОВИЩА СУДДІ, ПРОКУРОРА, ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ТА ПОЛІЦЕЙСЬКОГО

Анотація. У статті досліджено явище службового статусу в публічному праві України на прикладі чотирьох категорій носіїв публічно-владних повноважень – суддів, прокурорів, військовослужбовців і поліцейських. Обґрунтовано, що подвійність правового становища не є унікальною ознакою поліцейської служби, а становить загальну закономірність правового регулювання діяльності осіб, через дії яких держава реалізує свої функції безпосередньо стосовно людини.

Здійснено порівняння за шістьма критеріями: обсяг публічно-владних повноважень і дискреції; характер та обсяг службових обмежень; система компенсаторних гарантій; процедурні гарантії у провадженні щодо притягнення до відповідальності; ступінь інституційної автономії; наявність спеціалізованих механізмів захисту професійних прав. Виявлено суттєву диспропорцію: за порівнянного або навіть більшого обсягу службових обмежень поліцейський має найслабшу систему компенсаторних гарантій та найменш розвинені процедурні механізми захисту.

Проведене порівняльно-правове дослідження за шістьма визначеними критеріями дає підстави констатувати, що серед основних категорій публічних службовців саме поліцейські перебувають у найбільш диспропорційному правовому становищі. Особливість їхнього статусу полягає в тому, що за рівнем дискреційних повноважень і характером установлених законодавством обмежень він значною мірою співвідноситься зі статусом суддів та військовослужбовців, тоді як система правових і соціальних гарантій є істотно меншою порівняно з гарантіями, передбаченими для зазначених категорій публічної служби. Усунення такої статусної диспропорції потребує вдосконалення законодавчої моделі правового статусу поліцейських шляхом запозичення окремих елементів правового регулювання, характерних для суддівського та прокурорського корпусу. Передусім це стосується забезпечення інституційної незалежності органу, уповноваженого здійснювати дисциплінарне провадження, нормативного закріплення чіткого стандарту доказування під час розгляду дисциплінарних справ, а також законодавчого гарантування права поліцейських на професійне об'єднання в межах, сумісних із критеріями, сформульованими у практиці Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: службово-правовий статус поліцейського, публічна служба, службові обмеження, компенсаторні гарантії, дисциплінарне провадження, порівняльно-правовий аналіз.

Постановка проблеми. Особа, наділена публічно-владними повноваженнями, перебуває в правовому становищі, яке принципово відрізняється від становища як пересічного громадянина, так і найманого працівника. Вона одночасно виступає інстру-

ментом реалізації державної влади та суб'єктом, чий власні права зазнають істотних обмежень саме внаслідок цієї ролі. Таке явище доцільно позначити терміном «службово-правовий статус».

В українському законодавстві службово-правовий статус урегульований вкрай нерівномірно. Правовий статус судді забезпечений розгорнутою системою конституційних гарантій незалежності та недоторканності, спеціальним порядком дисциплінарної відповідальності, органами суддівського врядування. Статус прокурора також передбачає спеціалізовані механізми самоврядування та кваліфікаційно-дисциплінарного провадження. Статус військовослужбовця характеризується найширшими обмеженнями, які, однак, компенсуються розвиненою системою соціального забезпечення.

Натомість статус поліцейського сформований переважно за моделлю адміністративної підпорядкованості, у якій обов'язковий компонент домінує над правовим. Поліцейський зазнає обмежень, порівнянних із військовими, реалізує дискрецію, порівнянну із суддівською, однак не має ані інституційної автономії, ані порівнянних процедурних гарантій.

Наукова проблема полягає в тому, що ця диспропорція досі не отримала системного пояснення в українській адміністративно-правовій доктрині. Порівняльні дослідження статусу різних категорій публічних службовців здебільшого мають описовий характер і не виходять на рівень виявлення закономірностей співвідношення обмежень і гарантій.

Стан наукової розробки проблеми. Правовий статус суддів досліджували В. В. Городовенко, С. В. Прилуцький, І. Є. Марочкін, Р. О. Куйбіда; статус прокурорів – М. В. Косюта, Г. П. Серeda, О. М. Толочко; статус військовослужбовців – В. Й. Пашинський, С. М. Мельник, В. В. Сокуренок; статус поліцейських – О. М. Бандурка, О. С. Проневич, О. Ю. Дрозд, Д. В. Швець, В. В. Чумак.

Загальні питання співвідношення обмежень і гарантій у публічній службі порушувалися у працях Ю. П. Битяка, Т. О. Коломоєць, М. І. Іншина, О. М. Музичука. Проблематика доброчесності та антикорупційних обмежень публічних службовців розроблялася С. А. Федчишиним, О. В. Сковчиас-Павлів.

Разом із тим, поза увагою дослідників залишилося кілька важливих аспектів. По-перше, відсутнє єдине теоретичне пояснення службово-правового статусу як загального явища публічного права – вона розглядається фрагментарно, у межах окремих професійних груп. По-друге, не вироблено критеріїв, за якими можна було б зіставляти правове становище різних категорій носіїв публічної влади. По-третє, і найголовніше, у доктрині не поставлено питання про співмірність обсягу службових обмежень та обсягу компенсаторних гарантій як самостійну вимогу до законодавця.

Саме тому порівняльно-правовий аналіз службово-правового статусу на матеріалі чотирьох професійних груп зберігає наукову актуальність.

Метою наукової статті є виявлення закономірностей службово-правового статусу в публічному праві України шляхом порівняльного аналізу правового становища судді, прокурора, військовослужбовця та поліцейського, а також визначення місця поліцейського в цій системі.

Виклад основного матеріалу. Для коректного зіставлення пропонуємо шість критеріїв порівняння.

Перший критерій – обсяг публічно-владних повноважень і дискреції. Суддя реалізує дискрецію в межах змагальної процедури, за наявності часу на обдумування, з обов'язком мотивування рішення та можливістю його перегляду. Прокурор діє в аналогічних процедурних умовах. Військовослужбовець реалізує повноваження переважно в межах бойового наказу, тобто його дискреція обмежена. Поліцейський же реалізує дискрецію в унікальних умовах: одноособово, у режимі реального часу, часто без можливості консультації, за фізичного ризику та ризику життя, і при цьому його рішення безпосередньо втручається в основоположні права людини – свободу, недоторканість, приватність. За цим критерієм становище поліцейського є найскладнішим.

Другий критерій – обсяг службових обмежень. Закон України «Про Національну поліцію» та антикорупційне законодавство встановлюють для поліцейського обмеження щодо політичної діяльності, членства в політичних партіях, участі в страйках, сумісництва, отримання подарунків, а Дисциплінарний статут – вимоги до поведінки на службі та поза службою. За обсягом ці обмеження порівнянні з обмеженнями суддів і перевищують обмеження більшості державних службовців.

Третій критерій – компенсаторні гарантії. Для суддів компенсатором обмежень є високий рівень грошового забезпечення, довічне грошове утримання, гарантії незмінюваності [1; 2]. Для військовослужбовців – розгорнута система соціального та пенсійного забезпечення, страхових виплат. Для поліцейських компенсаторний механізм є найменш розвиненим: рівень грошового забезпечення не корелює з обсягом обмежень, а система відшкодування шкоди, завданої під час служби, має переважно бланкетний характер.

Четвертий критерій – процедурні гарантії у провадженні щодо відповідальності. Дисциплінарна справа судді розглядається органом, що є інституційно відокремленим від адміністративного керівництва суду. Для прокурора діє аналогічна модель [3]. Натомість дисциплінарне провадження щодо поліцейського здійснюється в межах тієї самої ієрархічної вертикалі, до якої він належить: рішення про призначення службового розслідування, його проведення та накладення стягнення концентруються в системі одного відомства. Це повна структурна упередженість.

П'ятий критерій – інституційна автономія. Судді мають органи суддівського врядування, прокурори – органи прокурорського самоврядування. У Національній поліції аналогічний інститут відсутній: поліцейські комісії виконують обмежені кадрові функції і не є взагалі органом професійного самоврядування [4].

Шостий критерій – спеціалізовані механізми захисту професійних прав. Право поліцейських на об'єднання у професійні спілки залишається предметом дискусії, а практика його реалізації – обмеженою. У цьому контексті показовою є позиція Європейського суду з прав людини у справі «Мателлі проти Франції», де Суд визнав абсолютну заборону створення професійних об'єднань для жандармів такою, що не відповідає статті 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [5; 6].

Узагальнення за всіма шістьма критеріями дозволяє зафіксувати закономірність: у правовому регулюванні статусу судді та прокурора обсяг обмежень супроводжується співмірним обсягом гарантій; у статусі військовослужбовця обмеження компенсуються переважно матеріальними механізмами; у статусі поліцейського обмеження не отримують адекватного компенсатора в жодній із форм.

Зазначене дає підстави для формулювання поняття статусної асиметрії – стану правового регулювання, за якого обов'язковий та обмежувальний компоненти статусу суб'єкта публічної влади істотно переважають компонент його власних прав і гарантій, унаслідок чого така конструкція втрачає рівновагу.

Слід наголосити, що статусна асиметрія не є суто теоретичною проблемою. Її практичними наслідками є висока плинність кадрів, зниження конкурсної привабливості служби, поширення захисної поведінки та формалізму серед особового складу.

Висновки. Службово-правовий статус є загальною закономірністю публічного права, властивою всім категоріям осіб, через дії яких держава безпосередньо реалізує владу стосовно людини. Її сутність полягає в одночасному поєднанні ролі інструмента публічної влади та ролі носія власних прав, обмежених у зв'язку зі службою.

Проведене порівняльно-правове дослідження за шістьма визначеними критеріями дає підстави констатувати, що серед основних категорій публічних службовців саме поліцейські перебувають у найбільш диспропорційному правовому становищі. Особливість їхнього статусу полягає в тому, що за рівнем дискреційних повноважень і характером установлених законодавством обмежень він значною мірою співвідноситься зі статусом суддів та військовослужбовців, тоді як система правових і соціальних гарантій є істотно меншою порівняно з гарантіями, передбаченими для зазначених категорій публічної служби.

Усунення такої статусної диспропорції потребує вдосконалення законодавчої моделі правового статусу поліцейських шляхом запозичення окремих елементів правового регулювання, характерних для суддівського та прокурорського корпусу. Передусім це стосується забезпечення інституційної незалежності органу, уповноваженого здійснювати дисциплінарне провадження, нормативного закріплення чіткого стандарту доказування під час розгляду дисциплінарних справ, а також законодавчого гарантування права поліцейських на професійне об'єднання в межах, сумісних із критеріями, сформульованими у практиці Європейського суду з прав людини.

Література:

1. Дисциплінарний статут Національної поліції України: затв.: Законом України від 15.03.2018 р. № 2337-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 29. Ст. 233.
2. Іншин М. І. Правове регулювання службово-трудова відносин в Україні: монографія. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 337 с.
3. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 576 с.

4. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мателлі проти Франції» (Matelly v. France) від 02.10.2014 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>
6. Швець Д.В. Адміністративно-правові засади формування особистості поліцейського в Україні : монографія. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2019. 400 с.

Dyachenko O. Status binarity in public law: a comparative legal analysis of the position of a judge, a prosecutor, a serviceman and a police officer

Summary. The article examines the phenomenon of official status in the public law of Ukraine using the example of four categories of holders of public authority – judges, prosecutors, military personnel and police officers. It is substantiated that the duality of legal status is not a unique feature of the police service, but constitutes a general pattern of legal regulation of the activities of persons through whose actions the state exercises its functions directly in relation to a person.

A comparison was made according to six criteria: the scope of public authority and discretion; the nature and scope of official restrictions; the system of compensatory guarantees; procedural guarantees in proceedings for bringing to justice; the degree of institutional autonomy; the presence of specialized mechanisms for protecting professional rights. A significant disproportion was revealed: with a comparable or even greater volume of official restrictions, a police officer has the weakest

system of compensatory guarantees and the least developed procedural mechanisms for protection.

The conducted comparative legal study according to six defined criteria gives grounds to state that among the main categories of public servants, it is the police officers who are in the most disproportionate legal position. The peculiarity of their status is that in terms of the level of discretionary powers and the nature of the restrictions established by law, it largely correlates with the status of judges and military personnel, while the system of legal and social guarantees is significantly smaller compared to the guarantees provided for the specified categories of public service. The elimination of such a status disparity requires the improvement of the legislative model of the legal status of police officers by borrowing individual elements of legal regulation characteristic of the judicial and prosecutorial corps. First of all, this concerns ensuring the institutional independence of the body authorized to conduct disciplinary proceedings, the regulatory establishment of a clear standard of proof when considering disciplinary cases, as well as the legislative guarantee of the right of police officers to professional association within the limits compatible with the criteria formulated in the case law of the European Court of Human Rights.

Key words: status binarity, legal status of a police officer, public service, service restrictions, compensatory guarantees, disciplinary proceedings, comparative legal analysis.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 02.08.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

*Краглевич В. В.,**доктор філософії в галузі право,
адвокат*ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-5946-5405>

ПРОГАЛИНА ЯК ПЕРЕДУМОВА АНАЛОГІЇ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз нормативної конструкції аналогії в адміністративному судочинстві та обґрунтовано концепцію асиметричності її правового режиму. Розкрито зміст частини шостої статті 7 КАС України, яка передбачає послідовне звернення суду до закону, що регулює подібні правовідносини, а за його відсутності – до конституційних принципів і загальних засад права.

Простежено редакційну еволюцію цього положення. Показано, що в первісній редакції Кодексу 2005 року норма про аналогію належала до статті «Верховенство права» і не містила застережень щодо повноважень органів влади, тоді як реформа 2017 року перемістила її до статті «Джерела права, які застосовуються судом» та доповнила заборону використання аналогії для визначення підстав, меж повноважень і способу дій органів державної влади й місцевого самоврядування. Установлено амбівалентність такого підходу: аналогію одночасно переведено у розряд техніко-юридичного інструментарію джерелознавчого характеру та наповнено матеріальним конституційно-правовим змістом, що є одним із чинників нестабільності судової практики.

За результатами порівняння з ЦПК, ГПК, ЦК і СК України доведено, що особливості адміністративно-процесуальної моделі – орієнтація на конституційні принципи замість загальних засад законодавства та наявність імперативної заборони – зумовлені не природою аналогії, а функціональною спрямованістю публічно-правового регулювання, яке має одночасно гарантувати ефективний судовий захист особи й не допускати виходу суб'єктів владних повноважень за межі компетенції.

Обґрунтовано, що зазначена заборона є процесуальним відображенням частини другої статті 19 Конституції України. Сформульовано положення про асиметричність режиму аналогії: за загальнодозвільного типу регулювання вона слугує засобом забезпечення повноти захисту прав особи, тоді як за спеціально-дозвільного типу не може бути підставою виникнення, розширення чи конкретизації владної компетенції.

Ключові слова: аналогія закону, аналогія права, адміністративне судочинство, асиметрія правового режиму, загальнодозвільний тип правового регулювання, спеціально-дозвільний тип правового регулювання, принцип законності.

Постановка проблеми. Цифровізація державного управління, поява нових адміністративних процедур, інформаційних сервісів та електронної взаємодії між державою і приватними

особами зумовлюють виникнення значної кількості правовідносин, які не завжди своєчасно отримують нормативне закріплення. У цих умовах розвиток публічних відносин об'єктивно випереджає темпи оновлення законодавства, що робить аналогію одним із ключових інструментів забезпечення ефективного адміністративно-правового регулювання.

Однак саме поширеність звернення до аналогії породжує дві взаємопов'язані проблеми. Перша стосується передумов її застосування: аналогія допустима лише за наявності реальної прогалини, тобто тоді, коли відповідні суспільні відносини не врегульовані жодною нормою, але потребують юридичного вирішення. Якщо ж законодавець свідомо вивів певне питання зі сфери правового регулювання (кваліфіковане мовчання) або встановив спеціальну заборону аналогії, правозастосовний орган не вправі виходити за межі законодавчої волі. Чітких методологічних критеріїв розмежування реальної прогалини та свідомого законодавчого рішення вітчизняна доктрина не виробила.

Друга проблема полягає у змішуванні аналогії із суміжними правозастосовними прийомами. У практиці адміністративних судів аналогія нерідко ототожнюється з поширювальним тлумаченням, субсидіарним застосуванням норм інших галузей, судовим розсудом або із застосуванням принципу верховенства права та практики ЄСПЛ. Найбільш небезпечним є змішування аналогії з поширювальним тлумаченням, оскільки воно дозволяє під виглядом з'ясування змісту норми фактично конструювати нову норму. Практично не розробленою залишається і телеологічна редукція – зворотний щодо аналогії прийом.

Нарешті, недостатньо врахованим є логічний вимір проблеми: висновок за аналогією має не категоричний, а ймовірнісний характер, що вимагає дотримання низки логічних вимог до його обґрунтованості.

Стан наукової розробки проблеми. Загальнотеоретичні засади вчення про прогалини та способи їх подолання розроблялися у працях С. С. Алексєєва, П. М. Рабіновича, М. І. Козюбри, О. В. Петришина, Н. М. Пархоменко, В. І. Риндюк, С. П. Погребняка, Ю. Л. Власова, Д. Д. Лилака. Комплексне дослідження правової аналогії як самостійного інституту здійснив С. В. Завальнюк.

Спеціальне значення для цієї проблематики мають праці Ю. І. Матата, присвячені прогалинам у законодавстві та засобам їх подолання, зокрема розмежуванню аналогії та поширювального тлумачення, а також субсидіарному застосуванню норм права. Питання юридичної техніки та тлумачення досліджували С. П. Погребняк, В. С. Смородинський, О. Ф. Скакун; про-

блематику телеологічної редукції як зворотного щодо аналогії прийому в українській доктрині порушено лише фрагментарно.

В адміністративно-правовій площині відповідні питання розглядалися у працях В. Б. Авер'янова, Ю. П. Битяка, В. М. Бевзенка, Р. С. Мельника, Т. О. Коломоєць, І. В. Бойко, А. Т. Комзюка, В. П. Тимошука; проблеми цифровізації публічного управління та її впливу на адміністративно-правове регулювання – у роботах І. В. Арістової, О. А. Баранова, А. І. Марущака.

Логічні аспекти умовиводу за аналогією традиційно висвітлюються у працях з юридичної логіки (В. Д. Титов, О. М. Юркевич, В. О. Шкода), однак їх системне поєднання з проблематикою адміністративного правозастосування залишається нереалізованим.

Отже, попри значну кількість досліджень, комплексного аналізу, який охоплював би одночасно передумови аналогії, її відмежування від суміжних прийомів та логічні вимоги до обґрунтованості висновку за аналогією, у вітчизняній адміністративно-правовій науці не проводилося.

Метою статті є визначення умов допустимості застосування аналогії в адміністративному праві, з'ясування її логіко-правової природи та вироблення критеріїв відмежування аналогії від суміжних правозастосовних прийомів.

Виклад основного матеріалу. Аналогія допускається лише за наявності реальної прогалини в законодавстві, коли відповідні суспільні відносини не врегульовані жодною нормою права, але потребують юридичного вирішення. Якщо ж законодавець свідомо виключив певне питання зі сфери правового регулювання або встановив спеціальну заборону на застосування аналогії, правозастосовний орган не вправі виходити за межі законодавчої волі. Саме тому передумовою використання аналогії є ретельне встановлення факту існування прогалини, а також відсутності спеціальних норм, які могли б бути застосовані безпосередньо.

Особливого значення інститут аналогії набуває в адміністративному праві, де розвиток публічних відносин значно випереджає темпи оновлення законодавства. Цифровізація державного управління, поява нових адміністративних процедур, інформаційних сервісів, електронної взаємодії між державою та приватними особами зумовлюють виникнення великої кількості правовідносин, які не завжди своєчасно отримують нормативне закріплення [1]. За таких умов аналогія виступає важливим інструментом забезпечення ефективного адміністративно-правового регулювання, дозволяючи гарантувати реалізацію прав і законних інтересів особи навіть за відсутності прямої законодавчої регламентації. Водночас її застосування має залишатися винятковим способом подолання прогалин, а не засобом систематичного заміщення недоліків правотворчої діяльності. Остаточне усунення прогалин повинно здійснюватися виключно шляхом своєчасного вдосконалення законодавства компетентними суб'єктами правотворчості, що забезпечує стабільність, передбачуваність та правову визначеність регулювання суспільних відносин.

Із цього випливає низка принципових наслідків для адміністративного судочинства: рішення, ухвалені із застосуванням аналогії, не має нормативного значення й формально не поширюється на інші справи; застосування аналогії не усуває обов'язку законодавця врегулювати відповідні відносини; аналогія не може підміняти собою нормотворчість суб'єкта владних повноважень.

Не менш важливим є відмежування аналогії від суміжних правозастосовних прийомів, які в практиці адміністративних судів нерідко змішуються.

Поширювальне (розширювальне) тлумачення передбачає наявність норми, яка охоплює спірні відносини, але сформульована вужче за свій дійсний зміст. Ю. І. Матат визначає, що аналогія ж застосовується там, де норми немає взагалі [2, с. 35–36]. Змішування цих інструментів є однією з найпоширеніших методологічних помилок, оскільки дозволяє під виглядом тлумачення фактично конструювати нову норму.

Субсидіарне застосування норм (міжгалузева аналогія) має нормативну підставу у вигляді прямої вказівки закону про застосування норм іншої галузі [3, с. 185–189]. Аналогія такої вказівки не потребує і застосовується *ex officio*.

Судовий розсуд реалізується в межах наявної норми, яка надає суду свободу вибору між кількома правомірними варіантами. Аналогія натомість реалізується за відсутності норми.

Застосування принципу верховенства права та практики ЄСПЛ (стаття 6 КАС України) є самостійним механізмом, який може як передувати аналогії, так і супроводжувати її, але не тотожний їй: принцип не є «подібною нормою», а виступає критерієм оцінки допустимості результату аналогії.

Телеологічна редукція – зворотний щодо аналогії прийом, за якого норма не застосовується до випадку, який формально охоплюється її текстом, але не охоплюється її метою. У публічному праві цей інструмент є не менш значущим, ніж аналогія, однак у вітчизняній адміністративно-правовій доктрині розроблений значно слабше [4, с. 33–36].

З позицій формальної логіки аналогія становить самостійний різновид логічного умовиводу, який відрізняється від дедуктивного та індуктивного способів мислення. Якщо дедукція передбачає перехід від загального до окремого, а індукція – від окремого до загального, то аналогія ґрунтується на переході від одного окремого випадку до іншого. У такому разі наявність певних спільних властивостей між об'єктами дає підстави припустити існування в них інших спільних характеристик. При цьому отриманий висновок не має категоричного характеру, а є лише ймовірним, оскільки базується на припущенні про подібність об'єктів.

Логічний механізм аналогії полягає у перенесенні інформації, встановленої щодо одного об'єкта, на інший об'єкт, який має з ним істотні спільні ознаки [5]. Наприклад, якщо об'єкт А характеризується ознаками а, b, c та d, а об'єкт В має ознаки а, b і c, можна припустити, що йому також притаманна ознака d. У цьому випадку ознаки а, b і c виступають спільними істотними властивостями обох об'єктів, тоді як ознака d є тією характеристикою, яка переноситься шляхом аналогії.

Отже, у формально-логічному розумінні аналогія є способом поширення вже наявного знання про один об'єкт на інший, подібний до нього. Фактично вона являє собою перенесення інформації від відомого явища до менш дослідженого за умови існування між ними істотної схожості. Саме тому аналогія широко використовується не лише в логіці, а й у правозастосуванні, де вона дає змогу долати прогалини правового регулювання шляхом використання норм, що регулюють подібні правовідносини, або загальних принципів права [6].

При цьому достовірність умовиводу за аналогією залежить від дотримання певних логічних вимог. Насамперед порівнювані об'єкти повинні бути пов'язані між собою не випадковими

чи зовнішніми рисами, а істотними властивостями. Крім того, чим більшою є кількість спільних істотних ознак, тим вищою є переконливість зробленого висновку. Важливе значення має і різноманітність таких ознак, оскільки збіг лише за одним параметром не забезпечує достатнього рівня обґрунтованості. Але імовірність правильного висновку зростає за умови, що відмінності між порівнюваними об'єктами мають несуттєвий характер та не впливають на ознаку, яка переноситься. Нарешті, найбільш обґрунтованою аналогією є тоді, коли між спільними ознаками та ознакою, що переноситься, існує причинно-наслідковий зв'язок, який пояснює можливість такого перенесення.

Висновки. Застосування аналогії є правомірним лише за встановлення реальної прогалини – за відсутності як норми, придатної до безпосереднього застосування, так і свідомого рішення законодавця вивести відповідне питання зі сфери правового регулювання.

В адміністративному праві, де цифровізація публічного управління та поява нових процедур випереджають темпи законотворчості, роль аналогії об'єктивно зростає. Проте вона має залишатися винятковим способом подолання прогалин: остаточне їх усунення належить до компетенції суб'єктів правотворчості й забезпечує правову визначеність регулювання.

Принципове значення має відмежування аналогії від поширювального тлумачення, субсидіарного застосування норм, судового розсуду, застосування принципу верховенства права та телеологічної редукції. Найбільш небезпечним є змішування аналогії з поширювальним тлумаченням, яке дозволяє під виглядом тлумачення конструювати нову норму.

Оскільки висновок за аналогією має ймовірнісний характер, його обґрунтованість забезпечується істотністю, кількістю та різноманітністю спільних ознак, несуттєвістю відмінностей і наявністю причинно-наслідкового зв'язку з ознакою, що переноситься. Формалізація цих вимог у судовій практиці є перспективним напрямом подальших досліджень.

Література:

1. Лахова О. В., Приходько О. М. Вплив цифровізації державного управління на адміністративно-правове регулювання патентної діяльності в Україні. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.3.31>.
2. Матат Ю. І. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання в правозастосовній діяльності : монографія. Х. : Право, 2015. 176 с.
3. Коструба А. В. Аналогія права та закону як фактична фікція і спосіб «оздоровлення» механізму правоприпинення. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 3. С. 185–189.
4. Ненько С. С., Афанасенко М. І. До питань застосування аналогії закону в цивільному судочинстві України. *Правові новели*. 2025. № 25. С. 33–47.
5. Легеза Ю., Тильчик В. Забезпечення електронного доступу до розгляду та вирішення спорів, пов'язаних із наданням публічних послуг у сфері соціального захисту, в порядку адміністративного судочинства України. *Право і суспільство*. 2025. № 5. Том 2. С. 544–550.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

6. Ляшова Н., Белік Н. Аналогія як метод формування логічних операцій мислення здобувачів початкової освіти. URL: <https://profped.ddpu.edu.ua/article/view/260001/256367>

Krahlevych V. Gap as a prerequisite for analogy: methodological errors in law enforcement in administrative proceedings

Summary. The article provides a comprehensive analysis of the normative construction of analogy in administrative court proceedings and substantiates the concept of the asymmetry of its legal regime. The content of part six of Article 7 of the Code of Administrative Justice of Ukraine is examined, which provides for the court to turn successively to the law governing similar legal relations and, in the absence of such a law, to constitutional principles and the general principles of law.

The editorial evolution of this provision is traced. It is shown that in the original 2005 version of the Code the rule on analogy belonged to the article entitled “Rule of Law” and contained no reservation concerning the powers of public authorities, whereas the 2017 reform relocated it to the article “Sources of Law Applied by the Court” and supplemented it with a prohibition on using analogy to determine the grounds for, the limits of the powers of, and the manner of action of State authorities and local self-government bodies. The ambivalence of this approach is established: analogy was simultaneously reclassified as a technical legal instrument pertaining to the sources of law and imbued with substantive constitutional content, which is one of the factors behind the instability of judicial practice.

Comparison with the Codes of Civil and Commercial Procedure, the Civil Code and the Family Code of Ukraine demonstrates that the distinctive features of the administrative-procedural model – the orientation towards constitutional principles rather than the general principles of legislation, and the presence of an imperative prohibition – are determined not by the nature of analogy but by the functional orientation of public-law regulation, which must simultaneously guarantee effective judicial protection of the individual and prevent subjects of public authority from exceeding their competence.

It is substantiated that this prohibition constitutes a procedural reflection of part two of Article 19 of the Constitution of Ukraine. A proposition is formulated concerning the asymmetry of the regime of analogy: under the generally permissive type of regulation it serves as a means of ensuring the completeness of protection of individual rights, whereas under the specially permissive type it may not serve as a ground for the emergence, extension or specification of public authority competence.

Key words: analogy of statute, analogy of law, administrative court proceedings, asymmetry of legal regime, generally permissive type of legal regulation, specially permissive type of legal regulation, principle of legality.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 11.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

УДК 336.225:004(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.82.11>

Крутько М. А.,

*доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри національної безпеки*

ПрАТ «Вищий навчальний заклад

«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9474-104X>

Голубицький С. Г.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри національної безпеки

ПрАТ «Вищий навчальний заклад

«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5488-381X>

Крутько К. А.,

старший держаний виконавець

Районного відділу ДВС Харківської області ХМУ МЮУ

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-8444-5191>

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОТИДІЇ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена комплексному дослідженню цифровізації податкового контролю як сучасного інструменту протидії тінізації економіки України та зміцнення економічної безпеки держави. Обґрунтовано, що стрімкий розвиток цифрових технологій, трансформація економічних процесів та поширення нових форм господарської діяльності зумовлюють необхідність модернізації традиційних підходів до здійснення податкового контролю.

Визначено подвійний характер цифрової трансформації економічних відносин, яка, з одного боку, створює нові можливості для приховування економічної діяльності, а з іншого – формує принципово нові інструменти її виявлення та попередження.

Акцентовано увагу на необхідності подальшого розвитку ризик-орієнтованого підходу до податкового контролю та переходу від переважно реактивного виявлення податкових правопорушень до превентивного запобігання їх виникненню.

Запропоновано авторський підхід до вдосконалення цифрового податкового контролю шляхом нормативного та організаційного впровадження цифрового аудиту в режимі, максимально наближеному до реального часу, із використанням технологій штучного інтелекту. Обґрунтовано доцільність формування автоматизованої системи секторування податкових ризиків, здатної здійснювати постійний аналіз податкової інформації, виявляти нетипові господарські операції, визначати потенційні ризики тінізації та формувати превентивні цифрові повідомлення для платників податків до виникнення податкового правопорушення.

Зроблено висновок, що цифровізація податкового контролю має розглядатися не лише як технологічне оновлення діяльності контролюючих органів, а як системна трансформація механізму взаємодії держави та платників податків. Її подальший розвиток за умови належного нормативно-правового забезпечення, інтеграції державних інформаційних

ресурсів, удосконалення ризик-орієнтованих технологій та відповідального використання штучного інтелекту здатний сприяти детінізації економіки, підвищенню податкової дисципліни, збільшенню бюджетних надходжень, зміцненню фінансової стійкості та забезпеченню економічної безпеки України.

Ключові слова: цифровізація, податковий контроль, цифровий податковий контроль, тінізація економіки, штучний інтелект, податкові ризики, економічна безпека держави.

Постановка проблеми. Сучасні глобальні трансформаційні процеси у світі характеризуються стрімким зростанням впливу цифрових технологій на традиційні підходи до організації економічної діяльності та державного управління. Цифровізація поступово охоплює фактично всі сфери суспільного життя, в тому числі управління державними фінансами, формуючи нові можливості для забезпечення прозорості економічних процесів та посилення контролю за дотриманням податкового законодавства. Водночас розвиток цифрової економіки супроводжується появою нових алгоритмів приховування доходів, здійснення нелегальної господарської діяльності та ухилення від оподаткування. В умовах збройного конфлікту в Україні зазначені процеси набувають особливого значення адже масштаб тіншової економіки має безпосередній вплив на рівень податкових надходжень до бюджету, як одного із важливих чинників фінансової спроможності держави. Особливо гостро питання стоїть в умовах збройного протистояння.

Стан дослідження. Дослідження ґрунтується на аналізі положень податкового законодавства України та наукових публікацій, що присвячені здійсненню податкового контролю, цифрової трансформації та економічної безпеки. Питання правової природи та сутності податкового контролю досліджувала

Т. І. Білоус-Осін, яка розкрила податковий контроль як різновид публічного контролю, а також Г. В. Гришук та С. О. Чепіль, які обґрунтували його роль як інструменту протидії тіньовій економіці. Проблеми ефективності податкового контролю в контексті детінізації економіки та напрями його вдосконалення висвітлено у працях Х. С. Демків та О. Б. Гамкало. Особливості цифровізації податкового адміністрування, сучасні цифрові інструменти та перспективи їх розвитку досліджували О. Ю. Сидорович, Т. О. Скоромцова та О. С. Іванишина, а також Т. Л. Томнюк. Питання міжнародних механізмів протидії ухиленню від оподаткування, зокрема імплементації Плану BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) в Україні, розглянули Т. В. Білобровченко, тоді як В. Ю. Смердов дослідив особливості правового регулювання податкового контролю щодо контрольованих іноземних компаній. Теоретичні аспекти тіньової економіки, її сутність, причини виникнення та шляхи подолання висвітлено у роботі О. В. Скорука.

Водночас, актуальним залишається питання удосконалення механізму цифровізації податкового регулювання в напрямі переходу від переважно реактивного виявлення порушень до їх превентивного запобігання та відсутності достатньо ефективних методів боротьби з тіньовим сектором економіки в режимі реального часу за допомогою цифрових технологій.

Мета дослідження полягає в визначенні ролі цифровізації податкового контролю як одного з механізмів протидії тінізації економіки України, ефективності використання сучасних технологій для виявлення податкових ризиків та напрямів удосконалення цифрових механізмів податкового контролю шляхом впровадження нових цифрових методів, здатних забезпечити своєчасне виявлення податкових ризиків, запобігання їх трансформації у тіньові економічні процеси та мінімізації їх негативних наслідків як чинника зміцнення економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Ефективність податкового контролю значною мірою впливає на рівень податкової дисципліни та фінансової стійкості країни. Цифровізація податкового контролю є не тільки складовою в механізмі цифрової трансформації державного адміністрування, а й одним із інструментів формування прозорого економічного середовища. На сьогодні податковий контроль слід розглядати як систему заходів, вживану контролюючими органами що спрямовані на забезпечення, формування та реалізацію державної фінансової політики з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання податкового законодавства [1]. Податковий контроль є різновидом зовнішнього контролю при здійсненні публічного адміністрування у сфері економічних відносин, що провадиться незалежним суб'єктом публічної влади за такими принципами:

- верховенства права – пріоритету права, законності, соціальної справедливості та дотриманням прав і свобод платників податків;
- прозорості – відкритості процедур податкового регулювання та зрозумілості і доступності вимог;
- об'єктивності;
- презумпції правомірності рішень платника податків – при неоднозначному трактуванні норм податкового законодавства рішення приймається на користь платника [3, с. 42]. Дотримання основних принципів може гарантувати забезпечення стабільності в системі податкового контролю та ефективності його провадження.

Правове регулювання податкового контролю ґрунтується на нормах Основного закону, Податкового кодексу України, законів України, що визначають статус і повноваження контролюючих органів (зокрема Державної податкової служби), накази Міністерства фінансів та інших підзаконних нормативно-правових актів [1; 14; 15]. В сучасних умовах важливим напрямом є поступова гармонізація національного податкового законодавства з нормами, рекомендаціями та стандартами міжнародних організацій, зокрема стандартами ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку) таких як План дій BEPS (встановлення єдиних прозорих податкових правил для запобігання ухиленню бізнесом від сплати податків) і директив ЄС, що дозволить державі підтвердити статус надійного партнера у сфері глобального фінансового моніторингу [2]. Що є свідчення ефективності сигналів для партнерів, які гарантують підтримку України. Податковий контроль є одним із ключових механізмів забезпечення ефективного функціонування економіки держави, основне призначення якого полягає у перевірці дотримання платниками вимог податкового законодавства. Його реалізація здійснюється через низку взаємопов'язаних функцій, основними серед яких є контроль – профілактична, інформаційно-аналітична, превентивна, правоохоронна та стимулююча, фінансова, що здійснюють органи державної влади шляхом: 1) ведення обліку платників податків; 2) перевірок та звірок відповідно до вимог ПКУ, а також перевірок щодо дотримання законодавства; 3) моніторингу контрольованих операцій та опитування посадових, уповноважених осіб та/або працівників платника податків; 4) перевірка повноти та своєчасності сплати платежів для забезпечення фінансових потреб держави та інше [9, с. 307]. Одним із ключових об'єктів податкового контролю є діяльність, пов'язана з приховуванням доходів, заниженням податкових зобов'язань та іншими проявами тінізації економіки. В економічній літературі відсутній єдиний підхід до трактування поняття «тіньова економіка». Підтримуємо думку Г. В. Гришук та С. О. Чепіль в частині твердження, що тіньову економіку слід розглядати як складне соціально-економічне явище, яке являє собою сукупність видів економічної діяльності, що націлена на отримання прибутку шляхом ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів [4, с. 101–102]. Серед ключових причин виникнення та поширення тіньової економіки можна визначити наступні:

- недосконалість законодавчого регулювання, наявність прогалин та суперечностей у законах;
- надмірне податкове навантаження;
- низька ефективність здійснення державної політики у сфері оподаткування;
- економічна криза та нестабільність, зокрема через високий рівень безробіття;
- маніпуляції з ПДВ;
- бюрократичні перешкоди та корупція і т.д. [5, с. 93];
- воєнні дії, які мають безпосередній вплив на здатність держави ефективно провадити податковий контроль.

Залежно від характеру здійснюваної діяльності та ступеня приховування науковці виокремлюють так звану «сіру», «темно-сіру» та злочинну «чорну» тіньову економіку. Де «сіра» це цілком легальна діяльність з надання послуг, які частково не обліковані офіційною статистикою, «темно-сіра» це незаконне виробництво та продаж легальних товарів без їх доку-

ментального оформлення та/або реєстрації підприємницької діяльності, а «чорна» це заборонена законом економічна діяльність [8, с. 130]. Незважаючи на відмінності між ними зазначені форми характеризуються порушенням встановлених правил здійснення господарської діяльності, що призводять до втрат бюджетних надходжень, спотворення конкурентного середовища і послаблення економічної безпеки України. Тінізація економіки України не є статичним явищем за своєю характеристикою, а являє собою динамічний трансформаційний процес відносно соціально-економічного середовища, державної політики у сфері економіки та розвитку цифрових технологій. На початкових етапах формування ринкової економіки країни тінізація знаходила свій прояв у здійсненні неофіційної зайнятості, паперовому документообігу, приховуванні доходів. У подальшому, в повоєнний період і період відновлення, на шляху диджиталізації та інтеграції України у світовий економічний простір тіньова економіка дедалі більше здатна адаптуватися до цифрового середовища і, відповідно, набувати більш гнучкого технологічно-адаптивного характеру, що ускладнює її виявлення виключно за використанням традиційних форм податкового регулювання. Разом з тим цифровізація економічних процесів має подвійне значення. З одного боку вона створює нові інструменти для здійснення тіньових операцій, а з іншого – принципово нові перспективи для країни щодо виявлення та попередження податкових ризиків задля забезпечення фінансової стійкості. Еволюція економічних процесів, зокрема тіньової економіки, зумовлює необхідність застосування ефективних механізмів державного впливу, серед яких особливе місце посідає податковий контроль. Сучасні виклики та масштаби удосконалення тіньового сектору економіки потребують подальшої модернізації податкового контролю шляхом упровадження цифрових технологій. У цьому контексті цифровізація податкового контролю постає не просто як інноваційний підхід до технологічного оновлення діяльності контролюючих органів, а як зміни самої моделі взаємодії держави та платника податків. Аналіз та узагальнення позицій вітчизняних науковців стосовно підходів до сутності цифровізації податкового контролю свідчить, що ключовими елементами цифровізації є автоматизація податкових процедур – зокрема електронне адміністрування податків та звітність; створення інтегрованих державних реєстрів для електронного обміну даними, а також застосування алгоритмів і цифрових інструментів для оброблення податкової інформації [7, с. 720]. Спираючись на аналіз національного законодавства та міжнародний досвід можна виділити наступні діючі інструменти цифрового податкового контролю: онлайн-платформи та портали, зокрема електронний кабінет платника податків який спрощує подання звітності, листування з ДПС та отримання інформації про стан розрахунків з бюджетом; електронна податкова звітність, що полягає у автоматизованому заповненні декларацій; програмне забезпечення розрахункових операцій, мова йде про систему ПРРО, електронний чек та технології розподіленого реєстру (блокчейн); автоматичний міжнародний обмін податковою інформацією (CRS) та інші [11–13; 6, с. 225]. Частина з запропонованих інструментів мала вдалий характер апробації а частина – потребує подальшого доопрацювання та імплементації. Оцінка ефективності запровадження цифрових інструментів податкового регулювання вимагає комплексного підходу і розглядатися з позиції держави, платників податків і функціонування податкової системи загалом та з урахуванням

сучасного стану економіки та безпекової картини в цілому. Для держави це підвищення дієвості податкової політики, її прозорості завдяки автоматизації контрольних процедур та оперативному опрацюванню значного обсягу інформації задля мінімізації ризиків. Для платників податків це спрощення виконання податкових обов'язків, доступності взаємодії з фіскальними органами, а для податкової системи в цілому це формування сучасної моделі зовнішнього контролю на ризик-орієнтованому підході [10, с. 66]. Одним з перспективних напрямком удосконалення механізму податкового контролю під впливом цифровізації на нашу думку може бути законодавче закріплення цифрового аудиту у режимі реального часу за допомогою штучного інтелекту, тобто не проводити перевірку раз на рік під час податкового декларування, а здійснювати постійний цифровий аналіз платника, що забезпечить своєчасне виявлення ризикових операцій та сприятиме зниженню рівня ухилення від оподаткування, мінімізації використання тіньових схем та підвищенню прозорості здійснення економічної діяльності, а разом з цим запровадити превентивний механізм – реактивні цифрові повідомлення, які на основі аналізу податкової інформації інформуватимуть платника про виявлені ризики до виникнення податкового правопорушення і можливі варіанти вирішення. Створення системи секторування ризиків і створення механізму попередження в подальшому потрапляння платника в ризиковий податковий коридор за рахунок оперативного відстеження потенційних неправомірних дій. Особливо гостро питання податкового контролю і його цифровізації стоїть в умовах війни.

Висновки. Отже, цифровізація податкового контролю є одним із найперспективніших напрямків протидії функціонування тіньового сектору економіки України та важливою складовою забезпечення економічної безпеки держави адже використання сучасних технологій сприяє підвищенню прозорості податкового адміністрування, своєчасному виявленню ризикових операцій та усуненню виявлених невідповідностей, що сприятиме детінізації економіки та зміцненню фінансової стабільності країни. Разом із тим ефективність цифрової трансформації податкового контролю залежить від подальшого вдосконалення інформаційно-аналітичних систем, розвитку міжвідомчого обміну даними, належного нормативно-правового забезпечення та впровадження інноваційних цифрових рішень. У цьому контексті перспективним напрямом є розвиток цифрового аудиту в режимі реального часу, який дозволить оперативно виявляти потенційні податкові ризики, своєчасно реагувати на можливі порушення та підвищити превентивний характер податкового контролю. Таким чином, подальший розвиток цифровізації податкового контролю сприятиме підвищенню прозорості податкового адміністрування, зміцненню податкової дисципліни, скороченню масштабів тіньової економіки, збільшенню надходжень до бюджету та посиленню економічної безпеки України в умовах цифрової трансформації державного управління, що особливо актуально в умовах війни.

Література:

1. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 17.08.2026).
2. Білобровенко Т., Складов Д. Аналіз механізмів запобігання ухиленню від сплати податків: оцінка наслідків імплементації Плану BEPS в Україні. *Економіка та суспільство*. 2026. № 86.

3. Білоус-Осін Т.І. Податковий контроль як різновид публічного контролю. *Juris Europensis Scientia*. 2023. Вип. 3.
4. Гришук Г. В., Чепіль С. О. Податковий контроль як інструмент протидії тіньовій економіці в Україні. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Серія: Економічні науки*. 2024. Вип. 2 (74).
5. Демків Х. С., Гамкало О. Б. Роль податкового контролю в протидії тіньовій економіці України: проблеми та шляхи вдосконалення. *Удосконалення обліку та звітності*. 2024. № 3.
6. Сидорович О. Ю., Буковський М. М., Ярошович А. Ю. Цифрові інструменти податкового адміністрування: сучасні тенденції та перспективи. *Інноваційна економіка*. 2024. № 4. С. 218–229. DOI: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2024.4.26>.
7. Скоромцова Т.О., Іванишина О. С., Костриця Б. І. Цифровізація податкового адміністрування України в умовах економічних викликів. *Економічна парадигма*. 2026. № 5 (109). С. 719–728. DOI: <https://doi.org/10.25313/3083-7782-2026-5-45>.
8. Скорук О. В. Тіньова економіка: сутність, причини виникнення та шляхи подолання. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 11.
9. Смердов В. Ю. Правове регулювання податкового контролю в Україні щодо контрольованих іноземних компаній: актуальні проблеми. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2026. Вип. 94. Ч. 4.
10. Томнюк Т. Л. Цифровізація податкового менеджменту в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. 2026. Вип. I (101).
11. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо імплементації міжнародного стандарту автоматичного обміну інформацією про фінансові рахунки : Закон України від 20.03.2023 № 2970-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2970-20#Text> (дата звернення: 17.08.2026).
12. Про затвердження Порядку застосування загального стандарту звітності та належної перевірки інформації про фінансові рахунки : наказ Міністерства фінансів України від 26.05.2023 № 282. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1090-23#Text> (дата звернення: 17.08.2026).
13. Багатостороння угода компетентних органів про автоматичний обмін інформацією про фінансові рахунки : міжнародний документ від 29.10.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966_001-14#Text (дата звернення: 17.08.2026).
14. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення: 17.08.2026).
15. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 № 80/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 17.08.2026).

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Krutko M., Holubytskyi S., Krutko K. Digitalization of tax control as a tool for combating the shadowing of the economy of Ukraine

Summary. The article examines the digitalization of tax control as a modern tool for combating the shadowing of the Ukrainian economy and strengthening the economic security of the state. The relevance of the study is determined by the rapid development of digital technologies, the transformation of economic relations, the emergence of new forms of economic activity, and the need to modernize traditional approaches to tax administration and control. Particular attention is paid to the importance of effective tax control under martial law, when ensuring stable tax revenues to the state budget is one of the key prerequisites for maintaining the financial capacity of the state and performing its security and social functions.

The main factors contributing to the spread of the shadow economy in Ukraine are identified, including imperfections in legislative regulation, excessive tax burden, economic instability, corruption risks, VAT-related manipulations, administrative barriers, and the consequences of military hostilities.

The article considers the main digital instruments of tax control currently used in Ukraine, including the taxpayer's electronic cabinet, electronic tax reporting, software registrars of settlement transactions, automated information and analytical systems, electronic data exchange, international exchange of tax information, and risk-oriented approaches to tax administration. The possibilities and limitations of these instruments in terms of combating the shadow economy are analyzed. Particular attention is paid to the need to improve the risk-based approach and transform tax control from predominantly reactive detection of violations into a preventive mechanism capable of identifying potential risks before they develop into tax offenses and shadow economic activity.

The further development of digital tax control, combined with appropriate legal regulation, integration of state information resources, improvement of risk-oriented technologies, and responsible use of artificial intelligence, can contribute to reducing the scale of the shadow economy, increasing tax compliance, improving budget revenues, strengthening financial stability, and ensuring the economic security of Ukraine under conditions of digital transformation and martial law.

Key words: digitalization, tax control, digital tax control, shadow economy, tax risks, artificial intelligence, economic security of the state.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 15.08.2026
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.09.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

*Некрасова Н. І.,**кандидат юридичних наук,**радник директора**ТОВ «КАНДІЯ МЕД»**ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5089-8803>*

КОНТРОЛЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я МЕДИЧНИМИ ВИРОБАМИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розкрито контроль як інструмент адміністративно-правового забезпечення охорони здоров'я медичними виробами в Україні. Визначено, що контроль охоплює перевірку, нагляд, облік діяльності, спостереження за відповідністю продукції встановленим вимогам, а також діяльність уповноважених суб'єктів, які реалізують контрольні повноваження. Акцентовано, що у сфері медичних виробів контроль має не лише перевірочний, а й превентивний характер, оскільки спрямовується на запобігання порушенням, мінімізацію ризиків для життя і здоров'я людини та недопущення обігу небезпечної або невідповідної продукції. Обґрунтовано, що контрольна діяльність здійснюється через систему адміністративно-правових засобів, серед яких важливе місце займають державний нагляд, ринковий нагляд, оцінка відповідності, інспектування, випробування, аудит систем управління якістю, моніторинг продукції та перевірка документації. Підкреслено, що контроль у цій сфері реалізується виключно в межах компетенції уповноважених органів та відповідно до визначених законом процедур. Розкрито значення контролю для забезпечення законності, прозорості, підзвітності та належного функціонування сфери охорони здоров'я. Окрему увагу приділено ролі технічного регулювання, оцінки відповідності та державного ринкового нагляду щодо медичних виробів. Визначено, що перевірка відповідності медичних виробів технічним регламентам, вимогам безпеки, якості, стерильності, транспортування, зберігання та маркування є важливою умовою їх законного введення в обіг і подальшого використання. З'ясовано, що контроль забезпечується через взаємодію органів публічної влади, органів ринкового нагляду, органів з оцінки відповідності, виробників, уповноважених представників, закладів охорони здоров'я та інших учасників правовідносин. Наголошено, що важливими елементами контрольної діяльності є ведення реєстрів, обов'язок повідомлення про несправності або погіршення характеристик виробів, перевірка маркування знаком відповідності, а також застосування обмежувальних заходів у разі виявлення порушень.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, адміністративно-правові засоби, безпечність медичних виробів, державний нагляд, державний ринковий нагляд, законність, інспектування, контроль, медичні вироби, моніторинг, оцінка відповідності, охорона здоров'я, перевірка, ринковий нагляд, технічне регулювання, технічні регламенти.

Вступ. Охорона здоров'я є однією з ключових сфер функціонування держави, що безпосередньо пов'язана із забезпе-

ченням життя, здоров'я та безпеки людини. У сучасних умовах особливого значення набуває належне правове регулювання обігу медичних виробів, які використовуються у процесі надання медичної допомоги, діагностики, лікування та реабілітації. Забезпечення безпечності, якості та відповідності медичних виробів установленим вимогам пов'язується із діяльністю уповноважених органів публічної влади, які реалізують контрольні повноваження. Контроль у цій сфері виступає важливим адміністративно-правовим засобом забезпечення дотримання технічних регламентів, процедур оцінки відповідності та вимог ринкового нагляду. Реалізація контрольної діяльності охоплює перевірку документації, інспектування, моніторинг продукції, проведення випробувань, аудит систем управління якістю та застосування заходів реагування у разі виявлення порушень.

Проблематика контрольної діяльності у сфері забезпечення охорони здоров'я медичними виробами пов'язана з багатокомпонентністю системи технічного регулювання та значною кількістю суб'єктів, які беруть участь у процедурах оцінки відповідності, ринкового нагляду та введення продукції в обіг. Важливим аспектом залишається забезпечення узгодженості діяльності органів ринкового нагляду, органів з оцінки відповідності, виробників, уповноважених представників та закладів охорони здоров'я. Складність правового регулювання зумовлюється також необхідністю поєднання процедур державного контролю із забезпеченням прав та законних інтересів суб'єктів господарювання. Окрему проблему становить необхідність постійного оновлення вимог до безпечності, якості, стерильності, маркування та транспортування медичних виробів відповідно до сучасних міжнародних стандартів. Водночас важливого значення набуває питання ефективності застосування контрольних процедур, зокрема інспектування, моніторингу, перевірки документації та застосування обмежувальних заходів.

Актуальність теми зумовлюється підвищенням значення контролю у сфері обігу медичних виробів в умовах розвитку системи технічного регулювання та державного ринкового нагляду в Україні. Особливої ваги набуває забезпечення відповідності медичних виробів вимогам безпеки, якості та ефективності, що безпосередньо впливає на реалізацію права людини на охорону здоров'я. Контрольна діяльність виступає важливою складовою державної політики у сфері охорони здоров'я та забезпечення належного функціонування ринку медичних виробів. Актуальність також пов'язана із необхідністю забезпечення належного рівня захисту споживачів від небезпечної або невідповідної продукції. Значного значення набуває вдосконалення проце-

дур ринкового нагляду, оцінки відповідності, інспектування та моніторингу медичних виробів відповідно до сучасних умов розвитку системи охорони здоров'я.

Огляд останніх досліджень. В юридичній літературі до певних загальних або спеціальних аспектів адміністративно-правового забезпечення обігу медичних виробів дослідження звертали свою увагу вчені К. Абботт, С. Басюк, О. Буга, Ю. Бутильська, А. Вдовиченко, В. Галунько, О. Гиглюк, К. Головка, А. Горбач, Ю. Гридасов, Д. Грицаєнко, Г. Денисенко, О. Діхтєвський, О. Дніпров, С. Євдокіменко, В. Євінтов, Л. Зінич, О. Зима, Л. Журавель, І. Іванишук, Р. Іванова, А. Картавцев, В. Колпаков, Ю. Ковальчук, О. Корнійченко, С. Короед, О. Коротун, Т. Кот, Л. Котвіцька, Т. Кравцова, Т. Кузь, В. Левицька, С. Лисенко, О. Махмурова-Дишлюк, С. Миргородський, Б. Месут, Р. Мельник, О. Муляр, М. Муза, Ю. Озсой, В. Олефір, Т. Олейнікова, В. Остап'юк, В. Пасічник, О. Пашков, Л. Патіота, В. Петришин, Н. Петрова, Н. Полковнікова, В. Повидиш, Г. Прокопенко, О. Правило, С. Розсоха, М. Руденко, Д. Снайдал, Слабкий, О. Сіделковський, О. Смаголь, О. Сноз, В. Стеценко, Т. Харченко, О. Харченко, Ю. Челік, К. Чепкова, М. Чудик, О. Шевчук, Д. Шелтон, Р. Шишка, О. Шовкопляс, А. Щеголь, К. Ященко, О. Юрчук, Т. Юрченко та ін. Проте безпосереднім предметом наукового аналізу у них були інші відмінні від нас наукові положення.

Мета статті полягає в тому щоб розкрити сутність контролю як інструменту адміністративно-правового забезпечення охорони здоров'я медичними виробами в Україні, визначити його зміст, особливості реалізації, нормативно-правові засади та роль у забезпеченні безпечності, якості й відповідності медичних виробів установленим вимогам.

Виклад основних положень. Поняття «контроль», наведене у Словнику української мови, розкривається як перевірка, облік діяльності та нагляд за певними процесами, особами чи об'єктами. У тлумаченні акцентується увага на функціональному змісті контролю як діяльності, спрямованої на спостереження, оцінку та забезпечення належного виконання визначених вимог. Окремо поняття визначається як установа або організація, що здійснює наглядові та перевірочні повноваження. Таке розуміння підкреслює інституційний характер контролю, пов'язаний із діяльністю спеціально уповноважених суб'єктів. Також контроль тлумачиться як сукупність осіб, які здійснюють перевірку та нагляд. Отже, поняття охоплює як процесуальний аспект перевірочної діяльності, так і організаційний аспект функціонування суб'єктів контролю. У сукупності наведені підходи характеризують контроль як форму спостереження, перевірки та забезпечення відповідності діяльності встановленим вимогам [1].

О. Шевчук та Т. Кузь зазначають, що контроль у системі адміністративно-правового забезпечення розглядається як особливий вид діяльності, спрямований на забезпечення дотримання нормативних вимог та захист прав і свобод громадян. Автори підкреслюють, що адміністративно-правові гарантії реалізуються через комплекс норм, умов і засобів, які забезпечують належну поведінку суб'єктів контрольної діяльності. У дослідженні наголошується, що контрольна діяльність повинна бути правоурегульованою та відповідати законним інтересам осіб, щодо яких здійснюються контрольні заходи. Визначено, що засоби адміністративно-правового впливу мають універсальний характер і застосовуються для забезпечення відповідності

діяльності суб'єктів встановленим нормативним вимогам. Автори акцентують увагу на тому, що контроль спрямований на усунення виявлених порушень та вдосконалення діяльності органів публічної влади. Також зазначається, що ефективність контрольної діяльності залежить від належного нормативного закріплення її мети, процедур та засобів реалізації. Підкреслюється, що контроль характеризується особливим суб'єктним складом, добровільністю участі громадськості та спрямованістю на забезпечення законності й відповідності діяльності органів публічної влади встановленим вимогам [2].

Л. Зінич зазначає, що контроль і нагляд є важливими інструментами, спрямованими на забезпечення законності та попередження правопорушень. Автор підкреслює, що застосування контрольних-наглядових заходів здійснюється виключно в межах повноважень уповноважених органів та відповідно до визначених законом процедур. У дослідженні наголошується, що контрольна діяльність спрямована на встановлення відповідності діяльності суб'єктів установленим нормативним вимогам та забезпечення дотримання прав і законних інтересів. Автор акцентує увагу на тому, що адміністративний нагляд і контроль мають імперативний характер та забезпечують реалізацію превентивної функції адміністративного права. Зазначено, що ефективність контрольних-наглядових інструментів залежить від належної координації між органами державної влади та своєчасного обміну інформацією. Також підкреслюється значення організаційно-технічних та правоохоронних заходів у процесі реалізації контрольної діяльності. Зазначається, що подальший розвиток адміністративно-правових інструментів повинен ґрунтуватися на принципах прозорості процедур та забезпечення захисту прав усіх учасників правовідносин [3].

А. Щеголь зазначає, що контроль є однією з ключових складових забезпечення правопорядку та ефективного функціонування відповідної сфери діяльності. Автор підкреслює, що сутність адміністративно-правового контролю полягає в організації та реалізації контрольних функцій держави, спрямованих на дотримання встановлених правил, стандартів і норм. У дослідженні акцентовано увагу на тому, що основою контрольної діяльності виступає нормативно-правова база, яка визначає повноваження органів контролю та процедури їх реалізації. Автор наголошує, що до методів контролю належать інспекційні перевірки, моніторинг діяльності, аудит, аналіз звітності та застосування інформаційних технологій для виявлення ризиків і порушень. Зазначено, що ефективне використання контрольних заходів сприяє підвищенню результативності нагляду та мінімізації адміністративного навантаження на суб'єктів діяльності. Також підкреслюється важливість забезпечення прозорості та об'єктивності контрольних процедур, а також необхідність уникнення дублювання повноважень різними органами [4].

С. Миргородський зазначає, що контроль у сфері адміністративно-правового регулювання виступає складовою організацій та забезпечення адміністративної діяльності у відповідній сфері. Автор підкреслює, що адміністративно-правове регулювання охоплює систему правових норм, механізмів і дій, спрямованих на забезпечення підзвітності та нагляду за діяльністю суб'єктів. Наголошується, що контрольна діяльність реалізується через адміністративні механізми, інституційну структуру та процедури нагляду за дотриманням нормативних вимог. Автор акцентує увагу на тому, що підзвітність і нагляд є важливими елементами забезпечення законності, прозорості та ефективності адміністра-

тивних процедур. Зазначено, що контрольна діяльність пов'язана із здійсненням ліцензійних, акредитаційних, інспекційних та контрольних наглядних процедур. Також підкреслюється необхідність удосконалення нормативно-правової бази, цифровізації адміністративних процедур та забезпечення належного функціонування органів публічної адміністрації. Автор вказує, що ефективність контролю залежить від чіткої процедурної основи, належного правового регулювання та дотримання принципів підзвітності й прозорості [5].

О. Шовкопляс зазначає, що адміністративно-правове регулювання у сфері охорони здоров'я охоплює сукупність засобів адміністративно-правового характеру, спрямованих на впорядкування суспільних відносин уповноваженими суб'єктами. Підкреслюється, що така діяльність здійснюється з метою виконання функцій держави та забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян і суспільства. Визначено, що складовими цього регулювання є правові принципи, адміністративно-правові норми, адміністративно-правові відносини, акти застосування й тлумачення норм права, акти реалізації норм права, суб'єкти, форми та методи адміністративного права. Автор акцентує увагу на тому, що система охорони здоров'я потребує організації та контролю, які можуть здійснюватися як державними, так і приватними суб'єктами залежно від моделі функціонування відповідної системи. Зазначено, що реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я забезпечують центральні органи виконавчої влади, інші уповноважені органи, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування. Також підкреслюється, що ефективне функціонування сфери охорони здоров'я забезпечується встановленими правовими способами та засобами [6].

Згідно із Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» контроль визначається як одна із гарантій реалізації права громадян на охорону здоров'я та складова державного забезпечення функціонування цієї сфери. Закон закріплює здійснення державного і громадського контролю та нагляду у сфері охорони здоров'я, що спрямовується на забезпечення прав і законних інтересів громадян. Контроль пов'язується із діяльністю уповноважених органів та посадових осіб, які забезпечують реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я. У положеннях Закону визначено, що доступ до медичних виробів має забезпечуватися у порядку, встановленому законодавством, що обумовлює необхідність перевірки їх безпечності, якості та відповідності встановленим вимогам. Закон також передбачає функціонування системи державних заходів щодо охорони та зміцнення здоров'я населення, у межах яких контроль виступає способом забезпечення належного виконання встановлених вимог. Окремо закріплено можливість оскарження неправомірних рішень і дій працівників, закладів та органів охорони здоров'я, що свідчить про контрольний характер діяльності у цій сфері [7].

У Законі України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» державний нагляд (контроль) визначається як діяльність уповноважених органів щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання. Закон встановлює, що контроль спрямовується на забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції та допустимого рівня небезпеки для населення. У сфері забезпечення охорони здоров'я медичними виробами контроль пов'язується із перевіркою від-

повідності продукції встановленим законодавчим вимогам. Закон передбачає здійснення заходів державного нагляду у формі перевірок, ревізій, оглядів та обстежень. Одним із принципів державного нагляду визначено пріоритетність безпеки життя і здоров'я людини перед іншими інтересами у сфері господарської діяльності. Закон також закріплює принципи відкритості, прозорості, системності та здійснення контролю виключно у випадках і порядку, визначених законом. Передбачено, що за результатами контролю можуть видаватися приписи, розпорядження та застосовуватися адміністративно-господарські санкції у разі порушення встановлених вимог [8].

Закон України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» контроль визначає як сукупність заходів, спрямованих на забезпечення відповідності продукції встановленим вимогам та недопущення загроз суспільним інтересам. Закон встановлює, що ринковий нагляд у сфері нехарчової продукції здійснюється органами ринкового нагляду в межах їх компетенції. У сфері охорони здоров'я медичними виробами контроль пов'язується з перевіркою характеристик продукції, проведенням експертиз та оцінкою відповідності технічним регламентам. Закон передбачає проведення планових і позапланових перевірок характеристик продукції, відбір зразків та здійснення їх випробування. Органи ринкового нагляду наділені повноваженнями приймати рішення про обмеження надання продукції на ринку, її вилучення або відкликання у разі невідповідності встановленим вимогам. Одним із принципів ринкового нагляду і контролю визначено пріоритет захисту суспільних інтересів, безпеки споживачів та додержання прав суб'єктів господарювання. Закон також закріплює взаємодію органів ринкового нагляду, митних органів та суб'єктів господарювання з метою запобігання ризикам, які може становити продукція [9].

Законі України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» контроль розглядається через систему технічного регулювання, оцінки відповідності та державного ринкового нагляду щодо продукції. Закон визначає технічне регулювання як правове регулювання відносин у сфері виконання обов'язкових вимог до характеристик продукції та перевірки їх додержання шляхом оцінки відповідності і державного нагляду. У сфері охорони здоров'я медичними виробами контроль пов'язується із забезпеченням відповідності продукції технічним регламентам та встановленим вимогам безпеки. Закон передбачає проведення інспектування, випробування, сертифікації та інших процедур оцінки відповідності щодо продукції. Визначено, що органи з оцінки відповідності здійснюють діяльність з калібрування, випробування, сертифікації та інспектування продукції. Закон також закріплює повноваження державних органів щодо проведення моніторингу органів з оцінки відповідності та здійснення державного ринкового нагляду. Однією з цілей технічних регламентів визначено захист життя та здоров'я людей, що безпосередньо пов'язується із обігом медичних виробів [10].

У Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Технічного регламенту щодо активних медичних виробів, які імплантують» контроль визначається через систему ринкового нагляду, оцінки відповідності та перевірки безпечності медичних виробів. Технічний регламент передбачає, що Держлікслужба здійснює заходи щодо вилучення з обігу, обмеження або заборони введення в обіг виробів, які можуть становити загрозу здоров'ю та безпеці людей. У документі встановлено обов'язок закладів охорони здоров'я, виробників, уповноважених пред-

ставників та органів з оцінки відповідності повідомляти про несправності або погіршення характеристик медичних виробів. Контроль реалізується також через процедури оцінки відповідності, які включають інспектування, випробування, перевірку документації та аудит системи управління якістю виробника. Технічний регламент визначає, що органи з оцінки відповідності здійснюють перевірку відповідності виробів встановленим вимогам безпеки та якості. Окремим елементом контролю є проведення клінічних досліджень і нагляд за їх здійсненням з боку Держлікслужби. Документ також закріплює повноваження щодо перевірки маркування виробів знаком відповідності технічним регламентам та застосування обмежувальних заходів у разі порушення встановлених вимог [11].

У Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Технічного регламенту щодо медичних виробів для діагностики *in vitro*» контроль визначається через процедури оцінки відповідності, ринкового нагляду та перевірки дотримання встановлених вимог до медичних виробів. Технічний регламент передбачає, що введення в обіг та експлуатацію медичних виробів допускається лише за умови їх повної відповідності встановленим вимогам безпеки та якості. Контроль реалізується через діяльність органів з оцінки відповідності, які здійснюють перевірку документації, випробування та підтвердження відповідності виробів вимогам технічного регламенту. Держлікслужба забезпечує застосування Технічного регламенту та веде Реєстр осіб, відповідальних за введення медичних виробів в обіг. Постанова визначає, що Держлікслужба може вимагати інформацію про досвід використання виробу після введення його в обіг та вживати заходів у разі невідповідності виробів встановленим вимогам. Контроль також охоплює перевірку маркування знаком відповідності технічним регламентам та дотримання вимог щодо безпечності, стерильності, транспортування і зберігання медичних виробів. У разі порушення вимог Технічного регламенту Держлікслужба або органи доходів і зборів мають право обмежити чи заборонити введення виробу в обіг або забезпечити його вилучення з обігу [12].

Висновок. Отже, контроль у сфері забезпечення охорони здоров'я медичними виробами розкривається як комплексна діяльність, спрямована на перевірку, нагляд, спостереження та забезпечення відповідності встановленим нормативним вимогам. Його зміст охоплює як процесуальний аспект здійснення перевірочних заходів, так і організаційний аспект функціонування спеціально уповноважених суб'єктів. Контроль реалізується через систему адміністративно-правових засобів, процедур оцінки відповідності, ринкового нагляду, інспектування, моніторингу та застосування заходів реагування. Визначено, що контрольна діяльність має правоурегульований характер і здійснюється виключно в межах компетенції уповноважених органів та відповідно до встановлених законом процедур. Контроль спрямовується на забезпечення законності, безпечності медичних виробів, дотримання прав і законних інтересів громадян та запобігання порушенням у сфері обігу продукції. Також встановлено, що контроль пов'язується із функціонуванням системи технічного регулювання, оцінки відповідності та державного ринкового нагляду щодо медичних виробів.

Встановлено, що реалізація контрольної діяльності у сфері медичних виробів забезпечується через взаємодію органів публічної влади, органів ринкового нагляду, органів з оцінки відповідності, виробників та інших учасників правовідносин.

Контроль включає проведення перевірок, випробувань, інспектування, аудиту систем управління якістю, моніторингу продукції та перевірки документації. Важливим елементом контрольної діяльності визначено перевірку відповідності медичних виробів технічним регламентам, вимогам безпеки, стерильності, якості, транспортування та маркування. Також контроль реалізується через ведення відповідних реєстрів, обов'язок повідомлення про ризики та несправності виробів, а також застосування заходів реагування у разі виявлення невідповідностей. Наголошується, що уповноважені органи мають право обмежувати або забороняти введення продукції в обіг, вилучати її з ринку та застосовувати адміністративно-господарські заходи впливу. Окремого значення набуває здійснення контролю за процедурами оцінки відповідності та діяльністю органів, які проводять сертифікацію й інспектування продукції.

Узагальнено, що ефективність контролю залежить від належного нормативного закріплення процедур, повноважень суб'єктів та механізмів реалізації контрольних заходів. Контрольна діяльність ґрунтується на принципах законності, прозорості, системності, підзвітності, пріоритету захисту життя і здоров'я людини та забезпечення прав суб'єктів правовідносин. Визначено, що важливими складовими контролю є координація діяльності уповноважених органів, обмін інформацією, цифровізація адміністративних процедур та забезпечення належного функціонування інституційної структури. Контроль також має превентивне значення, оскільки спрямовується на попередження порушень, мінімізацію ризиків та забезпечення відповідності продукції встановленим вимогам ще до її введення в обіг.

Література:

1. Контроль. Словник української мови : в 11 т. / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Електронна версія: Slovnuk.ua. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C>
2. Шевчук О. Р., Кузь Т. В. Поняття та особливості адміністративно-правового забезпечення громадського контролю державної реєстрації актів цивільного стану. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 187–192. DOI: 10.32842/2078-3736/2022.6.28. URL: https://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/6_2022/28.pdf
3. Зінич Л. В. Адміністративно-правові інструменти запобігання порушенням прав інтелектуальної власності: сучасний стан та перспективи розвитку. *Нове українське право*. 2025. Вип. 2. С. 120–126. DOI: 10.51989/NUL.2025.2.15.
4. Щеголь А. М. Адміністративно-правовий механізм державного контролю у сфері господарської діяльності: сучасний стан та перспективи розвитку. *Правова доктрина, правоутворення та правозастосування: проблеми зв'язку та шляхи розвитку*. Харків, 2024. С. 105–106. DOI: 10.71404/PPSS.2024.2.29.
5. Миргородський С. А. Адміністративно-правове регулювання здійснення адміністративних процедур у сфері охорони здоров'я. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 86. Ч. 3. С. 385–388. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.86.3.59.
6. Шовкоплас О. В. Особливості адміністративно-правового регулювання у сфері охорони здоров'я в Україні та закордоном. *Право і суспільство*. 2023. № 4. С. 237–241. DOI: 10.32842/2078-3736/2023.4.35.
7. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 № 2801-ХІІ. *Верховна Рада України*. 2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2801-12>

8. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05 квітня 2007 № 877-V. *Верховна Рада України*. 2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/877-16>
9. Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції : Закон України від 02 грудня 2010 № 2735-VI. *Верховна Рада України*. 2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2735-17>
10. Про технічні регламенти та оцінку відповідності : Закон України від 15 січня 2015 № 124-VIII. *Верховна Рада України*. 2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/124-19>
11. Про затвердження Технічного регламенту щодо активних медичних виробів, які імплантують : Постанова Кабінету Міністрів України; Технічний регламент, Вимоги, Порядок, Заява, План, Заходи від 02 жовтня 2013 № 755. *Верховна Рада України*. 2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/755-2013-%D0%BF>
12. Про затвердження Технічного регламенту щодо медичних виробів для діагностики in vitro : Постанова Кабінету Міністрів України; Технічний регламент, Вимоги, Перелік, Порядок, План, Заходи від 02 жовтня 2013 № 754. *Верховна Рада України*. 2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/754-2013-%D0%BF>

Nekrasova N. Regulation as an administrative and legal tool for ensuring health care through medical devices in Ukraine

Summary. The article reveals control as an instrument of administrative and legal support for healthcare provision with medical devices in Ukraine. It is determined that control encompasses inspection, supervision, activity accounting, monitoring of product compliance with established requirements, as well as the activities of authorized entities exercising control powers. It is emphasized that in the field of medical devices control has not only an inspectional but also a preventive nature, since it is aimed at preventing violations, minimizing risks to human life and health, and preventing the circulation of dangerous or non-compliant

products. It is substantiated that control activities are carried out through a system of administrative and legal means, among which an important place belongs to state supervision, market surveillance, conformity assessment, inspection, testing, quality management system audit, product monitoring, and documentation verification. It is emphasized that control in this field is implemented exclusively within the competence of authorized bodies and in accordance with procedures established by law. The significance of control for ensuring legality, transparency, accountability, and proper functioning of the healthcare sector is disclosed. Particular attention is paid to the role of technical regulation, conformity assessment, and state market surveillance concerning medical devices. It is determined that verification of compliance of medical devices with technical regulations, safety, quality, sterility, transportation, storage, and labeling requirements is an important condition for their lawful placing on the market and further use. It is clarified that control is ensured through the interaction of public authorities, market surveillance bodies, conformity assessment bodies, manufacturers, authorized representatives, healthcare institutions, and other participants in legal relations. It is emphasized that important elements of control activity include maintaining registers, the obligation to report malfunctions or deterioration of device characteristics, verification of conformity marking, as well as the application of restrictive measures in case of detected violations.

Key words: administrative and legal means, administrative and legal support, conformity assessment, control, healthcare, inspection, legality, market surveillance, medical devices, monitoring, product safety, state market surveillance, state supervision, technical regulation, technical regulations, verification.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 18.08.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.09.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Полюшко А. В.,

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7114-8422>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ОЦІНЮВАННЯ ГЕНДЕРНОГО ВПЛИВУ РІШЕНЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Анотація. Наукова публікація присвячена дослідженню адміністративно-правових засобів оцінювання гендерного впливу рішень органів державної влади в Україні.

Зазначається, що у сучасних умовах ефективність діяльності органів державної влади оцінюється не лише за результатами виконання покладених на них функцій, а й за здатністю формувати та реалізовувати управлінські рішення, які не створюють дискримінаційних наслідків для різних соціальних груп. Формально нейтральні нормативно-правові акти чи управлінські рішення нерідко по-різному впливають на жінок і чоловіків через існуючі соціальні, економічні та професійні відмінності, що обумовлює необхідність їх попереднього комплексного аналізу. Саме тому оцінювання гендерного впливу поступово перетворюється на один із важливих інструментів підвищення якості державного управління, орієнтованого на справедливість, рівність та належний захист прав людини.

Сформульовано висновок про те, що сучасний механізм оцінювання гендерного впливу в Україні вже має належне нормативне підґрунтя, однак його практична ефективність значною мірою залежить від узгодженого функціонування організаційно-інституційних, процедурних, інформаційно-аналітичних, кадрових та контрольних адміністративно-правових засобів.

Запропоновано доповнити Закон України «Про адміністративну процедуру» положеннями, що передбачають проведення оцінювання можливих дискримінаційних наслідків під час підготовки адміністративних актів у випадках, коли відповідні рішення можуть істотно впливати на реалізацію прав, свобод і законних інтересів значної кількості осіб. Це дозволить перетворити оцінювання гендерного впливу з вузькоспеціалізованого напрямку експертної діяльності на універсальний елемент сучасної адміністративної процедури.

Ключові слова: гендерний вплив, публічне адміністрування, правові засоби, інструментальна теорія, принцип рівності, управлінські рішення, вплив, оцінювання, механізм, експертиза, адміністративна процедура.

Актуальність теми. Актуальність дослідження адміністративно-правових засобів оцінювання гендерного впливу рішень органів державної влади в Україні зумовлена сучасними тенденціями розвитку демократичного врядування, утвердженням принципу верховенства права та необхідністю забезпечення реальної рівності прав і можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя. У сучасних умовах ефективність діяльності органів державної влади оцінюється не лише за результатами виконання покладених на них функцій, а й за здатністю формувати та реалізовувати управлінські рішення, які не ство-

рюють дискримінаційних наслідків для різних соціальних груп. Формально нейтральні нормативно-правові акти чи управлінські рішення нерідко по-різному впливають на жінок і чоловіків через існуючі соціальні, економічні та професійні відмінності, що обумовлює необхідність їх попереднього комплексного аналізу. Саме тому оцінювання гендерного впливу поступово перетворюється на один із важливих інструментів підвищення якості державного управління, орієнтованого на справедливість, рівність та належний захист прав людини.

Особливої актуальності ця проблематика набуває в умовах європейської інтеграції України, оскільки гармонізація національного законодавства із правом Європейського Союзу передбачає впровадження сучасних механізмів забезпечення гендерної рівності на всіх стадіях формування та реалізації державної політики. Виконання міжнародних зобов'язань України потребує не лише нормативного закріплення відповідних принципів, а й створення дієвих адміністративно-правових процедур, які дозволятимуть своєчасно виявляти потенційні ризики виникнення нерівності, прогнозувати можливі соціальні наслідки прийнятих рішень та своєчасно коригувати їх зміст. За таких умов оцінювання гендерного впливу набуває значення превентивного механізму, спрямованого на недопущення дискримінаційних практик ще до моменту їх практичної реалізації.

Не менш важливим чинником актуальності є трансформація самої системи публічного адміністрування, яка дедалі більше орієнтується на застосування доказового підходу під час прийняття управлінських рішень. Такий підхід передбачає, що суб'єкт владних повноважень повинен належним чином довести й обґрунтувати необхідність та доцільність прийняття відповідного управлінського рішення.

Обґрунтування державної політики на основі об'єктивних даних, статистичних показників, соціальних досліджень та прогнозування можливих наслідків значно підвищує її ефективність і суспільну довіру до діяльності органів влади. Водночас чинний адміністративно-правовий механізм оцінювання гендерного впливу в Україні ще перебуває на стадії розвитку, характеризується окремими прогалинами нормативного регулювання, недостатньою визначеністю процедур, відсутністю єдиних методичних підходів та неоднаковою практикою його застосування різними органами державної влади. Це обумовлює необхідність комплексного наукового дослідження адміністративно-правових засобів оцінювання гендерного впливу, визначення напрямів їх удосконалення та вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо підвищення ефективності відповідних управлінських процедур в Україні.

Питання адміністративно-правового забезпечення формування та реалізації гендерної політики, забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, гендерного мейнстрімунгу та розвитку відповідних механізмів державного управління досліджували О. Кравченко, А. Боровик, Л. Перевалова, Г. Гаряєва, Н. Грицяк, О. Андрійко, В. Авер'янов, Ю. Битяк, Т. Коломоєць, В. Колпаков, Т. Марценюк та інші науковці.

Окремо слід відзначити дисертацію О. Кравченка на тему «Адміністративно-правові основи гендерної політики в Україні», яка є фактично першою комплексною роботою із зазначеної тематики в адміністративному праві України, а також колективну монографію О. Кравченка та А. Боровика на вказану тему [1].

Також на окрему увагу в контексті теми даного дослідження заслуговує монографія Н. Грицяк «Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики» [2].

Не менш важливе значення для дослідження обраної тематики має публікація Л. Перевалової та Г. Гаряєвої на тему «Правові засади регулювання державної гендерної політики в Україні» [3].

Серед наукових праць, присвячених інструментальній теорії права та концепції правових засобів, слід виділити дисертаційне дослідження О. Онуфрієнка «Правові засоби у контексті інструментальної теорії права» [4], а також наукові публікації А. Денисової «Правові засоби: поняття та види» [5], О. Ганзенка «Теорія правових засобів у контексті інструментальної теорії права» [6], О. Олійник «Адміністративно-правові засоби забезпечення інформаційної безпеки» [7], М. Лошицького «Адміністративно-правові засоби в механізмі охорони навколишнього середовища» [8].

Разом із тим питання адміністративно-правових засобів оцінювання гендерного впливу рішень органів державної влади залишаються недостатньо дослідженими, що й зумовлює актуальність цієї статті.

Постановка завдання. Метою наукової публікації є дослідження адміністративно-правових засобів оцінювання гендерного впливу рішень органів державної влади в Україні.

Методологія публікації включає поєднання класичних філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження. Крім того, використовуються такі наукові підходи як цивілізаційний, телеологічний, антропологічний, синергетичний та інструментальний.

Особливу роль відіграє саме інструментальний науковий підхід, який розглядає право не тільки як систему встановлених або санкціонованих державою заборон, дозволів та зобов'язань, але і як сукупність дієвих правових інструментів (правових засобів) досягнення публічної чи приватної мети правового регулювання суспільних відносин.

Результати дослідження. Правові засоби (правові інструменти) належать до фундаментальних категорій загальної теорії права та традиційно перебувають у центрі уваги вчених-правознавців. Так, О. Онуфрієнко визначає правові засоби як систему субстанціональних та діяльнісних правових явищ, за допомогою яких конкретні суб'єкти правовідносин досягають приватних та публічних цілей [4, с. 14–15].

Таким чином, запропонована О. Онуфрієнком класифікація правових засобів на субстанціональні та діяльнісні узгоджується зі структурою механізму правового регулювання, який поєднує статичний і динамічний аспекти.

У свою чергу А. Денисова визначає правові засоби як правові явища, які відображені в інструментах (постановах) та діях (технологіях), за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення особистих та публічних цілей [5, с. 191–192]. До субстанціональних правових засобів (засобів-постанов, інструментів) вона відносить зобов'язання, дозволи, заборони, заохочення, пільги, норми права, принципи права тощо, а до дієвих (засобів-дій, технологій) – акти реалізації права, акти застосування права, акти тлумачення права і всі процеси юридичної діяльності [5, с. 191–192].

З такою класифікацією правових засобів варто погодитись, адже вона найбільш повно визначає всі ключові елементи механізму правового регулювання.

На думку О. Ганзенка, правові засоби є системою правових форм, методів, способів і прийомів досягнення приватних чи публічних цілей суб'єктами правовідносин. Такий інструментальний підхід до розуміння права, на думку науковця, надає можливість сприймати правову матерію не тільки як сукупність затверджених державою імперативних заборон, зобов'язань і дозволів, а як систему реальних правових інструментів задоволення потреб, реалізації інтересів особи, суспільства та держави в цілому [6, с. 36–37].

Таким чином, інструментальний підхід до праворозуміння змінює саму психологію сприйняття права. Учасники суспільних відносин починають сприймати право не як нав'язану державою сукупність норм (правил поведінки), а як систему реальних і дієвих правових інструментів реалізації та захисту власних і суспільних інтересів.

Адміністративно-правові засоби є самостійним різновидом правових засобів, які застосовуються у сфері публічного адміністрування та характеризуються переважним використанням юридичних зобов'язань і заборон, що обумовлено публічно-владною природою адміністративно-правового регулювання.

Адміністративно-правові засоби становлять важливу складову механізму адміністративно-правового регулювання, забезпечуючи практичну реалізацію норм адміністративного права.

Правовою основою функціонування механізму оцінювання гендерного впливу рішень органів державної влади в Україні є Конституція та закони України. Так, відповідно до статей 3, 21 та 24 Конституції України людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом незалежно від статі [9]. Реалізація зазначених конституційних положень потребує створення дієвого адміністративно-правового механізму, який забезпечував би врахування можливих наслідків управлінських рішень для різних соціальних груп ще на стадії їх підготовки.

Так, правовою основою оцінювання гендерного впливу рішень органів державної влади в Україні є закони України: «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 № 2866-IV [10], «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 № 5207-VI [11], «Про протворчу діяльність» від 24.08.2023 № 3354-IX [12].

Так, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» є базовим нормативно-правовим актом, що визначає правові засади реалізації державної гендерної політики в Україні. Ним закріплено принцип рівності прав і можливостей жінок і чоловіків, визначено основні напрями

державної політики у цій сфері, повноваження органів державної влади та механізми забезпечення гендерної рівності. Саме положення цього Закону формують фундаментальні правові орієнтири для оцінювання гендерного впливу управлінських рішень, оскільки вимагають врахування їх можливих наслідків для реалізації принципу рівності [10].

Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» встановлює загальні правові та організаційні засади запобігання дискримінації, визначає її форми, ознаки та гарантії захисту прав осіб від дискримінаційних проявів. У контексті оцінювання гендерного впливу його значення полягає у закріпленні обов'язку суб'єктів владних повноважень забезпечувати недискримінаційний характер нормативно-правових актів і управлінських рішень, що створює юридичну основу для виявлення та усунення потенційних проявів непрямой гендерної дискримінації [11].

Закон України «Про правотворчу діяльність» визначає принципи, стадії та процедури підготовки, прийняття, експертизи й оцінювання нормативно-правових актів. Особливе значення для досліджуваної проблематики мають його положення щодо принципів недискримінації, наукової обґрунтованості та прогнозування наслідків правового регулювання, які передбачають необхідність урахування можливого впливу проєктів нормативно-правових актів на права та законні інтереси різних соціальних груп. Це створює нормативне підґрунтя для інтеграції оцінювання гендерного впливу в сучасний правотворчий процес [12].

Практична реалізація положень зазначених законів здійснюється відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 28.11.2018 № 997 «Питання проведення гендерно-правової експертизи» [13] та Інструкції щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів, затвердженій наказом Міністерства соціальної політики України від 07.02.2020 № 86 [14].

Перелічені вище нормативні акти закладають основу сучасної адміністративної процедури оцінювання гендерного впливу проєктів нормативно-правових актів.

Водночас механізм оцінювання гендерного впливу рішень органів державної влади в Україні включає в себе сукупність дієвих адміністративно-правових засобів, до яких слід віднести: нормативно-правові засоби, що визначають правові засади забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, встановлюють принципи недискримінації та закріплюють обов'язок органів державної влади враховувати гендерний аспект під час підготовки, прийняття й реалізації управлінських рішень; організаційно-інституційні засоби, які охоплюють систему органів державної влади, їх структурних підрозділів, уповноважених посадових осіб та інших суб'єктів, відповідальних за реалізацію державної гендерної політики та здійснення відповідного оцінювання; процедурні засоби, що визначають послідовність здійснення оцінювання гендерного впливу, порядок збору та аналізу інформації, підготовки висновків, проведення консультацій і врахування отриманих результатів у процесі ухвалення остаточних управлінських рішень; інформаційно-аналітичні засоби, спрямовані на використання статистичних даних, гендерно дезагрегованої інформації, соціологічних досліджень, аналітичних матеріалів та інших джерел інформації, необхідних для об'єктивної оцінки можливих наслідків відповідних рішень; кадрові та освітні засоби, що забезпечують формування

належного рівня професійної компетентності державних службовців у сфері гендерної рівності; контрольні засоби, покликані забезпечувати перевірку дотримання вимог законодавства щодо врахування гендерного компоненту під час здійснення нормотворчої та управлінської діяльності; а також засоби моніторингу, звітності та оцінювання ефективності реалізації прийнятих рішень після набрання ними чинності.

Особливе місце серед зазначених адміністративно-правових засобів займають нормативно-правові та процедурні механізми, оскільки саме вони створюють юридичну основу для практичного здійснення оцінювання гендерного впливу. Від якості нормативного регулювання залежить визначеність правового статусу суб'єктів оцінювання, розподіл їхніх повноважень, встановлення чітких етапів проведення відповідних процедур, критеріїв аналізу та порядку врахування отриманих результатів під час прийняття управлінських рішень. Водночас процедурна складова забезпечує послідовність адміністративних дій, спрямованих на своєчасне виявлення можливих ризиків виникнення нерівності, аналіз соціальних наслідків майбутніх рішень, підготовку мотивованих висновків та формування пропозицій щодо усунення або мінімізації потенційно дискримінаційних положень ще до їх практичного впровадження. Саме завдяки таким процедурам оцінювання гендерного впливу набуває ознак превентивного адміністративно-правового інструменту, який дозволяє уникнути виникнення негативних наслідків ще на етапі підготовки управлінських рішень.

Не менш важливе значення мають інформаційно-аналітичні та методичні засоби, оскільки ефективність оцінювання безпосередньо залежить від повноти, достовірності та об'єктивності інформації, яка використовується під час аналізу. Прийняття обґрунтованих управлінських рішень неможливе без застосування гендерно дезагрегованої статистики, результатів соціологічних досліджень, демографічних показників, економічних прогнозів та інших аналітичних матеріалів, що дозволяють встановити, яким чином відповідне рішення може вплинути на різні категорії населення. Водночас використання єдиних методичних підходів забезпечує уніфікацію процедур оцінювання, однакове розуміння критеріїв аналізу всіма суб'єктами публічного адміністрування та підвищує об'єктивність сформульованих висновків. Завдяки цьому результати оцінювання стають не формальним додатком до проєкту нормативного чи індивідуального акта, а важливою складовою процесу вироблення державної політики, яка ґрунтується на принципах законності, рівності, пропорційності та належного врядування.

Водночас належне функціонування зазначеного механізму неможливе без ефективних організаційно-інституційних, кадрових і контрольних засобів. Організаційне забезпечення передбачає чітке визначення компетенції органів державної влади, координацію їх діяльності, взаємодію між центральними та місцевими органами виконавчої влади, а також залучення наукових установ, громадських організацій та міжнародних партнерів до вироблення сучасних підходів у сфері гендерної політики. Кадрові засоби спрямовані на підготовку висококваліфікованих державних службовців, здатних професійно застосовувати методики оцінювання гендерного впливу та використовувати методики їх результати під час реалізації своїх владних повноважень. У свою чергу, контрольні засоби забезпечують перевірку якості проведеного оцінювання, повноти врахування його результатів у процесі прийняття рішень, своєчасне вияв-

лення недоліків адміністративної практики та розроблення заходів щодо її вдосконалення. Сукупність зазначених адміністративно-правових засобів формує цілісний механізм оцінювання гендерного впливу, який спрямований не лише на забезпечення фактичної рівності прав і можливостей жінок і чоловіків, а й на підвищення ефективності діяльності органів державної влади, якості публічного адміністрування та рівня суспільної довіри до державних інституцій.

З огляду на викладене, доцільно сформулювати авторське визначення досліджуваної категорії, відповідно до якого адміністративно-правові засоби оцінювання гендерного впливу рішень органів державної влади – це система взаємопов’язаних нормативно-правових, організаційно-інституційних, процедурних, інформаційно-аналітичних, кадрових та контрольних правових інструментів, що застосовуються суб’єктами публічного адміністрування з метою забезпечення своєчасного виявлення, аналізу, прогнозування та запобігання можливим дискримінаційним наслідкам управлінських рішень для жінок і чоловіків, інтеграції гендерного підходу до процесу підготовки, прийняття, реалізації й моніторингу таких рішень, а також забезпечення принципів рівності, недискримінації, пропорційності та належного врядування у сфері публічного адміністрування.

Важливе значення для подальшого розвитку адміністративно-правового механізму оцінювання гендерного впливу рішень органів державної влади в Україні має Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17.02.2022 № 2073-IX, яким започатковано формування в Україні єдиних стандартів адміністративної діяльності, заснованих на принципах законності, пропорційності, обґрунтованості, відкритості, доброчесності та належного врядування [15]. Однак слід відзначити, що чинне законодавство не передбачає обов’язкового здійснення оцінювання гендерного впливу як самостійної стадії адміністративної процедури.

Враховуючи вищезазначене, Закон України «Про адміністративну процедуру» доцільно доповнити положеннями, які б передбачали проведення оцінювання можливих дискримінаційних наслідків під час підготовки адміністративних актів у випадках, коли відповідні рішення можуть істотно впливати на реалізацію прав, свобод та законних інтересів значної кількості осіб. Це дозволить перетворити оцінювання гендерного впливу із вузькоспеціалізованого напрямку експертної діяльності на універсальний елемент сучасної адміністративної процедури.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати висновок про те, що адміністративно-правові засоби оцінювання гендерного впливу рішень органів державної влади становлять цілісну систему взаємопов’язаних правових інструментів, спрямованих на забезпечення принципів рівності, недискримінації та належного врядування у процесі здійснення публічного адміністрування. Їх застосування дозволяє інтегрувати гендерний компонент на всіх етапах підготовки, прийняття та реалізації управлінських рішень, забезпечуючи своєчасне виявлення потенційних ризиків виникнення дискримінаційних наслідків і підвищуючи обґрунтованість державної політики.

Використання інструментального підходу до розуміння адміністративно-правових засобів дає можливість розглядати їх не лише як сукупність нормативних приписів, а насамперед як ефективний механізм досягнення публічно значущої мети – забезпечення реальної, а не формальної рівності прав і можливостей жінок і чоловіків.

Проведене дослідження засвідчує, що сучасний механізм оцінювання гендерного впливу в Україні вже має належне нормативне підґрунтя, однак його практична ефективність значною мірою залежить від узгодженого функціонування організаційно-інституційних, процедурних, інформаційно-аналітичних, кадрових та контрольних адміністративно-правових засобів. Лише їх комплексне застосування забезпечує об’єктивність оцінювання, належну якість управлінських рішень та можливість своєчасного коригування державної політики відповідно до принципів верховенства права, пропорційності, відкритості та справедливості. У цьому контексті оцінювання гендерного впливу доцільно розглядати як невід’ємний елемент сучасної моделі публічного адміністрування, орієнтованої на прогнозування соціальних наслідків управлінських рішень.

Перспективи подальшого розвитку адміністративно-правового механізму оцінювання гендерного впливу пов’язані із його більш глибокою інтеграцією до загальної адміністративної процедури, удосконаленням нормативного регулювання, уніфікацією методичних підходів та активним використанням сучасних цифрових інформаційно-аналітичних технологій. Доцільним видається також нормативне закріплення обов’язковості проведення оцінювання можливих дискримінаційних наслідків під час підготовки адміністративних актів, здатних істотно впливати на права, свободи та законні інтереси значної кількості осіб. Реалізація зазначених напрямів сприятиме підвищенню якості публічного адміністрування, ефективнішому виконанню міжнародних зобов’язань України у сфері забезпечення гендерної рівності та зміцненню суспільної довіри до діяльності органів державної влади.

Література:

1. Кравченко О. С., Боровик А. В. Адміністративно-правові основи гендерної політики в Україні: монографія. Одеса: Юридика, 2025. 171 с.
2. Грицяк Н.В. Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики: монографія. Київ: Вид-во НАДУ, 2004. 384 с.
3. Перевалова Л. В., Гаряєва Г. М. Правові засади регулювання державної гендерної політики в Україні. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. № 1 (16). С. 136–143.
4. Онуфрієнко О. В. Правові засоби у контексті інструментальної теорії права: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»; Національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2004. 18 с.
5. Денисова А. Правові засоби: поняття та види. *Право України*. 2010. № 7. С. 190–195.
6. Ганзенко О.О. Теорія правових засобів у контексті інструментальної теорії права. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки*. 2016. № 3. С. 36–42.
7. Олійник О. В. Адміністративно-правові засоби забезпечення інформаційної безпеки. *Юридичний вісник*. 2015. № 1 (34). С. 65–69.
8. Лошицький М.В. Адміністративно-правові засоби в механізмі охорони навколишнього середовища. *Митна справа*. 2015. № 1 (97). С. 79–85.
9. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 21.03.2026).
10. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. Дата оновлення: 19.12.2024. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада*

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення: 21.03.2026).

11. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI. Дата оновлення: 30.05.2014. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення: 21.03.2026).
12. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. Дата оновлення: 19.04.2025. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 21.03.2026).
13. Питання проведення гендерно-правової експертизи : постанова Кабінету Міністрів України від 28.11.2018 № 997. Дата оновлення: 21.07.2025. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997-2018-п#Text> (дата звернення: 21.03.2026).
14. Про затвердження Інструкції щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів : наказ Міністерства соціальної політики України від 07.02.2020 № 86. Дата оновлення: 13.03.2020. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0211-20#Text> (дата звернення: 21.03.2026).
15. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. Дата оновлення: 15.11.2024. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-IX> (дата звернення: 21.03.2026).

Poliushko A. Administrative and legal means of assessing the gender impact of decisions of public authorities in Ukraine

Summary. The scientific publication is devoted to the study of the administrative and legal means of assessing the gender impact of decisions of public authorities in Ukraine.

It is noted that, under contemporary conditions, the effectiveness of public authorities is evaluated not only

by the extent to which they perform their assigned functions, but also by their ability to develop and implement managerial decisions that do not produce discriminatory consequences for different social groups. Formally neutral legal acts and administrative decisions often affect women and men differently due to existing social, economic, and occupational differences, which necessitates their comprehensive preliminary assessment. Therefore, gender impact assessment is gradually becoming one of the key instruments for improving the quality of public administration based on the principles of fairness, equality, and effective protection of human rights.

It is concluded that the current mechanism for gender impact assessment in Ukraine already has an appropriate legal framework; however, its practical effectiveness largely depends on the coordinated functioning of organizational and institutional, procedural, information and analytical, human resource, and supervisory administrative and legal means.

It is proposed to supplement the Law of Ukraine «On Administrative Procedure» with provisions requiring the assessment of potential discriminatory consequences during the preparation of administrative acts in cases where the relevant decisions may significantly affect the exercise of the rights, freedoms, and legitimate interests of a substantial number of persons. This would transform gender impact assessment from a narrowly specialized area of expert activity into a universal component of the modern administrative procedure.

Key words: gender impact, public administration, legal means, instrumental theory, principle of equality, administrative decisions, impact, assessment, mechanism, expertise, administrative procedure.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 08.08.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.09.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Світлана З. О.,*начальник служби державного пожежно-рятувального загону
Головного управління державної служби України
з надзвичайних ситуацій у Хмельницькій області
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3366-7732>***Ляшук Р. М.,***доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності
Національної академії Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0137-0989>*

ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ ТА ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЩОДО ВИКОНАННЯ ЗАХОДІВ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню правових та організаційних форм взаємодії Державної служби України з надзвичайних ситуацій і Державної прикордонної служби України щодо виконання заходів правового режиму надзвичайного стану. Актуальність теми зумовлена зростанням ролі міжвідомчої координації органів сектору безпеки й оборони в умовах сучасних загроз, необхідністю ефективного реагування на надзвичайні ситуації, а також недостатнім рівнем наукового опрацювання питань нормативного та організаційного забезпечення взаємодії зазначених державних органів. У статті проаналізовано наукові підходи до визначення поняття «форма взаємодії», розглянуто її сутність як зовнішнього вираження узгодженої діяльності суб'єктів публічного адміністрування, спрямованої на досягнення спільної мети шляхом реалізації визначених законодавством повноважень.

На підставі аналізу наукових праць і нормативно-правових актів визначено основні організаційні форми взаємодії ДСНС та ДПСУ під час виконання заходів правового режиму надзвичайного стану. До них віднесено участь у діяльності координаційних органів, спільне проведення заходів із забезпечення правового режиму надзвичайного стану, обмін інформацією щодо загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій, проведення спільних оперативних нарад, навчань і тренувань, участь у заходах з евакуації населення, аварійно-рятувальних роботах, забезпеченні режиму та безпеки у визначених районах діяльності, а також надання взаємної допомоги під час локалізації та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

Запропоновано класифікацію взаємодії між органами охорони державного кордону та територіальними органами ДСНС за основними видами взаємних зв'язків: за завданнями, простором, часом і способами дій. Обґрунтовано, що найбільш складними, але водночас найбільш ефективними є форми взаємодії, які забезпечують узгодження спільних завдань і способів застосування сил та засобів, оскільки саме вони створюють умови для взаємного доповнення можливостей кожного із суб'єктів взаємодії та підвищують результативність виконання заходів правового режиму надзвичайного стану.

Особливу увагу приділено організації взаємодії, яка включає розроблення її основ, планування, забезпечення, практичне відпрацювання та підтримання у процесі виконання поставлених завдань. Визначено основні групи організаційних заходів, пов'язаних із розподілом завдань, узгодженням порядку дій, організацією управління, інформаційного обміну, зв'язку, контролю та всебічного забезпечення спільної діяльності.

Зроблено висновок, що чинне нормативно-правове регулювання не повною мірою забезпечує інституційне врегулювання взаємодії та координації між ДСНС і ДПСУ під час виконання заходів правового режиму надзвичайного стану. Обґрунтовано необхідність удосконалення правових механізмів міжвідомчої взаємодії, деталізації організаційних форм координації та подальшого розвитку нормативного забезпечення методів спільної діяльності зазначених органів, що сприятиме підвищенню ефективності державного управління у сфері цивільного захисту, прикордонної безпеки та реагування на надзвичайні ситуації.

Ключові слова: Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Державна прикордонна служба України, взаємодія, координація, організаційні форми, правовий режим надзвичайного стану, публічне адміністрування, надзвичайна ситуація, цивільний захист, прикордонна безпека.

Постановка проблеми. У наукових дослідженнях взаємодії суб'єктів соціальних систем (якими є й Державна прикордонна служба України (далі – ДПСУ) та Державна служба України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС)) для характеристики форм взаємодії використовують поняття й ознаки форм управління (публічного адміністрування) та форм діяльності органів публічної влади [1, с. 123].

Форми взаємодії досліджували представники різних галузей науки, виокремлюючи суттєві ознаки у контексті конкретних праць. Найбільш загальні визначення базуються на ознаках форми управління з конкретизацією того, що діяльність суб'єктів є узгодженою. Так, О. О. Орлова пропонує форму взаємодії розглядати як зовнішнє вираження погодженої діяльності її

суб'єктів з метою виконання завдань, що поставлені перед ними [2, с. 115; 1, с. 124].

Стан опрацювання цієї проблематики є недостатнім. Питання взаємодії органів держави вивчалися вченими різних галузей науки, серед них: В. Б. Авер'янов, Я. С. Галанюк, О. В. Герман, В. В. Залож, Л. О. Мамчур, К. А. Мяснянкіна, А. А. Русецький та інших. Все ж, форми взаємодії ДСНС та ДПСУ щодо виконання заходів правового режиму надзвичайного стану є недостатньо дослідженими.

Метою статті є розгляд правових форм взаємодії ДСНС та ДПСУ щодо виконання заходів правового режиму надзвичайного стану.

Виклад основного матеріалу. Великий тлумачний словник сучасної української мови містить, зокрема, такі варіанти визначення слова «форма»: 1) тип, будова, спосіб організації чого-небудь, зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом; 2) спосіб існування змісту, його внутрішня структура, організація і зовнішній вираз; 3) суворо встановлений порядок у будь-якій справі тощо [3, с. 1543].

В юридичній літературі існує велика кількість прикладів визначення поняття «форми взаємодії», розглянемо деякі з них.

А. А. Русецький під адміністративно-правовими формами взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні розуміє визначений нормами чинного законодавства зовнішній вираз практичної діяльності правоохоронних органів, який, своєю чергою, спрямований на те, щоб забезпечити ефективну спільну роботу відповідних правоохоронних органів на регіональному рівні задля досягнення конкретної, чітко встановленої мети [4, с. 44; 1, с. 125].

Як зазначає О. В. Герман, форма взаємодії суб'єктів протидії порушенням бюджетного законодавства – це зовнішній, як правило, нормативно-закріплений, прояв узгодженої діяльності цих суб'єктів з метою попередження, виявлення, припинення порушень бюджетного законодавства, застосування заходів відповідальності й усунення негативних наслідків вчинення цих деліктів. Як немає єдиного підходу до визначення поняття форми взаємодії, так не існує й загально прийнятої класифікації цих форм. Науковці розглядають різні форми взаємодії суб'єктів протидії антисоціальним явищам, при цьому окремі дослідники не виокремлюють критерії поділу, а інші такі критерії пропонують [1, с. 126].

Так, А. А. Русецький до адміністративно-правових форм взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні відносить: 1) нормотворчість; 2) адміністративний договір; 3) прийняття індивідуальних нормативно-правових актів; 4) обмін інформацією між суб'єктами взаємодії; 5) розроблення й реалізацію спільних регіональних програм, планів щодо взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів у певному напрямку; 6) створення робочих груп для підготовки законопроектів, пропозицій про зміни й доповнення до законодавства; 7) підготовку та проведення спільних заходів [1, с. 126; 5, с. 44–46].

Форма взаємодії як теоретична конструкція визначається як елемент її механізму, що визначає сукупність організаційних заходів, меж та особливостей їх формування й здійснення, що закріплюються в правових, програмних або договірних документах суб'єктів спільної діяльності.

Форми взаємодії правоохоронних органів з публічними інституціями систематизовані так:

– залучення до спільної діяльності публічних інституцій з метою формування якісного та дієвого правового забезпечення питань спільної діяльності, а також формування державної політики, стратегії та концепції взаємодії правоохоронних органів з публічними інституціями;

– інформаційний обмін між правоохоронними органами та іншими зацікавленими суб'єктами;

– безпосереднє залучення усіх можливих ресурсів (включаючи людські) до правоохоронних заходів (не оминаючи традиційної тріади запобігання, припинення та притягнення до відповідальності правопорушників, а також забезпечення громадського порядку і безпеки);

– розвиток засад транспарентності правоохоронної системи шляхом залучення громадськості до здійснення контролю за правоохоронною діяльністю, зменшення концепції «закритості» системи тощо;

– створення системи комунікації працівників правоохоронних органів з іншими інституціями поза сферою правоохоронної діяльності (питання професійної реабілітації, соціальної та правової допомоги, психологічного розвантаження) [6, с. 9].

Взаємодія між ДПСУ та ДСНС під час виконання заходів правового режиму надзвичайного стану здійснюється за допомогою таких організаційних форм управління (взаємодії): спільне проведення заходів забезпечення правового режиму надзвичайного стану; обмін інформацією про ознаки загрози виникнення або виникнення надзвичайної ситуації (далі – НС) у межах відповідальності; спільна участь у заходах щодо евакуації, проведенні аварійно-рятувальних робіт; спільне забезпечення режимів та безпеки у зонах їх діяльності; надання допомоги в локалізації та ліквідації НС, а також у забезпеченні у необхідних випадках, додаткових тимчасових обмежень на в'їзд і провадження робіт у прикордонній смузі та контролювання прикордонних районах надзвичайної ситуації (далі – КПП) тощо [7, ст. 12–15; 8].

У нормативно-правових актах, хоча без зазначення форм взаємодії як організаційних, закріплюють окремі із цих форм.

Організаційні форми взаємодії між органами охорони державного кордону (далі – ООДК) ДПСУ та територіальними органами ДСНС під час виконання заходів правового режиму надзвичайного стану визначаються у завчасно розроблених спільних планах реагування на надзвичайні ситуації [9, п. 41], серед них: обмін інформацією про загрозу або виникнення надзвичайних ситуацій, пожеж та небезпечних подій у різних регіонах країни; проведення спільних оперативних нарад; здійснення спільних заходів за планами взаємодії; проведення спільних навчань та тренувань; здійснення інших заходів [10, с. 33].

На основі видів взаємних зв'язків, зміст взаємодії ООДК з територіальними органами ДСНС під час виконання заходів правового режиму надзвичайного стану можна зобразити такими типами:

– взаємодія за завданнями – полягає в зосередженні (розподілі) зусиль на виконання одного чи кількох заходів правового режиму надзвичайного стану;

– взаємодія в просторі передбачає застосування взаємодійних органів на певній ділянці (напрямку, смузі, районі, рубежі);

– взаємодія за часом – передбачає застосування ООДК і територіальних органів ДСНС та функціонування їх сил і засобів у певних узгоджених часових межах;

– взаємодія за способами дій – полягає у використанні взаємосумісних або взаємодоповняльних способів застосування сил та засобів ООДК і територіальних органів ДСНС.

Узгоджені дії ООДК і територіальних органів ДСНС за завданнями і способами дій є складнішими для реалізації типами взаємодії, порівняно зі взаємодією у просторі і за часом. Проте саме їх організація забезпечує найбільш ефективне застосування сил та засобів за рахунок взаємної компенсації слабких сторін.

Висновки. Отже, у нормативно-правових актах, що регулюють діяльність ДПСУ та ДСНС щодо виконання заходів правового режиму надзвичайного стану, не приділено належної уваги інституційному забезпеченню взаємодії та координації їх спільних дій

Основними організаційними формами взаємодії між ДПСУ та ДСНС під час виконання заходів правового режиму надзвичайного стану є: участь у діяльності координаційних структур (органів); спільне проведення заходів забезпечення правового режиму надзвичайного стану; обмін інформацією про ознаки загрози виникнення або виникнення НС в межах відповідальності; спільна участь у заходах щодо евакуації, проведенні аварійно-рятувальних робіт; спільне забезпечення режимів та безпеки у зонах їх діяльності; надання допомоги в локалізації та ліквідації НС, а також у забезпеченні у необхідних випадках, додаткових тимчасових обмежень на в'їзд і провадження робіт у прикордонній смузі та КПП тощо.

Організація (уточнення) взаємодії між ООДК та територіальними органами ДСНС під час виконання заходів правового режиму надзвичайного стану складається з таких основних етапів: розроблення основ взаємодії, планування взаємодії, забезпечення взаємодії, практичне опрацювання взаємодії.

Організація взаємодії включає три групи заходів:

– визначення завдань взаємодійним підрозділам ДСНС, порядку та строків їх виконання; визначення й узгодження видів, типів і способів взаємодії при виконанні поставлених завдань, організацію управління підрозділами охорони державного кордону;

– питання підтримки (уточнення) взаємодії (організацію зв'язку взаємодії; визначення порядку обміну інформацією між взаємодійними ООДК та територіальними органами ДСНС; установлення єдиних сигналів управління і взаємодії; організацію контролю за точним виконанням поставлених завдань);

– заходи щодо всебічного забезпечення взаємодії.

Перспективами подальших наукових досліджень у цій сфері є правове регулювання методів взаємодії ДСНС та ДПСУ щодо виконання заходів правового режиму надзвичайного стану.

Література:

1. Герман О. В. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії суб'єктів протидії порушенням бюджетного законодавства: дис. ... ступеня доктора філософії: 081 «Право». Львів, 2021. 206 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3736?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 11.02.2026).
2. Орлова О. О. Правове виховання і роль міліції у його здійсненні на сучасному етапі розвитку суспільства (теоретичні та прикладні аспекти) : дис... канд. наук : 12.00.01. Київ, 2008. 216 с. URL: https://ronl.org/referaty/raznoe/564653/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 11.02.2026).

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000, уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь, Перун. 2005. 1728 с.
4. Залож В. В. Методологічні основи визначення понять функцій Державної прикордонної служби України та функцій управління. *Науковий вісник Державної прикордонної служби (науково-практичний альманах)*. Хмельницький : НА ДПСУ, 2004. № 4. С. 27–28.
5. Русецький А. А. Адміністративно-правові форми взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні. *Європейські перспективи*. 2018. № 3. С. 42–47.
6. Мамчур Л. О. Адміністративно-правові засади взаємодії правоохоронних органів України з публічними інституціями : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07. Тернопіль, 2019. 23 с.
7. Кодекс цивільного захисту України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 34–35. Ст. 458. URL: <https://surl.li/wskcyu>
8. Рекомендації щодо попередження і ліквідації надзвичайних ситуацій. Державна прикордонна служба України. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/rekomendacii-shchodo-poperedzhennya-i-likvidacii-nadzvichaynih-situaciy/> (дата звернення: 11.02.2026).
9. Про затвердження Плану реагування на надзвичайні ситуації державного рівня : Постанова Кабінету міністрів України від 14.03.2018 № 223. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223-2018-%D0%BF#Text>
10. Особливості цивільного захисту в умовах воєнного конфлікту : монографія, за ред. Роберто Мугаверо, В. Андроніова, М. Кустова. Харків, Рим, 2023. 236 с.
11. Svitana Z., Liashuk R., Forms of Interaction between the State Emergency Service of Ukraine and the State Border Guard Service of Ukraine in the Implementation of Measures under the Legal Regime of a State of Emergency.

Svitana Z., Liashuk R. Forms of cooperation between the state emergency service of Ukraine and the state border guard service of Ukraine regarding the implementation of legal measures regarding the state of emergency

Summary. The article examines the legal and organizational forms of interaction between the State Emergency Service of Ukraine (SESU) and the State Border Guard Service of Ukraine (SBGSU) in implementing measures under the legal regime of a state of emergency. The relevance of the study is determined by the increasing importance of interagency cooperation in ensuring national security, civil protection, and effective response to emergencies under modern security challenges. At the same time, the issues of legal regulation and institutional support for cooperation between these public authorities remain insufficiently explored in legal scholarship.

The purpose of the article is to analyze the legal forms of interaction between the SESU and the SBGSU in the implementation of measures provided for by the legal regime of a state of emergency and to identify the main organizational mechanisms ensuring coordinated activities of these authorities. The study is based on the analysis of scientific approaches to the concept of «forms of interaction,» current Ukrainian legislation, and subordinate regulatory acts governing the activities of both services.

The article generalizes theoretical approaches to defining the concept of interaction and substantiates that the forms of interaction represent the external expression of coordinated activities of public authorities aimed at achieving common objectives within their legally established powers. It is emphasized that interaction is implemented through legally defined organizational procedures, management decisions, information exchange, and coordinated practical actions.

The research identifies the principal organizational forms of cooperation between the SESU and the SBGSU during the implementation of measures under the legal regime of a state of emergency. These include participation in coordinating bodies, joint implementation of emergency response measures, exchange of operational information on emergency threats and incidents, joint operational meetings, exercises and training, evacuation activities, rescue operations, ensuring security and public order within designated areas, and mutual assistance in the localization and elimination of emergency consequences.

Particular attention is paid to the classification of interaction according to the nature of mutual relations, namely interaction by tasks, territory, time, and methods of action. It is substantiated that coordination of tasks and methods of action constitutes the most complex but also the most effective type of interaction, as it ensures the complementary use of available forces and resources and significantly increases the efficiency of joint activities.

The article also considers the stages of organizing interaction, including the development of cooperation principles, planning,

operational support, practical implementation, communication procedures, information exchange, unified command signals, monitoring of task execution, and comprehensive logistical support. It is concluded that the existing regulatory framework does not fully ensure institutional coordination between the SESU and the SBGSU during the implementation of measures under the legal regime of a state of emergency. Therefore, further improvement of legal regulation, clarification of organizational forms of cooperation, and development of effective mechanisms of interagency coordination are necessary to enhance the effectiveness of public administration in the fields of civil protection, border security, and emergency management.

Key words: State Emergency Service of Ukraine, State Border Guard Service of Ukraine, interaction, interagency cooperation, coordination, organizational forms, legal regime of a state of emergency, public administration, emergency, civil protection, border security.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 09.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 01.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Смирний О. С.,

доктор філософії у сфері права

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1479-9613>

ФОРМИ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Анотація. У статті досліджено адміністративно-правовий механізм взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади. Обґрунтовано, що така взаємодія повинна мати системний і безперервний характер та забезпечувати погоджене здійснення публічних повноважень, реалізацію державної політики і вирішення соціально-економічних питань розвитку територій. Встановлено, що основними проблемами функціонування відповідного механізму залишаються нечіткість законодавчого розмежування компетенції, дублювання повноважень, недосконалість організаційних форм співробітництва та невизначеність розподілу відповідальності. Систематизовано основні форми взаємодії, до яких віднесено спільне планування, проведення координаційних нарад, діяльність робочих груп, погодження проєктів рішень, реалізацію спільних програм, консультативно-методичну допомогу, інформаційний обмін та аналітичне забезпечення. Обґрунтовано доцільність функціонування постійно діючих координаційних органів, покликаних забезпечувати системність співробітництва та попередження компетенційних конфліктів. Наголошено на необхідності законодавчого визначення порядку делегування повноважень, меж контролю за їх виконанням та юридичної відповідальності за неналежну реалізацію. Визначено, що державний контроль має забезпечувати законність і єдність державної політики, не перетворюючись на адміністративне підпорядкування місцевого самоврядування. Зроблено висновок, що вдосконалення взаємодії потребує комплексного поєднання компетенційного розмежування, організаційної самостійності, постійної координації, судового вирішення компетенційних спорів, нормативної визначеності делегованих повноважень та належного розподілу відповідальності між відповідними суб'єктами публічної влади.

Ключові слова: місцеве самоврядування, органи виконавчої влади, взаємодія, компетенція, делеговані повноваження, координація, державний контроль, адміністративно-правовий механізм, публічне управління.

Постановка проблеми. Результативність публічного управління на місцевому рівні значною мірою залежить від характеру взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади. Організаційна самостійність відповідних суб'єктів не усуває необхідності їх постійної співпраці, оскільки реалізація державної політики та забезпечення соціально-економічного розвитку територій потребують координації управлінських рішень, інформаційного обміну, спільного планування та узгодженого здійснення повноважень. У зв'язку із цим взаємодія має набувати системного і безперервного характеру, а не обмежуватися ситуативним співробітництвом під час вирішення окремих питань.

Однією з основних проблем функціонування відповідного механізму залишається недостатня визначеність компетенції

органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади. Нечіткість її законодавчого розмежування створює передумови для дублювання повноважень, виникнення компетенційних спорів та невизначеності щодо відповідальності за результати управлінської діяльності. За таких умов ускладнюється не лише практичне виконання відповідними суб'єктами покладених на них завдань, а й формування стабільної моделі їх співробітництва.

Практика публічного управління виробила значну кількість організаційних форм взаємодії. До них належать спільне планування, проведення координаційних нарад, семінарів і конференцій, діяльність робочих груп, погодження проєктів управлінських рішень, створення спільних органів для реалізації програм розвитку, інформаційне співробітництво, підготовка аналітичних матеріалів та проведення спільних засідань. Особливе значення має консультативна й методична допомога органам місцевого самоврядування, а також участь представників виконавчої влади у роботі відповідних представницьких органів.

При цьому наявність значної кількості форм співробітництва сама по собі не забезпечує системності взаємодії. Частина таких механізмів має ситуативний характер, а ефективність їх використання значною мірою залежить від фактичних управлінських практик. Саме тому в науковій літературі обґрунтовується необхідність створення постійно діючих координаційних органів, здатних забезпечувати системне погодження діяльності місцевого самоврядування та виконавчої влади.

Окремої уваги потребує співвідношення організаційної самостійності місцевого самоврядування та державного контролю. Необхідність забезпечення єдності державної політики передбачає наявність механізмів контролю за законністю реалізації відповідних повноважень, особливо тих, що мають делегований характер. Водночас такий контроль не повинен трансформуватися в адміністративне підпорядкування органів місцевого самоврядування. Тому важливого значення набуває законодавче визначення предмета, меж і процедур контрольної діяльності, а також юридичної відповідальності за неналежне здійснення делегованих повноважень.

Таким чином, наукова проблема полягає у відсутності цілісної адміністративно-правової моделі взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, яка забезпечувала б поєднання їх організаційної самостійності з необхідною координацією діяльності, чітким розмежуванням компетенції, належним контролем за законністю та визначеністю відповідальності. Її вирішення потребує систематизації наявних форм співробітництва та визначення правових і організаційних умов переходу від ситуативної взаємодії до постійно діючого механізму координації публічного управління.

Стан наукової розробки проблеми. Проблеми взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади досліджувалися В. С. Фуртатовим, Я. І. Маликом, Т. О. Карабін, Н. Т. Гончарук, Л. Л. Прокопенко, С. М. Висоцькою, В. В. Рильською та іншими науковцями. У їх працях розглянуто питання розмежування компетенції, організаційних форм співробітництва, координації діяльності, державного контролю та впливу процесів децентралізації на характер відносин між відповідними суб'єктами публічної влади.

Водночас єдиного підходу до визначення змісту, форм і механізму такої взаємодії не сформовано. Недостатньо врегульованими залишаються питання компетенційного розмежування, функціонування постійних координаційних механізмів, здійснення контролю за делегованими повноваженнями та розподілу юридичної відповідальності, що обумовлює необхідність подальшого адміністративно-правового дослідження цієї проблематики.

Метою наукової статті є визначення змісту адміністративно-правового механізму взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, систематизація основних форм їх співробітництва.

Виклад основного матеріалу. Ефективна взаємодія між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади повинна мати системний, безперервний характер, особливо під час вирішення соціально-економічних питань розвитку територій. Одним із можливих механізмів забезпечення такої співпраці визначається створення спеціального координаційного органу, діяльність якого була б спрямована на організацію взаємодії між органами державної влади та органами місцевого самоврядування [1, с. 69; 2].

У науковій літературі також акцентується увага на тому, що реформування взаємовідносин між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями залишається одним із найбільш актуальних напрямів удосконалення системи публічного управління. Основними проблемами при цьому визначаються нечіткість розмежування компетенції, дублювання окремих повноважень та недостатня ефективність механізмів взаємодії, які не повною мірою відповідають сучасним трансформаційним процесам у державі [3, с. 301].

Серед основних напрямів удосконалення пропонується забезпечення можливості вирішення компетенційних спорів між місцевими органами публічної влади в судовому порядку, законодавче визначення механізмів розмежування повноважень між різними рівнями місцевої влади, створення постійно діючих координаційних рад із питань взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, нормативне закріплення контрольних повноважень органів виконавчої влади, а також удосконалення організаційної структури системи виконавчої влади шляхом переходу від галузевого до функціонального принципу її побудови.

Окремі дослідження пов'язують необхідність удосконалення взаємодії між зазначеними суб'єктами публічної влади із постійними трансформаційними процесами, що відбуваються у державному управлінні.

До найбільш поширених форм співпраці між обласними державними адміністраціями та обласними радами віднесено: надання виконавчим апаратом обласної державної адміністрації та обласної ради консультативної й методичної допомоги органам місцевого самоврядування базового рівня; участь керівництва

виконавчого апарату та депутатського корпусу у спільних нарадах, колегіях, семінарах, конференціях та інших організаційних заходах; координацію спільної діяльності шляхом погодження планів роботи на відповідний період; підготовку проєктів рішень спільними робочими групами за участю структурних підрозділів обласних державних адміністрацій і депутатів обласних рад; участь керівництва обласних державних адміністрацій у роботі постійних комісій, президій та пленарних засідань відповідних рад [4, с. 85].

Разом із цим до основних форм взаємодії між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади також відносять організацію спільного планування діяльності, проведення координаційних нарад і семінарів, створення на паритетних засадах спільних органів для реалізації програм розвитку, проведення спільних культурно-масових заходів, інформаційне забезпечення населення через спільні інформаційні ресурси, підготовку аналітичних матеріалів за результатами реалізації спільних проєктів, а також проведення спільних засідань колегій і президій із прийняттям узгоджених управлінських рішень [5, с. 324].

Ефективне функціонування механізму взаємодії між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади можливе лише за умови забезпечення їх організаційної самостійності під час реалізації державної політики, створення дієвого механізму контролю за законністю здійснення повноважень, забезпечення єдності державної політики на всій території держави, розвитку співробітництва органів місцевого самоврядування з Урядом, чіткого законодавчого розмежування компетенції, удосконалення процедур погодження управлінських рішень, законодавчого визначення порядку делегування повноважень і контролю за їх виконанням, встановлення юридичної відповідальності за неналежне здійснення делегованих повноважень, а також функціонування постійно діючих координаційних органів [6, с. 325].

До чинників, які негативно впливають на ефективність взаємодії між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, віднесено відсутність чіткого розмежування компетенції між ними, недосконалість існуючих механізмів співробітництва та невизначеність розподілу відповідальності між різними рівнями місцевого самоврядування [7, с. 20].

Також обґрунтовується, що істотний вплив на виникнення проблем у взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування мають економічні та політичні чинники, які значною мірою обмежують можливість територіальних громад здійснювати самостійне й ефективне управління місцевими справами [8].

Узагальнення існуючих наукових підходів дозволяє зробити висновок, що, незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених проблемам взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, єдиної концепції щодо визначення її змісту, форм, методів і механізмів досі не вироблено. Частина наукових підходів виходить із необхідності забезпечення максимальної автономії місцевого самоврядування та його організаційної відокремленості від системи державної влади. Інший підхід ґрунтується на розумінні місцевого самоврядування як складової єдиної системи публічного управління, елементи якої взаємопов'язані між собою та функціонують у межах єдиної системи публічної влади.

При цьому ключовою передумовою ефективної взаємодії виступає чітке законодавче розмежування компетенцій між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади. Саме обсяг покладених на них завдань, прав та обов'язків визначає особливості територіальної організації відповідних органів і характер реалізації ними функцій публічного управління [9].

Висновки. Таким чином, удосконалення взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади має здійснюватися одночасно за декількома взаємопов'язаними напрямками: законодавче уточнення компетенції; нормативне визначення процедур делегування повноважень і контролю за їх виконанням; встановлення юридичної відповідальності; забезпечення можливості судового вирішення компетенційних спорів; розвиток постійно діючих координаційних структур; удосконалення процедур погодження управлінських рішень та розширення інформаційно-аналітичного співробітництва. Сукупність цих елементів дозволяє сформувати цілісний адміністративно-правовий механізм, заснований на поєднанні самостійності суб'єктів із системною координацією їх діяльності.

Література:

1. Фуртатов В. С. Удосконалення механізму взаємодії органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Державне управління.* 2010. Т. 130. Вип. 117. С. 66–70.
2. Leheza Y. Methods of public governance: administrative and legal aspect. *Law. State. Technology.* 2021. No 2. P. 25–30. URL: <https://doi.org/10.32782/lst/2021-2-3>.
3. Малик Я. Й. До питання про взаємодію органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні. *Ефективність державного управління.* 2015. Вип. 43. С. 295–302.
4. Карабін Т. О. Правове розмежування повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. *Часопис Київського університету права.* 2006. № 1. С. 85–90.
5. Гончарук Н. Т., Прокопенко Л. Л. Взаємодія органів державної влади та органів місцевого самоврядування: правові та функціональні аспекти. *Теорія та практика державного управління.* 2011. Вип. 1. С. 321–329.
6. Гончарук Н. Т., Прокопенко Л. Л. Взаємодія органів державної влади та органів місцевого самоврядування: правові та функціональні аспекти. *Теорія та практика державного управління.* 2011. Вип. 1. С. 321–329.
7. Висоцька С. М. Удосконалення діалогу органів влади і громадськості на регіональному рівні. *Державне управління: теорія та практика.* 2012. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_37
8. Рильська В. В. Механізм взаємодії між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування в аспекті децентралізації влади. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування.* 2014. № 2. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Ttpdu_2014_2_26.
9. Leheza Y. Methods of public governance: administrative and legal aspect. *Law. State. Technology.* 2021. No 2. P.25–30. URL: <https://doi.org/10.32782/lst/2021-2-3>.

Smyrnyi O. Forms and directions of improving the interaction between local government bodies and the executive branch

Summary. The article examines the administrative and legal mechanism of interaction between local self-government bodies and executive authorities. It is substantiated that such interaction should be systematic and continuous and should ensure the coordinated exercise of public powers, implementation of state policy, and resolution of socio-economic issues concerning territorial development. It is established that the principal problems affecting this mechanism include the lack of clear legislative delimitation of competence, duplication of powers, insufficiently developed organisational forms of cooperation, and uncertainty in the allocation of responsibility. The main forms of interaction are systematised, including joint planning, coordination meetings, working groups, coordination of draft decisions, implementation of joint programmes, advisory and methodological assistance, information exchange, and analytical support. The establishment of permanent coordination bodies aimed at ensuring systematic cooperation and preventing competence-related conflicts is substantiated. Particular emphasis is placed on the need to legally define the procedure for delegating powers, the limits of control over their exercise, and legal liability for improper performance. It is determined that state control should ensure legality and the coherence of state policy without being transformed into administrative subordination of local self-government. It is concluded that improving interaction requires an integrated combination of clear delimitation of competence, organisational autonomy, permanent coordination, judicial resolution of competence-related disputes, legal certainty regarding delegated powers, and an appropriate allocation of responsibility between the respective public authorities.

Key words: local self-government, executive authorities, interaction, competence, delegated powers, coordination, state control, administrative and legal mechanism, public administration.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 29.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

*Шаповал Р. В.,**доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного права
та адміністративної діяльності**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5716-9291>*

ПРОГАЛИНИ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФІЛАКТИКИ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ДІЯЛЬНОСТІ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА У СФЕРІ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ

Анотація. У статті досліджено прогалини інформаційно-правового забезпечення профілактики корупційних правопорушень у сфері паливно-енергетичного комплексу України. Обґрунтовано, що стратегічне значення паливно-енергетичного комплексу, значна концентрація фінансових ресурсів, масштаб державного управління активами, складність регуляторних процедур та функціонування критичної інфраструктури зумовлюють підвищені корупційні ризики й потребують ефективних інформаційних механізмів їх раннього виявлення. Проаналізовано положення Закону України «Про запобігання корупції», зокрема інформаційні повноваження Національного агентства з питань запобігання корупції, діяльність уповноважених підрозділів, механізми запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, фінансового контролю, повідомлення викривачів, забезпечення прозорості та антикорупційні програми юридичних осіб.

Встановлено, що чинне законодавство України сформувало значний масив інформаційних ресурсів та окремих ризик-орієнтованих інструментів, однак вони функціонують переважно в межах самостійних правових та організаційних процедур. Виявлено, що проблемою є не стільки відсутність інформації або повноважень щодо її отримання, скільки недостатня нормативно-правова визначеність механізмів її інтеграції, автоматизованого зіставлення та використання для постійного галузевого моніторингу. Обґрунтовано, що специфіка паливно-енергетичного комплексу зумовлює необхідність одночасного аналізу даних про посадових осіб, електронне декларування, конфлікти інтересів, публічні закупівлі, державні підприємства, корпоративні права, кінцевих бенефіціарних власників, державні активи, ліцензування, регуляторні рішення та фінансові й майнові зв'язки. Проаналізовано сучасні міжнародні risk-based та data-driven підходи до запобігання корупції й показано можливості їх адаптації до українського паливно-енергетичного комплексу.

Запропоновано авторську концепцію галузевої інформаційно-аналітичної моделі профілактики корупційних правопорушень у паливно-енергетичному комплексі, що передбачає інтеграцію наявних державних і галузевих інформаційних ресурсів, нормативне визначення системи ризикових індикаторів, автоматизоване зіставлення різнорідних даних, формування ризикових сигналів, їх аналітичну оцінку та раннє превентивне реагування. Обґрунтовано необхідність забезпечення двостороннього інформаційного обміну між суб'єктами паливно-енергетичного комплексу, їх уповноваженими антикорупційними підрозділами та держав-

ними органами, а також нормативного закріплення вимог до захисту відповідної інформації. Зроблено висновок, що реалізація запропонованого підходу дозволить перейти від фрагментарного та переважно реактивного використання інформації до системної, ризик-орієнтованої та проактивної моделі профілактики корупції у стратегічно важливому для України паливно-енергетичному комплексі.

Ключові слова: паливно-енергетичний комплекс, корупційні правопорушення, запобігання корупції, інформаційно-правове забезпечення, інформаційно-аналітична модель, НАЗК, інформаційні ресурси, ризик-орієнтований підхід, data-driven підхід, корупційні ризики, автоматизований аналіз даних, цифровізація, публічне управління, державні активи, публічні закупівлі.

Постановка проблеми. Сфера паливно-енергетичного комплексу (далі – ПЕК) є стратегічно важливою для забезпечення енергетичної безпеки держави, стабільності економіки та функціонування критичної інфраструктури. В умовах воєнного стану та інтеграції України до європейського енергетичного простору зростає значення прозорості, підзвітності та ефективного управління у цій сфері. Водночас висока концентрація фінансових ресурсів, складність регуляторних процедур і участь суб'єктів публічного права у прийнятті управлінських рішень створюють підвищені корупційні ризики. Це зумовлює необхідність посилення інформаційно-правового забезпечення профілактики корупційних правопорушень у паливно-енергетичному комплексі.

Корупційна проблематика у сфері ПЕК проявляється у зловживанні службовим становищем під час укладення контрактів на постачання енергоресурсів, маніпуляціях із тарифоутворенням, непрозорому розподілі ліцензій і квот, конфліктах інтересів при прийнятті регуляторних рішень, а також у використанні інсайдерської інформації. Додаткові ризики виникають під час здійснення державних закупівель, управління об'єктами державної власності та реалізації інфраструктурних проєктів. Недостатня відкритість даних, обмежений доступ до інформації про фінансові потоки та фрагментарність цифрових реєстрів послаблюють превентивні механізми та ускладнюють громадський контроль.

Утім проблема полягає не лише в наявності корупційних ризиків як таких, а й у недостатній спроможності чинної інформаційно-правової системи своєчасно їх ідентифікувати, систем-

но оцінювати та забезпечувати превентивне реагування. Чинне антикорупційне законодавство України передбачає широкий спектр інформаційних інструментів, серед яких електронне декларування, фінансовий контроль, повідомлення про корупцію, діяльність уповноважених підрозділів, антикорупційні програми юридичних осіб, відкритість окремих державних даних та повноваження спеціально уповноважених суб'єктів щодо отримання й аналізу інформації. Однак зазначені механізми функціонують переважно як окремі правові та організаційні інструменти, між якими не завжди забезпечено належний інформаційний обмін та технологічну сумісність. Особливої актуальності це набуває у ПЕК, де корупційні ризики можуть виникати одночасно у сфері державних закупівель, корпоративного управління, ліцензування, розподілу бюджетних ресурсів, управління державними активами та регулювання енергетичних ринків.

У зв'язку з цим наукова проблема полягає у визначенні того, наскільки чинна система інформаційно-правового забезпечення здатна перейти від фіксації та перевірки окремих фактів до системного використання інформації для раннього виявлення корупційних ризиків у ПЕК. Йдеться, зокрема, про необхідність нормативного визначення порядку інтеграції інформації з різних державних та галузевих інформаційних ресурсів, встановлення процедур її автоматизованого аналізу, визначення переліку індикаторів корупційного ризику та правових наслідків формування відповідного ризикового сигналу. Такий підхід відповідає сучасній тенденції переходу від переважно процедурної та реактивної моделі антикорупційного контролю до ризик-орієнтованої та проактивної моделі, у якій інформація використовується не лише для підтвердження вже виявленого порушення, а й для його попередження.

Зазначена проблема безпосередньо пов'язана з важливими науковими та практичними завданнями удосконалення державного управління, антикорупційної політики, цифровізації публічного адміністрування та забезпечення енергетичної безпеки України. Її вирішення потребує комплексного дослідження чинної нормативно-правової бази інформаційного забезпечення запобігання корупції, визначення прогалин у регулюванні інформаційного обміну між суб'єктами ПЕК та спеціально уповноваженими антикорупційними органами, оцінки можливостей інтеграції відповідних цифрових ресурсів і формування правових засад ризик-орієнтованого інформаційно-аналітичного моніторингу. Саме тому актуальним є дослідження прогалин інформаційно-правового забезпечення профілактики корупційних правопорушень осіб публічного права у сфері ПЕК та розроблення пропозицій щодо його вдосконалення з урахуванням європейських стандартів належного врядування, прозорості, підзвітності та цифрової трансформації публічного управління.

Стан дослідження. Проблематика запобігання та протидії корупції в Україні, її адміністративно-правового забезпечення та інформаційних механізмів досліджувалася у працях таких українських учених, як А. А. Приходько, Н. П. Голота, Є. А. Бовкун, Ю. О. Коваленко, М. О. Ковальчук, Ю. В. Дем'янчук та ін. Зокрема, у науковій літературі досліджено адміністративно-правове забезпечення запобігання та протидії корупції в Україні в умовах європейської інтеграції, інформаційно-правове забезпечення антикорупційної діяльності, адміністративно-правові механізми інформаційного забезпечення протидії корупції, а також окремі аспекти публічного адміністрування у сфері запобігання корупції та формування адміністративно-правових

засад антикорупційної політики. Особливої уваги у контексті досліджуваної проблематики заслуговує підхід Н. П. Голоти, яка розглядає інформаційно-правове забезпечення антикорупційної діяльності як «безперервний, комплексний, законодавчо закріплений процес взаємоузгоджених заходів», що охоплює пошук, отримання, накопичення, зберігання, опрацювання, передачу та обмін інформацією між учасниками інформаційних правовідносин з метою прийняття ефективних управлінських рішень, спрямованих на припинення корупційних правопорушень та запобігання корупційним ризикам [1, с. 5]. Такий підхід має принципове значення для визначення сучасних вимог до інформаційно-правового забезпечення антикорупційної діяльності, оскільки акцентує увагу не на окремому інформаційному ресурсі чи процедурі, а на безперервності, комплексності та взаємоузгодженості інформаційних процесів. Водночас зазначене теоретичне положення потребує подальшого розвитку стосовно галузей із підвищеним рівнем корупційних ризиків, зокрема паливно-енергетичного комплексу, де ефективність профілактики залежить від можливості системного поєднання різномірних інформаційних потоків та їх використання для раннього виявлення взаємопов'язаних ризикових ознак. Водночас, попри значний науковий доробок у сфері запобігання корупції та інформаційно-правового забезпечення антикорупційної діяльності, питання системного інформаційно-аналітичного забезпечення профілактики корупційних правопорушень саме у паливно-енергетичному комплексі, з урахуванням специфіки його фінансових, регуляторних, інфраструктурних та управлінських ризиків, залишаються недостатньо дослідженими.

Мета – комплексне дослідження прогалин інформаційно-правового забезпечення профілактики корупційних правопорушень осіб публічного права у сфері паливно-енергетичного комплексу, визначення основних проблем нормативного регулювання, інформаційного обміну та використання цифрових інструментів у цій сфері, а також обґрунтування напрямів удосконалення відповідних механізмів з урахуванням ризик-орієнтованого підходу, вимог прозорості, підзвітності та європейських стандартів запобігання корупції.

Виклад основного матеріалу. Ядром нормативної бази національної системи запобігання корупції є Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII [2]. Саме його положення визначають основні інформаційно-правові механізми, за допомогою яких забезпечуються виявлення, оцінювання та попередження корупційних ризиків, зокрема повноваження НАЗК щодо одержання та аналізу інформації, діяльність уповноважених підрозділів, фінансовий контроль, запобігання конфлікту інтересів, функціонування каналів повідомлення та захист викривачів, а також антикорупційні програми юридичних осіб. Проте аналіз зазначених положень у контексті ПЕК дає підстави встановити, що законодавець сформував переважно загальну систему інформаційного забезпечення, яка не враховує достатньою мірою специфіку інформаційних потоків, суб'єктного складу та корупційних ризиків стратегічного енергетичного сектору.

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про запобігання корупції» закріплюється широкий комплекс повноважень Національного агентства з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) щодо отримання, перевірки та використання інформації, необхідної для реалізації превентивної антикорупційної політики. Водночас наявність таких повноважень не означає автоматично-

го формування цілісної інформаційно-аналітичної системи профілактики корупційних правопорушень, особливо з урахуванням галузевої специфіки паливно-енергетичного комплексу. Так, відповідно до п. 1-1 ч. 1 ст. 12 Закону України «Про запобігання корупції», НАЗК має право одержувати за письмовими запитами необхідну інформацію, у тому числі інформацію з обмеженим доступом, від державних органів, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання, посадових осіб, громадян та їх об'єднань [2]. Зазначене повноваження створює правові передумови для отримання відомостей, що можуть характеризувати діяльність суб'єктів ПЕК, зокрема інформації про укладення договорів, управління державними активами, здійснення фінансових операцій, ліцензійну діяльність, прийняття регуляторних рішень та інші процеси, у межах яких потенційно можуть виникати корупційні ризики. При цьому запитова модель отримання інформації має переважно ситуативний та процедурний характер і не є тотальною безперервному автоматизованому моніторингу. Закон не встановлює спеціального галузевого механізму регулярного надходження, консолідації та системного аналізу інформації про ризикові процеси саме у ПЕК. Таким чином, п. 1-1 ч. 1 ст. 12 Закону забезпечує НАЗК правовий доступ до необхідної інформації, однак не розв'язує питання її подальшої інтеграції з інформацією з інших державних і галузевих джерел. Отже, проблемним у цьому випадку є не сам механізм отримання відомостей, а відсутність нормативно визначеного переходу від їх ситуативного витребування до системного використання для постійного моніторингу корупційних ризиків у ПЕК.

Більш значний потенціал для цифрового та ризик-орієнтованого запобігання корупції містить п. 1-2 ч. 1 ст. 12 Закону, відповідно до якого НАЗК наділено правом мати безпосередній автоматизований доступ до інформаційно-телекомунікаційних і довідкових систем, реєстрів, банків даних, у тому числі тих, що містять інформацію з обмеженим доступом [2]. Таке повноваження має особливе значення для ПЕК, оскільки дозволяє потенційно забезпечити оперативне зіставлення інформації про осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, їхні доходи, майно та корпоративні права з відомостями про діяльність державних підприємств, державні активи, контрагентів, закупівлі та інші економічні й регуляторні процеси у відповідній сфері. Однак наявність автоматизованого доступу до окремих інформаційних ресурсів сама по собі не забезпечує формування єдиного галузевого інформаційного середовища. Стаття 12 Закону не визначає ПЕК як окремих об'єкт інтегрованого інформаційно-аналітичного моніторингу та не встановлює спеціального порядку консолідації інформації з різних державних і галузевих інформаційних систем для системного виявлення корупційних ризиків у цій сфері [2]. Іншими словами, автоматизованість доступу не означає автоматизованості аналітичної взаємодії даних. Наявність технічної можливості отримати відомості з окремих реєстрів ще не забезпечує їх автоматичного зіставлення за єдиними критеріями та виявлення взаємопов'язаних ознак корупційного ризику. Саме на цьому рівні проявляється потреба у переході від технологічного доступу до інтегрованого інформаційно-аналітичного опрацювання даних.

Окреме значення має передбачене п. 2-1 ч. 1 ст. 12 Закону право НАЗК одержувати інформацію з відкритих баз даних, реєстрів іноземних держав та інших інформаційних ресурсів [2]. Застосування такого інформаційного інструменту є особливо

актуальним для ПЕК з огляду на міжнародний характер енергетичних ринків, наявність транскордонних корпоративних структур, іноземних контрагентів, пов'язаних осіб та активів. Використання зовнішніх інформаційних джерел потенційно дозволяє доповнювати національні дані відомостями про корпоративні, майнові та інші зв'язки суб'єктів, діяльність яких може бути пов'язана з українським енергетичним сектором. Проте чинне регулювання не формує спеціальної моделі системного поєднання внутрішніх та зовнішніх інформаційних ресурсів для цілей галузевого ризик-орієнтованого аналізу. Для ПЕК це має принципове значення, оскільки корупційні схеми можуть бути пов'язані не лише з внутрішньодержавними правовідносинами, а й із транскордонними корпоративними та майновими зв'язками. Тому інформаційна цінність міжнародних джерел виникає не стільки внаслідок їх ізольованого використання, скільки завдяки можливості зіставлення їхніх відомостей з даними національних реєстрів, декларацій, закупівель та інших галузевих інформаційних ресурсів. Відсутність такого механізму обмежує можливості перетворення розрізнених національних та міжнародних даних на цілісну інформаційну картину потенційних корупційних ризиків у ПЕК.

Важливим елементом превентивної діяльності НАЗК є також передбачена п. 5-1 ч. 1 ст. 12 Закону можливість отримувати заяви та здійснювати за власною ініціативою перевірку можливих фактів порушення вимог законодавства у сфері запобігання корупції [2]. Такий підхід розширює можливості Агентства щодо реагування на інформацію про потенційні порушення та дозволяє не обмежувати антикорупційну діяльність виключно розглядом звернень. Для ПЕК це має особливе значення з огляду на можливість виникнення корупційних ризиків у діяльності державних підприємств, органів управління державними активами, суб'єктів регулювання енергетичних ринків та інших учасників відповідних управлінських процесів. Утім зазначена норма не визначає чіткої інформаційно-аналітичної процедури, за якою сукупність даних із різних джерел має трансформуватися у формалізований ризиковий сигнал, достатній для ініціювання превентивної перевірки. У цьому аспекті принциповим є розмежування інформаційної ознаки та юридично значущого ризикового сигналу: сама по собі нетипова або суперечлива інформація ще не свідчить про наявність корупційного правопорушення. Вона повинна бути предметом додаткового аналітичного оцінювання, за результатами якого визначається рівень ризику та необхідність застосування відповідних превентивних або контрольних заходів. Отже, законодавство визначає можливість НАЗК самостійно реагувати на потенційні порушення, однак недостатньо деталізує процедуру перетворення сукупності інформаційних ознак на формалізований ризиковий сигнал та його подальшого використання у превентивному процесі.

Нарешті, відповідно до п. 5-2 ч. 1 ст. 12 Закону, НАЗК має право перевіряти організацію роботи із запобігання та виявлення корупції в юридичних особах, зазначених у законі [2]. Це положення має безпосереднє значення для юридичних осіб публічного права та державних підприємств, що функціонують у ПЕК, оскільки дозволяє оцінювати стан організації внутрішньої антикорупційної роботи, функціонування відповідних уповноважених підрозділів та виконання встановлених законодавством превентивних вимог. Водночас перевірка стану організації антикорупційної роботи має переважно контрольний характер і не тотожна постійному інформаційному моніторингу діяль-

ності відповідного суб'єкта. Для формування цілісної картини галузевих ризиків необхідно, щоб результати внутрішнього контролю, оцінювання корупційних ризиків та інші релевантні відомості системно надходили до інформаційно-аналітичного контуру державного запобігання корупції. Саме відсутність такого безперервного інформаційного зв'язку між суб'єктом ПЕК, його органом управління та НАЗК обмежує можливості використання локальних результатів антикорупційного контролю для загальногалузевого аналізу ризиків.

Отже, аналіз інформаційних повноважень НАЗК, закріплених у ст. 12 Закону України «Про запобігання корупції», дозволяє зробити важливий для подальшого дослідження висновок: чинне законодавство загалом створює значний правовий потенціал для отримання, доступу та використання інформації у сфері запобігання корупції, однак не забезпечує достатньо чіткої галузевої моделі її інтеграції для цілей постійного ризик-орієнтованого моніторингу ПЕК. Проблема, таким чином, полягає не стільки у відсутності інформаційних повноважень НАЗК, скільки у фрагментарності механізмів їх реалізації, відсутності спеціального порядку інтеграції різномірних інформаційних масивів, нормативно визначених індикаторів корупційного ризику та процедур автоматизованого перетворення інформації на превентивний ризиковий сигнал.

У сфері паливно-енергетичного комплексу зазначена проблема набуває особливого значення, оскільки корупційний ризик далеко не завжди може бути встановлений шляхом аналізу одного документа, однієї операції або окремого суб'єкта. Специфіка ПЕК, що характеризується значною концентрацією державних активів, складними корпоративними структурами, масштабними закупівлями, ліцензійно-регуляторними процедурами та значними фінансовими потоками, зумовлює формування корупційних ризиків на перетині різних інформаційних масивів. Відтак аналітична цінність окремого інформаційного повідомлення значною мірою залежить від можливості його зіставлення з іншими даними.

Наприклад, потенційно ризикова ситуація може бути виявлена не в самій декларації посадової особи, не в окремому договорі державного підприємства та не в інформації про контрагента як таких, а в сукупності взаємопов'язаних відомостей про задекларовані активи та корпоративні права посадової особи, корпоративні зв'язки пов'язаних із нею осіб, діяльність конкретного державного підприємства ПЕК, укладення ним договору або здійснення закупівлі, структуру власності та кінцевих бенефіціарних власників контрагента, наявність відповідної ліцензії чи іншого регуляторного рішення, а також майнові та фінансові зв'язки між зазначеними суб'єктами.

У цьому контексті принципове значення має не лише доступність кожного окремого інформаційного ресурсу, а можливість автоматизованого встановлення зв'язків між відомостями, що містяться у різних інформаційних системах. Умовно такий інформаційний ланцюг може охоплювати: декларацію посадової особи → корпоративні права пов'язаних осіб → державне підприємство ПЕК → договір або публічну закупівлю → контрагента → його кінцевого бенефіціарного власника → ліцензію чи регуляторне рішення → відповідні майнові або фінансові зв'язки.

Кожен із наведених елементів окремо може бути правомірним та не містити достатніх ознак корупційного правопорушення. Проте їх сукупне зіставлення може вказувати на потенційний конфлікт інтересів, пов'язаність учасників відповідних

правовідносин, непрозорість прийняття управлінського рішення або інший корупційний ризик. Отже, ефективність інформаційно-правового забезпечення профілактики корупції у ПЕК залежить не лише від обсягу інформації, якою володіють уповноважені органи, а й від їх спроможності інтегрувати різномірні дані та виявляти кореляції, які не проявляються під час ізольованого аналізу окремих інформаційних об'єктів.

Саме тут, на наш погляд, проявляється одна з ключових прогалин чинного інформаційно-правового забезпечення: законодавством досить детально врегульовано доступ уповноважених суб'єктів до окремих інформаційних ресурсів, однак значно меншою мірою врегульовано механізм їх функціонального об'єднання для постійного виявлення взаємопов'язаних корупційних ризиків у конкретній галузі. Для ПЕК це означає необхідність переходу від переважно процедурного використання інформації до її системного, ризик-орієнтованого та аналітичного опрацювання.

Для конкретизації зазначеної інформаційної прогалини доцільно визначити основні масиви даних, інтеграція яких може забезпечити більш повне виявлення та оцінювання корупційних ризиків у паливно-енергетичному комплексі. Йдеться не про створення нового самостійного інформаційного ресурсу, а про формування нормативно та технологічно узгодженого механізму взаємодії вже наявних державних і галузевих інформаційних систем. Саме така інтеграція здатна перетворити сукупність розрізнених відомостей на інструмент системного інформаційно-аналітичного моніторингу.

Першу групу становлять дані електронного декларування та фінансового контролю. Інформація про доходи, майно, корпоративні права, фінансові зобов'язання та інші відомості, що декларуються особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, має принципове значення для встановлення потенційного конфлікту інтересів, необґрунтованих майнових змін та інших обставин, що можуть свідчити про корупційні ризики. Для ПЕК відповідні дані набувають додаткового значення у випадках, коли посадові особи беруть участь в управлінні державними підприємствами, прийнятті регуляторних рішень, здійсненні закупівель або розпорядженні державними активами. Водночас самостійний аналіз декларацій не завжди дозволяє встановити зв'язок між майновим становищем особи та конкретними управлінськими або господарськими рішеннями у сфері ПЕК.

Другу групу становлять дані про публічні закупівлі та договірні відносини суб'єктів ПЕК. Інформація про предмет закупівлі, її вартість, учасників, укладені договори, зміни їх істотних умов, виконання зобов'язань та інші параметри закупівельного процесу може бути використана для виявлення аномальних моделей поведінки, концентрації закупівель у певного кола контрагентів, потенційної пов'язаності учасників або інших обставин, що потребують додаткової перевірки. Значення цього інформаційного масиву особливо зростає щодо державних підприємств енергетичного сектору, для яких масштаби закупівель і вартість контрактів можуть створювати підвищений корупційний ризик. Однак інформація про закупівлю набуває значно більшого аналітичного значення за умови її зіставлення з відомостями про посадових осіб, структуру власності контрагентів та інші пов'язані дані.

Третю групу формують відомості про державні підприємства, господарські товариства та корпоративні права. Для ПЕК

це принципово важливий інформаційний масив, оскільки значна частина стратегічних активів функціонує у формі юридичних осіб, у яких держава безпосередньо або опосередковано бере участь. Інформація про органи управління, посадових осіб, засновників, учасників, корпоративні права, зміни у структурі управління та інші характеристики відповідних юридичних осіб дозволяє встановлювати зв'язки між особами, які приймають управлінські рішення, і суб'єктами господарювання, щодо яких такі рішення приймаються. При цьому відсутність достатньо інтегрованого інформаційного механізму ускладнює автоматизоване зіставлення таких відомостей із даними про декларації, закупівлі та контрагентів.

Четверту групу становлять дані у сфері ліцензування та регуляторних рішень. Для паливно-енергетичного комплексу регуляторні механізми мають особливе значення, оскільки доступ до відповідних ринків, здійснення окремих видів господарської діяльності, встановлення певних умов її провадження та інші економічно значущі рішення безпосередньо залежать від діяльності уповноважених державних органів. Інформація про видачу, переоформлення, зупинення чи анулювання ліцензій, прийняття регуляторних рішень та інших адміністративних актів у сукупності з відомостями про суб'єктів господарювання й посадових осіб може створювати підстави для виявлення нетипових або потенційно ризикових ситуацій. Водночас така інформація не завжди інтегрована з даними про майнові, корпоративні та договірні зв'язки відповідних суб'єктів.

П'яту групу становлять відомості про кінцевих бенефіціарних власників та структуру власності контрагентів і суб'єктів господарювання. Їх значення полягає у можливості встановлення реального характеру зв'язків між юридичними особами, формальними учасниками господарських відносин та особами, які фактично здійснюють контроль над відповідним активом або підприємством. У сфері ПЕК це особливо важливо для оцінювання контрагентів державних підприємств, учасників закупівель, одержувачів майнових або фінансових переваг та суб'єктів, щодо яких приймаються регуляторні рішення. Відтак відомості про кінцевих бенефіціарів мають розглядатися не ізольовано, а у взаємозв'язку з даними про посадових осіб, корпоративні права, закупівлі та державні активи.

Шосту групу становлять дані про державні активи та результати управління ними. Йдеться, зокрема, про відомості щодо об'єктів державної власності, їх вартості, передачі в користування, відчуження, оренди, управління корпоративними правами держави та інших форм розпорядження такими активами. Для ПЕК цей інформаційний масив є одним із ключових, оскільки енергетична інфраструктура та підприємства стратегічного значення мають не лише значну економічну цінність, а й безпосередній вплив на енергетичну безпеку держави. Зіставлення інформації про державні активи з даними про посадових осіб, контрагентів, корпоративні структури та фінансові операції потенційно дозволяє виявляти нетипові моделі управління активами або концентрацію відповідних рішень у взаємопов'язаних суб'єктах.

Сьому групу становлять фінансові та майнові зв'язки між суб'єктами, які беруть участь у відповідних управлінських і господарських процесах. Саме цей масив дозволяє перейти від аналізу формально визначених правовідносин до виявлення фактичних взаємозв'язків між посадовими особами, юридичними особами, контрагентами та іншими учасниками енергетичного

ринку. Для цілей профілактики корупції особливе значення має можливість встановлення повторюваних або нетипових зв'язків, які окремо можуть не свідчити про порушення, але в сукупності з іншими відомостями формують ризиковий профіль відповідної операції, суб'єкта чи управлінського рішення.

Таким чином, потенційно значущими для інформаційно-правового забезпечення профілактики корупційних правопорушень у ПЕК є щонайменше сім взаємопов'язаних груп даних: інформація електронного декларування та фінансового контролю; відомості про публічні закупівлі; дані про державні підприємства та корпоративні права; інформація про ліцензування і регуляторні рішення; відомості про кінцевих бенефіціарних власників і структуру власності; дані про державні активи; інформація про фінансові та майнові зв'язки між відповідними суб'єктами. Жоден із цих масивів сам по собі не може забезпечити повноцінне виявлення складних корупційних ризиків, характерних для ПЕК. Їх превентивна цінність виникає передусім у результаті взаємного зіставлення та встановлення зв'язків між різними категоріями даних.

Отже, інформаційна прогалина полягає не у відсутності відповідних даних як таких, а у недостатній нормативній визначеності механізму їх системної інтеграції, автоматизованого зіставлення та аналітичного опрацювання з урахуванням галузевої специфіки ПЕК. У цьому аспекті особливої актуальності набуває перехід від традиційної моделі, за якої інформація використовується переважно після виникнення підозри або в рамках конкретної контрольної процедури, до ризик-орієнтованої моделі, у межах якої сукупність інформаційних сигналів може автоматично вказувати на необхідність превентивної оцінки відповідної ситуації.

Зазначений підхід відповідає загальній тенденції розвитку сучасних антикорупційних механізмів, у межах якої інформація розглядається не лише як засіб документування вже виявленого правопорушення, а як ресурс для попереднього виявлення ризикових моделей поведінки. Саме тому подальший розвиток інформаційно-правового забезпечення профілактики корупційних правопорушень у ПЕК доцільно пов'язувати з формуванням risk-based та data-driven підходів, за яких рішення про необхідність додаткової перевірки ґрунтується не на одному ізольованому факті, а на сукупності взаємопов'язаних інформаційних індикаторів.

Виявлена прогалина набуває системного характеру, якщо розглянути окремі інформаційні контури, сформовані самим антикорупційним законодавством України. Відповідно до ст. 13-1 Закону України «Про запобігання корупції», з метою організації та здійснення заходів із запобігання та виявлення корупції утворюються або визначаються уповноважені підрозділи (уповноважені особи). Закон передбачає їх функціонування, зокрема, у міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, місцевих органах влади, а також на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери управління відповідного державного органу. Основними завданнями таких підрозділів є, серед іншого, розроблення, організація та контроль за проведенням заходів щодо запобігання корупційним правопорушенням. НАЗК уповноважене затверджувати типові положення про відповідний підрозділ та встановлювати обов'язкові вимоги до його мінімальної штатної чисельності в державних органах [2].

Для ПЕК зазначені положення мають особливе значення, оскільки уповноважені підрозділи можуть розглядатися як пер-

винна інформаційно-аналітична ланка системи запобігання корупції на рівні державних органів та підприємств енергетичного сектору. Саме на цьому рівні можуть концентруватися відомості про організацію управлінських процесів, потенційні конфлікти інтересів, внутрішні порушення, результати оцінювання корупційних ризиків, виконання антикорупційних заходів та інші обставини, здатні мати превентивне значення. При цьому інформаційний потенціал уповноваженого підрозділу має переважно локальний характер: він формується в межах конкретного органу або юридичної особи та відображає ризики її внутрішньої діяльності. Для державної системи запобігання корупції важливим є перетворення таких локальних відомостей на стандартизований інформаційний ресурс, придатний для міжсуб'єктного та міжвідомчого зіставлення. Водночас законодавство, визначаючи організаційний статус та завдання уповноважених підрозділів, не встановлює достатньо деталізованого механізму, за яким така локальна інформація уніфіковано накопичувалася б, регулярно передавалася до єдиного інформаційно-аналітичного середовища та автоматизовано зіставлялася з даними інших державних і галузевих інформаційних ресурсів. У результаті може виникати розрив між локальним виявленням ризику на рівні окремого суб'єкта ПЕК і його використанням для формування загальногалузевої картини корупційних ризиків.

Не менш важливим інформаційним компонентом є розділ V Закону, присвячений запобігання та врегулюванню конфлікту інтересів. Його положення встановлюють обов'язок відповідних осіб вживати заходів щодо недопущення виникнення реального та потенційного конфлікту інтересів, повідомляти про його наявність, не вчиняти дій і не приймати рішень в умовах реального конфлікту інтересів, а також передбачають різні способи його зовнішнього врегулювання. Закон також передбачає можливість звернення особи до НАЗК щодо наявності конфлікту інтересів та отримання відповідного роз'яснення.

Для ПЕК інформація про конфлікт інтересів має значення не лише як підстава для застосування визначеної законом процедури його врегулювання, а і як самостійний індикатор потенційного корупційного ризику. Проте в межах традиційної процедурної моделі основна увага приділяється встановленню факту наявності конфлікту інтересів та вибору належного способу його врегулювання. У ризик-орієнтованій моделі така інформація повинна набувати ширшого аналітичного значення, як ознака, яка у поєднанні з даними про закупівлі, корпоративні права, контрагентів або регуляторні рішення може підвищувати загальний рівень ризику відповідного суб'єкта чи операції. Особливого значення це набуває при прийнятті рішень щодо державних підприємств, управління державними активами, проведення закупівель, укладення значних договорів, здійснення ліцензійної діяльності або виконання регуляторних функцій. Утім інформація про наявність конфлікту інтересів та заходи щодо його врегулювання не інтегрується автоматично з відомостями про конкретні господарські операції, закупівлі, корпоративні зв'язки, структуру власності контрагентів чи регуляторні рішення. Таким чином, інформація про конфлікт інтересів може функціонувати переважно в межах конкретної процедури врегулювання, а не як елемент постійного ризикового профілю відповідної особи, підприємства або управлінського процесу.

Особливе місце у системі інформаційно-правового забезпечення посідає розділ VII Закону, присвячений фінансовому контролю. Закон встановлює обов'язок подання декларацій,

визначає широкий перелік відомостей, що підлягають декларуванню, та передбачає використання інформаційних систем, реєстрів і баз даних для автоматизованого отримання та перевірки відповідної інформації. Система фінансового контролю включає контроль своєчасності подання декларацій, перевірку правильності та повноти їх заповнення, логічний і арифметичний контроль, повну перевірку декларацій, а також вибіркового моніторингу способу життя суб'єктів декларування [2]. При цьому законодавство вже містить важливий елемент ризик-орієнтованого підходу: відбір декларацій для проведення повної перевірки та визначення їх черговості здійснюються з урахуванням оцінки ризиків.

З огляду на специфіку ПЕК інформація, що формується в межах фінансового контролю, має значний превентивний потенціал. Відомості про доходи, майно, корпоративні права, фінансові зобов'язання та інші активи посадових осіб можуть бути зіставлені з інформацією про державні підприємства, закупівлі, контрагентів, корпоративні структури та прийняті управлінські рішення. Таким чином, у системі фінансового контролю вже функціонує окремий нормативно закріплений елемент risk-based підходу. Проблема полягає в іншому: така модель ризикового відбору та перевірки реалізується переважно в межах фінансового контролю і не поширюється в аналогічно інтегрованому вигляді на інші інформаційні процеси, що характеризують діяльність суб'єктів ПЕК. Виникає своєрідний «секторальний розрив»: ризик оцінюється щодо окремого інформаційного масиву, тоді як потенційна корупційна загроза може бути виявлена лише через зіставлення даних фінансового контролю з інформацією про закупівлі, корпоративні зв'язки, державні активи, ліцензування та регуляторні рішення.

Наступним важливим елементом є розділ VIII Закону, присвячений захисту викривачів. Його положення забезпечують функціонування правового механізму повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, гарантії захисту викривачів та встановлені законом процедури реагування на такі повідомлення. У сучасній системі запобігання корупції інформація, отримана від викривача, має розглядатися як самостійне джерело даних про потенційний ризик, оскільки вона може містити відомості, які не відображаються безпосередньо у відкритих реєстрах або деклараціях [2].

Для ПЕК значення такого джерела інформації є особливо високим з огляду на складність внутрішніх управлінських і господарських процесів та наявність значної кількості працівників, безпосередньо залучених до закупівель, управління майном, договірної діяльності, фінансових операцій та регуляторних процедур. Однак превентивна цінність повідомлення викривача значною мірою залежить від можливості його зіставлення з іншими інформаційними масивами. Водночас повідомлення викривача за своєю природою є інформаційним сигналом, достовірність та значення якого потребують перевірки. Тому його інтеграція до ризик-орієнтованої системи не повинна означати автоматичного висновку про наявність порушення, а має забезпечувати можливість його зіставлення з об'єктивованими даними з інших інформаційних джерел та визначення необхідності подальшої перевірки. Наприклад, повідомлення про можливу пов'язаність посадової особи з певним контрагентом може набувати доказового та аналітичного значення лише після його зіставлення з даними про декларацію, корпоративні пра-

ва, структуру власності, закупівельні операції або регуляторні рішення. Отже, основна прогалина полягає не у відсутності каналу отримання інформації від викривачів, а в недостатній інтеграції таких повідомлень з іншими інформаційними потоками для формування комплексного ризикового сигналу.

Важливу роль у забезпеченні інформаційної відкритості відіграють положення ст. 60 Закону, що встановлюють вимоги щодо прозорості та доступу до інформації. Закон забороняє неправомірно відмовляти у наданні інформації, яка має бути доступною відповідно до закону, а також подавати її несвоєчасно, недостовірно чи не в повному обсязі. Одночасно визначаються відомості, які не можуть бути віднесені до інформації з обмеженим доступом, зокрема окремі дані про благодійну допомогу, передачу в управління підприємств та корпоративних прав, а також конфлікт інтересів і заходи щодо його врегулювання.

Для ПЕК ці положення створюють необхідну правову основу прозорості щодо значної кількості суспільно важливих відомостей. Однак для цілей автоматизованого ризик-аналізу принципове значення має не лише відкритість даних, а й їх структурованість, машиночитаність, актуальність, сумісність та можливість однозначної ідентифікації пов'язаних інформаційних об'єктів. Саме тому формальна доступність відомостей ще не означає їх готовності до використання як складової єдиного аналітичного масиву. Проте відкритість інформації не є тотожною її аналітичній інтегрованості. Дані можуть бути формально доступними для державних органів та громадськості, але при цьому зберігатися у різних системах, мати різні формати, не бути синхронізованими або не містити стандартизованих зв'язків між відповідними інформаційними об'єктами. Отже, прозорість створює передумову для інформаційного контролю, але сама по собі не забезпечує автоматизованого виявлення комплексних корупційних ризиків.

Особливого значення для досліджуваної проблематики набуває стаття 62 Закону України «Про запобігання корупції», яка визначає антикорупційну програму юридичної особи як комплекс правил, стандартів і процедур щодо виявлення, протидії та запобігання корупції у її діяльності. Обов'язковість затвердження антикорупційних програм, зокрема, поширюється на державні та комунальні підприємства, а також на господарські товариства, у яких відповідна державна або комунальна частка перевищує 50 відсотків за встановлених законом критеріїв, та на юридичних осіб – учасників визначених законом процедур публічних закупівель [2].

Застосування цієї норми до ПЕК має особливу вагу, оскільки значна частина стратегічних енергетичних активів функціонує через державні підприємства та господарські товариства з державною участю. Антикорупційна програма у такому випадку створює локальний інформаційно-організаційний контур, у межах якого мають ідентифікуватися корупційні ризики, визначатися превентивні заходи та здійснюватися внутрішній контроль. Таким чином, на рівні юридичної особи закон уже формує підґрунтя для ризик-орієнтованого управління корупційними ризиками. Разом із тим такий ризик-менеджмент залишається переважно внутрішньоорганізаційним: він спрямований на оцінювання та мінімізацію ризиків у межах конкретної юридичної особи. Для ПЕК цього недостатньо, оскільки значна частина ризикових зв'язків виходить за межі окремого підприємства та охоплює його орган управління, посадових осіб, контрагентів, бенефіціарів, регуляторів та інші пов'язані суб'єкти.

Водночас інформаційна проблема полягає в тому, що результат такого внутрішнього оцінювання не перетворюється автоматично на складову загальної державної системи інформаційно-аналітичного моніторингу. Дані, сформовані в межах антикорупційної програми конкретного підприємства ПЕК, можуть залишатися на рівні відповідної юридичної особи, тоді як НАЗК та інші уповноважені суб'єкти потенційно володіють іншими масивами інформації про це саме підприємство, його керівництво, контрагентів, закупівлі, корпоративні права та державні активи. Відсутність нормативно визначеного механізму синхронізації таких інформаційних контурів знижує можливості формування цілісного ризикового профілю суб'єкта ПЕК.

Отже, аналіз статті 13-1, розділів V, VII, VIII та статті 62 Закону України «Про запобігання корупції» дозволяє виявити ще один системний аспект досліджуваної проблеми. Чинне антикорупційне законодавство України вже створює декілька рівнів формування інформації про потенційні корупційні ризики: внутрішній рівень уповноважених підрозділів і юридичних осіб; процедурний рівень врегулювання конфлікту інтересів; централізований рівень фінансового контролю; інформаційний канал повідомлень викривачів; рівень публічної прозорості. Водночас ці рівні переважно функціонують як паралельні інформаційні контури, між якими відсутній повністю сформований механізм горизонтальної інтеграції та автоматизованого зіставлення даних.

Для паливно-енергетичного комплексу така фрагментарність є особливо суттєвою, оскільки корупційний ризик може проявлятися не в одному інформаційному джерелі, а на перетині інформації про посадову особу, її деклараційні дані, конфлікт інтересів, корпоративні права, діяльність державного підприємства, конкретну закупівлю, контрагента, його кінцевого бенефіціара, регуляторне рішення та управління відповідним державним активом. Окремий елемент такого ланцюга може не містити достатніх ознак порушення, однак їх сукупність здатна сформувати стійкий ризиковий сигнал.

Таким чином, аналіз окремих інформаційних механізмів засвідчує багаторівневий характер виявленої прогалини: на рівні НАЗК доступ до інформації не тотожний її інтегрованому аналізу; на рівні уповноважених підрозділів локальне оцінювання ризиків не трансформується автоматично у галузеву інформацію; відомості про конфлікт інтересів та повідомлення викривачів функціонують переважно як процедурні інформаційні сигнали; risk-based механізми фінансового контролю не охоплюють усієї сукупності галузевих даних ПЕК; внутрішній ризик-менеджмент юридичних осіб не поєднаний у належний спосіб із загальнодержавним моніторингом. Отже, системна проблема полягає у відсутності достатньо сформованого механізму, який забезпечував би рух інформації між цими рівнями – від її отримання та первинного формування до інтегрованого аналізу, оцінювання ризику та превентивного реагування. Тому подальше вдосконалення інформаційно-правового забезпечення профілактики корупційних правопорушень у ПЕК має полягати не лише у розширенні інформаційних повноважень окремих суб'єктів, а передусім у створенні правових та технологічних засад єдиної інформаційно-аналітичної взаємодії, що поєднувала б внутрішні антикорупційні дані підприємств із державними реєстрами, деклараційною інформацією, даними про закупівлі, корпоративні структури, ліцензування, державні активи та іншими галузевими відомостями. Саме такий підхід створює

передумови для переходу від переважно реактивної моделі виявлення порушень до проактивної моделі, орієнтованої на раннє виявлення та попередження корупційних ризиків у стратегічно важливому для держави паливно-енергетичному комплексі.

Виявлена фрагментарність інформаційних механізмів запобігання корупції в Україні у сфері паливно-енергетичного комплексу актуалізує питання щодо відповідності чинної моделі сучасним підходам до організації антикорупційної діяльності. У сучасній міжнародній практиці простежується поступове ускладнення превентивних механізмів: від переважно правила-та процедурно-орієнтованої моделі (rules-based, compliance-based), у межах якої основна увага приділяється дотриманню встановлених вимог і перевірці відповідності, до ризик-орієнтованого (risk-based) підходу, за якого ресурси контролю концентруються на найбільш уразливих сферах і суб'єктах, а надалі – до інформаційно-аналітичних (data-driven) та проактивних механізмів, у яких різномірні дані використовуються для виявлення взаємопов'язаних ризикових ознак, визначення пріоритетів контролю та, де це можливо, раннього прогнозування ризикових ситуацій.

Такий розвиток не означає відмови від процедурних і комплаєнс-механізмів як таких. Навпаки, сучасна антикорупційна система поєднує їх із ризик-орієнтованим оцінюванням та цифровими інструментами аналізу інформації. У цьому контексті OECD акцентує увагу на необхідності розвитку ефективних систем доброчесності, заснованих на управлінні ризиками, використанні цифрових технологій, підвищенні якості даних та їх застосуванні для моніторингу й удосконалення превентивних механізмів. Такий підхід передбачає зміщення уваги від формального встановлення факту недотримання вимог до системного виявлення факторів та моделей поведінки, які можуть зумовлювати виникнення корупційних ризиків [3].

Особливого значення в цьому контексті набуває використання аналітичних інструментів, здатних поєднувати інформацію з різних джерел та виявляти закономірності, які складно встановити шляхом ізольованого аналізу окремих документів. Практичним прикладом такого підходу є розроблена Світовим банком система Governance Risk Assessment System (GRAS), яка застосовує передові методи аналізу даних для виявлення ризиків шахрайства, корупції та змови у сфері державних контрактів. GRAS поєднує дані про публічні закупівлі з інформацією про постачальників, бенефіціарну власність та іншими даними й використовує систему ризикових індикаторів для виявлення нетипових моделей та формування підстав для подальшого контролю [4].

Подібну логіку реалізує й Procurement Anticorruption and Transparency Platform (ProACT), яка забезпечує аналітичне опрацювання значних масивів даних про публічні закупівлі, зокрема інформації про замовників, постачальників і ринки, а також передбачає використання індикаторів ризику для оцінювання доброчесності та прозорості закупівельних процесів. Цінність таких інструментів полягає не лише в цифровізації вже існуючих контрольних процедур, а передусім у можливості перейти від реагування на окремі повідомлення, порушення чи аномалії до систематичного пошуку ризикових моделей у великих масивах даних.

Для досліджуваної проблематики принципово важливим є те, що така модель безпосередньо відповідає виявленій в українському законодавстві інформаційній прогалині. Як було вста-

новлено вище, чинна система запобігання корупції вже формує значний обсяг інформації у межах декларування, фінансового контролю, врегулювання конфлікту інтересів, діяльності уповноважених підрозділів, повідомлень викривачів, антикорупційних програм юридичних осіб та інших процедур. Проблема полягає в тому, що ці відомості переважно функціонують у межах окремих правових та організаційних контурів і не завжди перетворюються на єдиний масив даних, придатний для постійного виявлення взаємопов'язаних корупційних ризиків у ПЕК.

Саме тому для паливно-енергетичного комплексу доцільним видається перехід від переважно процедурного використання інформації до інтегрованої ризик-орієнтованої інформаційно-аналітичної моделі, у межах якої дані з різних державних і галузевих інформаційних ресурсів не лише накопичуються, а й системно співвідносяться за наперед визначеними критеріями та індикаторами ризику. У такій моделі деклараційна інформація може зіставлятися з даними про корпоративні права та кінцевих бенефіціарів; відомості про посадових осіб – з інформацією про публічні закупівлі, договори та контрагентів; дані про підприємства – з інформацією про державні активи, ліцензії та регуляторні рішення. У результаті об'єктом аналітичної оцінки стає не окремий документ чи ізольований факт, а сукупність взаємопов'язаних інформаційних ознак, здатних формувати ризиковий профіль конкретного суб'єкта, операції або управлінського рішення.

З урахуванням цього перспективним напрямом удосконалення інформаційно-правового забезпечення профілактики корупційних правопорушень у ПЕК слід визнати формування механізму, за якого інформація використовується не лише для підтвердження вже виявленого порушення або проведення окремої перевірки, а як інструмент раннього виявлення корупційних ризиків. Такий механізм має передбачати нормативно визначений склад інформаційних джерел, порядок їх взаємодії, стандартизовані ризикові індикатори, автоматизоване зіставлення даних, правила формування ризикового сигналу та процедури подальшого превентивного реагування. Саме така послідовність: інтеграція даних → виявлення ризикових ознак → аналітична оцінка → формування сигналу → раннє реагування – може забезпечити перехід від фрагментарного інформаційного забезпечення до цілісної галузевої системи профілактики корупції.

Отже, міжнародні підходи та практичні інструменти, зокрема розробки OECD і Світового банку, дають підстави розглядати risk-based та data-driven підходи не лише як технологічну модернізацію антикорупційного контролю, а як зміну самої логіки використання інформації у превентивній діяльності. Для України їх адаптація до специфіки ПЕК може стати основою для формування галузевої інформаційно-аналітичної моделі, здатної поєднати вже наявні антикорупційні інформаційні ресурси та перетворити їх на інструмент системного, проактивного виявлення корупційних ризиків.

Проведений аналіз нормативно-правових засад запобігання корупції, особливостей інформаційного забезпечення діяльності НАЗК, функціонування уповноважених підрозділів, механізмів фінансового контролю, врегулювання конфлікту інтересів, захисту викривачів та антикорупційних програм юридичних осіб, а також сучасних міжнародних підходів дає підстави сформулювати авторську позицію щодо напрямів удосконалення інформаційно-правового забезпечення профілактики корупційних правопорушень у паливно-енергетичному комплексі України.

На думку автора, основним напрямом такого вдосконалення має стати перехід від сукупності розрізнених інформаційних процедур до галузевої інформаційно-аналітичної моделі профілактики корупції у ПЕК, заснованої на інтеграції інформаційних ресурсів, ризик-орієнтованому аналізі та ранньому превентивному реагуванні. При цьому йдеться не про створення ще одного самостійного інформаційного ресурсу, а про нормативне та технологічне поєднання вже наявних державних і галузевих інформаційних систем у межах єдиного механізму виявлення та оцінювання корупційних ризиків.

Запропонована модель повинна ґрунтуватися насамперед на єдиному інформаційному контурі взаємодії суб'єктів запобігання корупції у ПЕК. До такого контуру доцільно включити інформацію, що формується в системах електронного декларування та фінансового контролю, дані про публічні закупівлі та договори, відомості про державні підприємства і корпоративні права, інформацію про кінцевих бенефіціарних власників та структуру власності, дані про державні активи, ліцензування і регуляторні рішення, відомості про конфлікти інтересів, результати діяльності уповноважених підрозділів, повідомлення викривачів та інші дані, що мають значення для виявлення корупційних ризиків. Водночас принциповим є не саме розширення переліку інформації, а забезпечення її сумісності, стандартизації та можливості взаємного зіставлення.

Другим елементом запропонованої моделі має стати нормативне визначення системи ризикових індикаторів, адаптованих до специфіки ПЕК. Такі індикатори повинні охоплювати не лише окремі порушення встановлених правил, а й сукупність обставин, які можуть свідчити про підвищену ймовірність виникнення корупційного ризику. До них можуть належати, зокрема, виявлення пов'язаності посадової особи з учасником закупівлі або контрагентом; збіг корпоративних, майнових чи фінансових зв'язків; концентрація договорів у певного кола суб'єктів; нетипові зміни вартості або умов договорів; поєднання регуляторного рішення з приватним інтересом посадової особи; повторюваність аналогічних ризикових ситуацій; нетипові зміни структури власності чи управління підприємством; а також інші комбінації інформаційних ознак, визначені з урахуванням галузевої специфіки.

Третім елементом має бути автоматизоване зіставлення інформації з різних джерел. У цьому аспекті доцільно перейти від моделі, за якої уповноважений суб'єкт послідовно перевіряє окремі документи, до моделі, за якої інформаційна система автоматично виявляє зв'язки між особами, підприємствами, активами, договорами, закупівлями, контрагентами та регуляторними рішеннями. Результатом такого зіставлення не повинно автоматично вважатися встановлення факту корупційного правопорушення. Його завданням має бути формування попереднього ризикового сигналу, який є інформаційною підставою для додаткового аналітичного оцінювання та, залежно від його результатів, застосування передбачених законом превентивних або контрольних заходів.

Четвертим елементом запропонованої системи має стати механізм раннього реагування. Формування ризикового сигналу повинно запускати визначену нормативно процедуру: його фіксацію, первинну оцінку, перевірку достовірності та достатності відповідних даних, визначення рівня ризику та прийняття рішення про подальші дії. Таким чином, інформація повинна проходити послідовний цикл: отримання → інтеграція → авто-

матизоване зіставлення → виявлення ризикової ознаки → аналітична оцінка → превентивне реагування → контроль результату. Саме наявність такого циклу дозволить перетворити інформацію з пасивного ресурсу контролю на активний інструмент профілактики корупції.

П'ятим елементом має бути забезпечення зворотного зв'язку між різними рівнями антикорупційної системи. Результати внутрішнього оцінювання корупційних ризиків на державних підприємствах та інших юридичних особах ПЕК, інформація уповноважених підрозділів, результати перевірок, повідомлення викривачів та інші сигнали повинні враховуватися не лише на рівні відповідного підприємства, а й у загальній системі оцінювання галузевих ризиків. Водночас результати централізованого аналізу повинні використовуватися для коригування локальних антикорупційних програм та внутрішніх заходів запобігання корупції. Такий підхід дозволить сформувати двосторонній інформаційний обмін між суб'єктами ПЕК та уповноваженими державними органами.

Окремою передумовою функціонування запропонованої моделі є нормативне визначення правил обробки та захисту відповідної інформації. Інтеграція значних масивів даних, у тому числі інформації з обмеженим доступом, повинна здійснюватися із чітким визначенням повноважень суб'єктів доступу, правових підстав обробки інформації, цілей її використання, строків зберігання, вимог до інформаційної безпеки та відповідальності за неправомерний доступ або використання. Отже, цифровізація антикорупційної профілактики не повинна призводити до послаблення гарантій захисту інформації, а навпаки – має супроводжуватися їх нормативним та технологічним посиленням.

З огляду на викладене, автор вважає доцільним нормативно закріпити галузеву інформаційно-аналітичну систему профілактики корупційних правопорушень у ПЕК як функціональний механізм взаємодії вже наявних інформаційних ресурсів, визначивши її основні елементи, суб'єктів, порядок інформаційного обміну, перелік базових категорій даних, принципи автоматизованого зіставлення та критерії формування ризикових сигналів. При цьому законодавче регулювання має бути побудоване таким чином, щоб не підміняти автоматизованим алгоритмом дискреційне рішення уповноваженого суб'єкта, а використовувати результати цифрового аналізу як інформаційну підставу для професійної оцінки та правомірного превентивного реагування.

Авторська позиція полягає також у тому, що таку модель доцільно реалізовувати поступово. На першому етапі має бути забезпечена технічна та нормативна сумісність ключових інформаційних ресурсів; на другому – визначені та апробовані ризикові індикатори, характерні для основних сегментів ПЕК; на третьому – запроваджено автоматизоване формування ризикових сигналів і процедури їх аналітичного опрацювання; на наступному – забезпечено постійний моніторинг ефективності індикаторів та їх періодичне коригування з урахуванням практики виявлення корупційних ризиків. Така поетапність дозволить уникнути надмірного технологічного та нормативного навантаження і водночас забезпечити поступовий перехід до проактивної моделі антикорупційної профілактики.

Запропонована автором модель інформаційно-правового забезпечення профілактики корупційних правопорушень у ПЕК ґрунтується на переході від фрагментарного використання інформації до її інтегрованого, ризик-орієнтованого та проактивного застосування шляхом поєднання єдиної інформаційної

взаємодії, галузевих ризикових індикаторів, автоматизованого зіставлення даних, формування ризикових сигналів, превентивного реагування та захисту інформації.

Її реалізація дозволить перейти від виявлення окремих порушень і перевірки постфактум до раннього виявлення сукупності факторів корупційного ризику та функціональної інтеграції інформаційних ресурсів. Такий підхід відповідає стратегічному значенню ПЕК для України й створює правові та організаційні передумови для підвищення ефективності, прозорості та підзвітності публічного управління.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що чинне інформаційно-правове забезпечення запобігання корупції в Україні сформувало значний масив інформаційних та організаційних інструментів: повноваження НАЗК щодо одержання й автоматизованого доступу до інформації, діяльність уповноважених підрозділів, механізми запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, фінансовий контроль, повідомлення викривачів, вимоги щодо прозорості та антикорупційні програми юридичних осіб. Законодавство містить і окремі елементи ризик-орієнтованого підходу, зокрема у сфері фінансового контролю та оцінювання корупційних ризиків. Водночас системний аналіз цих механізмів у контексті паливно-енергетичного комплексу виявив їх фрагментарність: інформація формується та використовується переважно в межах окремих процедур і не завжди інтегрується з іншими державними та галузевими інформаційними масивами. Для ПЕК, де корупційні ризики можуть виникати на перетині даних про посадових осіб, декларації, конфлікти інтересів, державні активи, корпоративні права, закупівлі, контрагентів, кінцевих бенефіціарних власників, ліцензування та регуляторні рішення, така фрагментарність обмежує можливості своєчасного виявлення комплексних ризикових ситуацій.

Запропоновано розглядати удосконалення інформаційно-правового забезпечення профілактики корупційних правопорушень у ПЕК як процес формування галузевої інформаційно-аналітичної моделі, яка не потребує створення нового відокремленого інформаційного ресурсу, а передбачає функціональну інтеграцію вже наявних державних і галузевих інформаційних систем. Основними елементами такої моделі мають стати нормативно визначений склад інформаційних джерел та порядок їх взаємодії, система галузевих ризикових індикаторів, автоматизоване зіставлення різномірних даних, формування ризикового сигналу, його професійна аналітична оцінка, раннє превентивне реагування, зворотний зв'язок між державним та внутрішнім рівнями антикорупційного контролю, а також належні гарантії захисту інформації. Такий підхід відповідає сучасному розвитку міжнародних систем доброчесності, у яких посилюється орієнтація на ризики, цифрові інструменти та використання якісних даних для підвищення ефективності превенції. Її реалізація у сфері ПЕК дозволить перейти від переважно фрагментарного та реактивного використання інформації до системного виявлення взаємопов'язаних корупційних ризиків і, відповідно, від реагування на вже виявлені порушення до їх своєчасного попередження.

Література:

1. Голота Н. П. Інформаційно-правове забезпечення антикорупційної діяльності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Тернопіль : ТНЕУ, 2020. 20 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/45014>
2. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. База даних (БД) «Законодавство України». Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
3. OECD. Anti-Corruption and Integrity Outlook 2026: Harnessing the Integrity Advantage. Paris : OECD Publishing, 2026. 158 p. DOI: <https://doi.org/10.1787/16708b78-en>.
4. World Bank. Global Program on Anticorruption for Development: Data and Analytics. URL: <https://www.worldbank.org/en/programs/anticorruption-for-development/data-and-innovation>

Shapoval R. Gaps in the information and legal framework for preventing corruption offenses in the activities of public-law entities in the fuel and energy sector

Summary. The article examines gaps in the information and legal framework for preventing corruption offenses in Ukraine's fuel and energy sector. It substantiates that the strategic importance of the fuel and energy sector, the significant concentration of financial resources, the scale of state asset management, the complexity of regulatory procedures, and the operation of critical infrastructure create heightened corruption risks and require effective information mechanisms for their early detection. The provisions of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" are analyzed, including the information-related powers of the National Agency on Corruption Prevention (NACP), the activities of authorized anti-corruption units, mechanisms for preventing and resolving conflicts of interest, financial control, whistleblower reporting, transparency, and anti-corruption programs of legal entities.

It is established that the current legislation of Ukraine has developed a significant body of information resources and individual risk-based instruments; however, they operate primarily within separate legal and organizational procedures. It is found that the key problem lies not so much in the lack of information or powers to obtain it, but rather in the insufficient legal and regulatory framework for integrating such information, automatically correlating heterogeneous data, and using it for continuous sector-specific monitoring. It is substantiated that the specific characteristics of the fuel and energy sector necessitate the simultaneous analysis of data concerning public officials, e-declarations, conflicts of interest, public procurement, state-owned enterprises, corporate rights, ultimate beneficial owners, state assets, licensing, regulatory decisions, and financial and property relationships. Current international risk-based and data-driven approaches to corruption prevention are analyzed, and the possibilities of adapting them to Ukraine's fuel and energy sector are demonstrated.

The article proposes an original concept of a sector-specific information and analytical model for preventing corruption offenses in the fuel and energy sector, based on the integration of existing state and sectoral information resources, the regulatory definition of a system of risk indicators, automated correlation of heterogeneous data, generation of risk signals, their analytical assessment, and early preventive response. The necessity of ensuring two-way information exchange between fuel and energy sector entities, their authorized anti-corruption units, and public authorities is substantiated, together with the need to establish regulatory requirements for the protection of relevant information. It is concluded that implementation of the proposed approach would enable a shift from fragmented and predominantly reactive use

of information toward a systemic, risk-based, and proactive model of corruption prevention in Ukraine's strategically important fuel and energy sector.

Key words: fuel and energy sector, corruption offenses, corruption prevention, information and legal framework, information and analytical model, National Agency on Corruption Prevention (NACP), information resources, risk-

based approach, data-driven approach, corruption risks, automated data analysis, digitalization, public administration, state assets, public procurement.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 28.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу
(CC BY 4.0)

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

---

*Діденко Л. В.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін та статистики
Міжнародного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6806-5017>*

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПЕРЕВІЗНИКА ЗА ПОРУШЕННЯ ДОГОВОРУ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПАСАЖИРА

Анотація. Статтю присвячено формуванню цілісної цивільно-правової моделі відповідальності перевізника за порушення договору перевезення пасажирів в Україні.

Вихідним є положення про те, що пасажир одночасно виступає кредитором у договірному зобов'язанні, споживачем транспортної послуги та носієм абсолютних прав на життя, здоров'я, гідність і особисту безпеку. Через це правові наслідки одного транспортного інциденту можуть визначатися нормами договірної, споживчої й деліктної права, спеціальним транспортним законодавством та міжнародними договорами.

Доведено, що чинна система є фрагментарною. Загальні приписи Цивільного кодексу України не встановлюють достатньо визначеного міжвидового мінімуму прав пасажирів, тоді як найбільш деталізований компенсаційний механізм існує у повітряних перевезеннях.

Запропоновано розрізняти три функціональні блоки відповідальності перевізника: реституційно-компенсаційний, що охоплює повернення провізної плати, відшкодування збитків, фіксовані компенсації та моральну шкоду; організаційно-відновлювальний, до якого належать продовження перевезення, зміна маршруту, надання харчування, розміщення та доступної інформації; деліктно-страховий, спрямований на відшкодування шкоди життю, здоров'ю і майну пасажирів.

Обґрунтовано, що страхування відповідальності перевізника не замінює його первинного обов'язку перед потерпілим, а лише забезпечує платоспроможність механізму відшкодування.

Визначено типові порушення договору: відмову в перевезенні, скасування рейсу, затримку відправлення або прибуття, відхилення від погодженого маршруту, ненадання місця чи класу обслуговування, порушення інформаційних та безпекових обов'язків, втрату або пошкодження багажу.

Проведено диференційований аналіз автомобільного, залізничного, повітряного, міського та мультимодального перевезення.

Встановлено, що страхові реформи 2024–2025 років посилили захист життя, здоров'я і багажу пасажирів на наземному транспорті, однак не усунули прогалини щодо наслідків скасування та тривалої затримки.

Аргументовано доцільність презумпції відповідальності професійного перевізника, покладення на нього тягаря доказування причин порушення, вжитих заходів і належного інформування пасажирів. Показано, що воєнний стан або бойові дії не повинні автоматично звільняти перевізника від відповідальності: необхідними є надзвичайність, невідворотність та доведений причинний зв'язок із конкретним невиконанням.

Сформульовано пропозиції щодо доповнення Цивільного кодексу України міжвидовим мінімальним стандартом

прав пасажирів, запровадження фіксованої компенсації за істотну затримку в автомобільному і залізничному сполученні, уніфікації правил доказування та прямої заборони умов, які звужують імперативні права пасажирів. Окремо підтримано розвиток позасудових механізмів захисту.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, зобов'язання, договірні зобов'язання, цивільно-правовий договір, перевезення, перевезення пасажирів, інформаційне суспільство, цифровізація, інформаційні технології.

Постановка проблеми. Договір перевезення пасажирів належить до тих цивільно-правових конструкцій, у яких неналежне виконання зобов'язання здатне одночасно спричинити майнові втрати, немайнові страждання та шкоду життю чи здоров'ю. Пасажир купує не абстрактну можливість перебувати в транспортному засобі, а комплексний результат: своєчасне, безпечне і належно організоване переміщення до погодженого пункту призначення. Саме тому юридичне значення мають не лише факт прибуття, а й час, маршрут, доступність інформації, відповідність місця оплаченому класу, збереження багажу, недискримінаційність і безпека послуги.

Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) визначає основні елементи договору перевезення пасажирів та багажу, права пасажирів і загальні наслідки порушення транспортного зобов'язання [1]. Водночас спеціальні режими відповідальності розпорошені між актами про окремі види транспорту. Закон України «Про транспорт» закріплює загальні засади відповідальності підприємств транспорту, однак не створює єдиного алгоритму захисту пасажирів в разі скасування рейсу, тривалої затримки, втрати стикування чи порушення обов'язку інформування [2]. У результаті обсяг реального захисту істотно залежить від виду транспорту, хоча природа базового інтересу пасажирів – отримати безпечне й своєчасне переміщення – залишається однаковою.

Проблема загострюється в умовах війни. Повітряний простір України для цивільної авіації закритий, значна частина пасажиропотоку перемістилася на автомобільний і залізничний транспорт, маршрути змінюються через безпекові ризики, повітряні тривоги, пошкодження інфраструктури та прикордонні обмеження. За таких обставин необхідно відмежувати справді непереборні події від операційних ризиків професійного перевізника, а звільнення від майнової відповідальності – від обов'язків щодо турботи, інформування, повернення коштів і мінімізації втрат пасажирів.

Стан дослідження. В українській цивілістиці концептуальне значення мають праці Г. В. Самойленка, який розгля-

дає забезпечення прав пасажирів через поєднання загальноцивільного та інституційного механізмів і наголошує на людиноцентричному спрямуванні регулювання [3, с. 63–76]. У. П. Гришко обґрунтовує споживчий характер договору перевезення пасажирів та багажу, що пояснює необхідність підвищеного стандарту інформаційної добросовісності й недовпустимість несправедливих умов [4, с. 12–16]. У докторській дисертації Г. В. Самойленка розроблено комплексну концепцію цивільно-правового забезпечення прав пасажирів, включно з правом на безпеку та правовими наслідками порушення договору [5]. П. Заставний дослідив умови відповідальності сторін договору перевезення і форми відшкодування шкоди [6, с. 282–286]. Новітній вимір проблематики представлено М. В. Менджук, яка аналізує виконання договорів перевезення пасажирів в умовах воєнного стану, межі форс-мажору, потребу доступної інформації та прогалини регулювання мультимодальних подорожей [7].

Попри значний доктринальний доробок, недостатньо розробленим залишається питання про співвідношення різних правових наслідків одного порушення. Зокрема, потребують систематизації: повернення провізної плати і фіксована компенсація; відшкодування реальних збитків та упущеної вигоди; моральна шкода; відповідальність без вини за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки; страхова виплата; обов'язки з продовження перевезення та турботи про пасажирів. Так само бракує єдиного підходу до доказування надзвичайних обставин і причинного зв'язку між ними та конкретним порушенням.

Мета статті полягає у визначенні підстав, умов і форм цивільно-правової відповідальності перевізника за порушення договору перевезення пасажирів в українському праві, виявленні міжвидової фрагментарності регулювання та формулюванні пропозицій щодо створення мінімального стандарту захисту пасажирів з урахуванням української доктрини, судової практики, реформи страхування й викликів воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. За статтею 910 ЦК України перевізник зобов'язується доставити пасажирів до пункту призначення, а прийнятий багаж – видати уповноваженій особі; пасажир, своєю чергою, сплачує встановлену плату. Квиток і багажна квитанція підтверджують укладення договору, проте відсутність паперового документа не заперечує договірних відносин, якщо прийняття до перевезення доводять електронний квиток, банківська операція, реєстрація або дані платформи.

Договір перевезення транспортом загального користування є публічним, а для фізичної особи – переважно споживчим договором і договором приєднання. Тому до нього застосовуються гарантії належної якості, безпеки, достовірної інформації, відшкодування майнової та моральної шкоди [8]. Правила перевізника не можуть скасовувати імперативні права пасажирів, зокрема право на повернення коштів за ненадану з вини перевізника послугу або на компенсацію наслідків істотного порушення.

З огляду на таку правову природу відповідальності перевізника доцільно розглядати як поєднання трьох функціональних блоків. Реституційно-компенсаційний блок охоплює повернення провізної плати, відшкодування збитків, неустойку чи фіксовану компенсацію, а також моральну шкоду. Організаційно-відновлювальний блок спрямований на фактичне продовження подорожі:

зміну маршруту, пересадку, надання харчування, розміщення, засобів зв'язку та оперативної інформації. Деліктно-страховий блок діє у разі шкоди життю, здоров'ю або майну й охоплює повне відшкодування відповідно до глави 82 ЦК України та спеціальних страхових правил. Ці засоби можуть поєднуватися, але не повинні призводити до подвійного покриття одного майнового інтересу.

Співвідношення названих блоків залежить від характеру порушеного інтересу. Повернення ціни відновлює еквівалентність зустрічних надань, але не компенсує витрат на новий квиток, проживання чи втрачений стикувальний рейс. Фіксована компенсація спрощує захист і виконує превентивну функцію, тоді як збитки забезпечують індивідуальне відшкодування непокритої шкоди. Організаційна допомога не є санкцією у вузькому значенні, проте саме вона часто запобігає збільшенню збитків. Отже, цілісна модель має не замінювати один засіб іншим, а узгоджувати їх відповідно до різних наслідків одного порушення.

Договірний зв'язок не поглинає охорону абсолютних благ: поряд із вимогою про повернення вартості перевезення пасажирів може заявити окрему вимогу щодо шкоди здоров'ю. Так само компенсація моральної шкоди не залежить від її згадування у правилах перевізника. Велика Палата Верховного Суду у справі № 216/3521/16-ц визнала можливість такої компенсації за порушення споживчого договору на підставі статей 16 і 23 ЦК України та законодавства про захист прав споживачів [9]. У транспортних відносинах це особливо актуально при тривалому залишенні без інформації й допомоги, дискримінаційній відмові у перевезенні або створенні загрози безпеці.

Від визначення структури відповідальності логічно перейти до її підстав і доказування. Підставою договірної відповідальності є невиконання або виконання з відхиленням від договору, закону, транспортних правил чи розкладу. Для стягнення збитків встановлюються порушення, шкода та причинний зв'язок, тоді як вина боржника презюмується, якщо закон не передбачає суворішого режиму. Щодо шкоди, завданої транспортним засобом, діють також правила про джерело підвищеної небезпеки. У. П. Гришко обґрунтовано розмежовує договірну відповідальність за неналежне перевезення та деліктну відповідальність, до якої відсилає стаття 928 ЦК України [10, с. 16–20].

Професійний перевізник контролює технічний стан, персонал, резерви, маршрут та інформаційні системи, тоді як пасажир не має доступу до журналів руху, даних GPS і диспетчерських повідомлень. Отже, пасажир має довести договір, доступні йому обставини порушення, втрати та причинний зв'язок, а перевізник – конкретну причину збою, її незалежність від його контролю, вжиті запобіжні заходи, належне інформування та запропоновану альтернативу. Як слушно зазначає Р. Б. Сірко, для звільнення недостатньо послатися на певну обставину: необхідно довести її причинний зв'язок із конкретним порушенням [11]. Водночас звільнення від штрафу чи збитків не завжди припиняє первинні обов'язки повернути плату за ненадану послугу, надати інформацію або допомогти вразливому пасажирові.

Така диференціація має практичне значення. Сертифікат або повідомлення про надзвичайну подію підтверджує лише її існування, але не доводить неможливості саме спірного рейсу. Перевізник повинен пояснити, чому не могли бути використані резервний транспорт, об'їзд, перенесення чи своєчасне попере-

дження. Навіть якщо ці обставини усувають штрафну відповідальність, утримання плати за повністю ненадане перевезення потребує окремої законної підстави. Інакше ризик професійної діяльності необґрунтовано переноситься на слабшу сторону договору.

Окреслені умови відповідальності матеріалізуються у кількох типових складах порушень. До повного невиконання належать безпідставна відмова у посадці, неподача транспортного засобу, скасування рейсу, припинення маршруту без доведення та продаж квитка на відсутнє місце. У такому разі пасажир повинен мати негайний вибір між поверненням повної вартості й альтернативним перевезенням, а документально підтверджені додаткові витрати можуть відшкодовуватися як збитки.

Другий поширений склад – затримка відправлення або прибуття. Стаття 922 ЦК України передбачає штраф, якщо перевізник не доведе непереборну силу, усунення небезпечної несправності або інші незалежні від нього обставини. Однак сама норма не визначає розміру штрафу, а спеціальні акти регулюють це питання нерівномірно. До якісних та інформаційних порушень належать ненадання погодженого місця чи класу, недоступність транспорту, небезпечна посадка, самовільна зміна маршруту, а також несвоєчасне повідомлення про скасування, затримку, альтернативи й порядок повернення коштів. Якщо своєчасна інформація дала б змогу уникнути витрат, її ненадання утворює самостійну підставу для їх відшкодування.

При цьому оцінка затримки не може обмежуватися формальним порівнянням часу відправлення. Для пасажирів визначальним є прибуття до погодженого пункту, а тому мають враховуватися тривалість маршруту, гарантовані стикування, надана інформація та доступність альтернативи. Незначне відхилення в міському сполученні й багатогодинне запізнення міжміського рейсу об'єктивно потребують різних наслідків. Саме тому фіксована компенсація має встановлюватися за кваліфіковане порушення, не позбавляючи права довести додаткові збитки.

Окрему групу становлять порушення щодо багажу та шкода життю чи здоров'ю. За статтею 924 ЦК України перевізник відповідає за втрату, нестачу або пошкодження прийнятого багажу, якщо не доведе обставин, яким не міг запобігти. У разі тілесного ушкодження або смерті пріоритет має повне відшкодування: втраченого заробітку, витрат на лікування, догляд і реабілітацію, виплат утриманням, витрат на поховання та моральної шкоди. Страхова виплата забезпечує платоспроможність механізму, але не усуває первинної відповідальності перевізника в частині, що не покрита страхуванням.

Встановивши загальні склади порушень, необхідно простежити, як вони конкретизуються в окремих видах транспорту. Автомобільні перевезення регулюються Законом України «Про автомобільний транспорт» і Правилами надання послуг пасажирського автомобільного транспорту, які визначають вимоги до маршруту, документів, безпеки, продажу й повернення квитків та інформування [12; 13]. Водночас законодавство не встановлює зрозумілої універсальної компенсації за скасування або істотну затримку міжміського рейсу, а повернення вартості квитка не покриває втраченого стикування, вимушеного проживання чи дорожчої альтернативної поїздки.

Страхова реформа 2024 року частково посилила захист: затверджений наказом № 671 порядок поклав на автомобільних

перевізників і перевізників міського електричного транспорту обов'язок страхувати відповідальність та інформувати пасажирів про поліс [14]. В. Логойда оцінює це як перехід від особистого страхування пасажирів до страхування ризику відповідальності професійного надавача послуги [15, с. 307–313]. Проте таке покриття стосується передусім життя, здоров'я й багажу, тому часові порушення потребують окремої градуїрованої компенсації та обов'язків допомоги.

Залізничне регулювання, закріплене Статутом залізниць і спеціальними Правилами, докладніше визначає оформлення проїзду, повернення квитків, переривання поїздки та перевезення багажу [16; 17]. Однак процедурність не повинна позбавляти пасажирів права через відсутність акта, який працівник станції не запропонував скласти. Дані автоматизованих систем мають визнаватися первинним доказом, а перевізник – надавати електронне підтвердження запізнення, скасування чи зміни класу. Запроваджене у 2025 році страхування відповідальності на залізничному транспорті посилює захист життя, здоров'я та багажу [18], але не усунило прогалини щодо тривалої затримки й втрати гарантованого стикування.

Особливе суспільне значення залізниці в умовах війни не виправдовує загального імунітету. Безпекова зупинка через повітряну тривогу, пошкодження колії або розпорядження військового командування може усунути штраф, але не обов'язки інформувати, організувати безпечне очікування та сприяти пересадці. Натомість дефіцит справного рухомого складу, помилка планування чи несвоєчасна заміна локомотива залишаються у сфері контролю перевізника й повинні оцінюватися за загальними правилами відповідальності.

Найдеталізованішою залишається повітряна модель. Повітряний кодекс та Авіаційні правила передбачають компенсацію і допомогу при відмові у перевезенні, скасуванні або тривалій затримці, зокрема стандартні виплати 250, 400 або 600 євро залежно від дальності, зміну маршруту чи повернення коштів, харчування, зв'язок, а за потреби – готель і трансфер [19; 20]. Для міжнародних перевезень Монреальська конвенція 1999 року встановлює дворівневу відповідальність за смерть або тілесне ушкодження та ліміти щодо затримки й багажу [21]. Після перегляду ІКАО національні правила оновлено: відповідні показники становлять 151 880 СПЗ, 6 303 СПЗ і 1 519 СПЗ [22]. При цьому 151 880 СПЗ є не абсолютною межею відшкодування, а порогом першого рівня відповідальності.

Практика Верховного Суду підтверджує, що фактичний авіаперевізник залишається належним відповідачем і тоді, коли квиток придбано у складі туристичного продукту. У справі № 243/9071/18 Суд поклав компенсацію за скасування рейсу без форс-мажорних причин саме на авіаперевізника [23]. Повітряну модель не слід механічно переносити на наземний транспорт, однак її архітектура – визначений мінімум прав, активна допомога, спрощена компенсація та тягар доведення надзвичайних обставин на перевізнику – має міжвидове значення.

У міському й приміському сполученні компенсація за кожне коротке відхилення від розкладу була б непропорційною, проте систематичне ненадання послуги, дискримінаційна відмова або істотне порушення можуть спричинити повернення частини вартості абонементу, відшкодування збитків і моральної шкоди. І. Р. Ніколаско слушно звертає увагу на роль не лише перевізника, а й організатора та замовника таких перевезень [24]. Водночас доставка зданого багажу, як зазначають Н. А. Д'ячкова

і К. В. Кім, є факультативним зобов'язанням у межах єдиного договору перевезення пасажирів і багажу, тому його порушення створює самостійну вимогу, не припиняючи основного перевезення [25].

Мультимодальна подорож додатково загострює питання належного відповідача. За окремих квитків кожен перевізник відповідає за власний сегмент, а при продажу єдиного продукту пасажир повинен мати одного адресата вимог із подальшим регресом між професійними учасниками. Такий підхід узгоджується зі спільною архітектурою права ЄС, у якій інформація, недискримінація, допомога, зміна маршруту або повернення коштів поєднуються зі стандартизованою компенсацією та можливістю стягнути додаткову шкоду. Регламент (ЄС) № 261/2004 став основою української авіаційної моделі [26], однак Україні доцільно запозичувати не окремі суми, а саме цю структуру захисту.

Міжвидова фрагментарність особливо виявляється під час надзвичайних обставин. За статтями 617 і 922 ЦК України непереборна сила може звільнити від відповідальності, але воєнний стан як правовий режим не доводить причинності автоматично. Ракетний удар, мінування, закриття ділянки компетентним органом або раптове пошкодження інфраструктури можуть унеможливити конкретний рейс; натомість кадровий дефіцит, неналежне технічне обслуговування, несвоєчасні закупівлі чи продаж квитків після виявлення неможливості перевезення належать до підприємницького ризику.

Тому звільнення має ґрунтуватися на чотирьох елементах: надзвичайності події, невідворотності її наслідків за життя розумних заходів, безпосередньому причинному зв'язку з порушенням та належній мінімізації наслідків. Огляд практики Верховного Суду щодо форс-мажору також вимагає оцінювати вплив війни на конкретне зобов'язання [27]. Навіть за проходження цього тесту перевізник не звільняється від виконуваних обов'язків надати інформацію, повернути багаж і плату за повністю ненадану послугу, допомоги вразливим пасажиром та запропонувати реальну альтернативу.

Проведений аналіз дає змогу сформулювати взаємопов'язані напрями оновлення законодавства. Насамперед у главі 64 ЦК України доцільно закріпити міжвидовий мінімум прав при скасуванні або істотній затримці: своєчасну інформацію, вибір між поверненням коштів і продовженням подорожі, необхідну допомогу, фіксовану компенсацію у визначених спеціальним законом випадках та відшкодування додаткових збитків у непокритій частині. Для регулярних міжміських автомобільних і залізничних маршрутів компенсацію варто ґрадувати залежно від тривалості затримки та вартості квитка.

Паралельно слід уніфікувати доказування: презюмувати, що збір належить до сфери контролю перевізника, доки той не доведе протилежне, а технічну несправність визнавати підставою звільнення лише за її прихованого й небезпечного характеру та належного обслуговування. Електронний квиток має містити фактичного перевізника, канал претензій, права при скасуванні й затримці та дані страхування, а система – автоматично формувати довідку про фактичний рух. Ненадання інформації, що перебуває виключно у володінні перевізника, не повинно тлумачитися на шкоду пасажирів.

Нарешті, закон має чітко визначити співвідношення засобів захисту: фіксована компенсація не замінює повернення ціни, не виключає моральної шкоди й деліктних вимог, а зарахову-

ється лише в частині покриття того самого майнового інтересу. Страхова виплата також не обмежує вимогу понад страхове покриття. Ефективність цих прав потребує стандартизованої електронної претензії, короткого строку відповіді, позасудового розгляду та колективних засобів захисту. Для осіб з інвалідністю й інших уразливих пасажирів недоступність транспорту, супроводу або інформації має визнаватися істотним порушенням, здатним спричинити майнову та моральну шкоду.

Запропонований підхід дає змогу поєднати уніфікацію з видовою диференціацією. ЦК України має закріпити базові права, спільні для всіх перевезень, тоді як спеціальні акти – визначити часові пороги, розміри компенсацій і технологічно зумовлені винятки. Завдяки цьому пасажир отримуватиме передбачуваний мінімум захисту незалежно від виду транспорту, а перевізник – зрозумілі критерії належної поведінки й звільнення від відповідальності.

Висновки. Цивільно-правова відповідальність перевізника в Україні має комплексну природу, оскільки пасажир одночасно є стороною договору, споживачем і носієм абсолютних особистих прав. Її цілісна модель поєднує респитуційно-компенсаційні, організаційно-відновлювальні та деліктно-страхові засоби: повернення плати й збитки відновлюють майнову сферу, моральна шкода компенсує немайнові наслідки, страхування гарантує платоспроможність, а допомога та альтернативне перевезення забезпечують фактичне продовження подорожі.

Основною вадою чинного регулювання залишається міжвидова нерівномірність: розвинена повітряна модель контрастує з недостатньо визначеними наслідками скасування та затримки в автомобільному й залізничному сполученні. Тому ЦК України потребує міжвидового мінімуму прав пасажирів, єдиного підходу до тягаря доказування, ґрадуованих компенсацій, цифрового документування та прямої недійсності умов, що звужують імперативні права. Воєнний стан не створює загального імунітету перевізника: звільнення можливе лише за доведення надзвичайності, невідворотності, причинного зв'язку та належної мінімізації наслідків, зі збереженням обов'язків щодо інформації, допомоги, альтернативи й повернення плати за ненадану послугу.

Література:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>
2. Про транспорт : Закон України від 10.11.1994 № 232/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/232/94-%D0%B2%D1%80>
3. Самойленко Г. В. Договір перевезення пасажирів: доктринальні та утилітарні проблеми забезпечення прав пасажирів. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 143. С. 63–76. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.143.142623>.
4. Гришко У. П. Договір перевезення пасажирів та багажу як різновид споживчого договору. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 12. С. 12–16. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.12.02>.
5. Самойленко Г. В. Договір перевезення пасажирів: теорія та практика забезпечення прав пасажирів : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2021. 553 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/14547>
6. Заставний П. Відповідальність сторін за порушення умов договору перевезення: цивільно-правовий аспект. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 4. С. 282–286. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/916>

7. Менджул М. В. Особливості виконання договору з перевезення пасажирів в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 6. Ч. 1. С. 350–354. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.52>.
8. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1023-12>.
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 01.09.2020 у справі № 216/3521/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91644731>
10. Гришко У. Особливості відповідальності перевізника за шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю пасажирів. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 16–20. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/11/4.pdf>.
11. Сірко Р. Б. Відповідальність учасників цивільних правовідносин, що виникають з перевезення вантажів, пасажирів та багажу залізничним транспортом, за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2015. 20 с. URL: <http://hdl.handle.net/11300/811>
12. Про автомобільний транспорт : Закон України від 05.04.2001 № 2344-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2344-14>
13. Про затвердження Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту : постанова Кабінету Міністрів України від 18.02.1997 № 176. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/176-97-%D0%BF>
14. Про затвердження Порядку та умов страхування на автомобільному та міському електричному транспорті : наказ Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України від 22.07.2024 № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1297-24>
15. Логойда В. Правові аспекти реформи страхування життя та здоров'я пасажирів на наземному транспорті. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 86, ч. 2. С. 307–313. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.47>.
16. Про затвердження Статуту залізниць України : постанова Кабінету Міністрів України від 06.04.1998 № 457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/457-98-%D0%BF>
17. Про затвердження Правил перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України : наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 27.12.2006 № 1196. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0310-07>
18. Про затвердження Порядку та умов здійснення страхування на залізничному транспорті : наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 14.02.2025 № 231. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0475-25>
19. Повітряний кодекс України : Закон України від 19.05.2011 № 3393-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3393-17>
20. Про затвердження Авіаційних правил України «Правила повітряних перевезень та обслуговування пасажирів і багажу» : наказ Державної авіаційної служби України від 26.11.2018 № 1239. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0141-19>
21. Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень від 28.05.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_594
22. Про внесення змін до деяких Авіаційних правил України : наказ Державної авіаційної служби України від 04.09.2025 № 254. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1367-25>
23. Постанова Верховного Суду від 05.02.2020 у справі № 243/9071/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87732927>
24. Ніколаєнко І. Р. Цивільно-правовий захист прав пасажирів як учасника правовідносин із перевезення пасажирів у міському та приміському сполученні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2022. № 1. С. 26–30. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2022-1-5>.
25. Д'ячкова Н. А., Кім К. В. Особливості договору перевезення пасажирів та багажу транспортом загального користування. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 18. Право*. 2023. Вип. 39. С. 27–32. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2023.39.05>.
26. Regulation (EC) No 261/2004 of the European Parliament and of the Council of 11 February 2004 establishing common rules on compensation and assistance to passengers in the event of denied boarding and of cancellation or long delay of flights. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2004/261/oj>
27. Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних із війною. Рішення, внесені до ЄДРСР, з лютого 2022 року по вересень 2024 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Daigest_sud_prakt_VS_spravi_vijna.pdf

Didenko L. Civil liability of the carrier for breach of the passenger carriage contract

Summary. The article is devoted to developing a comprehensive civil-law model of carrier liability for breach of a passenger carriage contract in Ukraine.

The study proceeds from the premise that a passenger simultaneously acts as a creditor under a contractual obligation, a consumer of transport services, and a holder of absolute rights to life, health, dignity, and personal safety. Therefore, the legal consequences of a single transport incident may be governed by contract law, consumer law, and tort law, as well as by special transport legislation and international treaties.

It is demonstrated that the current system is fragmented. The general provisions of the Civil Code of Ukraine do not establish a sufficiently clear cross-modal minimum standard of passenger rights, whereas the most detailed compensation mechanism applies to air transport.

The article proposes distinguishing three functional components of carrier liability: the restitutionary and compensatory component, which encompasses fare reimbursement, damages, fixed compensation, and compensation for non-pecuniary damage; the organisational and restorative component, which includes continuation of the journey, rerouting, the provision of meals and accommodation, and accessible information; and the tort and insurance component, aimed at compensating for damage to the passenger's life, health, and property.

It is substantiated that carrier liability insurance does not replace the carrier's primary obligation towards the injured party but merely ensures the financial viability of the compensation mechanism.

Typical breaches of contract are identified, including denial of carriage, flight or service cancellation, delayed departure or arrival, deviation from the agreed route, failure to provide the reserved seat or class of service, breach of information and safety obligations, and loss of or damage to baggage.

A differentiated analysis of carriage by road, rail, air, urban transport, and multimodal transport is conducted.

It is established that the insurance reforms of 2024–2025 strengthened the protection of passengers' life, health, and baggage in land transport but did not eliminate the regulatory gaps concerning the consequences of cancellations and prolonged delays.

The article argues in favour of a presumption of liability on the part of the professional carrier and of placing upon the carrier the burden of proving the cause of the breach, the measures taken in response, and the proper provision

of information to passengers. It is demonstrated that martial law or hostilities should not automatically exempt a carrier from liability: such exemption requires extraordinary and unavoidable circumstances and a proven causal link between those circumstances and the specific failure to perform.

Proposals are formulated to supplement the Civil Code of Ukraine with a cross-modal minimum standard of passenger rights, introduce fixed compensation for substantial delays in road and rail transport, harmonise the rules on the burden of proof, and expressly prohibit contractual terms that restrict mandatory passenger rights. The development of alternative dispute-resolution mechanisms is also supported.

Key words: civil law, civil legislation, civil legal relations, obligations, contractual obligations, civil law contract, carriage,

carriage of passengers, information society, digitalization, information technologies.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Конфлікт інтересів: автор є головним редактором журналу. Для забезпечення незалежності редакційного процесу рукопис розглядався уповноваженим редактором, який не перебував у підпорядкуванні автора та не мав конфлікту інтересів. Автор не брав участі у відборі рецензентів, процесі рецензування та прийнятті рішення щодо публікації статті. Рукопис пройшов стандартну процедуру подвійного сліпого рецензування.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 25.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Коваль І. Ю.,*здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії**Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова**ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7191-2248>*

ШКОДА ЯК УМОВА ВИНИКНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ З ЇЇ ВІДШКОДУВАННЯ У ПРАВОВІДНОСИНАХ ЩОДО ЗАХИСТУ ВІТЧИЗНИ, НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ: ВІД ЧИННОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДО РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Анотація. Статтю присвячено комплексному дослідженню шкоди як об'єктивної умови виникнення зобов'язань з її відшкодування у правовідносинах, що виникають у зв'язку з виконанням військовослужбовцями обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. Обґрунтовано, що специфіка таких правовідносин зумовлюється поєднанням публічно-правового характеру діяльності військовослужбовців із приватноправовими наслідками для потерпілої особи. Проаналізовано нормативні положення чинного ЦК України щодо поняття та видів шкоди, способів її відшкодування, принципу повного відшкодування, а також підстав і меж можливого зменшення розміру відшкодування. Визначено, що шкода являє собою негативну зміну у сфері охоронюваних правом благ та інтересів потерпілої особи і традиційно поділяється на майнову та моральну. Розкрито особливості прояву зазначених видів шкоди у правовідносинах, пов'язаних із виконанням військовослужбовцями завдань із захисту Вітчизни.

Здійснено порівняльно-правовий аналіз положень чинного ЦК України та запропонованих у межах його рекодифікації положень щодо зобов'язань із відшкодування шкоди. Встановлено, що запропоновані зміни передбачають перехід до більш деталізованої нормативної моделі, яка охоплює конкретизацію об'єктів, яким може бути завдано шкоди, форм її прояву, способів відшкодування та критеріїв визначення його розміру. Відзначено нормативне виокремлення особистої шкоди, а також розширення підходів до визначення складу майнових втрат. Обґрунтовано, що запропонована модель рекодифікації передбачає більш гнучке співвідношення принципу повного відшкодування з вимогами пропорційності, справедливості, добросовісності та розумності. Особливу увагу приділено запропонованому механізму зменшення розміру відшкодування, який пов'язується з явною непропорційністю покладеного на особу обов'язку повністю відшкодувати шкоду та передбачає врахування характеру відповідальності, цінності порушеного блага, розміру шкоди, майнового стану сторін, страхового покриття та інших істотних обставин. Водночас наголошено, що виконання військовослужбовцем обов'язку щодо захисту Вітчизни саме по собі не може бути підставою для звільнення від обов'язку відшкодувати шкоду або автоматичного зменшення її розміру. Зроблено висновок, що запропоновані напрями рекодифікації ЦК України створюють передумови для формування більш диференційованої та гнучкої

системи правового регулювання зобов'язань із відшкодування шкоди, здатної забезпечити належний баланс між необхідністю захисту прав потерпілих осіб та особливостями діяльності, пов'язаної із захистом Вітчизни. При цьому повне відшкодування шкоди має зберігати значення загального правила, а можливість його обмеження – мати винятковий характер і застосовуватися лише за наявності визначених законом підстав.

Ключові слова: шкода, зобов'язання, відшкодування шкоди, майнова шкода, моральна шкода, особиста шкода, повне відшкодування, цивільно-правова відповідальність, військовослужбовець, рекодифікація ЦК України.

Постановка проблеми. Наявність шкоди є фундаментальною умовою виникнення зобов'язань з її відшкодування. Особливого значення ця умова набуває у правовідносинах, що виникають у зв'язку із завданням шкоди під час виконання військовослужбовцями обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. Специфіка таких правовідносин зумовлена поєднанням публічно-правового характеру діяльності завдавача шкоди та приватноправового характеру наслідків для потерпілої особи.

Чинний ЦК України формує переважно загальну нормативну модель відшкодування шкоди. Водночас специфіка шкоди, що виникає у зв'язку з виконанням військовослужбовцями завдань із захисту Вітчизни, зумовлює необхідність більш детального визначення її правової природи, форм прояву, способів відшкодування та меж цивільно-правової відповідальності. У зв'язку з цим актуальним є дослідження запропонованих у межах рекодифікації ЦК України змін, спрямованих на системне оновлення правового регулювання зобов'язань з відшкодування шкоди, та оцінка їх значення для правовідносин, пов'язаних із виконанням військовослужбовцями обов'язку щодо захисту Вітчизни.

Стан дослідження. У сучасній цивілістичній доктрині основна увага дослідників зосереджена на проблематиці відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії російської федерації проти України. Водночас проблематика зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої військовослужбовцями під час виконання ними обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, залишається недостатньо дослідженою. Окремі аспекти цієї проблематики висвітлюва-

лися у працях С. Д. Гринько [1], М. О. Левицького [2] та інших вчених. Проте комплексне дослідження шкоди як умови виникнення відповідних зобов'язань, її видів, способів відшкодування та меж цивільно-правової відповідальності з урахуванням положень чинного ЦК України та запропонованих напрямів його рекодифікації потребує подальшого наукового опрацювання.

Метою статті є комплексне дослідження шкоди як об'єктивної умови виникнення зобов'язань з її відшкодування у правовідносинах, що виникають у зв'язку із виконанням військовослужбовцями обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шляхом аналізу положень чинного ЦК України та визначення новел і перспектив удосконалення їх правового регулювання у контексті його рекодифікації.

Виклад основного матеріалу. ЦК України безпосередньо пов'язує виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди із фактом завдання шкоди. Це впливає як зі змісту ст. 1166 ЦК України, що встановлює загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду, та ст. 1167 ЦК України, присвяченої відшкодуванню моральної шкоди, так і з назви глави 82 ЦК України – «Відшкодування шкоди» [3]. На думку С. Д. Гринько, така конструкція є продовженням відповідної традиції римського приватного права, в якому шкода розглядалася як невід'ємна характеристика делікту [4, с. 169].

У юридичній літературі шкода визначається як знищення, пошкодження або інше знецінення майнового чи немайнового блага, що належить особі або охороняється правом [4, с. 169]. У цивільному законодавстві шкода традиційно поділяється на майнову та моральну. Такий поділ ґрунтується на характері блага, якому завдано негативного впливу, та безпосередньо випливає зі змісту статей 23, 1166, 1167 ЦК України. При цьому поняття «шкода» є родовим щодо відповідних її різновидів. С. Н. Приступа та С. Є. Сиротенко характеризують шкоду як збиральну категорію, що охоплює різні види втрачених потерпілим благ, які не можуть бути ототожені між собою, оскільки відображають різні межі негативних наслідків протиправної поведінки [5, с. 492].

Майнова шкода полягає у негативній зміні майнової сфери потерпілої особи. Відповідно до ст. 1166 ЦК України об'єктом такого посягання може бути як майно фізичної або юридичної особи, так і її особисте немайнове благо [3]. У межах досліджуваних правовідносин майнова шкода може бути завдана, наприклад, фізичній особі внаслідок пошкодження або знищення її житлового будинку, транспортного засобу чи іншого майна під час проведення заходів із захисту Вітчизни. Потерпілою може бути також юридична особа, якщо внаслідок відповідних дій знищено або пошкоджено належне їй майно. Характерною рисою майнової шкоди є можливість її грошової оцінки. При цьому її грошове вираження не слід ототожнювати із самою шкодою. Шкода є первинною категорією, яка характеризує негативну зміну охоронюваного блага, тоді як її грошова оцінка дає змогу визначити обсяг майнових втрат, що підлягають відшкодуванню [6, с. 4].

Наступним видом є моральна шкода. Відповідно до ч. 2 ст. 23 ЦК України вона може полягати у фізичному болю та стражданнях, душевних стражданнях, спричинених протиправною поведінкою щодо фізичної особи, членів її сім'ї чи близьких родичів, душевних стражданнях у зв'язку зі знищенням або пошкодженням майна, а також у приниженні честі, гідності

та ділової репутації [3]. Отже, законодавець пов'язує моральну шкоду передусім із негативними наслідками немайнового характеру.

У контексті досліджуваного зобов'язання моральна шкода може бути завдана, зокрема, фізичній особі, яка внаслідок дій військовослужбовців зазнала душевних страждань, пов'язаних із пошкодженням чи знищенням житла або іншого майна. Якщо внаслідок відповідних дій було завдано ушкодження здоров'ю іншій фізичній особі, моральна шкода може полягати у фізичному болю та стражданнях, пов'язаних із таким ушкодженням. При цьому майнова та моральна шкода можуть виникати одночасно, оскільки один і той самий юридичний факт здатний спричинити негативні наслідки як для майнової, так і для особистої немайнової сфери потерпілого.

У цивільному законодавстві способи відшкодування шкоди визначаються з урахуванням характеру порушеного блага та правових наслідків його порушення. За змістом ст. 1192 ЦК України майнова шкода може бути відшкодована в натурі або шляхом відшкодування завданих збитків [3]. Вибір відповідного способу здійснюється з урахуванням волевиявлення потерпілого та обставин конкретної справи. Відповідно до ст. 22 ЦК України збитки охоплюють реальні збитки та упущену вигоду [3]. У досліджуваних правовідносинах реальні збитки можуть виникати, зокрема, у власника будинку, пошкодженого внаслідок дій військовослужбовців під час виконання бойового завдання, або у юридичної особи, майно якої було знищено чи пошкоджено внаслідок таких дій. Упущена вигода може мати місце у випадках, коли пошкодження або знищення майна позбавляє фізичну чи юридичну особу можливості використовувати його для отримання доходу. Водночас її відшкодування потребує доведення не лише факту неoderжання доходу, а й реальності його отримання за звичайних умов та наявності причинного зв'язку між завданою шкодою і відповідними майновими втратами з урахуванням положень статей 22, 623 ЦК України [6, с. 3–4].

Інакше визначаються способи відшкодування шкоди у разі ушкодження здоров'я або завдання смерті фізичній особі. Життя та здоров'я як особисті немайнові блага не можуть бути відновлені шляхом передачі речі або сплати певної суми коштів. Тому цивільно-правове відшкодування спрямовується на відшкодування майнових наслідків ушкодження здоров'я чи смерті фізичної особи, а також додаткових витрат, яких потерпіла особа зазнала або має зазнати (ст. 1195 ЦК України) [3].

На відміну від майнової, моральна шкода за своєю природою не може бути відновлена в натурі. Відповідно до ч. 3 ст. 23 ЦК України вона компенсується у грошовій формі, іншим майном або в інший спосіб, якщо інше не встановлено законом [3]. Зазначені загальні положення щодо способів та критеріїв компенсації моральної шкоди набувають специфічного змісту у правовідносинах, пов'язаних із виконанням військовослужбовцями обов'язку щодо захисту Вітчизни. Це зумовлено можливістю одночасного настання майнових і немайнових наслідків для потерпілої особи. Наприклад, пошкодження житла фізичної особи може спричинити необхідність його ремонту та пов'язані з цим майнові втрати, а водночас – душевні страждання потерпілого. У такому разі способи відшкодування майнової та компенсації моральної шкоди визначаються самостійно, з урахуванням правової природи кожного виду шкоди, характеру порушеного блага та наслідків його порушення.

Визначення обсягу цивільно-правової відповідальності ґрунтується на дотриманні принципу повного відшкодування шкоди (ст. 1166 ЦК України) [3]. Залежно від об'єкта посягання можна виокремити три основні моделі реалізації принципу повного відшкодування: щодо майна – відновлення в натурі або відшкодування збитків; щодо здоров'я – відшкодування втраченого доходу та необхідних додаткових витрат; щодо життя – відшкодування майнових втрат осіб, які перебували на утриманні померлого, а також необхідних витрат, пов'язаних із похованням. У всіх цих випадках поряд із майновою може виникати вимога про компенсацію моральної шкоди.

Водночас ч. 3 ст. 22 ЦК України допускає встановлення законом або договором меншого чи більшого розміру відшкодування [3]. Отже, повне відшкодування є загальним правилом, а відступ від нього потребує спеціальної нормативної або договірної підстави (ст. 1193 ЦК України) [3]. Застосування таких винятків у контексті шкоди, завданої під час виконання військовослужбовцем обов'язку із захисту Вітчизни, потребує особливої обережності. Передусім необхідно розмежовувати безпосереднього завдавача шкоди та суб'єкта цивільно-правової відповідальності, зокрема у випадках, коли закон покладає обов'язок відшкодування на державу, юридичну особу (військову частину) або іншу відповідальну особу. Саме це розмежування має принципове значення для визначення можливості застосування правил про зменшення розміру відшкодування залежно від матеріального становища фізичної особи, яка завдала шкоди.

Таким чином, принцип повного відшкодування шкоди виконує подвійну функцію: з одного боку, він гарантує потерпілому відновлення порушеної майнової та компенсацію порушеної немайнової сфери, а з іншого – визначає межу цивільно-правової відповідальності, не допускаючи ні необґрунтованого зменшення належного потерпілому відшкодування, ні його безпідставного збагачення.

Порівняння положень чинного ЦК України із запропонованими у концепції його рекодифікації змінами дає підстави вбачати у них не лише уточнення окремих правових приписів, а й системне вдосконалення нормативної моделі зобов'язань із відшкодування шкоди.

Істотною новелою концепції є розширення та нормативна конкретизація переліку об'єктів, яким може бути завдано шкоди. У проєкті ЦК України запропоновано перелік видів шкоди, яка підлягає відшкодуванню, а саме шкоди, завданої: 1) особистому благу; 2) майну; 3) навколишньому природному середовищу; 4) правомірним інтересам, що підлягають захисту відповідно до ЦК України та (або) іншого закону [7]. Законодавче виокремлення не лише майнових та особистих немайнових благ, а й навколишнього природного середовища та правомірних інтересів свідчить про орієнтацію на більш комплексне розуміння шкоди як негативної зміни у сфері охоронюваних законом благ та інтересів.

Особливої уваги заслуговує запропоноване у проєкті ЦК України правило, відповідно до якого не підлягають відшкодуванню втрати, що безпосередньо випливають із діяльності потерпілого або пов'язаного з нею інтересу, якщо така діяльність чи інтерес є протиправними та (або) не узгоджуються із засадами доброзичливості (*boni mores*), якщо інше не встановлено законом [7]. Ця новела має принципове значення для визначення меж деліктного відшкодування, оскільки дає змогу

провести нормативну межу між юридично охоронюваними втратами та такими негативними наслідками, відшкодування яких суперечила б правовому порядку або основоположним вимогам добросовісної поведінки.

Новим для системи цивільного законодавства є також запропоноване нормативне виокремлення категорії «особиста шкода». Відповідно до проєкту ЦК України нею охоплюється шкода, завдана життю, здоров'ю або тілесній недоторканності фізичної особи [7]. Для досліджуваних правовідносин це має особливе значення, оскільки виконання військовослужбовцем завдань із захисту Вітчизни потенційно пов'язане з ризиком завдання шкоди саме життю, здоров'ю та тілесній недоторканності фізичних осіб.

Наступним напрямом оновлення цивільного законодавства є деталізація змісту майнової шкоди. Запропонована до проєкту ЦК України вперше на рівні загальної норми передбачено, що шкода, завдана майну, може проявлятися у його знищенні, пошкодженні чи втраті, а також в іншому істотному зменшенні його вартості або можливості користування ним [7]. Водночас запропонована редакція норми проєкту конкретизує склад майнових наслідків, які можуть враховуватися при визначенні розміру відшкодування. До них віднесено необхідні та розумні витрати на відновлення, ремонт або заміну майна, зменшення його вартості, втрату доходу (упущену вигоду) від користування майном протягом розумного строку, а також інші збитки, які є безпосереднім наслідком завдання шкоди [7].

Важливою новелою є також запропонована уніфікація способів відшкодування майнової та компенсації моральної шкоди. Відповідно до проєкту ЦК України до таких способів віднесено: 1) відновлення становища, яке існувало до завдання шкоди (натуральне відшкодування); 2) здійснення грошових виплат; 3) інші способи, визначені ЦК України та/або іншим законом [7]. Таким чином, на відміну від чинного регулювання, запропонована модель безпосередньо формулює відкритий перелік способів відшкодування, що дає змогу застосовувати не лише натуральне та грошове відшкодування, а й інші передбачені законодавством способи, якщо вони відповідають характеру порушення та забезпечують належний захист інтересів потерпілого. При цьому істотного значення набуває запропоноване правило, відповідно до якого на вимогу потерпілого та (або) з урахуванням обставин справи суд може застосовувати інший спосіб відшкодування майнової шкоди та (або) компенсації моральної шкоди, якщо він забезпечує справедливий баланс інтересів сторін та відповідає засадам добросовісності, розумності та справедливості [7]. Отже, концепція змін орієнтується на більш гнучку модель судового захисту, за якої спосіб відшкодування визначається не лише видом шкоди, а й конкретними обставинами її завдання та можливістю найбільш ефективного відновлення порушеного правового становища. Водночас натуральне відшкодування пропонується пов'язати з низькою умов. Воно може застосовуватися, якщо є можливим, не потребує надмірних витрат чи створення надмірних труднощів для особи, яка відшкодовує шкоду, не порушує прав та законних інтересів третіх осіб і є розумним та пропорційним обставинам справи [7]. Така конструкція є важливою з огляду на необхідність узгодження інтересів потерпілого та особи, на яку покладається обов'язок відшкодування, і водночас запобігає застосуванню способу відшкодування, який є явно надмірним за конкретних обставин.

Подальшою новелою є деталізація критеріїв визначення розміру майнової шкоди, запропонована у проєкті ЦК України. До обставин, які підлягають врахуванню, віднесено: фактично понесені витрати; необхідні та (або) розумні витрати, які мають бути понесені у майбутньому; зменшення вартості майна; втрату доходу (упущену вигоду); превентивні витрати; інші збитки, які є безпосереднім наслідком завдання шкоди [7]. У контексті пошкодження майна внаслідок виконання військовослужбовцями завдань із захисту Вітчизни це може мати значення, наприклад, при визначенні необхідних витрат на відновлення пошкодженого житла, проведення ремонтних робіт або вжиття заходів, спрямованих на запобігання подальшому збільшенню шкоди.

Окремої уваги заслуговує запропонована норма про визначення розміру відшкодування у випадках неможливості встановлення точного розміру шкоди. Якщо його визначення пов'язане з надмірними труднощами або витратами, суд, відповідно до проєкту ЦК України, визначає розмір відшкодування з урахуванням характеру порушення, наслідків завдання шкоди, поданих доказів, а також засад справедливості, добросовісності та розумності [7]. Це положення має істотне значення для забезпечення ефективності права на відшкодування шкоди, оскільки відсутність можливості встановити її абсолютно точний розмір не повинна автоматично позбавляти потерпілого права на відшкодування.

Найбільше значення у частині визначення меж деліктної відповідальності є запропонована у проєкті ЦК України норма, яка встановлює спеціальний механізм зменшення розміру відшкодування шкоди. Чинне цивільне законодавство передбачає окремі підстави для такого зменшення, зокрема у зв'язку з грубою необережністю потерпілого або майновим становищем фізичної особи, яка завдала шкоди. Відповідно до запропонованої норми зменшення розміру відшкодування допускається лише у випадках, коли з огляду на характер підстав відповідальності, природу та цінність порушеного права, розмір завданої шкоди, майновий стан сторін та інші істотні обставини покладення на особу обов'язку повністю відшкодувати шкоду було б явно непропорційним та надмірним [7]. Таким чином, концепція змін прямо вводить до механізму деліктної відповідальності критерій пропорційності та пов'язує можливість відступу від принципу повного відшкодування із винятковим характером відповідної ситуації. При цьому законодавець пропонує нормативно визначити критерії, які суд має враховувати при вирішенні питання про можливість такого зменшення: 1) підстава цивільно-правової відповідальності – умисел, груба необережність, легка необережність або відповідальність незалежно від вини; 2) природа та значення порушеного права чи охоронюваного законом інтересу – зокрема, належність відповідного блага до особистих немайнових прав, життєво важливих інтересів або майнових прав; 3) розмір завданої шкоди та характер її наслідків для потерпілого – що передбачає оцінювання не лише абсолютного розміру майнових втрат, а й фактичного впливу шкоди на майнову та особисту немайнову сферу потерпілого; 4) майновий стан сторін та наявність страхового покриття – що дає змогу врахувати фактичну здатність особи, на яку покладено обов'язок відшкодування, виконати його, а також розмір відшкодування, який потерпілий може отримати за рахунок страхового механізму [7].

Важливим є те, що у проєкті ЦК України запропоновано встановити межі допустимого зменшення відшкодування. Таке

зменшення не допускається: 1) у разі умисного завдання шкоди; 2) якщо внаслідок зменшення відшкодування була б істотно знівельована охорона життя, здоров'я, гідності, свободи або інших фундаментальних прав потерпілого; 3) щодо вимог про відшкодування шкоди, завданої життю або здоров'ю фізичної особи, крім випадків, прямо передбачених ЦК України [7]. Такий підхід дозволяє зробити висновок про те, що повне відшкодування залишається вихідним правилом, тоді як її зменшення розглядається як виняток, допустимий лише за умови наявності сукупності істотних обставин і відсутності законодавчо встановлених заборон.

Для правовідносин, що виникають у зв'язку із завданням шкоди під час виконання військовослужбовцями обов'язку щодо захисту Вітчизни, зазначені новели мають особливе значення. Питання про розмір відшкодування не може вирішуватися виключно через механічне застосування правила про повне відшкодування без урахування характеру діяльності, умов її здійснення та правової природи відповідної поведінки. Разом із тим сам факт виконання військовослужбовцем обов'язку щодо захисту держави не повинен розглядатися як самостійна підстава для зменшення відшкодування або звільнення від нього. Такий висновок випливає із загальної спрямованості запропонованих положень проєкту ЦК України: юридичне значення мають конкретна підстава відповідальності, характер поведінки, цінність порушеного блага, розмір та наслідки шкоди, майновий стан сторін та інші істотні обставини [7]. Отже, належна правова оцінка має здійснюватися з урахуванням усієї сукупності обставин конкретної справи.

Особливої уваги у цьому контексті потребує норма проєкту ЦК України, яка виключає можливість зменшення відшкодування у разі умисного завдання шкоди та за наявності ризику істотного знівельовання охорони фундаментальних прав [7]. Для досліджуваних правовідносин це означає, що публічно значущий характер діяльності військовослужбовця не може нівелювати підвищений рівень охорони життя, здоров'я, гідності, свободи та інших фундаментальних прав потерпілих. Водночас заборона зменшення відшкодування шкоди, завданої життю або здоров'ю фізичної особи, є найбільш чітким проявом диференційованого підходу до принципу повного відшкодування. Вона засвідчує, що цінність порушеного блага впливає на допустимі межі судової дискреції.

Висновок. Проведене дослідження положень чинного цивільного законодавства та запропонованих у межах рекодифікації ЦК України змін дає підстави сформулювати такі основні висновки.

1. Чинне цивільне законодавство закріплює загальну модель відшкодування шкоди, основою якої є вимога її повного відшкодування. Водночас способи та обсяг відшкодування диференціюються залежно від характеру порушеного блага: щодо майна застосовуються натуральне відшкодування або відшкодування збитків, щодо шкоди життю і здоров'ю – відшкодування втраченого доходу та необхідних додаткових витрат, а щодо моральної шкоди – переважно грошова компенсація.

2. Для правовідносин, пов'язаних із виконанням військовослужбовцями обов'язку щодо захисту Вітчизни, принцип повного відшкодування має застосовуватися з урахуванням особливостей суб'єктного складу відповідних зобов'язань. Необхідно розмежовувати безпосереднього завдавача шкоди та особу, на яку законом покладається обов'язок її відшкодування.

3. Порівняння чинного ЦК України із запропонованою моделлю його рекодифікації свідчить про перехід до більш деталізованого нормативного регулювання зобов'язань із відшкодування шкоди. Запропоновані положення конкретизують об'єкти, яким може бути завдано шкоди, форми її прояву, склад майнових втрат, способи відшкодування та критерії визначення його розміру.

4. Важливою новелою рекодифікації є нормативне виокремлення особистої шкоди, яка охоплює шкоду, завдану життю, здоров'ю або тілесній недоторканності фізичної особи. Такий підхід має особливе значення для досліджуваних правовідносин з огляду на підвищений ризик завдання шкоди життю та здоров'ю під час виконання військовослужбовцями завдань із захисту Вітчизни.

5. Запропонована модель рекодифікації розширює та конкретизує способи відшкодування шкоди. Відновлення становища, яке існувало до завдання шкоди, грошові виплати та інші передбачені законом способи можуть застосовуватися з урахуванням характеру порушення, конкретних обставин справи та можливої забезпечення справедливого балансу інтересів сторін.

6. Запропонована норма у проєкті ЦК України формує більш гнучкий механізм коригування розміру відшкодування, пов'язуючи можливість його зменшення з критерієм явної непропорційності та необхідністю врахування підстави відповідальності, природи й цінності порушеного права, розміру та наслідків шкоди, майнового стану сторін, страхового покриття та інших істотних обставин.

7. Публічний характер військової діяльності має враховуватися при визначенні меж цивільно-правової відповідальності, оскільки відповідні дії можуть здійснюватися в межах виконання конституційно та законодавчо визначеного обов'язку.

8. Запропоновані положення рекодифікації ЦК України створюють передумови для переходу від загальної моделі регулювання до диференційованої та більш гнучкої системи відшкодування шкоди. Її застосування у правовідносинах, пов'язаних із виконанням військовослужбовцями обов'язку щодо захисту Вітчизни, має забезпечувати поєднання принципу повного відшкодування, пропорційності, справедливості та належного рівня охорони фундаментальних прав потерпілих. При цьому повне відшкодування має залишатися загальним правилом, а можливість його зменшення – винятком, допустимим лише за наявності визначених законом підстав та з урахуванням цінності порушеного блага.

Література:

1. Гринько С. Д. Значення наказу командира для виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої військовослужбовцем унаслідок його виконання. *Часопис цивілістики*. 2023. Вип. 48. С. 27-34. URL: <http://clj.nuoua.od.ua/archive/48/3.pdf>. DOI: <https://doi.org/10.32782/chc.v048.2023.3>
2. Левицький М. О. Цивільно-правовий захист особистих немайнових прав військовослужбовців : дис... доктора філософії: 081 «Право». Хмельницький, 2021. 256 с.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
4. Гринько С. Д. Рецепція деліктних зобов'язань римського приватного права в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2013. 377 с.
5. Цивільне право України : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової,

І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. К. : Юрінком Інтер, 2007. Т. 2. 552 с.

6. Крисань Т. Є. Збитки як категорія цивільного права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. О., 2008. 22 с.
7. Порівняльна таблиця до проєкту Цивільного кодексу України: Проєкт Цивільного кодексу України від 09.04.2026 № 15150. URL: <https://itd.rada.gov.ua/93da4832-3ed5-4640-b94f-f19792e2b94d>

Koval I. Damage as a condition for the emergence of obligations for its compensation in legal relations regarding the protection of the Motherland, independence and territorial integrity of Ukraine: from current regulation to recodification Civil Code of Ukraine

Summary. The article is devoted to a comprehensive study of damage as an objective condition for the occurrence of obligations for its compensation in the legal relations arising from the performance by military personnel of their duty to protect the Fatherland, independence and territorial integrity of Ukraine. It is substantiated that the specificity of such legal relations is determined by the combination of the public-law nature of the serviceman's activity with private-law consequences for the injured person, which requires proper coordination of the public interest in ensuring the defense of the state with guarantees of civil-law protection of violated rights and legitimate interests. The normative provisions of the current Central Committee of Ukraine regarding the concept and types of damage, methods of its compensation, the principle of full compensation, as well as the grounds and limits of a possible reduction in the amount of compensation are analyzed. It was determined that damage represents a negative change in the sphere of legally protected benefits and interests of the injured person and is traditionally divided into property and moral. The peculiarities of the manifestation of the specified types of damage in legal relations related to the performance of tasks for the protection of the state by military personnel are revealed.

A comparative legal analysis of the provisions of the current Central Committee of Ukraine and the provisions proposed within the framework of its recodification regarding the obligations to compensate for damage was carried out. It is established that the proposed changes involve a transition to a more detailed regulatory model, which covers the specification of objects that may be damaged, the forms of its manifestation, methods of compensation and criteria for determining its size. The normative identification of personal damage, as well as the expansion of approaches to determining the composition of property losses, was noted. It is substantiated that the proposed recodification model provides for a more flexible relationship between the principle of full compensation and the requirements of proportionality, fairness, good faith and reasonableness. Particular attention is paid to the proposed mechanism for reducing the amount of compensation, which is associated with the clear disproportionality of the duty imposed on a person to fully compensate for the damage and involves taking into account the nature of the liability, the value of the violated good, the amount of damage, the property status of the parties, insurance coverage and other essential circumstances. At the same time, it was emphasized that the performance of the duty of protection of the Fatherland by a military serviceman cannot in itself be grounds for exemption from the duty to compensate for damage or automatic reduction of its amount. It was concluded that the proposed directions

of recodification of the Central Committee of Ukraine create the prerequisites for the formation of a more differentiated and flexible system of legal regulation of obligations for compensation of damage, capable of ensuring a proper balance between the need to protect the rights of injured persons and the specifics of activities related to the protection of the Motherland. At the same time, full compensation for damage must retain the meaning of the general rule, and the possibility of limiting it to – should be

of an exceptional nature and apply only if there are grounds defined by law.

Key words: damage, obligation, compensation for damage, property damage, moral damage, personal damage, full compensation, civil liability, military serviceman, recodification of the Central Committee of Ukraine.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 16.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу
(CC BY 4.0)

Лисий О. О.,

здобувач вищої освіти

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-8728-2443>

СУБ'ЄКТНИЙ СКЛАД ОХОРОННИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. Метою статті є визначення особливостей суб'єктного складу охоронних цивільних правовідносин, встановлення специфіки правового статусу їх основних учасників, зокрема виконавця та замовника охоронних послуг, а також третіх осіб, і визначення перспектив розвитку їх правового регулювання. Встановлено, що суб'єктний склад охоронних цивільних правовідносин має спеціальний характер, що зумовлено особливостями охоронної діяльності та поєднанням загального цивільно-правового і спеціального правового регулювання.

Виконавцем договору охорони має визнаватися суб'єкт охоронної діяльності, який набув спеціальної правосуб'єктності шляхом державної реєстрації, отримання ліцензії та дотримання встановлених законодавством організаційних, кадрових і матеріально-технічних вимог. При цьому персонал охорони, який безпосередньо здійснює охоронні заходи, не є стороною договору, а діє в межах правового статусу відповідного суб'єкта охоронної діяльності. Правовий статус замовника охоронних послуг характеризується загальною цивільною правосуб'єктністю з урахуванням спеціальних вимог, пов'язаних з об'єктом охорони. Для договору охорони майна обґрунтовано є вимога щодо наявності у замовника речового права або іншого належного юридичного зв'язку з об'єктом охорони. Водночас договір охорони фізичної особи може укладатися як самою особою, яка потребує охорони, так і іншою особою в її інтересах. Такий підхід забезпечує можливість використання конструкції договору на користь третьої особи та дає змогу розмежувати статус замовника і особи, безпосередньо взятої під охорону.

Обґрунтовано необхідність внесення змін та доповнень до чинного законодавства у сфері охоронної діяльності. Запропоновано доповнити Закон України «Про охоронну діяльність» такими положеннями: 1) замовником охоронних послуг є фізичної особи з необхідним обсягом цивільної дієздатності або юридична особа, яка укладає договір про надання охоронних послуг в інтересах себе чи третьої особи; 2) право замовника укласти договір про надання охоронних послуг в інтересах третьої особи, якщо це не суперечить закону, не порушує прав такої особи та характеру охоронної послуги. Запропоновані зміни спрямовані не на встановлення додаткових вимог до особи замовника, а на вдосконалення законодавчої конструкції договору охорони, забезпечення термінологічної єдності цивільного та спеціального законодавства і підвищення рівня правової визначеності суб'єктного складу договірних правовідносин з охорони.

Ключові слова: договір охорони, охоронні послуги, цивільні правовідносини, суб'єкти, виконавець, замовник, третя особа, правове регулювання.

Постановка проблеми. Договір про надання охоронних послуг (договір охорони) є самостійним видом цивільно-правового договору, специфіка якого зумовлює особливості його суб'єктного складу. Вимоги до осіб, які можуть бути сторонами такого договору, визначаються не лише цивільним, а й спеціальним законодавством, положення яких не завжди узгоджуються між собою. Якщо цивільне законодавство ґрунтується на загальних засадах цивільної правосуб'єктності та свободи договору, то спеціальне законодавство встановлює додаткові вимоги до суб'єктів охоронної діяльності. Така особливість правового регулювання зумовлює необхідність з'ясування правового статусу виконавця та замовника охоронних послуг і визначення меж застосування загальних та спеціальних норм. Окремої уваги потребує правове становище третіх осіб у правовідносинах з охорони, зокрема у випадках, коли охоронюване майно, об'єкт або інтерес належить особі, яка не є стороною договору. Їх участь у таких правовідносинах потребує визначення характеру та обсягу правового зв'язку з виконавцем і замовником, а також з'ясування можливості набуття ними відповідних прав та обов'язків.

Зазначені питання набувають особливого значення в умовах оновлення цивільного законодавства України. Порівняння чинного ЦК України та спеціального законодавства з положеннями проекту нового ЦК України дає змогу виявити відмінності у підходах до визначення суб'єктного складу охоронних правовідносин, вимог до сторін договору та правового становища третіх осіб, а також оцінити перспективи подальшого розвитку відповідного правового регулювання.

Стан дослідження. Теоретичні та практичні аспекти договору охорони досліджувалися у працях українських учених, присвячених як загальним положенням цього договору, так і окремим видам охоронних послуг. Зокрема, загальні питання договору охорони розглядали Д. В. Довбій, Д. О. Козир та інші науковці. Особливості договору охорони фізичних осіб досліджували Д. В. Бездітко та А. В. Басов, а договір про надання послуг з охорони майна – Д. В. Карташев. Окремі аспекти правового регулювання охоронної діяльності розглядалися у працях С. С. Юрка, присвячених недержавній охоронній та правоохоронній діяльності в Україні, а також М. В. Тимчаль, яка досліджувала кримінально-правову охорону осіб, взятих під захист.

Водночас більшість наукових досліджень охоронної діяльності сформовано в межах адміністративно-правової науки. Зокрема, адміністративно-правові засади організації та діяльності суб'єктів охоронної діяльності, їх взаємодії з органами державної влади та правоохоронними органами досліджу-

вали В. В. Галунько, О. М. Єшук, В. І. Курило, А. Г. Сачаво, О. П. Угровецький, І. В. Хорт та інші науковці.

Наведені дослідження сформуливали теоретичне підґрунтя для розуміння правової природи договору охорони та особливостей його правового регулювання. Водночас суб'єктний склад охоронних цивільних правовідносин, зокрема правовий статус виконавця, замовника і третіх осіб, а також вимоги до сторін договору, не отримали комплексного дослідження з урахуванням норм цивільного та спеціального законодавства. Окремого аналізу потребує зазначена проблематика в умовах рекодифікації цивільного законодавства України, зокрема співвідношення підходів чинного ЦК України, спеціального законодавства та проекту нового ЦК України щодо визначення суб'єктного складу правовідносин з охорони.

Метою статті є визначення особливостей суб'єктного складу охоронних цивільних правовідносин, встановлення специфіки правового статусу їх основних учасників, зокрема виконавця та замовника охоронних послуг, а також третіх осіб, і визначення перспектив розвитку їх правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Розкриття особливостей суб'єктного складу охоронних цивільних правовідносин доцільно розпочати з характеристики правового статусу основних сторін договору охорони – виконавця та замовника, а також визначення вимог до них, установлених цивільним і спеціальним законодавством.

У загальному розумінні виконавцем договору є сторона зобов'язання, яка приймає на себе обов'язок виконати визначені договором дії або здійснити певну діяльність в інтересах іншої сторони. У договорі охорони таким обов'язком є забезпечення охорони майна та недоторканість фізичних осіб (ч. 1 ст. 978 ЦК України) шляхом вжиття комплексу організаційних, технічних та фактичних заходів, спрямованих на запобігання протиправним посяганням та мінімізацію відповідних ризиків.

Правовий статус виконавця охоронних послуг визначається положеннями ЦК України та спеціального законодавства у сфері охоронної діяльності. Відповідно до ч. 1 ст. 978 ЦК України виконавцем за договором охорони є охоронець, який є суб'єктом підприємницької діяльності [1]. Натомість ст. 1 Закону України «Про охоронну діяльність» визначає виконавця як суб'єкта охоронної діяльності – суб'єкта господарювання будь-якої форми власності, створеного та зареєстрованого на території України, який здійснює охоронну діяльність на підставі ліцензії, отриманої у встановленому законом порядку [2]. Отже, цивільне та спеціальне законодавство використовують різні підходи до визначення правового статусу виконавця договору охорони.

До втрати чинності ГК України співвідношення понять «суб'єкт господарювання» та «суб'єкт підприємницької діяльності» визначалося його положеннями, відповідно до яких перше поняття було родовим, а друге – його видовим різновидом. Водночас Законом України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 9 січня 2025 року № 4196-ІХ ГК України визнано таким, що втратив чинність з 28 серпня 2025 року [3]. У зв'язку з цим законодавче визначення зазначених категорій більше не міститься у кодифікованому акті, хоча вироблені господарсько-правовою доктриною підходи й надалі зберігають методологічне значення.

За сучасного правового регулювання зміст правового статусу виконавця договору охорони визначається насамперед спе-

ціальним законодавством. Системний аналіз положень Закону України «Про охоронну діяльність» [2], Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [4] та Ліцензійних умов провадження охоронної діяльності, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 18 листопада 2015 року № 960 [5], свідчить, що виконавцем охоронних послуг можуть бути юридичні особи та фізичні особи – підприємці, які набули спеціальної правосуб'єктності шляхом державної реєстрації, отримання ліцензії та виконання встановлених законодавством організаційних, кадрових і матеріально-технічних вимог. Саме спеціальна правосуб'єктність є необхідною передумовою участі особи у договірних правовідносинах з охорони та покладення на неї цивільно-правової відповідальності за неналежне виконання договірних обов'язків. Як зазначає Д. В. Бездітко, можливість здійснення охоронної діяльності суб'єктами підприємництва відповідає сучасним тенденціям розвитку підприємницьких відносин та сприяє доступності охоронних послуг для потенційних замовників [6, с. 6].

У проекті ЦК України, який регулює договір охорони фізичної особи, поряд із поняттям «охоронець» використовується категорія «суб'єкт охоронної діяльності», що свідчить про прагнення розробників узгодити цивільно-правову термінологію з термінологією спеціального законодавства [7]. Водночас зазначений підхід не отримав послідовного розвитку в інших положеннях проекту ЦК України. Зокрема, охоронцем за договором охорони фізичної особи може бути фізична особа з необхідним обсягом цивільної дієздатності або юридична особа, без будь-якої вказівки на необхідність набуття статусу суб'єкта підприємницької діяльності чи суб'єкта охоронної діяльності [7]. Натомість охоронцем за договором охорони майна може бути лише фізична або юридична особа – суб'єкт підприємницької діяльності [7].

Такий підхід не забезпечує ні внутрішньої узгодженості проекту ЦК України, ні його відповідності Закону України «Про охоронну діяльність». Фактично із запропонованих положень випливає, що послуги з охорони фізичної особи можуть надаватися будь-якою фізичною особою, яка має необхідний обсяг цивільної дієздатності, тоді як для здійснення охорони майна законодавець вимагає наявності статусу суб'єкта підприємницької діяльності. Водночас спеціальний Закон визначає єдиного виконавця охоронних послуг – суб'єкта охоронної діяльності, який набуває права здійснювати охоронну діяльність лише після державної реєстрації, отримання ліцензії та виконання встановлених законом організаційних, кадрових й матеріально-технічних вимог. Отже, незалежно від предмета договору охорони, виконавцем відповідних послуг може бути виключно особа, яка набула спеціальної правосуб'єктності суб'єкта охоронної діяльності.

З огляду на викладене доцільно положення ЦК України привести у відповідність Закону України «Про охоронну діяльність», замінивши у ч. 1 ст. 978 ЦК України слова «охоронець, який є суб'єктом підприємницької діяльності» словами «суб'єкт охоронної діяльності». Аналогічний підхід доцільно врахувати і під час доопрацювання проекту рекодифікованого ЦК України, забезпечивши єдину термінологію щодо виконавця договору охорони незалежно від його виду. Використання категорії «суб'єкт охоронної діяльності», яка вже частково імплементована до проекту ЦК України, однак застосовується непослідовно, дозволить усунути внутрішні суперечності проекту, забезпечити

його узгодженість зі спеціальним законодавством та більш точно визначити правовий статус виконавця охоронних послуг.

Спеціальний характер правосуб'єктності виконавця обумовлений насамперед ліцензуванням охоронної діяльності. Відповідно до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [4] та Ліцензійних умов провадження охоронної діяльності [5] охоронну діяльність на всій території України можуть здійснювати юридичні особи та фізичні особи – підприємці лише за наявності відповідної ліцензії. При цьому ліцензіат повинен відповідати встановленим організаційним, кадровим, матеріально-технічним і технологічним вимогам (п. 4) [5]. Отже, саме ліцензія є тим юридичним фактом, який надає суб'єкту господарювання право виступати виконавцем договору охорони. Водночас ліцензування не зводиться лише до формального дозволу на здійснення господарської діяльності. Воно виконує превентивну функцію, забезпечуючи допуск до ринку охоронних послуг лише тих суб'єктів, які спроможні гарантувати належний рівень професійної підготовки персоналу, матеріально-технічного забезпечення та організації охоронних заходів. Саме тому спеціальна правосуб'єктність виконавця є однією з юридичних гарантій належного виконання договірних обов'язків та мінімізації ризиків завдання шкоди замовнику.

Особливістю сучасної моделі організації охоронної діяльності в Україні є функціонування як державного, так і приватного секторів охоронних послуг. Це дає підстави класифікувати договори охорони за суб'єктним складом виконавця на дві великі групи: договори, що укладаються із державними охоронними суб'єктами, та договори, виконавцями яких виступають недержавні (приватні) суб'єкти охоронної діяльності.

До державного сектору належать органи поліції охорони, які хоча й входять до системи Національної поліції України (п. 4 ч. 3 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію») [8], однак надають охоронні послуги на договірних засадах, виступаючи стороною цивільно-правового договору. Відповідно до Інструкції про організацію службової діяльності органів поліції охорони під час виконання заходів з фізичної охорони об'єктів, затвердженої наказом МВС України від 07 липня 2017 року № 577 [9] (надалі Інструкція № 577), фізична охорона здійснюється щодо майна всіх форм власності та фізичних осіб, прийнятих під охорону на договірних засадах (п. 5). При цьому заходи охорони, чисельність персоналу, склад нарядів поліції охорони та строки несення служби визначаються відповідно до укладеного договору та затверджених заходів охорони (п. 5 цієї Інструкції) [9].

Особливе місце в діяльності поліції охорони займає забезпечення охорони окремих категорій об'єктів державної власності та сфер державного регулювання. Перелік таких об'єктів визначений постановою Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2018 р. № 975, якою затверджено Категорії об'єктів державної форми власності та сфер державного регулювання, що підлягають охороні органами поліції охорони на договірних засадах [10]. До них, зокрема, належать об'єкти критичної інфраструктури, стратегічні підприємства, особливо важливі об'єкти енергетики, морські порти, заклади освіти державної та комунальної форми власності, архівні установи, музейні заклади, об'єкти небезпечних речовин, об'єкти, пов'язані з обігом зброї, наркотичних засобів, дорогоцінних металів та інші об'єкти підвищеної суспільної значущості. Для окремих категорій таких об'єктів саме поліція охорони є спеціальним виконавцем

охоронних послуг, що обумовлено необхідністю забезпечення публічних інтересів та національної безпеки.

Разом із тим приватний сектор охоронної діяльності здійснює свою діяльність на тих самих договірних засадах і виступає повноцінним учасником цивільного обороту. На відміну від поліції охорони, приватні суб'єкти не виконують владних функцій, а здійснюють виключно господарську діяльність, спрямовану на надання охоронних послуг. При цьому вони конкурують між собою та з поліцією охорони на відповідному сегменті ринку, що свідчить про поєднання публічно-правових та приватно-правових елементів у сфері охоронної діяльності.

Водночас необхідно розмежовувати цивільно-правовий статус суб'єкта охоронної діяльності та статус персоналу охорони. Закон України «Про охоронну діяльність» визначає персонал охорони як працівників, які безпосередньо виконують функції з охорони майна або фізичних осіб відповідно до свого кваліфікаційного рівня (ст. 1) [2]. Отже, безпосереднім виконавцем охоронних заходів є саме персонал охорони, однак стороною цивільно-правового договору він не виступає. Договір укладається із суб'єктом охоронної діяльності (ч. 1 ст. 8 цього Закону) [2], який несе перед замовником повну цивільно-правову відповідальність за належне виконання договірних зобов'язань незалежно від того, який саме працівник виконував відповідні охоронні функції. Саме тому закон встановлює підвищені вимоги до персоналу охорони. Працівниками охорони можуть бути лише дієздатні громадяни України, які досягли вісімнадцятирічного віку, пройшли відповідну професійну підготовку, уклали трудовий договір із суб'єктом охоронної діяльності та відповідають встановленим законом вимогам щодо стану здоров'я, психічного стану, відсутності непогашеної судимості за умисні кримінальні правопорушення та інших законодавчих обмежень (ч. 1 ст. 11 Закону України «Про охоронну діяльність») [2]. Крім того, фахівці з організації заходів охорони та працівники пунктів централізованого спостереження повинні відповідати додатковим кваліфікаційним вимогам і систематично підвищувати свій професійний рівень (ч. 2 ст. 11 Закону України «Про охоронну діяльність») [2].

Законодавство також деталізує порядок організації діяльності персоналу охорони. Під час виконання своїх функцій працівники зобов'язані мати посвідчення встановленого зразка та носити формений одяг із розпізнавальними ознаками відповідного суб'єкта охоронної діяльності (ч.ч. 3, 4 ст. 11 Закону України «Про охоронну діяльність») [2]. Організація заходів охорони здійснюється фахівцем з організації заходів охорони, який відповідає за планування охоронних заходів, формування нарядів, контроль за діями персоналу та забезпечення належного виконання умов договору.

Показовим прикладом диференціації вимог до виконавця є охорона небезпечних і цінних вантажів. Відповідно до Умов охорони небезпечних і цінних вантажів під час їх перевезення автомобільним транспортом та переліку таких вантажів, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 р. № 55 [11], суб'єкт охоронної діяльності повинен мати не лише ліцензію, а й пункти централізованого спостереження, транспорт реагування та відповідним чином сформовані групи охорони (п. 5). Безпосереднє виконання охоронних заходів здійснюється персоналом охорони, а їх організація покладається на фахівця з організації заходів охорони (п.п. 7–8) [11]. Такі нормативні вимоги підтверджують, що законодавець пов'язує

можливість здійснення окремих видів охоронної діяльності з наявністю спеціальної матеріально-технічної та кадрової спроможності виконавця.

Отже, суб'єкт охоронної діяльності є спеціальним учасником цивільних правовідносин, правосуб'єктність якого виникає не лише внаслідок державної реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності, а й за умови отримання відповідної ліцензії та дотримання комплексу спеціальних організаційних, кадрових і технологічних вимог. При цьому персонал охорони, хоча і здійснює безпосередні охоронні заходи, не є самостійним учасником договірних зобов'язань, а діє від імені та в інтересах суб'єкта охоронної діяльності. Саме останній виступає виконавцем договору та несе перед замовником цивільно-правову відповідальність за належне виконання прийнятих на себе договірних зобов'язань.

Іншою стороною договору охорони є замовник охоронних послуг, правовий статус якого визначається нормами ЦК України та спеціального законодавства у сфері охоронної діяльності. На відміну від виконавця, який набуває спеціальної правосуб'єктності лише за умови відповідності встановленим законом вимогам, до замовника законодавство висуває менший обсяг спеціальних вимог. Основними передумовами його участі у договірних правовідносинах є наявність необхідного обсягу цивільної правосуб'єктності та законного інтересу в отриманні охоронної послуги.

Чинна редакція ст. 978 ЦК України не містить спеціальних вимог до особи замовника, визначаючи лише обов'язок охоронця забезпечити недоторканність особи або майна, що охороняються. Водночас спеціальне законодавство конкретизує окремі вимоги до замовника залежно від предмета договору. Так, відповідно до ч. 3 ст. 8 Закону України «Про охоронну діяльність» [2] замовник послуг з охорони майна зобов'язаний надати суб'єкту охоронної діяльності документи, які підтверджують його право володіння або користування майном на законних підставах, а також правомірність перебування майна, транспортного засобу чи особи у визначеному місці охорони. Отже, закон пов'язує можливість укладення договору не лише з волевиявленням сторін, а й із підтвердженням юридичного зв'язку замовника з об'єктом охорони.

Аналогічний підхід закріплено у Порядку забезпечення охорони об'єктів органами поліції охорони на договірних засадах, затвердженому наказом Міністерства внутрішніх справ України від 14 грудня 2022 року № 816 [12]. Відповідно до пунктів 6–8 цього Порядку передумовою підготовки проєкту договору є письмове звернення замовника, до якого додаються документи, що підтверджують правовий статус заявника та його право власності чи користування об'єктом, який передається під охорону. Органи поліції охорони також наділені правом витребувати додаткові документи та відомості, необхідні для належної організації заходів охорони [12]. Таким чином, законодавство встановлює механізм перевірки правових підстав звернення за охоронними послугами, що спрямований на недопущення укладення договорів щодо об'єктів, стосовно яких заявник не має належних прав.

Спеціальне визначення замовника міститься також в Інструкції № 577. Відповідно до п. 5 цієї Інструкції замовником послуг з охорони визнається дієздатна фізична особа, фізична особа – підприємець або юридична особа, яка уклала з органом поліції охорони договір про надання послуг охорони [9]. Не-

зважаючи на те, що наведене визначення поширюється лише на діяльність органів поліції охорони, воно узгоджується із загальними положеннями цивільного законодавства щодо участі фізичних та юридичних осіб у договірних зобов'язаннях.

Більш детальне регулювання правового статусу замовника запропоновано у проєкті рекодифікації ЦК України. Відповідно до проєкту замовником охоронних послуг за договором охорони фізичної особи може бути фізична особа з необхідним обсягом цивільної дієздатності або юридична особа. Аналогічний підхід щодо договору охорони майна. Водночас для договору охорони майна проєкт встановлює додаткову вимогу, згідно з якою замовником може бути лише особа, яка має чинне речове право на предмет охорони [7]. Такий підхід узгоджується з положеннями ч. 3 ст. 8 Закону України «Про охоронну діяльність» [2] та спрямований на забезпечення належного юридичного зв'язку між замовником і майном, що передається під охорону.

На особливу увагу заслуговують положення проєкту ЦК України, відповідно до яких договір охорони фізичної особи може бути укладений на користь третьої особи. У такому разі охоронець зобов'язується надати охоронні послуги не замовнику, а іншій фізичній особі, причому виконання такого зобов'язку допускається навіть без її попередньої згоди, якщо це не порушує її цивільних прав та не передбачає втручання в особисту сферу [7]. Отже, розробники проєкту послідовно розмежовують поняття «замовник охоронних послуг» і «підохоронна особа». Якщо особа укладає договір щодо власної охорони, ці статуси поєднуються. Якщо ж договір укладається в інтересах іншої особи, стороною договору залишається саме замовник, тоді як підохоронна особа набуває статусу третьої особи, на користь якої здійснюється виконання зобов'язання. За своєю правовою природою така конструкція відповідає договору на користь третьої особи, передбаченому цивільним законодавством (ст. 636 ЦК України).

Водночас свобода укладення договору охорони не є абсолютною і обмежується вимогами публічного порядку. Так, відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 10 Закону України «Про охоронну діяльність» суб'єктам охоронної діяльності заборонено здійснювати охорону фізичної особи, яка вчиняє або намагається вчинити кримінальне чи адміністративне правопорушення [2]. Однак зазначене положення регулює не стадію укладення договору, а стадію його виконання, встановлюючи обов'язок виконавця припинити або не здійснювати охоронні заходи у випадку вчинення особою протиправних дій.

Для органів поліції охорони законодавством передбачено додаткові превентивні механізми перевірки особи, яка звернулася за охоронними послугами. Зокрема, розділ IX Інструкція № 577 встановлює, що особиста безпека громадян забезпечується лише за відсутності відомостей про їх протиправні дії (п. 3) [9]. Перед укладенням договору, а також не рідше одного разу на шість місяців протягом строку його дії, керівник органу поліції охорони зобов'язаний ініціювати перевірку особи за інформаційними ресурсами Національної поліції України, а щодо іноземців – також за обліками Інтерполу (п.п. 5–7) [9]. Крім того, укладення договору підлягає погодженню з Департаментом поліції охорони, а у разі отримання відомостей, що унеможливають здійснення заходів особистої безпеки, керівник органу поліції охорони зобов'язаний відмовити в укладенні договору (п.п. 8–9) [9]. Разом із тим Інструкція не визначає вичерпного переліку таких відомостей і не пов'язує відмову в укладенні договору безпосередньо

з наявністю незнятої чи непогашеної судимості або процесуального статусу підозрюваного. Відтак чинне законодавство не передбачає автоматичної відмови в укладенні договору охорони лише з огляду на зазначені обставини.

Таким чином, вимоги до замовника охоронних послуг зводяться до наявності належної цивільної правосуб'єктності та законного юридичного інтересу в отриманні охоронної послуги. Для договорів охорони майна обов'язковою є наявність правового зв'язку замовника з об'єктом охорони, тоді як у договорах охорони фізичної особи замовник може діяти як у власних інтересах, так і в інтересах третьої особи. При цьому законодавство розмежовує стадію укладення договору та стадію його виконання, встановлюючи для останньої спеціальні обмеження, спрямовані на недопущення використання охоронної діяльності в супереччю вимогам публічного порядку.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави для таких висновків.

1. Суб'єктний склад охоронних цивільних правовідносин має спеціальний характер, що зумовлено особливостями охоронної діяльності та поєднанням загального цивільно-правового і спеціального правового регулювання.

Виконавцем договору охорони має визнаватися суб'єкт охоронної діяльності, який набув спеціальної правосуб'єктності шляхом державної реєстрації, отримання ліцензії та дотримання встановлених законодавством організаційних, кадрових і матеріально-технічних вимог. При цьому персонал охорони, який безпосередньо здійснює охоронні заходи, не є стороною договору, а діє в межах правового статусу відповідного суб'єкта охоронної діяльності.

2. Правовий статус замовника охоронних послуг характеризується загальною цивільною правосуб'єктністю з урахуванням спеціальних вимог, пов'язаних з об'єктом охорони. Для договору охорони майна обґрунтованою є вимога щодо наявності у замовника речового права або іншого належного юридичного зв'язку з об'єктом охорони. Водночас договір охорони фізичної особи може укладатися як самою особою, яка потребує охорони, так і іншою особою в її інтересах. Такий підхід забезпечує можливість використання конструкції договору на користь третьої особи та дає змогу розмежувати статус замовника і особи, безпосередньо взятої під охорону.

3. Вбачається необхідним удосконалити нормативне регулювання правового статусу замовника охоронних послуг. Насамперед потребує законодавчого врегулювання понятійний апарат, оскільки спеціальний закон використовує категорію «замовник охоронних послуг», однак не містить її легального визначення. У зв'язку з цим доцільно доповнити ст. 1 Закону України «Про охоронну діяльність» новим абзацом такого змісту: «Замовник охоронних послуг – фізична особа з необхідним обсягом цивільної дієздатності або юридична особа, яка укладає договір про надання охоронних послуг в інтересах себе чи третьої особи». Такий підхід відповідає положенням проєкту рекодифікації ЦК України та відображає можливість укладення договору на користь третьої особи.

Частина 3 ст. 8 Закону України «Про охоронну діяльність» фактично вже містить вимогу щодо наявності законного інтересу у замовника охорони майна, зобов'язуючи замовника підтвердити право володіння чи користування майном, однак вона сформульована лише як процесуальний обов'язок щодо подання документів. Доцільно нормативно закріпити матеріально-правову вимогу, доповнивши ст. 8 Закону положенням такого змісту: «Замовником послуг з охорони майна може бути особа, яка має речове право або інший передбачений законом юридичний зв'язок з майном, що є предметом охорони». Це забезпечить узгодженість Закону з проєктом ЦК України, який використовує конструкцію «чинне речове право».

4. Правове становище третіх осіб у правовідносинах з охорони потребує чіткішого нормативного визначення. У разі укладення договору на користь іншої особи вона не набуває статусу сторони договору, проте може наділятися самостійними правами щодо виконання охоронного зобов'язання. Положення щодо можливості укладення договору охорони фізичної особи на користь третьої особи є позитивним кроком у напрямі конкретизації її правового статусу. Тому доцільно доповнити ст. 8 цього Закону окремою частиною такого змісту: «Замовник має право укласти договір про надання охоронних послуг в інтересах третьої особи, якщо це не суперечить закону, не порушує прав такої особи та характеру охоронної послуги». Це забезпечить узгодженість спеціального закону із цивільно-правовою конструкцією договору на користь третьої особи та з проєктом ЦК України.

Запропоновані зміни спрямовані не на встановлення додаткових вимог до особи замовника, а на вдосконалення законодавчої конструкції договору охорони, забезпечення термінологічної єдності цивільного та спеціального законодавства і підвищення рівня правової визначеності суб'єктного складу договірних правовідносин з охорони.

Література:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Про охоронну діяльність : Закон України від 22.03.2012. № 4616-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4616-17#Text>
3. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 09.01.2025. № 4196-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text>
4. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015. № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>
5. Ліцензійні умови провадження охоронної діяльності : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 18.11.2015. № 960. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2015-%D0%BF#Text>
6. Бездітко Д. В. Договір охорони життя та здоров'я фізичної особи (тілоохоронництва) за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2015. 20 с.
7. Порівняльна таблиця до проєкту Цивільного кодексу України : Проєкт Цивільного кодексу України від 09.04.2026 № 15150. URL: <https://itd.rada.gov.ua/93da4832-3ed5-4640-b94f-f19792e2b94d>
8. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
9. Інструкція про організацію службової діяльності органів поліції охорони під час виконання заходів з фізичної охорони об'єктів: затв. наказом МВС України від 07.06.2017. № 577. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0989-17#Text>
10. Категорії об'єктів державної форми власності та сфер державного регулювання, що підлягають охороні органами поліції охорони на договірних засадах: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21.11.2018. № 975. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-2018-%D0%BF#Text>
11. Умови охорони небезпечних і цінних вантажів під час їх перевезення автомобільним транспортом та переліку таких

вантажів : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30.01.2013. № 55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2013-%D0%BF#Text>

12. Порядок забезпечення охорони об'єктів органами поліції охорони на договірних засадах : затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України від 14.12.2022. № 816. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-23#Text>

Lysyi O. Subject composition of protective civil legal relations: current state and prospects of legal regulation

Summary. The purpose of the article is to determine the specific features of the subject composition of security civil legal relations, to establish the specifics of the legal status of their main participants, in particular the executor and customer of security services, as well as third parties, and to determine the prospects for the development of their legal regulation. It has been established that the subject composition of security civil legal relations has a special character, which is due to the peculiarities of security activities and the combination of general civil and special legal regulation.

The executor of the security agreement must be recognized as a subject of security activity who has acquired special legal personality through state registration, obtaining a license and compliance with organizational, personnel and material and technical requirements established by law. Wherein the security personnel directly carrying out security measures are not a party to the contract but act within the legal status of the security activity entity concerned. The legal status of the customer of security services is characterized by general civil legal personality, taking into account special requirements related to the security object. For a property protection contract, the requirement that the customer have a right in rem or

other proper legal connection with the object of protection is justified. At the same time, a contract for the protection of a natural person can be concluded both by the person in need of protection and by another person in his interests. This approach provides the possibility of using the contract design for the benefit of a third party and makes it possible to distinguish between the status of the customer and the person directly taken under protection.

The need to make changes and additions to the current legislation in the field of security activities is substantiated. It is proposed to supplement the Law of Ukraine "On security activities" with the following provisions: (1) the customer of security services is a natural person with the necessary scope of civil legal capacity or a legal entity that concludes an agreement on the provision of security services in the interests of himself or a third party; (2) the right of the customer to conclude an agreement on the provision of security services in the interests of a third party, if this does not contradict the law, does not violate the rights of such a person and the nature of the security service. The proposed changes are not aimed at establishing additional requirements for the identity of the customer, but at improving the legislative design of the security agreement, ensuring the terminological unity of civil and special legislation, and increasing the level of legal certainty of the subject composition of contractual legal relations for security.

Key words: security agreement, security services, civil legal relations, entities, executor, customer, third party, legal regulation.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 18.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

*Спасова К. І.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного права**Національного університету «Одеська юридична академія»**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8126-2306>*

ПРИВАТНОПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСКОРДОННИХ СПОРІВ ПРО РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ ТА ПОДІЛ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ В УМОВАХ ВОЄННИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Анотація. Статтю присвячено комплексному дослідженню приватноправових механізмів регулювання транскордонних спорів про розірвання шлюбу та поділ майна подружжя в умовах воєнних трансформацій, спричинених повномасштабною збройною агресією російської федерації проти України. Актуальність дослідження зумовлена істотним збільшенням кількості сімейних правовідносин, ускладнених іноземним елементом, що виникли внаслідок масової вимушеної міграції населення, тривалого проживання членів сім'ї у різних державах, набуття майна в різних юрисдикціях, а також необхідності вирішення спорів щодо розірвання шлюбу й поділу майна із застосуванням норм міжнародного приватного права.

На основі аналізу сучасної доктрини міжнародного приватного права, положень Закону України «Про міжнародне приватне право», міжнародних договорів України, практики Верховного Суду, Європейського суду з прав людини та новітніх наукових досліджень розкрито теоретико-правові засади регулювання відповідної категорії спорів. Обґрунтовано, що транскордонні спори про розірвання шлюбу та поділ майна подружжя характеризуються комплексною правовою природою, яка поєднує особисті немайнові та майнові правовідносини, а їх ефективне вирішення потребує узгодженого застосування матеріально-правових, колізійно-правових, процесуально-правових, договірних і гарантійних засобів правового регулювання.

Особливу увагу приділено впливу воєнних трансформацій на функціонування приватноправового механізму регулювання транскордонних сімейних спорів. Досліджено особливості визначення міжнародної юрисдикції, встановлення звичайного місця проживання сторін, вибору застосовного права, вирішення проблем конкуренції юрисдикцій, визначення правового режиму майна, розташованого на тимчасово окупованих територіях України або набутого за кордоном, а також визнання та виконання іноземних судових рішень. Встановлено, що воєнні трансформації не змінили правову природу приватноправового механізму, однак істотно модифікували особливості функціонування кожного з його структурних елементів.

Наукова новизна дослідження полягає у формуванні авторського підходу до розуміння приватноправового механізму регулювання транскордонних спорів про розірвання шлюбу та поділ майна подружжя як цілісної динамічної системи взаємопов'язаних матеріально-правових, колізійно-правових, процесуально-правових, договірних та гарантійних засобів, спрямованих на забезпечення ефективного захисту особистих немайнових і майнових прав учасників сімейних правовідносин, ускладнених іноземним еле-

ментом. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства та практики його застосування з метою підвищення ефективності захисту приватних прав у транскордонних сімейних спорах в умовах сучасних воєнних викликів.

Ключові слова: міжнародне приватне право, транскордонні сімейні спори, розірвання шлюбу, поділ майна подружжя, іноземний елемент, міжнародна юрисдикція, застосовне право, приватноправовий механізм, воєнні трансформації, захист приватних прав.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України спричинила безпрецедентні трансформації приватноправових відносин, наслідком яких стало суттєве збільшення кількості сімейних спорів, ускладнених іноземним елементом. Масова вимушена міграція населення, тривале проживання членів сім'ї в різних державах, набуття майна у різних юрисдикціях, а також зміна місця звичайного проживання подружжя істотно ускладнили вирішення спорів щодо розірвання шлюбу та поділу спільного майна. За таких умов традиційні механізми міжнародного приватного права дедалі частіше стикаються з необхідністю адаптації до нових суспільних викликів, зумовлених воєнними трансформаціями.

Особливого значення набуває проблема забезпечення ефективного захисту приватних прав учасників транскордонних сімейних правовідносин у ситуаціях, коли правовідносини одночасно пов'язані з декількома правопорядками, а їх регулювання здійснюється шляхом поєднання норм національного законодавства, міжнародних договорів та практики міжнародних судових інституцій. Водночас сучасна правозастосовна практика свідчить про існування низки проблем, пов'язаних із визначенням міжнародної юрисдикції, вибором застосовного права, встановленням режиму майна подружжя, що знаходиться на території різних держав або тимчасово окупованих територіях України, а також із визнанням і виконанням іноземних судових рішень. Зазначені обставини зумовлюють необхідність переосмислення існуючих підходів до правового регулювання відповідної категорії спорів.

Стан дослідження теми. Теоретичну основу дослідження становлять праці українських і зарубіжних учених, присвячені проблемам міжнародного приватного права, сімейного права та міжнародного цивільного процесу. Концептуальні засади сучасного міжнародного приватного права, трансформацію його предмета, методів і функцій у сучасних умовах досліджував

А. С. Довгерт. Приватноправову природу сімейних правовідносин та розвиток сучасної концепції приватного права обґрунтовують Є. О. Харитонов і О. І. Харитонova [1]. Сучасні тенденції розвитку міжнародного сімейного права, гармонізації європейського сімейного законодавства, гуманізації міжнародного приватного права та колізійного регулювання сімейних відносин відображено у працях

К. Boele-Woelki [3; 4] та інших дослідників Commission on European Family Law (CEFL). Окремі аспекти правового режиму майна подружжя, імплементації європейських підходів до регулювання майнових відносин подружжя та особливостей їх колізійно-правового регулювання висвітлено у працях В. В. Шиповича, І. А. Шуміло [5], С. А. Лісового [6] та Н. В. Федорченко [7].

Метою статті є комплексне дослідження приватноправових механізмів регулювання транскордонних спорів про розірвання шлюбу та поділ майна подружжя в умовах воєнних трансформацій, виявлення особливостей їх функціонування, оцінка ефективності чинного правового регулювання та формулювання пропозицій щодо його вдосконалення.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що традиційні колізійно-правові та процесуальні механізми регулювання транскордонних спорів про розірвання шлюбу та поділ майна подружжя в умовах воєнних трансформацій виявляють потребу в адаптації та більш узгодженому застосуванні. Ефективне вирішення зазначеної категорії спорів потребує формування інтегрованого приватноправового механізму, який поєднуватиме матеріально-правові, колізійні, процесуальні, договірні та гарантійні елементи в єдину систему захисту прав приватної особи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Розірвання шлюбу та поділ майна подружжя належать до найбільш поширених категорій сімейних спорів, однак за наявності іноземного елемента такі правовідносини виходять за межі виключно національного правового регулювання та набувають ознак транскордонного приватноправового спору. У сучасній доктрині міжнародного приватного права транскордонність пов'язується не лише з перетином державного кордону учасниками правовідносин, а насамперед із виникненням юридично значущого зв'язку приватноправових відносин із двома або більше правовпорядками. Такий зв'язок обумовлює необхідність вирішення комплексу питань, пов'язаних із визначенням міжнародної юрисдикції, вибором застосовного права, а також визнанням і виконанням судових рішень в іншій державі. Саме тому наявність іноземного елемента не є лише додатковою ознакою сімейного спору, а істотно змінює механізм його правового регулювання, переводячи його у сферу міжнародного приватного права. Цей підхід відповідає сучасній концепції міжнародного приватного права, відповідно до якої воно забезпечує правове врегулювання приватноправових відносин, ускладнених іноземним елементом, шляхом взаємодії матеріально-правових, колізійних та процесуальних засобів правового впливу [2].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про міжнародне приватне право» іноземний елемент може проявлятися у трьох формах: хоча б один учасник правовідносин є громадянином України, який проживає за межами України, іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою; об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави; юридичний факт, який створює, змінює або припиняє правовідносини, мав чи має місце на території іноземної держави [9].

Застосування зазначених критеріїв до сімейних правовідносин свідчить, що транскордонний характер можуть мати як спори про розірвання шлюбу між особами різного громадянства або подружжям, яке проживає в різних державах, так і спори щодо поділу майна, розташованого за межами України чи набутого відповідно до законодавства іншої держави. В умовах воєнної міграції коло таких правовідносин істотно розширилося, оскільки мільйони громадян України змінили фактичне місце перебування або проживання, що актуалізувало питання визначення їхнього звичайного місця проживання для цілей міжнародного приватного права.

Попри тісний взаємозв'язок спорів про розірвання шлюбу та поділ майна подружжя, їх правова природа не є тотожною. Розірвання шлюбу пов'язане насамперед із припиненням сімейно-правового статусу подружжя та належить до сфери особистих немайнових прав, тоді як спір про поділ майна має майновий характер і спрямований на визначення належності, обсягу та способу реалізації майнових прав кожного з подружжя. Саме ця обставина зумовлює можливість застосування до відповідних вимог різних правил міжнародної юрисдикції, різних колізійних прив'язок і навіть різних процесуальних механізмів їх судового захисту. На практиці вимоги про розірвання шлюбу та поділ майна нерідко розглядаються в межах одного провадження, однак це не усуває їх юридичної самостійності, що має принципове значення для визначення компетентного суду, застосовного права та подальшого виконання судового рішення.

Такий комплексний характер відповідної категорії спорів свідчить про те, що їх правове регулювання не може обмежуватися виключно застосуванням колізійних норм. Сучасне міжнародне приватне право дедалі більше розглядається як система взаємодії матеріально-правових, колізійних і процесуальних засобів регулювання приватноправових відносин, ускладнених іноземним елементом. На цьому акцентує увагу А. С. Довгерт, який обґрунтовує необхідність переосмислення традиційної концепції міжнародного приватного права з урахуванням сучасних трансформацій приватноправових відносин та зростання ролі міжнародних механізмів захисту прав особи [2]. Подібний підхід підтримується й сучасною зарубіжною доктриною. Зокрема, К. Boele-Woelki наголошує, що розвиток міжнародного приватного права характеризується поступовою гуманізацією колізійного регулювання, за якої визначальним критерієм стає не лише формальний вибір компетентного правовпорядку, а й забезпечення ефективного захисту прав людини у конкретних приватноправових відносинах [3]. У новітньому виданні *The Principles of European Family Law Revisited* також підкреслюється необхідність забезпечення справедливого балансу між автономією волі учасників сімейних правовідносин, принципом правової визначеності та належним захистом прав найбільш вразливих членів сім'ї [4].

Зазначені доктринальні підходи дають підстави розглядати регулювання транскордонних спорів про розірвання шлюбу та поділ майна подружжя як комплексне правове явище, функціонування якого забезпечується сукупністю взаємопов'язаних правових засобів. Матеріально-правова складова визначає зміст сімейних і майнових прав та обов'язків подружжя, підстави припинення шлюбу, правовий режим майна і порядок його поділу. Колізійно-правова складова забезпечує встановлення правовпорядку, який підлягає застосуванню до відповідних правовідносин. Процесуальна складова охоплює визначення міжнародної

юрисдикції, порядок судового розгляду спору, а також механізми визнання й виконання іноземних судових рішень. Поряд із цим важливу роль відіграють договірні інструменти, що дозволяють сторонам врегулювати окремі майнові питання за взаємною згодою, а також гарантійні механізми, спрямовані на забезпечення ефективного захисту фундаментальних прав учасників сімейних правовідносин.

Важливим гарантійним орієнтиром функціонування приватноправового механізму є право на повагу до приватного і сімейного життя, гарантоване статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [10].

Таким чином, транскордонні спори про розірвання шлюбу та поділ майна подружжя не можуть розглядатися виключно як об'єкт колізійно-правового регулювання. Їх ефективне вирішення забезпечується комплексною взаємодією матеріально-правових, колізійних, процесуальних, договірних і гарантійних засобів, кожен із яких виконує самостійну функцію, але лише у сукупності вони формують цілісний механізм захисту приватних прав. З огляду на це приватноправовий механізм регулювання транскордонних спорів про розірвання шлюбу та поділ майна подружжя доцільно визначати як цілісну систему взаємопов'язаних матеріально-правових, колізійно-правових, процесуально-правових, договірних та гарантійних засобів, що забезпечують визначення компетентної юрисдикції, вибір застосовного права, ефективний судовий захист і реалізацію особистих немайнових та майнових прав подружжя у правовідносинах, ускладнених іноземним елементом, відповідно до міжнародних стандартів захисту прав людини.

Запропонований приватноправовий механізм регулювання транскордонних спорів про розірвання шлюбу та поділ майна подружжя не є статичною конструкцією. Його функціонування безпосередньо залежить від соціально-правових умов, у яких виникають та розвиваються відповідні правовідносини. Повномасштабна збройна агресія проти України істотно змінила характер сімейних правовідносин із іноземним елементом, зумовивши безпрецедентне зростання кількості транскордонних спорів. Якщо до 2022 року іноземний елемент здебільшого був пов'язаний зі змішаними шлюбами, працевлаштуванням за кордоном чи добровільною зміною місця проживання, то сьогодні він дедалі частіше виникає внаслідок вимушеної міграції, тимчасового захисту в інших державах, тривалого проживання членів однієї сім'ї у різних юрисдикціях та набуття майна за межами України. За таких умов змінюється не лише кількість транскордонних спорів, а й особливості функціонування кожного структурного елемента приватноправового механізму їх регулювання.

Найбільш відчутних трансформацій зазнав процесуально-правовий, насамперед юрисдикційний, елемент приватноправового механізму. Масове переміщення громадян України за кордон істотно ускладнило визначення міжнародної юрисдикції, оскільки традиційні критерії, пов'язані з місцем проживання сторін або місцезнаходженням майна, дедалі частіше перестають збігатися. Один із подружжя може проживати в Україні, інший – користуватися режимом тимчасового захисту в іншій державі, тоді як спільне майно перебуває на території кількох держав. За таких умов зростає ризик виникнення паралельних проваджень та конкуренції юрисдикцій. Як зазначає Ю. В. Черняк, чинне законодавство України передбачає декілька альтернативних критеріїв визначення міжнародної підсудності справ

про розірвання шлюбу, що обумовлює необхідність належної координації юрисдикцій різних держав [8].

Актуальність зазначеної проблематики підтверджується й сучасною судовою практикою. Так, у постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 07 квітня 2025 року у справі № 757/10360/23-ц Суд, вирішуючи питання підсудності спору про розірвання шлюбу, наголосив на необхідності встановлення фактичного проживання сторін за межами України на підставі належних і допустимих доказів. Посилання сторони на наявність тимчасового захисту в іноземній державі саме по собі не було визнано достатнім підтвердженням постійного проживання обох із подружжя за кордоном. Верховний Суд також звернувся до положень статті 60 Закону України «Про міжнародне приватне право», яка визначає право, застосовне до правових наслідків шлюбу [10].

Особливого значення в сучасних умовах набуває категорія звичайного місця проживання (*habitual residence*), яка широко використовується у міжнародному сімейному праві як критерій визначення найбільш тісного фактичного зв'язку особи з певним правопорядком. Водночас вимушене перебування особи за межами України не повинно автоматично ототожнюватися зі зміною її звичайного місця проживання. Така оцінка має ґрунтуватися на фактичних обставинах конкретних правовідносин та характері зв'язку особи з відповідною державою.

Не меншої трансформації зазнав матеріально-правовий елемент механізму. Воєнні події зумовили виникнення нових категорій майнових спорів, пов'язаних із майном, що залишилося на тимчасово окупованих територіях України, було пошкоджене або знищене внаслідок бойових дій, а також із майном чи доходами, набутими одним із подружжя під час вимушеного перебування за кордоном. Такі обставини не змінюють природи правового режиму майна подружжя, однак істотно ускладнюють визначення права, що підлягає застосуванню, встановлення складу спільного майна та реалізацію майнових прав сторін.

Особливої актуальності в таких умовах набуває проблема так званого мобільного конфлікту (*mobile conflict*), коли зміна місця проживання подружжя або виникнення зв'язку з іншим правопорядком ускладнює визначення права, що регулює майнові наслідки шлюбу. Як обґрунтовують В. В. Шипович та І. А. Шуміло, ключовим завданням міжнародного приватного права в таких ситуаціях є забезпечення стабільності та передбачуваності майнового режиму подружжя [5, с. 174–176]. Важливе значення у цьому контексті має постановою Верховного Суду від 28 січня 2026 року у справі № 554/4080/23, у якій Суд визнав необхідність врахування укладеної подружжям в Італії угоди про режим роздільності майна та наголосив, що застосування українського права як *lex rei sitae* до нерухомого майна, розташованого в Україні, саме по собі не означає автоматичного застосування українського права до визначення майнового режиму подружжя. Верховний Суд підкреслив універсальний характер погодженого сторонами майнового режиму та необхідність уникнення фрагментації правового статусу майна подружжя [12].

Суттєвих змін зазнав і процесуальний елемент приватноправового механізму. Ефективність судового захисту дедалі більше залежить не лише від можливості отримання судового рішення, а й від реальності його виконання в іншій державі. Для спорів про поділ майна це має особливе значення, оскільки об'єкти нерухомості, корпоративні права, банківські активи чи інше майно

можуть перебувати поза межами України. За таких умов завершення судового розгляду не означає завершення захисту права, адже наступним етапом може стати визнання та виконання судового рішення в іншій державі відповідно до міжнародного договору, а за його відсутності – на засадах взаємності та відповідно до процесуального законодавства відповідної держави.

Викладене свідчить, що воєнні трансформації не змінили сутності приватноправового механізму регулювання транскордонних спорів про розірвання шлюбу та поділ майна подружжя, однак істотно вплинули на особливості функціонування кожного з його структурних елементів. Якщо до початку повномасштабної агресії основним завданням такого механізму було визначення компетентного суду та застосовного права, то нині його ефективність значною мірою залежить від здатності забезпечити узгоджене функціонування юрисдикцій різних держав, стабільність майнового статусу подружжя та реальне виконання судових рішень. Саме комплексний характер зазначених трансформацій дає підстави розглядати воєнний фактор не лише як зовнішню обставину виникнення транскордонних спорів, а як чинник, що суттєво модифікував механізм їх приватноправового регулювання.

Проведене дослідження свідчить, що сучасна модель приватноправового регулювання транскордонних спорів про розірвання шлюбу та поділ майна подружжя потребує не стільки фрагментарного вдосконалення окремих правових норм, скільки комплексного переосмислення принципів функціонування відповідного механізму. Воєнні трансформації істотно змінили характер сімейних правовідносин із іноземним елементом, що зумовило необхідність адаптації національного законодавства до нових моделей транскордонної мобільності населення, множинності юрисдикцій та ускладнення майнових відносин подружжя.

Одним із пріоритетних напрямів такого вдосконалення має стати подальший розвиток колізійно-правового регулювання. Чинний Закон України «Про міжнародне приватне право» загалом забезпечує належні засади визначення міжнародної юрисдикції та застосовного права, однак його положення формувалися в умовах, коли масштаби транскордонної міграції громадян України були значно меншими. Сучасна практика свідчить про необхідність більш чіткого нормативного врегулювання питань визначення звичайного місця проживання особи, взаємодії кількох потенційно компетентних юрисдикцій, а також застосування критерію найбільш тісного зв'язку у випадках, коли класичні колізійні прив'язки не дозволяють забезпечити ефективний захист приватних прав.

Не менш важливим напрямом є удосконалення процесуальних механізмів міжнародного співробітництва. Зростання кількості транскордонних сімейних спорів об'єктивно підвищує значення процедур міжнародного судового доручення, взаємного визнання судових рішень, використання сучасних цифрових засобів комунікації між судами різних держав та забезпечення доступу учасників справи до правосуддя незалежно від їхнього фактичного місця перебування. В умовах воєнної міграції саме процесуальні гарантії дедалі частіше визначають ефективність реалізації матеріальних прав особи.

Подальшого розвитку потребують і матеріально-правові механізми захисту майнових прав подружжя. Насамперед це стосується правового режиму майна, розташованого на тимчасово окупованих територіях України, майна, пошкодже-

ного або знищеного внаслідок бойових дій, а також активів, набутих одним із подружжя під час вимушеного перебування за кордоном. Зазначені обставини істотно ускладнюють застосування традиційної моделі спільної сумісної власності та потребують належної колізійної кваліфікації відповідних майнових відносин.

Водночас удосконалення приватноправового механізму не повинно зводитися виключно до законодавчих змін. Не менш важливим є забезпечення єдності судової практики щодо застосування норм міжнародного приватного права, формування сталих підходів до визначення міжнародної юрисдикції та застосовного права, а також послідовне врахування міжнародних стандартів захисту права на сімейне життя під час вирішення відповідної категорії спорів. Саме узгоджене функціонування матеріально-правових, колізійних, процесуальних та гарантійних елементів здатне забезпечити ефективність приватноправового механізму в умовах сучасних транскордонних викликів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. На підставі проведеного дослідження можна стверджувати, що перспективним напрямом розвитку національного законодавства має стати перехід від фрагментарного вдосконалення окремих інститутів міжнародного приватного права до формування цілісної моделі приватноправового механізму регулювання транскордонних спорів про розірвання шлюбу та поділ майна подружжя. Такий механізм повинен забезпечувати не лише належне визначення компетентної юрисдикції та застосовного права, а й ефективну взаємодію між судами різних держав, реальне виконання судових рішень, передбачуваність правового режиму майнових відносин подружжя та належний баланс між принципом автономії волі сторін, правовою визначеністю і міжнародними стандартами захисту прав людини.

Запропонований підхід дозволяє розглядати приватноправовий механізм не як сукупність окремих матеріальних, колізійних чи процесуальних норм, а як єдину динамічну систему, здатну адаптуватися до змін характеру транскордонних сімейних правовідносин. Саме така модель, на думку автора, найбільшою мірою відповідає сучасним викликам, пов'язаним із воєнними трансформаціями, та може стати концептуальною основою подальшого вдосконалення законодавства України у сфері міжнародного приватного права.

Література:

1. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Приватне право як концепт. Том VI: Приватне право в умовах гібридної війни : монографія. Одеса : Фенікс, 2024. 408 с.
2. Довгерт А. С. Міжнародне приватне право: зміна концепції. Київ : Алерта, 2024. 256 с.
3. Boele-Woelki K. Humanization of Private International Law: The Search for Conflict of Law Rules for Two New Areas: De Facto Partnerships and Gender Identity. Challenges of International Law at the Time of the Centenary of The Hague Academy of International Law / Les défis du droit international au tournant du centenaire de l'Académie de droit international de La Haye / ed. by J. M. Thouvenin. Leiden ; Boston : Brill, 2024. P. 392–421. URL: <https://research-portal.uu.nl/en/publications/humanization-of-private-international-law-the-search-for-conflict/> (дата звернення: 15.08.2026).
4. Boele-Woelki K., Ferrand F., González Beilfuss C., Jänterä-Jareborg M., Lowe N., Martiny D., Todorova V. The Principles of European Family Law Revisited. Cambridge : Intersentia, 2024. 259 p. (European

- Family Law Series; Vol. 56). ISBN 978-1-83970-410-9. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/principles-of-european-family-law-revisited/3213E08B75BADD61A70A845CA841D5E4> (дата звернення: 15.08.2026).
5. Шипович, В., Шуміло, І. Мобільний конфлікт у майнових відносинах подружжя: європейський підхід і національна судова практика. *Проблеми законності*. 2026. № 173. С. 174–191. URL: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.173.356875> (дата звернення: 19.08.2026).
  6. Лісовий С. А. Європейські принципи та поділ спільного майна подружжя: імплементація в національне сімейне законодавство. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 1. Вип. 81. С. 196–199. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.30>. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/300653> (дата звернення: 19.08.2026).
  7. Федорченко Н. В., Лісовий С. А. Добровільний поділ спільного майна подружжя: досвід України та зарубіжних держав. *Нове українське право*. 2025. № 1. С. 84–89. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.1.11>. URL: <https://www.newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/718> (дата звернення: 15.08.2026).
  8. Черняк Ю. В. Юрисдикційні питання справ про розірвання іноземних шлюбів в Україні. Верховний Суд. 23 листопада 2021 р. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1216716/> (дата звернення: 15.08.2026).
  9. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32. Ст. 422.
  10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 17.08.2026).
  11. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 07 квітня 2025 року у справі № 757/10360/23-ц. URL: <https://iPLEX.com.ua/doc.php?regnum=126431578> (дата звернення: 17.08.2026).
  12. Постанова Верховного Суду від 28 січня 2026 року у справі № 554/4080/23. URL: <https://iPLEX.com.ua/doc.php?regnum=133782588> (дата звернення: 17.08.2026).

Spasova K. Private law mechanisms for regulating cross-border disputes concerning divorce and the division of marital property in the context of wartime transformations

Summary. The article is devoted to a comprehensive study of private law mechanisms for regulating cross-border disputes on divorce and division of marital property in the conditions of wartime transformations caused by the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The relevance of the study is due to a significant increase in the number of family relations complicated by a foreign element, which arose as a result of mass forced migration of the population, long-term residence of family members in different states, acquisition of property in different jurisdictions, as well as the need to resolve disputes on divorce and division of property using the norms of private international law.

Based on the analysis of the modern doctrine of private international law, the provisions of the Law of Ukraine

«On Private International Law», international treaties of Ukraine, the practice of the Supreme Court, the European Court of Human Rights and the latest scientific research, the theoretical and legal principles of regulating the relevant category of disputes are revealed. It is substantiated that cross-border disputes on divorce and division of marital property are characterized by a complex legal nature, which combines personal non-property and property legal relations, and their effective resolution requires the coordinated application of substantive law, conflict-of-law, procedural law, contractual and legal safeguards of legal regulation.

Particular attention is paid to the impact of wartime transformations on the functioning of the private law mechanism for regulating cross-border family disputes. The features of determining international jurisdiction, establishing the habitual residence of the parties, choosing the applicable law, resolving the problems of competition of jurisdictions, determining the legal regime of property located in the temporarily occupied territories of Ukraine or acquired abroad, as well as the recognition and enforcement of foreign court decisions have been investigated. It has been established that wartime transformations have not changed the legal nature of the private law mechanism, but have significantly modified the features of the functioning of each of its structural elements.

The scientific novelty of the study lies in the formation of the author's approach to understanding the private law mechanism for regulating cross-border disputes on divorce and division of marital property as a holistic dynamic system of interconnected substantive law, conflict-of-law, procedural law, contractual and legal safeguards aimed at ensuring effective protection of personal non-property and property rights of participants in family relations complicated by a foreign element. Proposals are formulated to improve national legislation and the practice of its application in order to increase the effectiveness of the protection of private rights in cross-border family disputes in the context of modern military challenges.

Key words: private international law, cross-border family disputes, divorce, division of marital property, foreign element, international jurisdiction, applicable law, private law mechanism, wartime transformations, protection of private rights.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Конфлікт інтересів: автор є членом редакційної колегії журналу. Для забезпечення незалежності редакційного процесу рукопис розглядався редактором, який не мав конфлікту інтересів з автором. Автор не брав участі у відборі рецензентів, процесі рецензування та прийнятті рішення щодо публікації статті. Рукопис пройшов стандартну процедуру подвійного сліпого рецензування.

Дата першого надходження статті до видання: 10.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Чубоха Н. Ф.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9954-3632>*

Вознюк Н. І.,

*старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6705-0497>*

Старчук О. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2816-9951>*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ: НАПРЯМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ З ПРАВОМ ЄС

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правового регулювання використання штучного інтелекту у сфері інтелектуальної власності в Україні та Європейському Союзі. Актуальність дослідження зумовлена поширенням застосування систем штучного інтелекту для створення контенту та використанням охоронюваних творів під час навчання відповідних моделей, що потребує визначення меж реалізації майнових прав, критеріїв творчого внеску людини, правового режиму згенерованих результатів і механізмів захисту інтересів правовласників. Додаткового значення окреслена проблематика набуває в контексті наближення законодавства України до права Європейського Союзу та необхідності узгодження майбутнього регулювання штучного інтелекту з чинною системою права інтелектуальної власності. Метою дослідження є обґрунтування напрямів удосконалення правового регулювання використання штучного інтелекту у сфері інтелектуальної власності в Україні на основі порівняння національного законодавства з правом Європейського Союзу та визначення правових механізмів їх зближення. Методологічну основу дослідження становлять формально-юридичний, порівняльно-правовий, системно-структурний методи і метод правового моделювання, доповнені аналізом, синтезом та узагальненням. Встановлено, що в Європейському Союзі правове регулювання відповідних відносин забезпечується взаємодією спеціальних норм щодо штучного інтелекту із законодавством про авторське право, дані та цифрові послуги. Визначено значення вимог щодо дотримання авторського права постачальниками моделей штучного інтелекту загального призначення, прозорості контенту, використаного для навчання моделей, а також правового режиму пошуку тексту і даних та можливості резервування прав правовласниками. Встановлено особливості українського підходу, яка полягає в законодавчому закріпленні права особливого роду на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою, тоді як у праві Європейського Союзу окремого аналогічного режиму не

передбачено. Водночас виявлено недостатню визначеність національного регулювання щодо використання охоронюваних об'єктів для навчання моделей штучного інтелекту, прозорості походження навчального контенту та спеціальних обов'язків постачальників моделей. За результатами порівняльного аналізу обґрунтовано необхідність конкретизації критеріїв творчого внеску людини, правових умов використання охоронюваних об'єктів для навчання моделей, механізмів резервування прав, документування походження контенту та цифрового ліцензування. Запропоновано розмежовувати юридичну відповідальність розробників, постачальників і користувачів систем штучного інтелекту залежно від характеру порушення та можливості відповідного суб'єкта контролювати використання охоронюваного об'єкта. Визначено, що адаптація європейських правових механізмів має здійснюватися з урахуванням національного правового режиму комп'ютерно згенерованих об'єктів і забезпечувати узгодженість спеціального регулювання штучного інтелекту із законодавством України у сфері інтелектуальної власності.

Ключові слова: штучний інтелект, інтелектуальна власність, правове регулювання, авторське право, правовласник, комп'ютерно згенерований об'єкт, творчий внесок, навчальні дані, пошук тексту і даних.

Постановка проблеми. Використання технологій штучного інтелекту (далі – ШІ) для створення й обробки результатів інтелектуальної діяльності формує правовідносини, які не повною мірою охоплюються традиційними конструкціями права інтелектуальної власності. Правового визначення потребують критерії творчого внеску людини у створення результату із застосуванням ШІ, співвідношення авторсько-правової охорони та спеціальних правових режимів комп'ютерно згенерованих об'єктів, а також межі використання охоронюваних творів для навчання генеративних моделей [1, с. 37]. Останнє безпосередньо пов'язане з реалізацією майнових прав авторів і пра-

вовласників, можливістю резервування прав, ліцензуванням та забезпеченням прозорості щодо використаного контенту.

У праві Європейського Союзу (далі – ЄС) зазначені відносно регулюються шляхом взаємодії законодавства про ІІІ із нормами авторського права та суміжними механізмами цифрового регулювання [2, с. 20]. Українське законодавство містить окремі правові конструкції, зокрема право особливого роду на неоригінальні об'єкти, які згенеровані комп'ютерною програмою, однак спеціальний механізм регулювання використання охоронюваних об'єктів під час навчання моделей ІІІ та відповідних обов'язків постачальників таких моделей залишається недостатньо визначеним. За таких обставин актуальним стає встановлення можливостей адаптації європейських правових механізмів до національної системи інтелектуальної власності без порушення системності вже сформованого правового регулювання.

Стан дослідження. Проблематика правового регулювання використання ІІІ у сфері інтелектуальної власності дедалі активніше досліджується в зарубіжній і вітчизняній юридичній науці. У статті А. Б'юк проведено аналіз проблеми використання охоронюваного контенту як навчальних даних для систем ІІІ й обґрунтовано значення прозорості щодо джерел такого контенту для реалізації прав правовласників [3]. Аналізуючи співвідношення авторського права, інтелектуального аналізу текстів і даних та розвитку генеративного ІІІ, К. Тягів акцентував на пошуку балансу між охороною виключних прав та інтересами технологічних інновацій [4]. У свою чергу, Ю. Сяо розглянув проблему авторства результатів алгоритмічної діяльності та можливості застосування традиційної конструкції автора до результатів, створених за участю алгоритмів [5]. Питання трансформації засад авторського права під впливом технологій досліджували Е. Бонадіо та ін., які розглянули вплив технологічно опосередкованої творчості та ІІІ на усталені категорії авторства, творчості й охороноздатності результату [6]. Натомість П. Б. Гюгенгольц і Ж. П. Кінтайш зосередили увагу на можливості авторсько-правової охорони результатів, створених за допомогою ІІІ, відповідно до права ЄС та визначенні необхідного для такої охорони людського творчого внеску [7].

У вітчизняній правовій науці А. Бугаєць дослідив перспективи міжнародно-правового та національного регулювання прав інтелектуальної власності на твори, створені із застосуванням ІІІ [8]. У роботі Є. Здрірко розглянуто загальні засади правового регулювання ІІІ у сфері інтелектуальної власності й особливості формування відповідного нормативного механізму [1]. Результати аналізу трансформації інституту інтелектуальної власності під впливом цифрових технологій наведено в статті М. Погорілець і С. Сороки [9]. Об'єктом дослідження Є. Литвиненко та О. Ткаченко стала правова природа авторства результатів діяльності ІІІ з позицій міжнародного права інтелектуальної власності [10]. У свою чергу, К. Кириченко окрему увагу приділив аналізу співвідношення положень Акта ЄС про ІІІ із правом інтелектуальної власності, визнавши наявні колізії і прогалини правового регулювання [2].

При цьому недостатньо дослідженим залишається комплексне співвідношення національного та європейського правового регулювання використання ІІІ саме з позиції права інтелектуальної власності. Також дискусійними залишаються питання щодо критеріїв правової охорони результатів, створених із застосуванням ІІІ, межі людського творчого внеску, правомірність

використання охоронюваних об'єктів для навчання моделей, забезпечення прозорості навчального контенту та розподілу юридичних обов'язків між учасниками відповідних правовідносин. Це зумовлює необхідність визначення конкретних напрямів наближення національного законодавства до права ЄС з урахуванням уже сформованих особливостей правового регулювання інтелектуальної власності в Україні.

Мета дослідження. Метою дослідження є обґрунтування напрямів удосконалення правового регулювання використання ІІІ у сфері інтелектуальної власності в Україні на основі порівняння національного законодавства з правом ЄС і визначення правових механізмів їх зближення.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи. Формально-юридичний метод використано для встановлення змісту норм права України та ЄС, що регулюють використання ІІІ у сфері інтелектуальної власності. Порівняльно-правовий метод дав змогу визначити відмінності у правовому режимі результатів, створених із застосуванням ІІІ, використанні охоронюваного контенту для навчання моделей та обов'язках відповідних суб'єктів. Системно-структурний метод застосовано для встановлення взаємозв'язку між регулюванням ІІІ та нормами права інтелектуальної власності. Метод правового моделювання використано для формування конкретних напрямів удосконалення національного законодавства і визначення правових та організаційних інструментів їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання використання ІІІ у сфері інтелектуальної власності в ЄС має комплексний міжгалузевий характер і формується в результаті взаємодії спеціального регулювання, авторського права та суміжних сегментів цифрового законодавства. Центральне місце посідає Regulation (EU) 2024/1689 (AI Act), який не встановлює самостійного авторсько-правового режиму результатів, створених із використанням ІІІ, однак містить вимоги законодавства про авторське право до системи обов'язків постачальників моделей ІІІ загального призначення. Зокрема, ст. 53 AI Act передбачає запровадження політики дотримання законодавства ЄС про авторське право та суміжні права й оприлюднення достатньо детального опису контенту, використаного для навчання GPAI-моделей [11]. Отже, AI Act не створює нової підстави правомірного використання охоронюваних творів, а формує механізм забезпечення дотримання чинних авторсько-правових вимог постачальниками GPAI-моделей.

Безпосередні авторсько-правові межі використання охоронюваного контенту визначаються Directive (EU) 2019/790, насамперед ст. 3–4 щодо інтелектуального аналізу текстів і даних (TDM). Їх значення для навчання моделей ІІІ полягає в диференціації умов використання охоронюваних об'єктів залежно від суб'єкта та мети, а також у можливості резервування прав правовласниками в передбачених випадках [12]. Тому прозорість навчального контенту та наявність політики дотримання авторського права самі по собі не визначають правомірності використання творів, яка має оцінюватися відповідно до норм авторського права й умов застосування TDM.

Регламенти (EU) 2016/679 (GDPR), (EU) 2022/2065 (Digital Services Act) та (EU) 2023/2854 (Data Act) формують комплементарний рівень регулювання. GDPR визначає вимоги до обробки персональних даних, що можуть входити до навчальних масивів [13], DSA – механізми реагування на незаконний контент

і вимоги до цифрових посередників [14], Data Act – правила доступу, використання та передачі даних [15]. Відповідно, європейська модель поєднує авторсько-правовий рівень, який визначає допустимість використання охоронюваного контенту, спеціальний AI-рівень, що встановлює обов'язки постачальників GPAI-моделей, та суміжний цифровий рівень, пов'язаний із персональними даними, платформним середовищем і доступом до даних.

Практичні способи виконання передбачених AI Act обов'язків були конкретизовані у 2025 р. General-Purpose AI Code of Practice. Для сфери інтелектуальної власності особливе значення має Copyright Chapter, який передбачає формування й актуалізацію політики дотримання авторського права, використання правомірно доступного контенту, врахування резервування прав та заходи із запобігання генеруванню результатів, що порушують авторські та суміжні права. Кодекс не замінює законодавство ЄС про авторське право, а визначає способи демонстрації постачальниками GPAI-моделей виконання обов'язків, установлених AI Act [16].

Copyright Chapter також конкретизує механізм резервування прав, передбачений ст. 4(3) Directive (EU) 2019/790. Для вебконтенту передбачено застосування вебкраулерів, здатних розпізнавати машиночитані застереження прав, зокрема Robot Exclusion Protocol (robots.txt), а також інші відповідні протоколи та метадані. Постачальники мають забезпечувати інформацію про застосовувані вебкраулери і способи врахування резервування прав, визначати контактний пункт для взаємодії із правовласниками та запроваджувати електронний механізм подання обґрунтованих скарг. Отже, загальний обов'язок дотримання авторського права набуває конкретного організаційно-процедурного та технічного змісту [16].

“Guidelines on the scope of the obligations for providers of general-purpose AI models” уточнюють поняття GPAI-моделі, її постачальника, введення моделі в обіг, системного ризику та істотної модифікації моделі. Водночас виконання відповідних обов'язків пов'язується з усім життєвим циклом GPAI-моделі, оскільки політика дотримання авторського права має застосовуватися протягом цього циклу, а публічний опис використаного для навчання контенту – формуватися й оновлюватися у визначених випадках. Такий підхід дозволяє розглядати авторсько-правові та інформаційні обов'язки як елемент постійного регуляторного супроводу GPAI-моделі [17].

Механізм прозорості контенту, використаного для навчання GPAI-моделей, конкретизовано також у «Template for the Public Summary of Training Content for general-purpose AI models», оприлюдненому 24 липня 2025 р. Шаблон встановлює уніфіковану основу розкриття інформації про навчальний контент і забезпечує практичну реалізацію вимоги ст. 53(1)(d) AI Act. Отже, вимога прозорості доповнена стандартизованим інструментом її виконання [18].

Важливим також залишається поетапний характер застосування AI Act. Регламент набрав чинності 01.08.2024, а положення глави V щодо GPAI-моделей почали застосовуватися з 02.08.2025. Із цієї дати відповідні вимоги поширюються на нові GPAI-моделі, що вводяться в обіг на ринку ЄС. Застосування санкцій за порушення зазначених вимог передбачено з 02.08.2026, тоді як моделі, введені в обіг до 02.08.2025, мають бути приведені у відповідність до 02.08.2027. Таким чином, регулювання GPAI у ЄС передбачає поетапне введення вимог

і спеціальний перехідний режим для моделей, уже представлених на ринку [19].

Подальша актуалізація механізму реалізації AI Act відбулася з прийняттям Regulation (EU) 2026/1744 (Digital Omnibus on AI). Не змінюючи базового авторсько-правового режиму використання контенту для навчання GPAI-моделей, він уточнює окремі інституційні і процедурні механізми застосування AI Act, зокрема функціонування регуляторних пісочниць, координацію на рівні ЄС та окремі аспекти нагляду. Отже, Regulation (EU) 2026/1744 є складником актуального регуляторного середовища ЄС і має враховуватися при оцінюванні сучасного механізму правового регулювання ШІ [20].

Для України таке розмежування є особливо важливим, оскільки за відсутності комплексного спеціального закону про ШІ окремі правові наслідки його використання вже врегульовані законодавством про інтелектуальну власність. Основу такого регулювання становить Закон України «Про авторське право і суміжні права», який відмежовує неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою, від творів як результатів творчої діяльності фізичної особи та встановлює щодо них право особливого роду (*sui generis*) [21]. Такий підхід фактично розмежовує результати, у створенні яких наявний творчий внесок людини, й об'єкти, сформовані комп'ютерною програмою без такого внеску. Водночас Цивільний кодекс України зберігає значення загальної правової основи для визначення об'єктів і суб'єктів права інтелектуальної власності, змісту майнових та особистих немайнових прав і способів їх захисту [22]. Специфіка українського підходу полягає в тому, що нормативне врегулювання наразі більшою мірою стосується правового режиму результату, ніж процесу його створення із застосуванням ШІ. Законодавче закріплення права *sui generis* дає змогу визначити режим неоригінального комп'ютерно згенерованого об'єкта, однак не вирішує повною мірою питань використання охоронюваного контенту під час розроблення та навчання моделей ШІ. Відповідні відносини потребують конкретизації щодо умов застосування чинного TDM-режиму до навчання моделей, правомірності доступу до контенту, резервування прав правовласниками та прозорості використаного навчального контенту.

Стратегічний рівень національного регулювання орієнтований на поступове формування комплексного правового механізму. Концепція розвитку ШІ в Україні визначає напрями вдосконалення його правового регулювання, захисту прав і свобод та наближення національних підходів до європейських [23]. План заходів із її реалізації на 2025–2026 роки передбачає подальше нормативне врегулювання ШІ, застосування міжнародних стандартів і розроблення відповідних рекомендацій [24]. Біла книга з регулювання ШІ в Україні, хоча і не має нормативного характеру, конкретизує регуляторне бачення через ризик-орієнтований підхід, добровільні механізми, регуляторні пісочниці та подальше наближення до моделі AI Act [25]. Таким чином, стратегічні документи формують напрям майбутнього регулювання, тоді як безпосередні правові наслідки у сфері інтелектуальної власності наразі визначаються переважно нормами авторського права та положеннями цивільного законодавства.

Порівняння з європейським підходом дозволяє встановити різну спрямованість сформованих механізмів. Українське законодавство вже передбачає спеціальний режим неоригіналь-

них об'єктів, згенерованих комп'ютерною програмою, тоді як у праві ЄС основний регуляторний акцент щодо GPAI зроблено на умовах використання охоронюваного контенту, дотриманні авторського права та прозорості навчального контенту. Тому подальше наближення українського законодавства до права ЄС доцільно здійснювати не шляхом відмови від уже сформованої конструкції *sui generis*, а через її доповнення правилами, що охоплюють попередні стадії життєвого циклу ШІ-моделі: доступ до охоронюваного контенту, його використання для навчання та забезпечення прав правовласників.

Розмежування творів і неоригінальних комп'ютерно згенерованих об'єктів потребує критеріїв, за якими може бути встановлений достатній творчий внесок людини. Орієнтиром може стати практика Суду Європейського Союзу. Наприклад, у справі *Painer* Суд ЄС пов'язав оригінальність із власною інтелектуальною творчістю автора та реалізацією його творчих здібностей через вільні і творчі рішення [26]. У справі *Levola Hengelo* поняття «твору» було пов'язане з наявністю оригінального об'єкта, який може бути достатньо точно й об'єктивно ідентифікований [27], а у справі *Cofemel* підтверджено визначальне значення оригінальності як результату власної інтелектуальної творчості автора [28].

Застосування зазначених правових позицій до результатів, створених із використанням ШІ, дає підстави оцінювати не сам факт застосування технології, а характер і зміст творчої участі людини. Значення можуть мати здійснення нею вільних і творчих рішень, ступінь контролю над процесом створення результату, його відбір, модифікація й остаточне опрацювання. Такий підхід дозволяє конкретизувати межу між твором, створеним людиною із застосуванням ШІ як інструменту, та неоригінальним об'єктом, згенерованим комп'ютерною програмою.

Порівняння українського та європейського підходів до того, що відмінності між підходами ЄС та України полягає не в наявності чи відсутності правового регулювання відносин, пов'язаних із ШІ, а в ступені його функціональної конкретизації. Європейська модель поєднує авторсько-правові підстави використання охоронюваного контенту, передбачені Directive (EU) 2019/790 [12], зі спеціальними обов'язками постачальників GPAI-моделей за AI Act [11]. Натомість українське законодавство вже регулює окремі елементи таких відносин, однак вони не сформовані в узгоджений механізм, спеціально адаптований до розроблення та навчання моделей ШІ.

Особливо це простежується щодо TDM. Закон України «Про авторське право і суміжні права» [21] вже передбачає правові конструкції, пов'язані з інтелектуальним аналізом тексту та даних, тому некоректно характеризувати українське регулювання як таке, що не містить відповідних правових підстав. Проблема полягає в недостатній конкретизації застосування чинного TDM-режиму до навчання моделей ШІ та його неповної відповідності дворівневій моделі ст. 3–4 Directive (EU) 2019/790, яка диференціює умови залежно від суб'єкта і мети використання та передбачає механізм резервування прав [12]. Відповідно, гармонізація має бути спрямована не на механічне перенесення європейських норм, а на функціональне доповнення вже сформованих в Україні правових конструкцій. Пріоритетного уточнення потребують умови застосування TDM до навчання моделей ШІ, способи резервування прав, вимоги щодо прозорості навчального контенту та спеціальні обов'язки постачальників моделей. Такі зміни мають одночасно узгоджу-

ватися з передбаченим українським законодавством режимом права особливого роду (*sui generis*) на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою [21]. Виявлені напрями покладено в основу авторської моделі удосконалення правового регулювання використання ШІ у сфері інтелектуальної власності в Україні (табл. 1).

Узагальнення запропонованих заходів дає підстави розглядати удосконалення правового регулювання використання ШІ у сфері інтелектуальної власності не як механічне перенесення положень права ЄС, а як формування взаємопов'язаного національного механізму. Його ключовими елементами мають стати:

- конкретизація критеріїв творчого внеску людини та правового режиму результатів, створених із використанням ШІ;
- визначення умов використання охоронюваних творів для навчання моделей;
- запровадження механізму резервування прав правовласниками;
- встановлення вимог до прозорості навчальних даних;
- розвиток цифрового ліцензування та машиночитаного позначення правового режиму контенту;
- удосконалення доказування і розмежування відповідальності між учасниками використання систем ШІ.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання сформованих пропозицій під час підготовки змін до законодавства України про авторське право і суміжні права та майбутнього спеціального законодавства у сфері ШІ. Запропоновані заходи можуть бути використані центральними органами виконавчої влади та Національним органом інтелектуальної власності при розробленні методичних рекомендацій щодо визначення правового режиму результатів, створених із застосуванням ШІ, порядку використання охоронюваного контенту для навчання моделей, механізмів резервування прав і вимог до прозорості навчальних даних. Для правовласників, організацій колективного управління, розробників і постачальників систем ШІ практичне значення мають запропоновані механізми цифрового ліцензування, машиночитаного позначення умов використання творів та документування джерел навчального контенту. У правозастосовній площині результати дослідження можуть бути враховані при формуванні підходів до доказування порушень прав інтелектуальної власності та визначення юридичної відповідальності учасників відносин, пов'язаних із розробленням і використанням систем ШІ.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що гармонізація правового регулювання використання ШІ у сфері інтелектуальної власності в Україні з правом ЄС має ґрунтуватися на узгодженні європейських підходів із національними правовими конструкціями, зокрема режимом права особливого роду (*sui generis*) та чинним TDM-режимом.

За результатами дослідження запропоновано модель удосконалення правового регулювання, яка поєднує правовий режим результатів, створених із застосуванням ШІ, використання охоронюваного контенту для навчання моделей, резервування прав, прозорість навчальних даних, цифрове ліцензування, захист прав та апробацію регуляторних механізмів на нормативному, організаційному і техніко-правовому рівнях.

Пріоритетними законодавчими змінами визначено конкретизацію критеріїв творчого внеску людини та його відмежування від неоригінального комп'ютерного генерування; уточнення TDM-режиму щодо навчання моделей ШІ з ураху-

Таблиця 1

Авторська модель удосконалення правового регулювання використання ШІ у сфері інтелектуальної власності в Україні в контексті гармонізації з правом ЄС

Проблема правового регулювання	Європейський орієнтир	Заходи для України	Учасники	Інструменти реалізації
<i>Правовий статус результатів із використанням ШІ</i>				
Недостатньо конкретизовано критерії оцінювання творчого внеску людини при використанні ШІ	Практика Суду ЄС щодо оригінальності твору та вільних і творчих рішень автора (Painer, Levola Hengelo, Cofemel)	Конкретизувати критерії оцінювання творчого внеску людини, зокрема характер творчих рішень, ступінь контролю над процесом, відбір, модифікацію й остаточне опрацювання результату; уточнити ознаки його відмежування від неоригінального об'єкта, згенерованого комп'ютерною програмою	Верховна Рада України; органи у сфері інтелектуальної власності; суди	Зміни до законодавства; методичні рекомендації; узагальнення судової практики
<i>Використання творів для навчання ШІ</i>				
Недостатньо конкретизовано застосування чинного TDM-режиму до використання охоронюваного контенту для навчання моделей ШІ та його співвідношення з резервуванням прав	Дворівнева модель TDM, передбачена ст. 3-4 Directive (EU) 2019/790	Уточнити та диференціювати умови застосування TDM до навчання моделей ШІ з урахуванням категорій користувачів, мети використання, правомірності доступу до контенту та резервування прав правовласниками	Верховна Рада України; органи у сфері інтелектуальної власності; право-власники; постачальники моделей	Уточнення законодавчих винятків та обмежень; механізм резервування прав; машиночитане позначення умов використання
<i>Прозорість навчальних даних</i>				
Недостатня прозорість щодо джерел і категорій охоронюваного контенту, використаного для навчання моделей ШІ	Ст. 53(1)(d) Regulation (EU) 2024/1689; <i>Template for the Public Summary of Training Content for general-purpose AI models</i>	Конкретизувати обов'язки визначених категорій постачальників щодо документування джерел і категорій навчального контенту та запровадити уніфіковану форму його публічного опису з урахуванням структури Template, затвердженого Європейською комісією	Поста-чальники моделей; органи у сфері інтелектуальної власності; право-власники	Документування навчального контенту; уніфікована форма публічного опису на основі Template; електронні звернення правовласників
<i>Ліцензування контенту</i>				
Індивідуальне ліцензування масового використання творів характеризується високими транзакційними витратами	Directive (EU) 2019/790; механізми колективного управління	Розробити типові умови ліцензування використання охоронюваного контенту для навчання моделей ШІ та визначити можливості застосування механізмів колективного управління відповідними правами	Право-власники; організації колективного управління; постачальники моделей	Типові та цифрові ліцензії; колективне управління; машиночитані ліцензійні умови
<i>Ідентифікація правового режиму контенту</i>				
Ускладнене автоматизоване визначення дозволених способів використання охоронюваного контенту	Ст. 4(3) Directive (EU) 2019/790; Copyright Chapter General-Purpose AI Code of Practice	Розвивати машиночитане позначення резервування прав, дозволів і ліцензійних умов використання охоронюваного контенту для навчання моделей ШІ	Органи у сфері інтелектуальної власності; право-власники; цифрові платформи; поста-чальники моделей	Машиночитані протоколи та метадані; цифрові ідентифікатори; технічні стандарти
<i>Захист прав і доказування</i>				
Ускладнено встановлення факту використання охоронюваного об'єкта та визначення відповідального суб'єкта	Механізми захисту авторського права ЄС; вимоги Regulation (EU) 2024/1689 щодо документації і прозорості	Конкретизувати порядок одержання інформації, необхідної для захисту прав, а також підстави та межі відповідальності постачальників, розробників і користувачів систем ШІ за порушення прав інтелектуальної власності	Суди; право-власники; поста-чальники і розробники систем ШІ; користувачі; експерти	Електронні докази; технічна документація; експертиза; судові та позасудові способи захисту
<i>Апробація регулювання</i>				
Нові механізми регулювання використання ШІ у сфері інтелектуальної власності потребують попередньої апробації та оцінювання їх практичної ефективності	Регуляторні пісочниці та механізми апробації інноваційних систем ШІ, передбачені AI Act	Розширити та спеціалізувати можливості чинної регуляторної пісочниці для апробації механізмів резервування прав, прозорості навчального контенту, цифрового ліцензування та захисту правовласників	Міністерст-во цифрової трансформації України; органи у сфері інтелектуальної власності; постачальники моделей ШІ; право-власники	Спеціалізація чинної регуляторної пісочниці; експертиза; судові та позасудові способи захисту

Джерело: власна розробка авторів

ванням правомірності доступу, мети використання та резервування прав; запровадження для визначених постачальників GPAI-моделей вимог щодо документування і розкриття інформації про навчальний контент з орієнтацією на "Template for the Public Summary of Training Content"; конкретизацію підстав і меж відповідальності постачальників, розробників та користувачів систем ШІ за порушення прав інтелектуальної власності.

Практична реалізація моделі передбачає поєднання законодавчих змін із цифровим ліцензуванням, машиночитаним резервуванням прав, документуванням навчальних даних і спеціалізацією чинної регуляторної пісочниці на питаннях інтелектуальної власності. Перспективи подальших досліджень пов'язані з конкретизацією критеріїв людського творчого внеску, процедур резервування прав і механізмів доказування використання охоронюваного контенту під час навчання моделей ШІ.

Література:

- Здирко Є. М. Правове регулювання штучного інтелекту в сфері інтелектуальної власності: загальні засади. *Juris Europensis Scientia*. 2026. № 2. С. 36–41. DOI: <https://doi.org/10.32782/chem.v2.2026.7>.
- Кириченко К. О. Європейський AI Act і право інтелектуальної власності: колізії та прогалини. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2025. № 8 (90). С. 19–24. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2025-8-11310>.
- Buick A. Copyright and AI training data—transparency to the rescue? *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2025. Vol. 20. № 3. P. 182–192. DOI: <https://doi.org/10.1093/jiplp/jpae102>.
- Tyagi K. Copyright, text & data mining and the innovation dimension of generative AI. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2024. Vol. 19. № 7. P. 557–570. DOI: <https://doi.org/10.1093/jiplp/jpae028>.
- Xiao Y. Decoding authorship: Is there really no place for an algorithmic author under copyright law? *IIC – International Review of Intellectual Property and Competition Law*. 2023. Vol. 54. P. 5–25. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40319-022-01269-5>.
- Bonadio E., Lucchi N., Mazziotti G. Will technology-aided creativity force us to rethink copyright's fundamentals? Highlights from the platform economy and artificial intelligence. *IIC – International Review of Intellectual Property and Competition Law*. 2022. Vol. 53. P. 1174–1200. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40319-022-01213-7>.
- Hugenholtz P. B., Quintais J. P. Copyright and artificial creation: Does EU copyright law protect AI-assisted output? *IIC – International Review of Intellectual Property and Competition Law*. 2021. Vol. 52. P. 1190–1216. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40319-021-01115-0>.
- Бугаєць А. С. Право інтелектуальної власності на твори, створені штучним інтелектом: перспективи міжнародно-правового та національного регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 2, № 86. С. 39–43. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.6>.
- Погорілець М., Сорока С. Інтелектуальна власність у цифрову еру в контексті розвитку технологій. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2025. № 44. С. 260–266. URL: <https://nzlup.org.ua/index.php/journal/article/view/1606>.
- Литвиненко Є. В., Ткаченко О. А. Правова природа авторства результатів діяльності штучного інтелекту в контексті міжнародного права інтелектуальної власності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 6, ч. 1. С. 338–342. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.50>.
- Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union*. 2024. L 2024/1689. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj> (дата звернення: 11.08.2026).
- Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC. *Official Journal of the European Union*. 2019. L 130. P. 92–125. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/790/oj> (дата звернення: 11.08.2026).
- Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). *Official Journal of the European Union*. 2016. L 119. P. 1–88. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj> (дата звернення: 11.08.2026).
- Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). *Official Journal of the European Union*. 2022. L 277. P. 1–102. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj> (дата звернення: 11.08.2026).
- Regulation (EU) 2023/2854 of the European Parliament and of the Council of 13 December 2023 on harmonised rules on fair access to and use of data and amending Regulation (EU) 2017/2394 and Directive (EU) 2020/1828 (Data Act). *Official Journal of the European Union*. 2023. L 2023/2854. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/2854/oj> (дата звернення: 11.08.2026).
- The General-Purpose AI Code of Practice. Code of Practice for General-Purpose AI Models: Copyright Chapter. European Commission. 2025. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/contents-code-gpai> (дата звернення: 11.08.2026).
- Commission Guidelines on the scope of the obligations for providers of general-purpose AI models established by Regulation (EU) 2024/1689 (AI Act): Communication from the Commission, Brussels, 19.11.2025, C(2025) 7719 final. European Commission. 2025. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/guidelines-scope-obligations-providers-general-purpose-ai-models-under-ai-act> (дата звернення: 11.08.2026).
- Explanatory Notice and Template for the Public Summary of Training Content for general-purpose AI models. European Commission. 2025. Publication 24 July 2025. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/explanatory-notice-and-template-public-summary-training-content-general-purpose-ai-models> (дата звернення: 11.08.2026).
- Guidelines for providers of general-purpose AI models. European Commission. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/guidelines-gpai-providers> (дата звернення: 11.08.2026).
- Regulation (EU) 2026/1744 of the European Parliament and of the Council of 8 July 2026 amending Regulations (EU) 2024/1689, (EU) 2018/1139 and (EU) 2023/1230 as regards the simplification of the implementation of harmonised rules on artificial intelligence (Digital Omnibus on AI). *Official Journal of the European Union*. 2026. 24 July. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_202601744 (дата звернення: 11.08.2026).
- Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2811-20> (дата звернення: 11.08.2026).
- Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15> (дата звернення: 11.08.2026).
- Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80> (дата звернення: 11.08.2026).
- Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2025–2026 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.05.2025 № 457-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-2025-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.08.2026).
- Біла книга з регулювання ШІ в Україні: бачення Мінцифри. Міністерство цифрової трансформації України. 2024. URL: <https://storage.thedigital.gov.ua/files/a/ba/d5da75c2613e331bb89258f950adcbae.pdf> (дата звернення: 11.08.2026).
- Judgment of the Court (Third Chamber) of 1 December 2011. Eva-Maria Painer v Standard VerlagsGmbH and Others. Case C-145/10. ECLI:EU:C:2011:798. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A62010CJ0145> (дата звернення: 11.08.2026).
- Judgment of the Court (Grand Chamber) of 13 November 2018. Levola Hengelo BV v Smilde Foods BV. Case C-310/17. ECLI:EU:C:2018:899. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62017CJ0310&> (дата звернення: 11.08.2026).

28. Judgment of the Court (Third Chamber) of 12 September 2019. Cofemel – Sociedade de Vestuário SA v G-Star Raw CV. Case C-683/17. ECLI:EU:C:2019:721. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62017CJ0683> (дата звернення: 11.08.2026).

Chubokha N., Vozniuk N., Starchuk O. Legal regulation of the use of artificial intelligence in the field of intellectual property in Ukraine: directions for harmonization with EU law

Summary. The article examines the legal regulation of the use of artificial intelligence in the field of intellectual property in Ukraine and the European Union. The relevance of the study is determined by the increasing use of artificial intelligence systems for content creation and the use of protected works in the training of relevant models, which requires the determination of the limits of the exercise of economic rights, the criteria for human creative contribution, the legal regime applicable to generated outputs, and mechanisms for protecting the interests of right holders. These issues acquire additional significance in the context of the approximation of Ukrainian legislation to European Union law and the need to align future artificial intelligence regulation with the existing intellectual property law framework. The purpose of the study is to substantiate directions for improving the legal regulation of the use of artificial intelligence in the field of intellectual property in Ukraine by comparing national legislation with European Union law and identifying legal mechanisms for their approximation. The methodological framework comprises formal legal, comparative legal, and systemic and structural methods, as well as the method of legal modelling, supplemented by analysis, synthesis, and generalisation. It is established that in the European Union, the legal regulation of the relevant relations is ensured through the interaction of specific rules on artificial intelligence with legislation on

copyright, data, and digital services. The study determines the significance of requirements concerning compliance with copyright law by providers of general-purpose artificial intelligence models, transparency regarding the content used to train such models, as well as the legal regime of text and data mining and the possibility for right holders to reserve their rights. A distinctive feature of the Ukrainian approach is identified, namely the statutory recognition of a sui generis right in non-original objects generated by a computer program. In contrast, European Union law does not provide for a separate equivalent legal regime. At the same time, insufficient legal certainty is identified in Ukrainian regulation concerning the use of protected subject matter for training artificial intelligence models, transparency regarding the origin of training content, and specific obligations of model providers. Based on the comparative analysis, the study substantiates the need to specify the criteria for human creative contribution, the legal conditions for using protected subject matter for model training, mechanisms for reserving rights, documentation of content provenance, and digital licensing. It is proposed to differentiate the legal liability of developers, providers, and users of artificial intelligence systems depending on the nature of the infringement and the ability of the relevant party to control the use of protected subject matter. It is determined that adapting European legal mechanisms should take into account the national legal regime applicable to computer-generated objects and ensure consistency between specific artificial intelligence regulation and Ukrainian intellectual property legislation.

Key words: artificial intelligence, intellectual property, legal regulation, copyright, rights holder, computer-generated object, creative contribution, training data, text and data mining.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 29.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

*Щамбура Д. В.,**докторант кафедри цивільно-правових дисциплін та статистики
Міжнародного університету**ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-2670-2011>*

СТРУКТУРА ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ НА ЗДОРОВ'Я

Анотація. У статті концептуалізовано багаторівневу структуру правовідносин у сфері охорони здоров'я. Здійснено теоретичне розмежування понять «здоров'я» (як об'єкта охорони), «право на здоров'я» (як широкої соціальної детермінанти) та «право на охорону здоров'я» (як системи державних гарантій). Визначено, що суб'єктний склад цих відносин охоплює фізичну особу (пацієнта), державу, медичні заклади, медичних працівників та страхові компанії. Особливу увагу приділено змісту правовідносин, ядром яких є автономія волі пацієнта, що реалізується через інститут інформованої згоди.

Доведено, що в епоху цифровізації здійснення прав на здоров'я стикається з новими ризиками у сфері захисту персональних даних. Електронні медичні реєстри вимагають новітніх режимів правової охорони медичної таємниці для запобігання витоку чутливої інформації. Проаналізовано систему захисту особистих немайнових прав у медичній сфері. На основі аналізу правових позицій та доктрини встановлено, що судова форма захисту еволюціонує в бік ширшого застосування інституту відшкодування моральної шкоди не лише за фізичне каліцтво, а й за порушення інформаційних прав пацієнта (права на достовірну інформацію про діагноз, незаконне розголошення статусу тощо).

Дослідження доводить необхідність системного оновлення профільного законодавства. Обґрунтовано доцільність розробки та прийняття єдиного кодифікованого акта – Медичного кодексу України, який би чітко регламентував порядок надання інформованої згоди в електронній формі, встановлював жорсткі гарантії кіберзахисту медичних даних та визначав дієві механізми досудового (медіаційного) і судового вирішення медичних спорів. Результати роботи можуть бути використані у нормотворчій діяльності, судовій практиці та подальших наукових розвідках у галузі медичного та цивільного права.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, права людини, особисті немайнові права, фізичні особи, право на здоров'я, здоров'я, захист прав людини, захист цивільних прав.

Вступ. Відповідно до Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Право на здоров'я є фундаментальною передумовою для повноцінної життєдіяльності та реалізації всього комплексу інших прав і свобод людини. У сучасних умовах, які позначаються глобальними викликами (збройні конфлікти, епідемії, екологічні кризи, соціально-економічна нестабільність), а також стрімкою цифровізацією медичної сфери, право на здоров'я набуває безпрецедентної гостроти. Реформування національної системи охорони здоров'я, впровадження електронних систем управління медичними даними (eHealth) та телемедицини вимагають

чіткої структуризації правовідносин, щоб забезпечити баланс між автономією пацієнта та публічними інтересами держави. Забезпечення дієвих механізмів здійснення та захисту права на здоров'я стає не лише завданням правової доктрини, а й практичною необхідністю, що зумовлює високу актуальність даного дослідження.

У сучасному суспільстві проблематика реалізації та захисту права на здоров'я набуває безпрецедентної гостроти, що зумовлено низкою глобальних та локальних детермінант. По-перше, дія правового режиму воєнного стану в Україні стала екстремальним стрес-тестом для вітчизняної системи охорони здоров'я. Збройний конфлікт зумовлює зміщення акцентів у розумінні позитивних зобов'язань держави, вимагаючи пошуку нового балансу між наявними ресурсами, потребами оборони та необхідністю забезпечення належної медичної допомоги. У цьому контексті надзвичайно актуалізуються питання меж здійснення прав пацієнтів у умовах ресурсного дефіциту, медичного сортування та гострої потреби у фізичній і психологічній реабілітації.

По-друге, стрімка цифровізація суспільних відносин та імплементація інноваційних медичних технологій (розвиток електронних систем охорони здоров'я eHealth, телемедицини, застосування алгоритмічної обробки великих масивів медичних даних) породжують складну дихотомію інтересів. З одного боку, інновації безперечно розширюють доступність та якість медичних послуг. З іншого – вони генерують критичні ризики для приватності пацієнта, забезпечення недоторканності медичної таємниці та реалізації концепту інформованої згоди в кіберпросторі. Виникає нагальна необхідність у чіткій концептуалізації та структуризації правовідносин у цій сфері з метою недопущення нівелювання автономії волі пацієнта на догоду суто технологічному чи управлінському прогресу. Відтак, забезпечення дієвих, адаптивних механізмів здійснення та захисту права на здоров'я трансформується із теоретико-правового завдання у площину безальтернативної практичної необхідності.

Метою даної роботи є комплексний теоретико-правовий аналіз структури правовідносин у сфері здійснення та захисту прав фізичних осіб на здоров'я, з'ясування правової природи та змісту суб'єктивних прав і кореспондуючих обов'язків їх учасників, а також розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення механізмів правового захисту цих прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика особистих немайнових прав, правосуб'єктності фізичних осіб, а також формування інституту медичного права постійно перебуває у фокусі уваги наукової спільноти. Фундаментальні засади для розуміння фізичної особи як центрального суб'єкта цивільного права та з'ясування юридичної природи нематері-

альних благ заклали такі видатні правознавці, як С. Б. Булеца, І. В. Давидова, Л. В. Діденко, Р. І. Калаур, Н. С. Кузнєцова, М. В. Менджул, С. О. Сліпченко, О. В. Соболев, Р. О. Стефанчук, М. О. Стефанчук, О. І. Сафончик, Є. О. Харитонов та ін.

Питання, безпосередньо пов'язані з розмежуванням медико-біологічного та юридичного розуміння здоров'я, класифікацією соматичних прав, а також вирішенням правових колізій між пацієнтами та надавачами медичних послуг, ґрунтовно розроблялися у працях О. В. Сідей, О. І. Андрухів, Г. А. Миронової, М. В. Менджул, І. Я. Сенюти та ін. У вітчизняній доктрині глибоко проаналізовано міжнародні стандарти прав людини, гарантії забезпечення медичної таємниці та інструментарій відшкодування шкоди. Проте, незважаючи на потужний масив наукових напрацювань, «турбулентність» сучасних соціально-політичних та технологічних процесів вимагає концептуального оновлення існуючих підходів. Значна частина досліджень не враховує динаміки змін, пов'язаних із масштабною цифровізацією та функціонуванням медичної системи в кризових умовах, що зумовлює об'єктивну необхідність подальшого теоретичного осмислення та узагальнення структури цих специфічних правовідносин.

Виклад основного матеріалу. У сучасній юридичній науці триває активна дискусія щодо правової природи базових категорій у сфері медичного та цивільного права. Аналіз наукових публікацій свідчить про необхідність чіткого розмежування понять «здоров'я» (як об'єкта), «права на здоров'я» та «права на охорону здоров'я» [2; 3; 4].

У наукових колах зазначається, що термін «здоров'я» є нематеріальним (нематеріальним) благом, що не має економічного змісту та є невіддільним від особи [4]. При цьому, здоров'я має розглядатися не просто як відсутність хвороб, а як складний комплекс, що включає фізичне, психічне та психологічне здоров'я. Якщо фізичне здоров'я стосується біологічного стану організму, то психічне здоров'я охоплює здатність до саморегуляції, а психологічне – стан внутрішнього благополуччя. Саме здоров'я як таке виступає об'єктом правової охорони.

З іншого боку, вчені наголошують, що «право на здоров'я» та «право на охорону здоров'я» не є тотожними [2]. «Право на здоров'я» має ширший зміст, оскільки охоплює доступ людини до соціально-економічних детермінант здоров'я: безпечного середовища, харчування, чистої питної води, санітарних умов [3]. Натомість «право на охорону здоров'я» має більш вузький, організаційно-правовий характер і зводиться до обов'язку держави забезпечити різноманітні сприятливі умови, доступність медичних закладів та гарантування надання якісних медичних послуг [2]. Держава не може гарантувати, що людина буде абсолютно здоровою, але зобов'язана створити всі механізми для лікування та збереження здоров'я.

Правовідносини, що виникають у процесі реалізації та захисту права на здоров'я, є багаторівневими. Доктринальний аналіз вказує на те, що вони поєднують у собі приватноправові (договірні відносини між пацієнтом і лікарем, питання компенсації шкоди) та публічно-правові (ліцензування, санітарно-епідемічні режими, державні гарантії) елементи [5]. Будь-які правовідносини складаються з трьох основних елементів: суб'єктів, об'єктів та змісту (суб'єктивних прав і обов'язків).

1. Суб'єкти правовідносин. Центральним суб'єктом виступає фізична особа (пацієнт). У науковій літературі підкреслюється, що правоздатність фізичної особи виникає з моменту народження і є рівною для всіх [6]. Кожна людина має потен-

ційну здатність бути носієм права на життя та здоров'я. Проте здійснення багатьох аспектів цього права залежить від дієздатності. Діти та повністю недієздатні особи реалізують свої права (наприклад, надання згоди на медичне втручання) через законних представників – батьків або опікунів.

Іншою стороною цих правовідносин виступає держава та її органи, які формують політику і забезпечують доступ до медичної допомоги. Безпосередніми надавачами послуг (операторами реалізації права) є медичні заклади та медичні працівники, які зобов'язані діяти відповідно до етичних стандартів та протоколів. Також у сучасній структурі суб'єктів вагому роль відіграють страхові компанії, що забезпечують фінансовий механізм реалізації права на охорону здоров'я [5].

2. Об'єкти правовідносин. Об'єктом є особисте немайнове благо – здоров'я фізичної особи, а також медичні послуги, інформація про стан здоров'я (медична таємниця) та безпечне навколишнє середовище, необхідне для підтримання життєдіяльності [3; 5]. Здоров'я є невідчужуваним об'єктом, що не підлягає грошовій оцінці, однак шкода, завдана здоров'ю, підлягає майновій компенсації.

3. Зміст правовідносин. Зміст становить сукупність суб'єктивних прав фізичних осіб та кореспондуючих їм юридичних обов'язків.

Науковці групують особисті немайнові права, що забезпечують природне існування, у декілька категорій: право на життя, право на охорону здоров'я, право на безпечне довкілля, право на медичну допомогу, репродуктивні права (на підтримку, відновлення чи припинення репродуктивної функції), право на особисту недоторканність (що забороняє жорстоке поводження та медичні дослідження без згоди) [3].

Також виділяються права інформаційного характеру: право на достовірну інформацію про стан свого здоров'я та право на медичну таємницю [3]. З іншого боку, пацієнт має і обов'язки: піклуватися про своє здоров'я, дотримуватися правил внутрішнього розпорядку закладу охорони здоров'я та призначеного лікування [5].

Здійснення права на здоров'я ґрунтується на концепції автономії волі. Як зазначається у наукових дослідженнях, ключовим інструментом здійснення особистих немайнових прав у цій сфері є інститут інформованої згоди пацієнта [4]. Жодне медичне втручання, за винятком випадків прямої суспільної небезпеки (наприклад, небезпечні інфекційні захворювання) або невідкладних станів, не може здійснюватися без вільної та свідомої згоди особи [7]. Фізична особа також має право на відмову від лікування. Здійснення цих прав носить абсолютний характер, де всі інші особи зобов'язані утримуватися від порушення недоторканності особи.

Окремого наукового інтересу сьогодні набуває трансформація здійснення прав в умовах цифровізації. Розвиток телемедицини та систем на кшталт eHealth створює нові виклики для забезпечення медичної таємниці [5; 7]. Інформація про стан здоров'я людини віднесена до категорії вразливих (чутливих) персональних даних. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про захист персональних даних», обробка персональних даних про здоров'я людини забороняється, окрім випадків, коли це необхідно для цілей охорони здоров'я, і лише медичним працівником або іншою особою, на яку покладено обов'язок щодо збереження медичної таємниці [8]. Науковці підкреслюють, що у цифровому середовищі критерії інформованої згоди та механізми

забезпечення конфіденційності вимагають особливої технічної та правової захищеності, оскільки витоки медичних даних завдають непоправної шкоди людській гідності [4].

Основною гарантією забезпечення особистих немайнових прав є їх повний, ефективний та своєчасний захист [3]. Правова доктрина виокремлює дві форми захисту: юрисдикційну (судову) та неюрисдикційну (адміністративну) форми.

Позасудовий механізм передбачає звернення зі скаргами до керівництва медичного закладу, департаментів охорони здоров'я, Міністерства охорони здоров'я України, а також до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [5; 7]. У цивілізованому світі дедалі більшої популярності набуває mediaція при вирішенні медичних спорів.

Судовий захист відіграє визначальну роль. Відповідно до положень цивільного законодавства, особа може вимагати визнання права, припинення дій, що його порушують, або компенсації. Специфіка справ у медичній сфері полягає у складності доказування причинно-наслідкового зв'язку між діями медиків та шкодою. Особливе місце займає відшкодування моральної шкоди. Аналіз наукових публікацій із посиланням на судову практику (зокрема, рішення Верховного Суду) свідчить, що компенсація моральної шкоди присуджується судами не лише за фізичну шкоду (каліцтво), але й за порушення інформаційних прав пацієнта – наприклад, за ненадання повної інформації про діагноз та можливі ризики, або за незаконне розголошення ВІЛ-статусу [7]. Варто відзначити, що відповідно до правових позицій, строк позовної давності для відшкодування шкоди, завданої життям та здоров'ям (у частині періодичних платежів), є безстроковим [9].

Важливим елементом механізму захисту є також правова просвіта населення. Як наголошується у тематичних роз'ясненнях судів України, зокрема на офіційному ресурсі Прес-центру Лохвицького районного суду Полтавської області, обізнаність громадян про свої фундаментальні права на охорону здоров'я, правила поведінки з лікарями та процедуру оскарження неправомірних дій є запорукою розбудови правової держави та превентивним засобом проти медичних правопорушень [10].

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного комплексного теоретико-правового дослідження, можна констатувати, що структура правовідносин у сфері здійснення та захисту прав фізичних осіб на здоров'я являє собою багатовимірний, поліструктурний та динамічний правовий механізм, який функціонує на перетині імперативних публічно-правових та диспозитивних приватноправових начал. Фізична особа як первинний носій права на здоров'я виступає центральним суб'єктом цих відносин, володіючи абсолютним правом на збереження своєї тілесної, психічної та психологічної цілісності (нематеріального блага), а також відносним правом вимагати від держави і надавачів медичних послуг створення належних умов для охорони здоров'я.

Здійснений доктринальний аналіз об'єктної та змістовної складових досліджуваних правовідносин дозволяє стверджувати, що їх зміст охоплює широкий спектр взаємопов'язаних особистих немайнових прав: право на медичну допомогу, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на достовірну медичну інформацію, право на таємницю про стан здоров'я, а також репродуктивні права. Наріжним каменем здійснення цих прав є принцип автономії волі пацієнта, який юридично матеріалізується через інститут інформованої згоди на медичне втручання.

Доведено, що в умовах сьогодення механізми реалізації права на здоров'я зазнають глибинних трансформацій під впливом двох ключових детермінант: стрімкої цифровізації сфери охорони здоров'я та функціонування медичної системи в умовах правового режиму воєнного стану. Впровадження електронної системи охорони здоров'я (eHealth), цифрових медичних карток, електронних рецептів та розвиток телемедицини, з одного боку, оптимізують логістику надання медичних послуг і підвищують їх прозорість, а з іншого – генерують безпрецедентні виклики для захисту вразливих (чутливих) персональних даних. У цифровому вимірі традиційна «лікарська таємниця» трансформується у складний режим кіберзахисту медичних баз даних, що вимагає розробки новітніх юридичних протоколів збирання, обробки та передачі інформації про пацієнта.

Що стосується механізмів захисту, дослідження підтверджує, що в національній правовій системі склалася комплексна модель, яка поєднує юрисдикційні (судові) та неюрисдикційні (адміністративні, mediaційні) форми. Проте судова практика у медичних справах залишається однією з найскладніших категорій цивільного судочинства через специфіку доказування причинно-наслідкового зв'язку між діями (бездіяльністю) медичних працівників та настанням негативних наслідків для здоров'я. Разом з тим, позитивною тенденцією є еволюція судових підходів до відшкодування моральної шкоди не лише за ятрогенні ушкодження (фізичну шкоду), але й за порушення інформаційних прав пацієнта (ненадання повної інформації, порушення лікарської таємниці).

З огляду на виявлені прогалини та колізії, *de lege ferenda* (з точки зору майбутнього закону) обґрунтовано нагальну потребу в систематизації та кодифікації розрізненого медичного законодавства шляхом прийняття Медичного кодексу України. Такий акт має чітко розмежувати публічно-правові зобов'язання держави щодо забезпечення системи охорони здоров'я та приватноправові аспекти договірних відносин «лікар-пацієнт», деталізувати процедуру надання інформованої згоди в електронній формі, а також встановити жорсткі гарантії недоторканності медичних даних у кіберпросторі. Крім того, критично важливим напрямом державної політики має стати підвищення правової культури та медико-правової грамотності населення, оскільки обізнаність громадян щодо власних прав є найефективнішим превентивним засобом проти правопорушень у сфері охорони здоров'я.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Стефанчук М. О. Зміст права людини на охорону здоров'я. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. С. 144–148. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/03/26.pdf>
3. Сафончик О. І. Право на здоров'я в системі особистих немайнових прав фізичних осіб. *Право та державне управління*, 2024. № 4. С. 276–281. URL: https://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2024/38.pdf
4. Сідей О. В. До поняття та змісту права фізичної особи на здоров'я. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків, 2016. С. 219–224. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a9a0e441-2828-48d4-bfd8-ffdaf74b8c75/content>

5. Шамбура Д. В. Поняття правовідносин, що виникають у зв'язку із здійсненням права на здоров'я фізичних осіб. *Правова позиція*, 2025. № 1 (46). С. 109–114. URL: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2025/1/22.pdf>
6. Андрухів О. І. Фізична особа як суб'єкт цивільних прав. *Право і суспільство*, № 2/2024. С. 557–561. DOI: 10.32842/2078-3736/2024.2.78
7. Ківалова Т. С. Здійснення та захист особистих немайнових прав особи на здоров'я. *Правова позиція*. 2025. № 2 (47). С. 221–224. URL: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2025/2/41.pdf>
8. Про захист персональних даних : Закон України № 2297-VI від 01.10.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
9. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
10. Право на охорону здоров'я. Роз'яснення. Прес-центр Лохвицького районного суду Полтавської області. URL: <https://lh.pl.court.gov.ua/sud1617/pres-centr/news/15396/>

Shchambura D. The nature of legal relations in the exercise and protection of the human right to health

Summary. The article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of legal relations arising in the process of exercising and protecting the human right to health in the context of current legislative reforms.

It examines the evolution and conceptual distinction between the categories of “right to health” and “right to health care” following international medical law standards and national legal doctrine.

The dualistic nature of modern medical legal relations is elucidated, which organically combines the state's mandatory public-law obligations (the duty to respect, protect, and fulfill) with the discretionary private-law mechanisms of contractual regulation governing the provision of medical services.

Particular attention is paid to the analysis of the devastating impact of contemporary existential crises – including the legal

regime of martial law, the phenomenon of medical poverty, infrastructure disparities between urban and rural areas, and staffing shortages – on the exercise of citizens' medical rights.

It is emphasized that the essence of the legal relations under study constitutes a multilevel legal construct characterized by pronounced normative dualism. On the one hand, it firmly relies on the mandatory guarantees of public law, namely, the state bears an absolute obligation to respect, protect, and fulfill citizens' rights by creating conditions under which necessary medical goods and services become physically, financially, and informationally accessible, acceptable from the standpoint of medical ethics, and impeccable in terms of their scientific quality. On the other hand, in the context of a market economy and global reform of the sector, dispositive private-law instruments inevitably take on a dominant role, where the key object of civil rights is precisely the “medical service,” which is mediated by a complex system of civil-law contracts, the institute of the patient's informed voluntary consent, and mechanisms of civil liability for shortcomings in the provision of medical care.

The paper outlines the issues related to the legitimization and legal regulation of fourth-generation somatic human rights, which have emerged as a result of the rapid development of innovative biotechnologies. Key directions for improving the legal regulation of the relevant sector are proposed, which should be integrated into the new National Health System Development Strategy until 2030, particularly with regard to ensuring state funding for healthcare and significantly raising the social status of healthcare workers.

Key words: civil law, civil legislation, civil legal relations, human rights, personal non-property rights, individuals, right to health, health, protection of human rights, protection of civil rights.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 16.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

---

*Паращук Л. Г.,**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри цивільного права і процесу**Західноукраїнського національного університету**ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2269-1626>*

ДИСТАНЦІЙНА РОБОТА ТА ОСОБЛИВОСТІ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ЗА ЦЬОЇ ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ

Анотація. У статті розкрито поняття дистанційної роботи, а також досліджено особливості матеріальної відповідальності працівників, які виконують роботу за трудовим договором дистанційно. Встановлено, що запровадження дистанційної роботи в Україні було викликано, зокрема, пандемією COVID-19, яка актуалізувала необхідність застосування таких форм організації праці, що забезпечували б можливість виконання трудових обов'язків з мінімізацією ризиків поширення інфекції. Наголошено на особливому значенні дистанційної роботи в умовах воєнного стану, оскільки вона сприяє забезпеченню безперервності трудової діяльності працівників та функціонування роботодавців в умовах безпекових загроз та нестабільності форм і способів організації трудового процесу. Здійснено порівняльний аналіз дистанційної роботи з іншими подібними формами організації праці, зокрема, надомною роботою.

На підставі законодавчого визначення дистанційної роботи окреслено її основні ознаки та надано правову характеристику. Зокрема, за критерієм волевиявлення сторін трудового договору дистанційна робота може запроваджуватися за взаємною згодою сторін, а також, у передбачених законом випадках, за ініціативою однієї зі сторін. Залежно від режиму та способу організації праці дистанційна робота може виконуватися на постійній основі, тимчасово, у встановлених законом випадках, а також поєднуватися з виконанням роботи на робочому місці у приміщенні чи на території роботодавця.

Звернуто увагу на те, що територіальна віддаленість місця виконання працівником трудових обов'язків зумовлює необхідність забезпечення його обладнанням та іншими засобами, необхідними для виконання роботи, які можуть належати працівнику або надаватися роботодавцем. Це, своєю чергою, актуалізує питання матеріальної відповідальності працівника у разі знищення чи пошкодження майна роботодавця, а також правових наслідків заподіяння шкоди майну працівника у зв'язку з виконанням ним трудових обов'язків. Обґрунтовано положення про те, що при притягненні дистанційного працівника до матеріальної відповідальності застосовуються як загальні норми законодавства про матеріальну відповідальність працівників, так і спеціальні норми, що регулюють відповідні правовідносини у сфері дистанційної роботи.

Доведено, що дистанційні працівники несуть матеріальну відповідальність у межах, установлених трудовим законодавством, зокрема за пряму дійсну шкоду, заподіяну роботодавцю, та за наявності передбачених законом умов її покладення. До дистанційних працівників може застосовуватися як обмежена, так і повна матеріальна відповідальність

у випадках, встановлених законодавством. У разі використання працівником під час виконання трудових обов'язків власних засобів, необхідних для виконання роботи, їх знищення або пошкодження з вини працівника саме по собі не є підставою для притягнення його до матеріальної відповідальності перед роботодавцем, оскільки зазначене майно не є майном роботодавця. Водночас незабезпечення працівника роботодавцем необхідними для виконання дистанційної роботи засобами, а також невиконання роботодавцем передбачених законодавством обов'язків щодо проведення необхідних інструктажів за певних обставин можуть зумовлювати виникнення питання щодо відповідальності роботодавця за шкоду, заподіяну майну працівника у зв'язку з виконанням ним трудових обов'язків.

Досліджено особливості застосування повної матеріальної відповідальності до дистанційного працівника у випадках, установлених законом. Обґрунтовано висновки про те, що у разі використання працівником майна роботодавця можна виокремити дві правові конструкції повної матеріальної відповідальності: повну матеріальну відповідальність, що виникає безпосередньо на підставі закону, та договірну модель матеріальної відповідальності працівника.

Ключові слова: дистанційна робота, працівник, який виконує дистанційну роботу на підставі трудового договору, дистанційний працівник, роботодавець, обладнання, засоби, матеріальна відповідальність.

Постановка проблеми. Трудове законодавство України, запроваджуючи інститут дистанційної роботи, не встановлює спеціального комплексного механізму матеріальної відповідальності працівників, які виконують роботу дистанційно, що зумовлює необхідність застосування до відповідних трудових правовідносин загальних положень законодавства про матеріальну відповідальність працівників з урахуванням специфіки дистанційної роботи.

Водночас особливий характер дистанційної роботи обмежує можливості роботодавця щодо безпосереднього контролю за виконанням працівником трудових обов'язків та забезпеченням збереження матеріальних цінностей, а також ускладнює доведення роботодавцем вини працівника. Зазначені обставини, з огляду на відсутність у судовій практиці усталених підходів до вирішення відповідної категорії спорів, зумовлюють виникнення низки питань щодо притягнення працівника, який виконує роботу дистанційно, до матеріальної відповідальності.

Особливого значення набуває визначення підстав і меж матеріальної відповідальності працівника залежно від належності

відповідних засобів працівникові або роботодавцю, а також встановлення випадків, у яких ризик їх пошкодження або знищення може покладатися на роботодавця.

Отже специфіка дистанційної роботи зумовлює необхідність її врахування під час застосування загальних положень про матеріальну відповідальність працівників та адаптації відповідних правових механізмів до умов виконання трудових обов'язків дистанційно.

Стан дослідження. Враховуючи, що інститут дистанційної роботи набув поширення в Україні відносно недавно, відповідна проблематика є актуальною, становить значний науковий інтерес і є предметом дослідження багатьох науковців, серед яких Н. М. Галкіна [7], О. В. Маленко [11], К. Ю. Мельник [10] та О. Г. Середя [7]. Особливу увагу особливостям дистанційної роботи в умовах війни приділили В.В. Аніщук [9], Ф. А. Цесарський [8], Д. О. Шубала [9].

Для дослідження інституту матеріальної відповідальності дистанційних працівників окремо варто відзначити дисертаційне дослідження Л. О. Гайдаренко [13] на тему «Матеріальна відповідальність працівника: поняття, особливості, види», у якому розкрито сутність матеріальної відповідальності працівника. Окремі аспекти матеріальної відповідальності працівників, зокрема працівників, які виконують дистанційну роботу на підставі трудового договору, розкрито також у наукових працях інших дослідників. До таких авторів належать С. Ф. Гуцу [15], С. С. Лукаш [14], С. В. Омеляничук [21].

Мета статті полягає у розкритті поняття дистанційної роботи та дослідженні особливостей матеріальної відповідальності працівників за цієї форми організації праці.

Виклад основного матеріалу. Міжнародною організацією праці (далі – МОП) дистанційна робота найманого працівника розкривається через такі критерії, як «виконання працівником роботи на робочому місці, яке не належить до: приміщень, об'єктів чи територій економічної одиниці, від якої він залежить; приміщень або територій клієнта економічної одиниці, від якої він залежить; громадського місця, якщо характер обов'язків, які він виконує, передбачають, що він має їх виконувати саме в цьому місці» [1, с. 5]. Як вид дистанційної роботи Організація виділяє телероботу, яка передбачає роботу працівника із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій. Цей вид роботи відрізняється тим, що, крім виконання її повністю або частково в альтернативному місці, вона передбачає використання особистих електронних пристроїв (комп'ютер, планшет), що має бути невід'ємною складовою виконання роботи [1, с. 6]. Телеробота має місце у випадках використання інформаційних та комунікаційних технологій з метою дистанційного виконання певних робіт [2, с. 80].

Для України поняття дистанційної роботи набуло актуальності у зв'язку із пандемією COVID-19 та ознаменувалося прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 30 березня 2020 року № 540-IX [3], яким ст. 60 КЗпП України «Гнучкий режим робочого часу» було викладено у редакції, що передбачала дистанційну (надомну) роботу як «форму організації праці, за якої працівник виконує роботу за місцем його проживання чи в іншому місці за його вибором, у тому числі за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, але поза примі-

щенням роботодавця» [4]. Але вже незабаром Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу» від 04 лютого 2021 року № 1213-IX [5] у Кодексі було виділено окрему ст. 60-2 «Дистанційна робота». Відповідно до неї дистанційною роботою є форма організації трудової діяльності, за якої працівник виконує трудові обов'язки у будь-якому місці, обраному ним самостійно, поза робочими приміщеннями чи територією роботодавця, з використанням інформаційно-комунікаційних технологій [4].

Із цієї законодавчої дефініції можна виділити такі основні ознаки дистанційної роботи:

- виконання працівником трудових обов'язків поза робочими приміщеннями роботодавця або його територією;
- самостійне обрання працівником місця виконання трудових обов'язків;
- використання працівником інформаційно-комунікаційних технологій.

Отже, дистанційна робота у розумінні КЗпП України є близькою за змістом до телероботи у розумінні МОП. Водночас ототожнення цих понять є недоцільним, оскільки у термінології МОП телеробота є підкатегорією дистанційної роботи (remote work), тоді як у національному законодавстві для цієї форми організації праці використовується самостійний термін «дистанційна робота».

Важливе значення для дистанційної роботи має волевиявлення сторін трудового договору. За цим критерієм трудовим законодавством передбачена можливість її запровадження за взаємною згодою сторін, або, у передбачених законом випадках, за ініціативою однієї із них. Отже, поряд із випадками, коли запровадження цієї форми організації праці пов'язане з характером трудової діяльності та є взаємовигідним для сторін трудового договору і відповідає волі як роботодавця, так і працівника, трудове законодавство передбачає обставини, за яких така дистанційна робота має вимушений характер. Такими можуть бути випадки, коли виконання роботи у звичайному режимі може бути неможливою або ж найменш сприятливою для сторін або однієї з них. Зокрема, за ініціативою працівника строком до двох місяців дистанційна робота може запроваджуватися у випадку вчинення щодо нього дій, що містять ознаки дискримінації, а також у разі навчання дитини працівника віком до 14 років у закладі загальної середньої освіти за дистанційною формою здобуття освіти, під час вагітності жінки. Водночас і роботодавець, у встановлених законом випадках, зокрема у разі поширення епідемії, пандемії, виникнення збройної агресії тощо, має право на підставі відповідного наказу (розпорядження) запровадити дистанційну роботу [4].

Залежно від режиму та способу організації дистанційної роботи положення ст. 60-2 КЗпП України передбачають можливість її здійснення на постійній основі, тимчасове запровадження такої форми організації праці, а також поєднання дистанційної роботи з роботою на робочому місці у приміщенні чи на території роботодавця. До прикладу, відповідно до ч. 7 ст. 60-2 КЗпП України, роботодавець та працівник можуть погодити поєднання дистанційної роботи з виконанням роботи на робочому місці у приміщенні або на території роботодавця [4].

Проявом посилення диспозитивних засад у трудовому праві є надання працівникові при дистанційній роботі можливості

самостійно визначити своє робоче місце, що забезпечує більшу свободу у виборі умов організації виконання трудових обов'язків поза робочими приміщеннями чи територією роботодавця. Водночас розширення свободи працівника у визначенні робочого місця зумовлює підвищення його відповідальності за забезпечення належних умов праці, зокрема за збереження засобів та іншого майна, необхідних для належного виконання трудової функції. З цією метою під час укладення договору про дистанційну роботу «на роботодавця покладається обов'язок систематичного проведення інструктажу (навчання) працівника з питань охорони праці та протипожежної безпеки в межах використання такими працівниками обладнання та засобів, рекомендованих або наданих роботодавцем» (ч. 4 ст. 13 Закону України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 року № 2694-XII) [6].

Певною мірою погоджуємося з думкою О. Середи та Н. Галкіної про те, що з метою запобігання ситуаціям, за яких обране дистанційним працівником робоче місце не забезпечуватиме безпечних та нешкідливих умов праці, доцільним є зазначення адреси його розташування у трудовому договорі [7, с. 512]. Водночас, враховуючи пов'язані з війною безпекові загрози та нестабільність форм та способів організації трудового процесу в Україні, закріплення такої умови в договорі вважаємо виправданою у разі, коли дистанційна робота заздалегідь погоджена сторонами трудового договору та виконується за нормальних і передбачуваних обставин. Якщо запровадження дистанційної роботи в нашій країні було пов'язане з пандемією, що потребувало самоізоляції, зменшення до мінімуму контактів у суспільстві, нині застосування цієї форми організації праці зумовлене також такими негативними обставинами, як обстріли, систематичні відключення електроенергії, вимушеною міграцією працівників та іншими обставинами, що часто потребують постійного переміщення працівника для забезпечення йому можливості виконання трудових обов'язків. За таких обставин фіксування конкретної адреси робочого місця видається недоцільним.

Отже, дистанційна робота в умовах воєнного стану набула особливого значення, оскільки дає змогу забезпечувати безперервність трудової діяльності працівників та функціонування роботодавців, сприяючи збереженню трудового потенціалу та підтриманню економічної стабільності навіть в умовах значних безпекових та соціально-економічних викликів. Серед основних її переваг у цей період Ф. Цесарський також виділяє забезпечення безпеки, продуктивності, незалежності, комунікації [8, с. 179].

Використання інформаційно-комунікаційних технологій належить до обов'язкових умов дистанційної роботи. Такі технології можуть застосовуватися як безпосередньо у процесі виконання працівником трудових обов'язків, так і для забезпечення комунікації між сторонами трудового договору, отримання працівником завдань від роботодавця або передачі результатів роботи та для іншої взаємодії між ними. Під час запровадження дистанційної роботи обов'язком роботодавця є пропонування працівнику необхідних для доступу до його ресурсів умов, що забезпечуватимуть виконання трудової функції. Якщо роботодавець позбавлений можливості встановлення належних для дистанційної роботи умов, або в нього немає технічної можливості її виконання, така форма організації трудової діяльності не може бути запропонована працівнику [8, с. 178].

Поруч із дистанційною роботою, національним законодавством передбачені й інші форми організації праці, за яких працівник може виконувати роботу поза межами приміщень або території роботодавця. Так, подібні до дистанційної роботи риси має надомна робота. Водночас попри спільні риси цих форм організації праці, зокрема виконання працівником трудової функції поза робочими приміщеннями або територією роботодавця, основною відмінністю дистанційної роботи від надомної є обов'язкове використання при її здійсненні інформаційно-комунікаційних технологій. В. Аніщук та Д. Шубала, враховуючи зміни до трудового законодавства, пов'язані з введенням в Україні воєнного стану, окреслюють такі їх характерні критерії: «місце виконання роботи, використання технологій, контроль за виконанням роботи, режим роботи, оформлення трудового договору, умови праці, час відпочинку, вимоги до практичних навичок працівника, забезпечення засобами виробництва, обладнанням, програмно-технічними засобами тощо» [9, с. 102]. К. Мельник, розмежовуючи поняття дистанційна та надомна робота, виділяє такі сфери трудової діяльності, що охоплюються ними. «Дистанційна робота переважно є розумовою діяльністю, пов'язаною з наданням інформаційних послуг, створенням програмних продуктів, збиранням та узагальненням інформації тощо, що здійснюється переважно за допомогою комп'ютерної техніки, телекомунікаційних систем та передається роботодавцю засобами інформаційно-телекомунікаційного зв'язку. Надомна робота переважно полягає у виробництві продукції, наданні послуг, виконанні робіт з використанням різноманітного робочого обладнання, інструментів, приладів тощо» [10, с. 20]. Також від дистанційної та надомної роботи слід відмежовувати фріланс, який більшою мірою пов'язаний із сферою самозайнятості та характеризується меншим ступенем залежності особи від замовника і меншим обсягом соціально-правових гарантій порівняно з працівником [11, с. 75].

Виходячи із вищезазначеного, а також зі змісту законодавчих положень, які визначають поняття та особливості дистанційної роботи, до категорії дистанційних необхідно зараховувати працівників, які на підставі трудового договору виконують трудові обов'язки поза робочими приміщеннями чи територією роботодавця, у будь-якому місці за власним вибором, з використанням інформаційно-комунікаційних технологій для виконання трудових функцій та взаємодії з роботодавцем, на постійній або тимчасовій основі.

Виконання працівником дистанційної роботи територіально віддалено від роботодавця викликає потребу у його забезпеченні необхідними для виконання трудової функції засобами, обов'язок збереження якими має двосторонній характер і розподіляється між сторонами трудового договору. Так, згідно ст. 131 КЗпП України, роботодавець повинен створити дистанційному працівникові належні для його нормальної роботи та забезпечення повної цілісності переданого майна умови праці, а працівник, у свою чергу, бережливо ставитися до майна роботодавця та реалізовувати заходи щодо запобігання шкоди [4]. Забезпечення працівника засобами, якщо це питання не врегульовано трудовим договором, покладається на роботодавця. Відповідно до ч.ч. 7, 8 ст. 60-2 КЗпП України він зобов'язаний організувати встановлення та технічне обслуговування засобів та оплату пов'язаних з цим витрат [4].

Передача роботодавцем дистанційному працівнику обладнання, програмно-технічних засобів, засобів захисту інформації

та інших засобів зумовлює необхідність з'ясування питання щодо особливостей матеріальної відповідальності працівника. Як уже зазначалося, обладнання та засоби, необхідні для виконання покладених на працівника трудовим договором обов'язків, можуть бути надані роботодавцем або забезпечуватися працівником самостійно. Враховуючи, що працівник має право виконувати дистанційну роботу у будь-якому обраному ним місці, в тому числі перебуваючи за межами території України (за винятком окремих категорій працівників, зокрема державних службовців [12]), питання його матеріально-технічного забезпечення набуває додаткових особливостей, пов'язаних із вибором оптимального для сторін способу матеріального забезпечення з урахуванням характеру виконуваної роботи. Отже, міграція українських працівників не лише в межах України, а за її межі, та можливість виконання ними дистанційної роботи в умовах територіальної віддаленості працівника від роботодавця впливають також на спосіб і умови забезпечення працівника необхідними для виконання трудових обов'язків засобами та, відповідно, на особливості їх матеріальної відповідальності перед роботодавцем.

У науці під матеріальною відповідальністю працівника розуміють «відповідальність за майнову шкоду, заподіяну з його вини підприємству, установі або організації при виконанні ним трудових обов'язків» [13, с. 14], що відповідає положенням ст. 130 Глави IX КЗпП України [4], а працівником як суб'єктом матеріальної відповідальності у сфері трудових відносин є правоздатна фізична особа, щодо якої може бути застосовано відповідальність за вчинення нею трудового правопорушення [14, с. 86].

Враховуючи, що матеріальна відповідальність як роботодавця, так і працівника може виникати лише після укладення трудового договору, у науці трудового права слушно відмічається, що «матеріальна відповідальність у трудових відносинах є внутрішньою двосторонньою відповідальністю суб'єктів вже існуючих правовідносин один перед одним» [15, с. 250].

Матеріальна відповідальність працівника, вважає Л. Гайдаренко, переслідує три мети. Першою і основною її метою є відновлення майнового стану роботодавця. Друга мета є гарантійною і такою, що спрямована на забезпечення у процесі покладення на працівника матеріальної відповідальності охорони його заробітної плати від стягнень, що виходять за межі, визначені законодавством. Третя – виховна – спрямована на виховання у працівника належного ставлення до переданого йому роботодавцем для виконання трудових обов'язків майна та недопущення завдання шкоди його майну [16, с. 37]. Таким чином, метою матеріальної відповідальності працівника є забезпечення на основі законодавства балансу майнових інтересів працівника та роботодавця, що передбачає максимально можливе відновлення майнового стану роботодавця.

Типова форма трудового договору про дистанційну роботу, затверджена наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 05 травня 2021 року № 913-21, містить положення про матеріально-технічне забезпечення, передбачаючи можливість на розсуд сторін визначити, яким чином буде здійснюватися забезпечення працівника обладнанням та засобами та порядок компенсації за використання працівником свого обладнання та інших, пов'язаних з виконанням роботи, відшкодувань. Відмінні способи забезпечення дистанційного працівника засобами для роботи, зокрема

можливість виконання трудової функції із використанням не лише засобів, належних роботодавцеві, але й власних або орендованих ним, своєю чергою впливають на межі його матеріальної відповідальності, зокрема у разі заподіяння шкоди під час використання дистанційним працівником власних засобів для виконання трудових обов'язків.

Для прикладу розглянемо ситуацію, коли дистанційний працівник під час виконання трудових обов'язків із використанням власного обладнання з необережності пошкодив відповідну річ, унаслідок чого виконання роботи стало неможливим, а роботодавець не отримав очікуваного прибутку. Загальні підстави та умови матеріальної відповідальності працівників встановлені ст. 130 КЗпП України. Відповідно до цієї норми «працівники несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству, установі організації внаслідок порушення покладення на них трудових обов'язків» [4]. При цьому, як наголосив Верховний Суд, «підставою для матеріальної відповідальності може бути вина у формі прямого умислу або необережності (халатність, недбалість); призведення дій працівника до завдання прямої дійсної шкоди, що підлягає відшкодуванню; причинний зв'язок між діями та наслідками дій працівника» [17].

Згідно ч. 2 ст. 130 КЗпП України працівники відповідають лише за пряму дійсну шкоду, заподіяну роботодавцю і лише в межах і порядку, передбачених законодавством [4]. Поняття прямої дійсної шкоди охоплює безпосередні майнові втрати, зокрема втрату, погіршення або зниження цінності майна, втрати роботодавця, спричинені винними протиправними порушеннями працівником трудових обов'язків, тоді як неoderжаний прибуток за загальним правилом не включається до її складу (постанова Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками» від 29 грудня 1992 року № 14) [18].

З огляду на це, у наведеному прикладі сам факт пошкодження працівником обладнання та неможливість унаслідок цього виконувати роботу не свідчать про заподіяння роботодавцеві прямої дійсної шкоди. Неoderжання роботодавцем прибутку також саме по собі не є підставою для притягнення дистанційного працівника до матеріальної відповідальності, оскільки упущена вигода виходить за межі прямої дійсної шкоди. Ризик працівника, пов'язаний із використанням власних засобів під час виконання трудових обов'язків, за загальним правилом знаходиться у площині цивільно-правових відносин. Навіть у разі встановлення порушення працівником трудових обов'язків, його вини та причинного зв'язку між його діями і заподіяними наслідками, такі обставини самі по собі не зумовлюють виникнення його матеріальної відповідальності перед роботодавцем за пошкодження або знищення власних засобів працівника. У такому разі відсутня одна з необхідних передумов покладення на працівника матеріальної відповідальності за шкоду майну роботодавця – належність відповідного майна роботодавцю. Водночас порушення працівником трудових обов'язків за наявності передбачених законом підстав може бути підставою для застосування до нього інших заходів трудової відповідальності, зокрема дисциплінарної.

У разі використання працівником під час дистанційної роботи власних засобів, у тому числі при тимчасовому запровадженні такого режиму роботи, важливим є встановлення правових підстав їх використання та визначення того, на яку із сторін

покладається ризик їх пошкодження та знищення. Якщо працівник використовує власні засоби не за взаємною домовленістю з роботодавцем, а внаслідок незабезпечення його необхідними засобами для виконання трудових обов'язків, на наявності необхідних умов може постати питання про відповідальність роботодавця за шкоду, заподіяну майну працівника у зв'язку з виконанням ним трудових обов'язків. Наприклад, при запровадженні роботодавцем дистанційної роботи в односторонньому порядку на підставі відповідного наказу (розпорядження), в тому числі у зв'язку з воєнним станом, загрозою обстрілів, використання працівником власних засобів не має автоматично розглядатися як результат домовленості між ним та роботодавцем щодо покладення на нього ризику його знищення або пошкодження. Роботодавець, не забезпечивши дистанційного працівника необхідним обладнанням або засобами, фактично змушує останнього використовувати власні засоби.

Ст. 60-2 КЗпП України передбачена ще одна модель організації дистанційної роботи, за якої працівник може виконувати трудові обов'язки з використанням засобів роботодавця, що, у свою чергу, актуалізує питання особливостей його матеріальної відповідальності у разі заподіяння майнової шкоди роботодавцю. Залежно від обсягу відшкодування заподіяної роботодавцю шкоди КЗпП України передбачено два види матеріальної відповідальності працівника – обмежена та повна. Основним видом матеріальної відповідальності є обмежена матеріальна відповідальність, обсяг якої зумовлюється розміром заподіяної працівником шкоди та водночас обмежується розміром його середньомісячного заробітку [17].

На відміну від обмеженої, повна матеріальна відповідальність полягає у відшкодуванні працівником прямої дійсної шкоди, заподіяної роботодавцю, у повному обсязі. Однак така відповідальність може покладатися на працівника тільки за наявності передбачених ст. 134 КЗпП України підстав, серед яких «укладення між роботодавцем та працівником, відповідно до ст. 135-1 КЗпП України письмового договору про взяття на себе працівником повної матеріальної відповідальності за незабезпечення цілості майна та інших цінностей, які роботодавець передав з метою зберігання чи для інших цілей» [4].

Для притягнення дистанційного працівника до повної матеріальної відповідальності також застосовуються спеціальні положення КЗпП України. Так, відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 134 «дистанційний працівник несе повну матеріальну відповідальність, що заподіяна з його вини роботодавцю, якщо вона викликана нестачею, знищенням або пошкодженням обладнання та засобів, наданих йому у користування для виконання роботи за трудовим договором про дистанційну роботу» [4]. Це положення відображає самостійну підставу повної матеріальної відповідальності працівника, за якої відсутня потреба в укладенні договору про повну матеріальну відповідальність.

Натомість ст. 135-1 КЗпП України передбачена договірна модель взяття на себе працівником обов'язку повної матеріальної відповідальності перед роботодавцем. По-перше, такий договір може бути укладено лише з працівником, якому виповнилося вісімнадцять років. По-друге, він повинен або обіймати посаду або виконувати роботу, безпосередньо пов'язану із зберіганням, обробкою, продажем (відпуском, перевезенням або використанням у процесі виробництва переданих йому цінностей), або виконувати роботу за трудовим договором про дистанційну роботу або про надомну роботу і користуватися

обладнанням та засобами роботодавця, наданими йому для виконання роботи» [4].

Враховуючи зазначене, нестача, знищення або пошкодження обладнання та засобів, наданих дистанційному працівнику роботодавцем для виконання трудової функції за трудовим договором є спеціальною підставою повної матеріальної відповідальності, застосування якої не залежить від укладення договору про повну матеріальну відповідальність. Укладення такого договору у цьому випадку не є умовою виникнення повної матеріальної відповідальності за п. 10 ч. 1 ст. 134 КЗпП України. Натомість, для покладення на працівника, який досяг вісімнадцяти років, виконує роботу за трудовим договором про дистанційну роботу і користується обладнанням та засобами роботодавця, наданими йому для виконання роботи, повної матеріальної відповідальності сторони можуть укласти договір про повну матеріальну відповідальність. За відсутності передбачених законом інших підстав повної матеріальної відповідальності працівник, який не досяг вісімнадцяти років, не може бути притягнений до повної матеріальної відповідальності на підставі договору, укладеного відповідно до ст. 135-1 КЗпП України.

Звернемо увагу на заснований на п. 1 ст. 135-1 КЗпП України підхід, за яким укладення договору про повну матеріальну відповідальність з дистанційним працівником, що досяг повноліття, можливе, якщо він «користується обладнанням і засобами, переданими йому роботодавцем, та займає посаду або виконує роботу, безпосередньо пов'язану зі зберіганням, обробкою, продажем (відпуском), перевезенням або використанням у процесі виробництва переданих йому цінностей» [19]. Позицію щодо дійсності договорів про повну матеріальну відповідальність з працівниками, які не обіймають передбачені Переліком таких посад і робіт посади висловив також Верховний Суд, який вказав, що «договір про повну матеріальну відповідальність, укладений з особами, які не включені до Переліку категорій працівників, з котрими можна такі договори укладати, є недійсним. Сам по собі факт укладання з працівником договору про повну матеріальну відповідальність не є підставою для покладання матеріальної відповідальності у повному розмірі шкоди за п. 1 ч. 1 ст. 134 КЗпП України» [20]. У цьому випадку позиція Суду стосується п. 1 ч. 1 ст. 134 КЗпП України.

Вважаємо, що передбачені п. 1 та п. 2 ч. 1 ст. 135-1 КЗпП України випадки укладення договору про повну матеріальну відповідальність мають самостійне нормативне значення. Пункт 2 ч. 1 ст. 135-1 КЗпП України встановлює спеціальну підставу укладення такого договору з дистанційними та надомними працівниками, для якої закон не встановлює вимоги щодо належності посади чи виконуваної роботи до Переліку посад і робіт, що надають право укладати договори про повну матеріальну відповідальність.

Висновки. Дистанційна робота в умовах безпекових загроз та нестабільності форм та способів організації трудового процесу, в тому числі пов'язаної з війною в Україні, є однією із оптимальних форм організації праці. Основними її ознаками є виконання працівником трудових обов'язків поза робочими приміщеннями роботодавця або його територією, самостійне обрання працівником місця виконання трудових обов'язків та використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Оскільки виконання дистанційної роботи може бути пов'язане з використанням обладнання та засобів, що належать як працівнику, так і роботодавцю, особливого значення набуває

питання матеріальної відповідальності дистанційних працівників. До особливостей реалізації матеріальної відповідальності дистанційного працівника належать: ускладнення контролю роботодавця за майном, переданим працівнику для виконання трудових обов'язків; необхідність заздалегідь визначити належність відповідного майна одній зі сторін трудового договору, умови його передачі працівникові та особливості експлуатації; належне доведення до працівника правил експлуатації обладнання та вимог охорони праці; складність доведення вини працівника, пов'язана з обмеженими можливостями безпосереднього контролю за виконанням дистанційної роботи; необхідність розмежування нормального зносу майна та шкоди, заподіяної працівником.

Матеріальна відповідальність дистанційного працівника реалізується за загальними правилами матеріальної відповідальності працівників з урахуванням спеціальних положень трудового законодавства. Водночас у разі використання працівником майна роботодавця можна виокремити дві правові конструкції повної матеріальної відповідальності: повну матеріальну відповідальність, що виникає безпосередньо на підставі закону, та договірну модель матеріальної відповідальності працівника.

Укладення договору про повну матеріальну відповідальність не є загальною умовою притягнення працівника до матеріальної відповідальності, оскільки «межі та розмір такої відповідальності визначаються законом, а не трудовим договором» [21, с. 239].

Забезпечення збереження майна роботодавця при дистанційній роботі має двосторонній характер. Роботодавець зобов'язаний передати працівнику обладнання та засоби, що перебувають у належному та безпечному технічному стані, забезпечити проведення передбачених законодавством інструктажів та належне інформування працівника про правила їх експлуатації. Працівник, зі свого боку, зобов'язаний дотримуватися вимог охорони праці, правил експлуатації переданого майна та вживати заходів для забезпечення його збереження. Викликані дистанційним характером роботи складнощі доведення вини працівника можуть бути мінімізовані шляхом належної організації та документування процесу передачі, використання та повернення обладнання та засобів, зокрема шляхом фіксації їх стану на момент передачі та повернення, а також документування встановлених правил його експлуатації протягом усього періоду використання.

Література:

- COVID-19 : Guidance for labour statistics data collections. ILO. URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40dgreports/%40stat/documents/publication/wcms_747075.pdf?utm_source=chatgpt.com
- Шабаліна Л., Афанасенко В. Упровадження телероботи в Україні на основі міжнародного досвіду. *Економіка*. 2010. № 5. С. 79–83.
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 30 березня 2020 року № 540-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#Text> (дата звернення: 15.08.2026).
- Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 15.08.2026).
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу : Закон України від 04 лютого 2021 року № 1213-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-20#Text> (дата звернення: 15.08.2026).
- Про охорону праці : Закон України від 14 жовтня 1992 року № 2694-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення: 15.08.2026).
- Середа О. Г., Галкіна Н. М. Дистанційна робота: актуальні проблеми правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 511–514. URL: https://lsej.org.ua/7_2022/123.pdf?utm_source=chatgpt.com
- Цесарський Ф. А. Особливості дистанційної роботи в умовах воєнного стану: правовий аспект. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія «Юридичні науки»*. 2024. № 1 (71). С. 176–181. URL: <https://humanitarian.com.ua/index.php/juridical/article/download/648/670/1332>
- Аніщук В. В., Шубала Д. О. Особливості правового регулювання дистанційної та надомної роботи в умовах війни. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2025. Випуск 89. Частина 2. С. 98–103. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/336065/324834>
- Мельник К. Ю. Сучасне правове регулювання дистанційної та надомної роботи. Соціальне право. 2021. № 3. С. 12–22. URL: <https://ir.library.knu.ua/server/api/core/bitstreams/cb7c6d1c-flb6-4981-8c2c-0b982543cf79/content>
- Маленко О.В. Правове регулювання дистанційної роботи в Україні: забезпечення паритету інтересів працівника та роботодавця. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2026. Випуск № 1. Частина 2. С. 73–78. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/352759/339425>
- Про деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2022 року № 440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.08.2026).
- Гайдаренко Л. О. Матеріальна відповідальність працівника: поняття, особливості, види : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2021. 22 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/f73504ea-8719-48a7-808b-c893b9833896>
- Лукаш С. С. Працівник як суб'єкт матеріальної відповідальності трудових правовідносин. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Випуск 3-2. Том 1. С. 84–87. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3bcff5f5-17a7-446d-8e15-fe52c8b946d8/content>
- Гуцу С. Ф. Матеріальна відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності в трудовому праві. *Право і Безпека*. 2011. № 3. С. 248–251. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Pib_2011_3_56.pdf
- Гайдаренко Л. О. Матеріальна відповідальність працівника: поняття та особливості. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Частина 2. С. 33–38. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/80411c92-c2a4-4834-b008-5e8b9e873e83/content>
- Про узагальнення практики застосування судами законодавства, що регулює матеріальну відповідальність працівників за шкоду, заподіяну законодавцю : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11 грудня 2015 року № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012740-15#Text>
- Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками : Постанова Верховного Суду України від 29 грудня 1992 року № 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-92#Text>
- Права та обов'язки дистанційних працівників (техніка безпеки, матеріальна відповідальність, контроль роботи тощо). Методичні

матеріали Комітету з трудового права НААУ «Організація та впровадження віддаленої роботи в роботодавців: стратегія адвокатів». 21 січня 2024 рік. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/prava-ta-oboviazki-distancinix-pracivnikiv-tehnika-bezpeki-materialna-vidpovidalnist-kontrol-roboti-toshho?utm_source=chatgpt.com

20. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної працівником підприємству, установі, організації. Рішення, внесені до ЄДРСР з 2018 року до липня 2023 року. 27 с. URL: https://www.supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KCS_mater_shkoda.pdf?utm_source=chatgpt.com
21. Омельянчик С. В. Розвиток інституту матеріальної відповідальності в трудовому праві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 237–240. URL : https://www.lsej.org.ua/3_2025/57.pdf

Parashchuk L. Remote work and the specific features of employees' liability for damage under this form of work organization

Summary. The article examines the concept of remote work and explores the specific features of employees' liability for damage arising in the course of performing work remotely under an employment contract. It is established that the introduction of remote work in Ukraine was prompted, inter alia, by the COVID-19 pandemic, which highlighted the need to implement forms of work organization that would enable employees to perform their employment duties while minimizing the risks of infection transmission. Particular attention is paid to the importance of remote work under martial law, as it contributes to ensuring the continuity of employees' work activities and the functioning of employers amid security threats and instability in the forms and methods of organizing the labour process. A comparative analysis of remote work and other similar forms of work organization, in particular home-based work, is provided.

Based on the statutory definition of remote work, its principal characteristics are identified and its legal nature is examined. In particular, depending on the expression of the parties' will, remote work may be introduced by mutual agreement of the parties to the employment contract or, in cases provided for by law, at the initiative of either party. Depending on the applicable work regime and the method of work organization, remote work may be performed on a permanent or temporary basis, in cases established by law, and may also be combined with work performed at a workplace located on the employer's premises or within its territory.

Attention is drawn to the fact that the geographical distance between the employee and the place where employment

duties are performed necessitates the provision of equipment and other means required for the performance of work, which may either belong to the employee or be provided by the employer. This, in turn, raises the issue of the employee's liability for damage in the event of destruction of or damage to the employer's property, as well as the legal consequences of damage caused to the employee's property in connection with the performance of employment duties. It is substantiated that, when imposing liability for damage on a remote employee, both the general provisions of labour legislation governing employees' liability and special provisions regulating the relevant legal relations in the sphere of remote work shall apply.

It is demonstrated that remote employees are liable for damage within the limits established by labour legislation, in particular for direct actual damage caused to the employer, provided that the statutory conditions for imposing such liability are met. Remote employees may be subject to either limited or full liability in the cases prescribed by law. Where an employee uses their own equipment or other means necessary for the performance of employment duties, the destruction of or damage to such property caused by the employee's fault does not, in itself, constitute grounds for imposing liability on the employee towards the employer, since such property is not owned by the employer. At the same time, the employer's failure to provide the employee with the means necessary for performing remote work, as well as the employer's failure to fulfil its statutory obligations to provide the necessary occupational safety instructions in certain circumstances, may give rise to the issue of the employer's liability for damage caused to the employee's property in connection with the performance of employment duties.

The specific features of imposing full liability on remote employees in the cases established by law are examined. It is substantiated that, where an employee uses the employer's property, two legal models of full liability may be distinguished: full liability arising directly by operation of law and the contractual model of an employee's liability for damage.

Key words: remote work, employee performing remote work under an employment contract, remote employee, employer, equipment, means of work, liability for damage.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Дата першого надходження статті до видання: 10.08.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.09.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ, ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Валуйський О. О.,

аспірант

Київського університету інтелектуальної власності та права

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-6361-4570>

ЗМІСТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЛІСОМАТЕРІАЛІВ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розкрито зміст правового регулювання обігу лісоматеріалів в Україні як комплексного міжгалузевої системи впорядкування суспільних відносин, пов'язаних із заготівлею, переміщенням, зберіганням, переробленням, реалізацією та експортом деревини. Встановлено, що відповідне правове регулювання формується на основі взаємодії норм лісового, адміністративного, господарського, екологічного, митного, фінансового та кримінального права. Обґрунтовано, що комплексність такого регулювання зумовлена особливим значенням лісоматеріалів як природного ресурсу, об'єкта господарської діяльності, предмета зовнішньої торгівлі та об'єкта державної охорони. З'ясовано, що зміст правового регулювання охоплює весь життєвий цикл законного руху лісоматеріалів – від моменту їх заготівлі до кінцевої реалізації або експорту. До основних елементів такого регулювання віднесено заготівлю, класифікацію, облік, зберігання, транспортування, перероблення, реалізацію, експорт і підтвердження законності походження деревини. Охарактеризовано спеціальний правовий режим обігу лісоматеріалів, який виявляється у встановленні особливих правил їх класифікації, реалізації, документування та переміщення. Визначено, що диференціація правового режиму залежить від виду деревини, ступеня її оброблення, походження, товарних характеристик і напрямів використання. Звернено увагу на законодавче запровадження спеціальних обмежень і заборон щодо експорту окремих категорій лісоматеріалів. Розкрито поєднання регулятивної та охоронної складових у змісті правового регулювання відповідних суспільних відносин. Охоронна складова реалізується шляхом встановлення юридичної відповідальності за незаконну порубку, перевезення, зберігання, збут і контрабанду деревини. Обґрунтовано публічно-правову спрямованість правового регулювання обігу лісоматеріалів, яка зумовлена необхідністю захисту екологічних, економічних і суспільних інтересів. Наголошено, що обіг лісоматеріалів слід розглядати не лише як різновид господарської діяльності, а й як об'єкт спеціального державного регулювання та контролю. Визначено, що характерною рисою такого регулювання є забезпечення прозорості руху деревини через електронний облік, документування господарських операцій і підтвердження законності її походження. З'ясовано, що застосування цифрових засобів сприяє підвищенню ефективності державного контролю, відкритості ринку та зменшенню ризиків незаконного обігу лісоматеріалів. Окрему увагу приділено стандартизованості й уніфікованості правового регулювання, які забезпечують єдині вимоги до класифікації, оцінювання якості та товарної структури деревини.

Ключові слова: адміністративний орган, господарська діяльність, екологічна безпека, електронний облік, експортні обмеження, законне походження, контроль, кримінальна відповідальність, лісові ресурси, митний нагляд,

незаконна порубка, природокористування, рентні платежі, товарна класифікація, цифрова простежуваність.

Вступ. Лісові ресурси мають важливе екологічне, економічне та соціальне значення, а їх раціональне використання є необхідною умовою забезпечення сталого розвитку України. Лісоматеріали, будучи результатом заготівлі та первинного оброблення деревини, одночасно виступають природним ресурсом, товаром, об'єктом господарської діяльності та предметом зовнішньої торгівлі. Така багатофункціональність зумовлює необхідність встановлення спеціальних правил їх заготівлі, класифікації, обліку, транспортування, зберігання, реалізації, перероблення та експорту. Особливого значення набуває забезпечення законності походження деревини, прозорості її руху та належного державного контролю за діяльністю суб'єктів господарювання. Водночас незаконна порубка, приховане переміщення та реалізація деревини створюють загрози для екологічної безпеки, економічних інтересів держави та збереження лісового фонду.

Актуальність обраної проблематики посилюється тим, що чинне законодавство не закріплює цілісного визначення категорії «обіг лісоматеріалів», хоча фактично регламентує більшість етапів руху деревини. Лісовий кодекс України формує загальну природоресурсну основу відповідних відносин, визначаючи правовий режим лісів, лісових ресурсів, їх використання, охорони та відтворення. Спеціальне законодавство встановлює особливості реалізації та експорту лісоматеріалів, розмежовує необроблені лісоматеріали і пиломатеріали, а також передбачає обмеження щодо вивезення окремих категорій деревини. Водночас правове регулювання охоплює електронний облік, документування господарських операцій, справляння рентних платежів, стандартизацію, підтвердження законності походження та юридичну відповідальність за порушення встановлених вимог. Це свідчить про комплексний і міжгалузевий характер відповідного правового механізму, в якому взаємодіють норми лісового, адміністративного, господарського, екологічного, фінансового, митного та кримінального права.

Огляд останніх досліджень. Окремі аспекти досліджуваної проблематики висвітлено у працях Л. С. Осадчука, С. В. Портаху та П. Г. Хомюка, які розкрили становлення нормативів таксації, класифікації та оцінювання товарної структури круглих лісоматеріалів. С. І. Василішина і С. М. Остапчука дослідили нормативно-правове забезпечення та методiku електронного обліку деревини як засобу документування її заготівлі, переміщення, зберігання і реалізації. І. М. Жежжун проаналізував економіко-правові аспекти справляння лісресурсних рентних платежів за умов коливання цін на необроблену деревину. Теоретичне підґрунтя розуміння правового регулювання та його

міжгалузевого характеру міститься у працях Д. А. Арзанцевої, В. В. Галунька, Н. П. Захаркевич, О. В. Петришина, О. О. Пунди та М. В. Цвіка. Водночас у науковій літературі недостатньо комплексно розкрито зміст правового регулювання обігу лісоматеріалів як цілісної системи взаємопов'язаних нормативних, організаційних, облікових, контрольних та охоронних елементів.

Метою статті є розкриття змісту правового регулювання обігу лісоматеріалів в Україні шляхом визначення його основних елементів, характерних рис та юридичних ознак.

Виклад основних положень. Закон України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів» визначає лісоматеріали як «деревні матеріали, які добуваються шляхом розподілу на частини звалених дерев та деревних колод (уздовж або поперек) для подальшого використання або переробки». Законодавець також розмежовує окремі види лісоматеріалів, виділяючи лісоматеріали необроблені та пиломатеріали, для яких встановлюються спеціальні правила правового регулювання залежно від їхніх властивостей, ступеня обробки та класифікації за Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності. Особливу увагу Закон приділяє охороні цінних і рідкісних порід дерев, встановлюючи повну заборону експорту лісоматеріалів і пиломатеріалів, виготовлених із таких порід. Крім того, нормативний акт запроваджує тимчасову заборону експорту деяких необроблених лісоматеріалів, диференціюючи строки її застосування залежно від породи деревини. Таким чином, у цьому Законі лісоматеріали розглядаються не лише як об'єкт господарського обігу, а і як самостійний об'єкт спеціального державного регулювання, щодо якого встановлено особливий правовий режим реалізації, класифікації та експорту [1].

На думку П. Г. Хомюка, Л. С. Осадчука та С. В. Портах, лісоматеріали є результатом товаризації деревних ресурсів, а їх сучасне розуміння сформувалося внаслідок розвитку нормативів лісової таксації, державних стандартів та гармонізації національних вимог із європейською системою класифікації. Науковці зазначають, що класифікація лісоматеріалів історично еволюціонувала від поділу за промисловим призначенням сортиментів до системи, заснованої на об'єктивних розмірно-якісних характеристиках, що забезпечує універсальність їх оцінювання та використання. У сучасній практиці лісоматеріали класифікуються за діаметром, довжиною, класами якості, технічною придатністю та функціональним призначенням, при цьому окремо виділяються ділові лісоматеріали і деревина дров'яна промислового та непромислового використання. Підкреслюється, що застосування розмірно-якісної класифікації дало змогу істотно розширити кількість категорій лісоматеріалів, уніфікувати їх облік та привести національні вимоги у відповідність до європейських стандартів. Аналізований науковий підхід також виходить із того, що класифікація лісоматеріалів має враховувати не лише фізичні характеристики деревини, а й вимоги ринку, технологічної переробки та економічної ефективності використання лісових ресурсів [2].

Аналіз положень Лісового кодексу України свідчить, що законодавець не використовує категорію «лісоматеріали», натомість закладає систему базових понять, на яких ґрунтуються їх подальше правове регулювання. Кодекс визначає ліс як природний комплекс (екосистему), що поєднує деревну і чагарникову рослинність, ґрунти, тваринний світ, мікроорганізми та інші вза-

ємопов'язані природні компоненти, а також закріплює поняття лісових ресурсів, до яких належать деревні, технічні, лікарські та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва та відтворюються у процесі формування лісових природних комплексів. Крім матеріальних ресурсів, до складу лісових ресурсів законодавець відносить і корисні властивості лісів, які мають екологічне, захисне, рекреаційне та інше суспільне значення. Правовою формою існування та використання цих ресурсів виступають лісові відносини, що охоплюють володіння, користування і розпорядження лісами, забезпечення їх охорони, відтворення та сталого використання. Об'єктами таких відносин є лісовий фонд України та окремі лісові ділянки, а суб'єктами – органи державної влади, органи місцевого самоврядування, юридичні особи та громадяни [3]. Тим самим, Лісовий кодекс України формує загальну природоресурсну основу правового регулювання, у межах якої лісоматеріали можуть розглядатися як різновид деревних продуктів лісу, що набуває самостійного правового значення лише у спеціальному законодавстві, присвяченому їх обігу.

Енциклопедичне розуміння категорії «обіг» характеризує її як процес використання, функціонування та руху певних об'єктів у суспільних відносинах. У загальному значенні обіг означає введення певних явищ, предметів або інформації у практичне використання, їх поширення та перебування у вжитку. В економічному значенні ця категорія розкривається як форма обміну продуктів праці, товарів, грошей та інших матеріальних цінностей шляхом купівлі-продажу, що забезпечує їх безперервний рух між учасниками суспільних відносин [4]. По іншому, поняття обігу поєднує ознаки динамічності, безперервності та юридично чи фактично врегульованого переміщення відповідних об'єктів між різними суб'єктами. Таке енциклопедичне тлумачення створює методологічне підґрунтя для подальшого формування галузевих правових категорій, зокрема «обіг лісоматеріалів», «обіг зброї», «обіг лікарських засобів» та інших різновидів обігу, зміст яких конкретизується спеціальним законодавством.

Правове регулювання є цілеспрямованим процесом упорядкування суспільних відносин за допомогою системи юридичних засобів, центральне місце в якій посідають норми права як основний регулятор суспільної поведінки, спрямованим на забезпечення правопорядку, реалізацію та охорону соціально значущих інтересів. Саме норми права визначають зміст, межі та юридичні наслідки поведінки учасників суспільних відносин, виступаючи фундаментом усього механізму правового регулювання. Його зміст полягає не лише у встановленні правових норм, а й у комплексній взаємодії правотворчості, правозастосування, правовідносин, правосвідомості та правової культури, які у сукупності забезпечують ефективне функціонування правової системи. Правове регулювання є різновидом соціального регулювання, однак відрізняється державною забезпеченістю, оскільки саме держава визначає основні правила поведінки, гарантує їх реалізацію та забезпечує захист порушених прав. Його ефективність підтримується діяльністю компетентних органів щодо контролю за виконанням норм права, вирішення юридичних спорів, застосування заходів відповідальності та державного примусу. Водночас у процесі правового регулювання поряд із державою можуть брати участь органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання та інші уповноважені суб'єкти в межах наданої їм компетенції. Специфіка правового

регулювання виявляється у його загальності, єдності, формалізованості, системності та результативності, що забезпечують однакове застосування норм права до всіх суб'єктів права. Воно поширюється лише на ті суспільні відносини, які можуть бути врегульовані юридичними засобами, мають зовнішній прояв у поведінці людей, чітко визначений суб'єктний склад та об'єктивно потребують правового впорядкування. Предметом правового регулювання є лише ті відносини, що пов'язані із реалізацією соціально значущих інтересів і не можуть бути належним чином упорядковані виключно іншими соціальними регуляторами. При цьому визначальним інструментом такого впорядкування виступають саме норми права, які закріплюють юридичні права, обов'язки, заборони, дозволи та механізми їх забезпечення. Завдяки нормам права забезпечуються стабільність, передбачуваність і юридична визначеність суспільних відносин, а також створюються правові підстави для діяльності органів публічної влади та інших учасників правовідносин [5].

О. Пунда, Д. Арзянцева, Н. Захаркевич зазначають, що правове регулювання як юридична категорія може мати комплексний (міжгалузевий) характер, оскільки ефективне врегулювання складних суспільних відносин забезпечується шляхом поєднання норм різних галузей права та використання інструментів публічного управління. Підкреслюється, що комплексне правове регулювання ґрунтується на взаємодії конституційно-правових, адміністративно-правових [6], цивільно-правових, екологічно-правових та міжнародно-правових засад, які спільно формують єдиний механізм реалізації та гарантування відповідних прав. При цьому окремі галузі права виконують взаємодоповнюючі функції, а їх поєднання забезпечує системність правового впливу на суспільні відносини. Саме комплексність правового регулювання дає змогу поєднати нормативні приписи, організаційно-адміністративні засоби та правові принципи для досягнення визначеної законодавством мети [7].

Викладені вище наукові підходи до розуміння міжгалузевих характеру правового регулювання є неповними, оскільки вагоме місце в системі правового регулювання обігу лісових ресурсів посідають також норми кримінального права. Кримінально-правова охорона лісових ресурсів насамперед забезпечується статтею 245 Кримінального кодексу України, яка встановлює відповідальність за знищення або пошкодження лісових масивів та інших насаджень вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом, а також передбачає підвищену відповідальність у разі настання тяжких наслідків. Центральне місце у відповідному механізмі займає стаття 246 Кримінального кодексу України, якою криміналізовано незаконну порубку дерев і чагарників, а також незаконне перевезення, зберігання та збут незаконно зрубаних дерев або чагарників за умови заподіяння істотної шкоди. Окремим напрямом кримінально-правової охорони є протидія незаконному міжнародному обігу лісових ресурсів, що забезпечується статтею 201¹ Кримінального кодексу України, яка встановлює відповідальність за контрабанду лісоматеріалів, пиломатеріалів цінних і рідкісних порід дерев та інших лісоматеріалів, експорт яких заборонено. Додаткову охорону лісових територій як складової природних комплексів забезпечує стаття 252 Кримінального кодексу України, що застосовується у разі умисного знищення або пошкодження територій та об'єктів природно-заповідного фонду, до складу яких можуть входити ліси. Крім того, стаття 247 Кримінального кодексу України спрямована на запобігання тяжким наслідкам

для лісової рослинності, що можуть виникнути внаслідок порушення законодавства про захист рослин, тому кримінальне право слід визнавати невід'ємною складовою комплексного правового регулювання обігу та охорони лісових ресурсів [8].

Прикладами правового регулювання обігу лісоматеріалів є нормативні положення, що регламентують електронний облік деревини, документування операцій із її заготівлі, транспортування, зберігання та реалізації. У науковій статті «Нормативно-правове забезпечення та методика електронного обліку деревини» обґрунтовується, що ефективне функціонування системи електронного обліку забезпечує безперервну фіксацію всіх операцій із заготівлі, переміщення, зберігання та реалізації деревини, створюючи належні передумови для державного контролю за її рухом. Підкреслюється, що електронний облік охоплює документування господарських операцій на кожному етапі заготівельного процесу та забезпечує простежуваність походження деревини. Це свідчить, що правове регулювання фактично поширюється не лише на облік, а й на весь комплекс суспільних відносин, пов'язаних із рухом деревини від місця заготівлі до її кінцевої реалізації. Водночас чинне законодавство не використовує узагальнюючу категорію «обіг лісоматеріалів», хоча саме вона найбільш повно відображає сукупність процесів заготівлі, транспортування, зберігання, обліку, відчуження та іншого законного переміщення лісоматеріалів [9].

Іншим прикладом правового регулювання обігу лісоматеріалів є нормативне забезпечення економічних механізмів спеціального використання лісових ресурсів, насамперед у сфері справляння рентної плати за заготівлю деревини. У науковій літературі обґрунтовується, що порядок визначення обсягів заготівлі та реалізації деревини, нарахування рентних платежів і ведення відповідної документації є невід'ємними елементами державного регулювання руху лісоматеріалів. При цьому правове регулювання охоплює не лише фінансові аспекти використання лісових ресурсів, а й встановлює правила легального походження, обліку та реалізації деревини, що забезпечує контроль за її законним обігом [10].

Ще одним прикладом правового регулювання обігу лісоматеріалів є нормативне визначення вимог до класифікації, оцінки якості та товарної структури круглих лісоматеріалів. У науковій літературі обґрунтовується, що застосування державних стандартів, таксаційних нормативів та уніфікованих правил класифікації забезпечує єдині підходи до визначення якісних характеристик деревини, її обліку, оцінки та подальшої реалізації. Особливе значення має гармонізація національних стандартів із європейськими вимогами, що створює правові передумови для прозорого функціонування ринку лісоматеріалів і належного контролю за їх законним походженням [2; 11].

Висновки. На підставі наведеного матеріалу можна сформулювати такі наукові висновки щодо змісту (елементів, рис та ознак) правового регулювання обігу лісоматеріалів в Україні:

Правове регулювання обігу лісоматеріалів має комплексний характер, оскільки поєднує норми лісового, адміністративного, господарського, екологічного, митного, фінансового та кримінального права. Кожна із зазначених галузей права регламентує окремі елементи руху лісоматеріалів – від їх заготівлі до експорту та юридичної відповідальності за порушення встановлених правил. Саме взаємодія цих правових засобів забезпечує цілісність механізму державного впливу на відповідні суспільні відносини. Комплексність такого регулювання зумовлена ба-

гатофункціональним значенням лісоматеріалів як природного ресурсу, об'єкта господарської діяльності, предмета зовнішньої торгівлі та об'єкта державної охорони.

Зміст правового регулювання обігу лісоматеріалів охоплює весь життєвий цикл їх законного руху – від моменту заготівлі до кінцевої реалізації або експорту. До його основних елементів належать заготівля, класифікація, облік, зберігання, транспортування, перероблення, реалізація, експорт та підтвердження законності походження деревини. У сукупності ці елементи формують єдиний безперервний процес обігу, який потребує належного нормативно-правового забезпечення. Саме комплексне нормативне врегулювання кожного із зазначених етапів забезпечує простежуваність руху лісоматеріалів і мінімізує ризики їх незаконного походження.

Однією з основних ознак правового регулювання обігу лісоматеріалів є встановлення спеціального правового режиму їх обігу. Законодавство визначає особливі правила класифікації лісоматеріалів, порядку їх реалізації, а також запроваджує спеціальні обмеження і заборони щодо експорту окремих категорій деревини. Диференціація правового режиму залежно від виду, ступеня обробки та походження деревини забезпечує збалансоване поєднання економічних інтересів із вимогами екологічної безпеки та збереження лісових ресурсів. За іншим критерієм зміст правового регулювання обігу лісоматеріалів характеризується поєднанням регулятивної та охоронної складових. Поряд із визначенням правил законного використання і переміщення лісоматеріалів законодавство встановлює систему кримінально-правових заборон щодо незаконної порубки, перевезення, зберігання, збуту та контрабанди деревини. Це забезпечує захист лісових ресурсів як важливого природного об'єкта та гарантує законність функціонування ринку деревини.

Правове регулювання обігу лісоматеріалів має виражену публічно-правову спрямованість, оскільки його основною метою є забезпечення балансу між господарським використанням деревини та охороною лісових ресурсів. Відповідні норми покликані гарантувати законність походження лісоматеріалів, прозорість їх руху, ефективний державний контроль і захист екологічних інтересів суспільства. Саме тому обіг лісоматеріалів слід розглядати не лише як різновид господарської діяльності, а й як об'єкт спеціального державного регулювання. Такий підхід відповідає конституційному принципу, відповідно до якого природні ресурси є об'єктами права власності Українського народу та перебувають під особливою охороною держави.

Характерною рисою правового регулювання обігу лісоматеріалів є забезпечення максимальної прозорості їх руху як стратегічного природного ресурсу Українського народу. Ця ознака реалізується через систему електронного обліку деревини, документування господарських операцій та підтвердження законності походження лісоматеріалів на всіх етапах їх переміщення. Використання цифрових механізмів істотно підвищує ефективність державного контролю, мінімізує ризики незаконного обігу деревини та сприяє відкритості функціонування ринку. Крім того, цифровізація облікових процедур створює належні передумови для ефективної взаємодії контролюючих органів і суб'єктів господарювання.

Важливою ознакою правового регулювання обігу лісоматеріалів є його стандартизованість та уніфікованість. Нормативне закріплення вимог до класифікації, якісної оцінки та товарної структури деревини забезпечує однакове застосування правил

усіма учасниками відповідних правовідносин. Гармонізація національних стандартів із європейськими вимогами створює належні правові умови для прозорого функціонування ринку лісоматеріалів, інтеграції України до європейського економічного простору та взаємного визнання вимог щодо якості деревини.

Література:

1. Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів : Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2860-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 2–3. Ст. 34.
2. Хомюк П. Г., Осадчук Л. С., Портах С. В. Становлення та особливості застосування нормативів з таксації товарної структури запасів деревостанів і заготовлених круглих лісоматеріалів. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2021. Т. 31. № 3. С. 14–21. DOI: 10.36930/40310302.
3. Лісовий кодекс України : Кодекс України від 21 січня 1994 р. № 3852-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>
4. Обіг. *Словник.ua* : вебсайт. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=%D0%BE%D0%B1%D1%96%D0%B3>
5. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/TEorijaDerjav_2009.pdf
6. Загальне адміністративне право України: просто і зрозуміло : навчальний посібник / за заг. ред. В. Галунька. Одеса : Видавництво «Юридика», 2026. 86 с.
7. Пунда О. О., Арзянцева Д. А., Захаркевич Н. П. Право на безпеку харчових продуктів: міжгалузеве правове регулювання в умовах євроінтеграції України. *Екологічне право*. 2022. № 1–2. С. 60–65. DOI: 10.37687/2413-7189.2022.1-2-4.11.
8. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
9. Василюшин С. І., Остапчук С. М. Нормативно-правове забезпечення та методика електронного обліку деревини. *Український економічний часопис*. 2024. № 6. С. 103–110. DOI: 10.32782/2786-8273/2024-6-16. URL: <https://journals.dpu.kyiv.ua/index.php/economy/article/view/482>
10. Жежжун І. М. Лісоресурсні рентні платежі в Україні за умов значного коливання цін на продукцію необробленої деревини. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2020. Т. 30. № 1. С. 88–93. DOI: 10.36930/40300115
11. Торосов А. С., Жежжун І. М. Регіональна структура заготівлі та споживання деревини в Україні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2021. Т. 31. № 4. С. 93–97. DOI: 10.36930/40310415.

Valuiskyi O. Summary of legal regulations governing the circulation of timber in Ukraine

Summary. The article examines the content of the legal regulation governing the circulation of timber in Ukraine as a comprehensive cross-sectoral system for regulating social relations associated with timber harvesting, transportation, storage, processing, marketing, and export. It establishes that this regulatory framework is based on the interaction of the norms of forest, administrative, commercial, environmental, customs, financial, and criminal law. The study substantiates that the comprehensive nature of this regulation is determined by the specific legal status of timber as a natural resource, an object of economic activity, an item of international trade, and an object of state protection. It is

demonstrated that the content of legal regulation encompasses the entire life cycle of the lawful movement of timber, from harvesting to its final sale or export. The principal components of this regulatory framework include harvesting, classification, accounting, storage, transportation, processing, marketing, export, and verification of the lawful origin of timber. The article characterizes the special legal regime governing timber circulation, which is manifested through the establishment of specific rules for its classification, marketing, documentation, and transportation. It is shown that the differentiation of this legal regime depends on the type of timber, the degree of its processing, its origin, commodity characteristics, and intended use. Particular attention is paid to the statutory establishment of specific restrictions and prohibitions concerning the export of certain categories of timber. The study further reveals the combination of regulatory and protective components within the legal framework governing the relevant social relations. The protective component is implemented through the establishment of legal liability for illegal logging, transportation, storage, sale, and smuggling of timber. The article substantiates the public-law orientation of timber regulation, emphasizing its role in safeguarding environmental, economic, and societal interests. It argues that timber circulation should

be regarded not merely as a form of economic activity but also as a distinct object of special state regulation and supervision. Furthermore, the study identifies transparency in timber movement as a defining feature of the regulatory framework, achieved through electronic timber accounting, documentation of business transactions, and verification of the lawful origin of timber. It concludes that the application of digital instruments enhances the effectiveness of state supervision, increases market transparency, and reduces the risks associated with illegal timber circulation. Particular attention is also devoted to the standardization and harmonization of the regulatory framework, which ensure uniform requirements for timber classification, quality assessment, and commodity structure.

Key words: administrative authority, business activity, control, criminal liability, customs supervision, digital traceability, electronic timber accounting, environmental safety, export restrictions, forest rent payments, forest resources, illegal logging, lawful origin, natural resource management, timber classification.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 01.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу
(CC BY 4.0)

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ,
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Буряк В. О.,*ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології**Львівського державного університету внутрішніх справ**ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0199-3189>*

ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ І ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВОЄННОГО СТАНУ ЯК ЧИННИКИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ ПОСЯГАНЬ НА ЖИТТЯ ОСОБИ

Анотація. У статті досліджено значення збройного конфлікту та правового режиму воєнного стану для кримінально-правової оцінки діянь, унаслідок яких умисно заподіюється смерть іншій особі або створюється безпосередня загроза її заподіяння. Актуальність дослідження зумовлена тим, що одночасна дія норм національного кримінального права, міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права формує багаторівневу систему оцінювання посягань на життя, в якій одна й та сама фактична ознака часу чи обстановки не має однакового юридичного значення. Обґрунтовано, що правовий режим воєнного стану та збройний конфлікт є юридично самостійними категоріями: воєнний стан є особливим внутрішньодержавним правовим режимом, тоді як наявність збройного конфлікту встановлюється за фактичними і міжнародно-правовими критеріями та є необхідним контекстом для кваліфікації діяння як воєнного злочину. Доведено, що сам факт учинення умисного позбавлення життя в період дії воєнного стану не є достатнім для застосування статті 438 КК України. Визначальними мають бути статус потерпілої особи, характер і мета діяння, його зв'язок зі збройним конфліктом, порушена норма міжнародного гуманітарного права, а також спрямованість умислу винного. Запропоновано диференційовану модель кримінально-правової оцінки посягань на життя, яка передбачає послідовну перевірку: правомірності заподіяння шкоди під час відсічі та стримування збройної агресії відповідно до статті 43-1 КК України; наявності ознак загальнокримінального умисного вбивства за статтею 115 КК України або іншої спеціальної норми; наявності контекстуального зв'язку, що переводить діяння у площину воєнного злочину за статтею 438 КК України; ознак широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення, необхідних для застосування статті 442-1 КК України; а також спеціальної мети повного або часткового знищення захищеної групи, характерної для геноциду за статтею 442 КК України. Наголошено, що стаття 43-1 КК України не створює абсолютного імунітету від кримінальної відповідальності: заподіяння шкоди життю під час захисту України не визнається правомірним за наявності ознак катування, застосування заборонених засобів ведення війни або інших порушень законів та звичаїв війни. Сформульовано практичні критерії розмежування загальнокримінального вбивства, правомірного заподіяння шкоди агресору та міжнародних злочинів проти життя. Запропонований підхід спрямований на забезпечення юридичної визначеності, недопущення механічного ототожнення воєнного стану зі збройним конфліктом і формування послідовної правозастосовної практики.

Ключові слова: життя особи, умисне вбивство, збройний конфлікт, воєнний стан, воєнний злочин, міжнародне

гуманітарне право, бойовий імунітет, злочини проти людяності, геноцид, кримінально-правова кваліфікація.

Постановка проблеми. Право людини на життя належить до фундаментальних конституційних цінностей і перебуває під посиленою кримінально-правовою охороною. Конституція України закріплює невід'ємне право кожної людини на життя та обов'язок держави його захищати [1]. У звичайних умовах кримінально-правова оцінка умисного протиправного заподіяння смерті переважно здійснюється крізь систему норм розділу II Особливої частини Кримінального кодексу України, передусім статті 115 КК України, а за наявності спеціального статусу потерпілого, мотиву, мети чи іншої юридично значущої ознаки – за відповідними спеціальними нормами [2]. Проте в умовах триваючої збройної агресії проти України ця модель ускладнюється: одночасно діють приписи внутрішньодержавного кримінального права, норми міжнародного гуманітарного права, положення міжнародного кримінального права, а також спеціальні правила, запроваджені для функціонування держави та суспільства в умовах воєнного стану.

Правовий режим воєнного стану відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» є особливим правовим режимом, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності та територіальній цілісності України та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки [3]. В Україні воєнний стан було введено 24 лютого 2022 року і надалі його строк неодноразово продовжувався; Законом України від 14 липня 2026 року № 4928-IX затверджено чергове продовження з 05 год 30 хв 2 серпня 2026 року на 90 діб [4]. Отже, на момент підготовки цієї статті правовий режим воєнного стану є чинним, однак сам факт його дії не може автоматично визначати кримінально-правову природу кожного діяння, що посягає на життя.

Особлива складність полягає в тому, що терміни «воєнний стан», «збройний конфлікт», «бойова обстановка», «збройна агресія», «воєнний злочин» використовуються у різних правових площинах і виконують неоднакові функції. Для одних норм КК України воєнний стан є кваліфікуючою ознакою або умовою застосування спеціального припису, для інших – обставиною, за якої закон визнає допустимим заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам. Після прийняття Закону України № 2124-IX КК України доповнено статтею 43-1, відповідно до якої за ви-

значених законом умов не є кримінальним правопорушенням діяння, вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямоване на відсіч і стримування збройної агресії, навіть якщо ним заподіяно шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію [5]. Таким чином, у сучасній кримінально-правовій оцінці посягань на життя обстановка війни здатна відігравати протилежні ролі: за одних умов вона є контекстом правомірного заподіяння шкоди, за інших – необхідним елементом міжнародного злочину.

Проблема посилюється тим, що зовнішня схожість фактичних ситуацій може приховувати принципово різну юридичну природу. Смерть людини від застосування зброї під час воєнного стану може бути наслідком правомірної участі у відсічі збройної агресії; загальнокримінального умисного вбивства, не пов'язаного зі збройним конфліктом; воєнного злочину; злочину проти людяності; геноциду або іншого кримінального правопорушення зі спеціальним потерпілим чи спеціальною метою. Тому часовий збіг із воєнним станом не може замінювати встановлення повного складу відповідного кримінального правопорушення. Потреба у формуванні послідовного алгоритму такого розмежування і становить центральну проблему цього дослідження.

Стан дослідження. Питання кримінально-правового значення воєнного стану та правомірності заподіяння шкоди під час захисту України активно досліджуються у вітчизняній доктрині. Ю. А. Пономаренко, аналізуючи новелізацію положень КК України щодо обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння, акцентує на необхідності відмежування правомірного заподіяння шкоди агресорові від кримінального караного діяння та на самостійному значенні умов, передбачених статтею 43-1 КК України [6, с. 1–23]. О. М. Шармар розглядає виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни як окрему обставину, що виключає кримінальну протиправність діяння, та звертає увагу на співвідношення цієї конструкції з бойовим імунітетом [7, с. 24–35]. С. С. Мірошніченко досліджує воєнний стан як фактор трансформації кримінально-правового регулювання та наголошує на ризиках термінологічної невизначеності й конкуренції норм [8, с. 30–36].

Проблематика воєнних злочинів і контекстуального зв'язку зі збройним конфліктом набула особливого розвитку після 2022 року. Н. О. Антонюк обґрунтовує необхідність установлення контекстуального елементу воєнних злочинів як умови їх правильної правової оцінки [9, с. 30–38]. З. А. Загіней-Заболотенко та О. З. Гладун досліджують особливості кваліфікації порушень законів та звичаїв війни з урахуванням контекстуальних порушень [10, с. 117–132]. Н. В. Коломієць і Є. Ю. Лугина аналізують проблемні аспекти кваліфікації воєнних злочинів та бланкетний характер статті 438 КК України [11, с. 466–470]. О. В. Кришевич та І. М. Ткаченко зосереджують увагу на розмежуванні воєнних злочинів із суміжними кримінальними правопорушеннями [12, с. 124–129]. У 2026 році Ю. С. Митрофанова безпосередньо дослідила співвідношення норм міжнародного гуманітарного права та кримінального права України під час кваліфікації умисного вбивства цивільної особи в умовах збройного конфлікту [13, с. 51–67]. Водночас комплексне співвідношення двох різних правових контекстів – збройного конфлікту та правового режиму воєнного стану – саме як чинників багатоетапної кримінально-правової оцінки посягань на життя, включаючи статті 43-1, 115, 438, 442-1 і 442 КК України, потребує подальшого системного опрацювання.

Мета статті. Метою статті є визначення кримінально-правового значення збройного конфлікту та правового режиму воєнного стану для оцінки посягань на життя особи, встановлення критеріїв розмежування правомірного заподіяння шкоди під час захисту України, загальнокримінального умисного вбивства та міжнародних злочинів проти життя, а також формування послідовної моделі кваліфікації таких діянь.

Виклад основного матеріалу. Першим методологічним кроком має бути розмежування понять «воєнний стан» і «збройний конфлікт». Воєнний стан – категорія національного публічного права, яка виникає внаслідок формалізованого рішення компетентних органів держави та породжує передбачені законом правові наслідки. Його введення, територіальні межі, строк дії та обсяг спеціальних повноважень визначаються актами внутрішньодержавного права [3; 4]. Збройний конфлікт, натомість, є фактичною та міжнародно-правовою категорією. Для цілей міжнародного гуманітарного права визначальним є не факт проголошення воєнного стану, а існування об'єктивної ситуації збройного протистояння, до якої застосовуються відповідні договірні та звичаєві норми. Саме тому збройний конфлікт може існувати до введення воєнного стану, за його відсутності або поза територіальними межами, де конкретна держава формально запровадила спеціальний режим.

Це розмежування безпосередньо впливає на кримінально-правову оцінку посягань на життя. У статті 43-1 КК України законодавець використав альтернативну формулу «в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту», що підтверджує нетотожність цих понять [2; 5]. Отже, застосування цієї норми не можна пов'язувати виключно з календарними межами дії указу про воєнний стан. Водночас наявність одного лише воєнного стану також не означає, що будь-яке насильство щодо життя автоматично є частиною ведення бойових дій або реалізації права на захист Вітчизни. Необхідно встановити функціональний зв'язок конкретного діяння з відсіччю та стримуванням збройної агресії.

Правомірність заподіяння шкоди життю особи, яка здійснює збройну агресію, за статтею 43-1 КК України має оцінюватися як первинне питання до встановлення ознак умисного вбивства. Кримінально-правова кваліфікація не повинна починатися з презумпції злочинності самого факту позбавлення життя. Якщо закон визнає відповідну поведінку правомірною, склад кримінального правопорушення відсутній. Зміст статті 43-1 КК України свідчить, що правомірність обумовлюється сукупністю принаймні трьох груп обставин: контекстом воєнного стану або збройного конфлікту; спрямованістю діяння на відсіч і стримування збройної агресії; відсутністю ознак катування, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, та інших порушень законів і звичаїв війни [2; 5]. Саме остання умова принципово важлива для посягань на життя: національний закон не надає «бойового імунітету» діянню, яке порушує базові заборони міжнародного гуманітарного права.

У науковій літературі справедливо підкреслюється, що бойовий імунітет не можна тлумачити як універсальне звільнення від відповідальності за будь-який наслідок, заподіяний під час війни. О. Устінова та Л. П. Медвідь відзначають, що цей інститут пов'язаний із виконанням оборонних завдань і не поширюється на порушення міжнародного права та законів і звичаїв війни [14, с. 670–675]. Такий підхід отримує розвиток і в судовій практиці. У 2026 році Касаційний кримінальний суд

у складі Верховного Суду наголосив, що саме перебування держави в умовах воєнного стану не є достатнім для застосування статті 43-1 КК України: поведінка повинна відповідати реальній обстановці відсічі та стримування збройної агресії [15]. Хоча відповідна справа стосувалася незаконного поводження зі зброєю, сформульований підхід має загальне методологічне значення: спеціальний воєнний контекст має бути не формальним, а функціонально пов'язаним із конкретною поведінкою особи.

Якщо підстав для визнання заподіяння смерті правомірним немає, наступним етапом є встановлення ознак загальнокримінального або спеціального кримінального правопорушення проти життя. Стаття 115 КК України визначає вбивство як умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині [2]. Важливо, що диспозиція цієї статті не містить самостійної кваліфікуючої ознаки «в умовах воєнного стану». Отже, побутове, корисливе, ревниве чи інше умисне позбавлення життя, вчинене під час воєнного стану, не змінює своєї правової природи лише через дату та загальну суспільну обстановку. Якщо діяння не пов'язане зі збройним конфліктом у міжнародно-правовому значенні та не утворює складу іншого спеціального кримінального правопорушення, воно має оцінюватися за загальними правилами кримінального закону.

Так само не кожне вбивство військовослужбовцем або особою, яка бере участь у бойових діях, є воєнним злочином. Вирішальним є не лише статус суб'єкта, а зв'язок діяння зі збройним конфліктом та характер порушеної норми міжнародного гуманітарного права. Приватний конфлікт між особами, особиста помста, корисливий мотив чи інша причина, не зумовлена та не полегшена збройним конфліктом у юридично значущому сенсі, не повинні штучно трансформуватися у воєнний злочин. Такий підхід відповідає принципу законності та запобігає надмірному розширенню бланкетної кримінально-правової норми.

Для переходу від загальнокримінальної оцінки до статті 438 КК України необхідно встановити міжнародно-правовий контекст. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року відносить умисне вбивство захищених осіб до тяжких порушень Конвенції [16]. Додатковий протокол I 1977 року закріплює фундаментальні принципи розрізнення цивільних осіб і комбатантів, захист цивільного населення від нападів та заборону спрямовувати напади проти цивільних осіб [17]. Римський статут Міжнародного кримінального суду серед воєнних злочинів передбачає, зокрема, умисне вбивство захищених осіб та умисне спрямування нападів проти цивільного населення чи окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях [18]. Після ратифікації Римського статуту Україною [19] і внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів у зв'язку з цією ратифікацією [20] міжнародно-кримінальний контекст національного правозастосування набув ще більшого значення.

Контекстуальний зв'язок є тим критерієм, що відокремлює воєнний злочин від зовнішнього подібного загальнокримінального діяння. Він означає, що існування збройного конфлікту повинно істотно впливати на здатність особи вчинити діяння, на спосіб його вчинення, рішення про вибір потерпілої особи або мету поведінки; злочин не повинен бути лише випадковим епізодом, який хронологічно збігся з війною. У доктрині обґрунтовано, що встановлення такого елементу є обов'язковим для правильної кваліфікації воєнних злочинів [9, с. 30–38; 10, с. 117–132]. Саме тому під час доказування необхідно з'ясовувати статус

потерпілого, характер його участі або неучасті у воєнних діях, обстановку контролю території, належність суб'єкта до сторони конфлікту або його функціональний зв'язок із нею, характер застосованої сили, наявність наказу, мету нападу та конкретну норму міжнародного гуманітарного права, яку порушено.

Важливий орієнтир сформульовано Великою Палатою Верховного Суду у постанові від 28 лютого 2024 року у справі № 415/2182/20. Суд зазначив, що дії, вчинені в умовах збройного конфлікту, які охоплюються заборонами міжнародного гуманітарного права і становлять їх серйозне порушення, кваліфікуються за статтею 438 КК України та не потребують додаткової правової оцінки за іншими статтями КК. Водночас за іншими статтями Особливої частини КК можуть кваліфікуватися діяння, які хоча й учинені під час збройного конфлікту, але не охоплюються відповідними заборонами міжнародного гуманітарного права [21]. Цей висновок дозволяє сформувати базове правило: хронологічний критерій «під час війни» є недостатнім; вирішальним є нормативний критерій «у порушення законів і звичаїв війни у зв'язку зі збройним конфліктом».

У чинній редакції стаття 438 КК України має назву «Воєнні злочини» та передбачає відповідальність за жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, інші прямо перелічені діяння, а також інші порушення законів і звичаїв війни, передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; кваліфікований склад охоплює діяння, що спричинили загибель людини [2]. Бланкетність цієї норми вимагає від правозастосувача не обмежуватися формулюванням «порушив закони та звичаї війни», а конкретизувати міжнародно-правову заборону, статус потерпілої особи, контекст конфлікту та фактичний спосіб порушення. Саме нечіткість такої конкретизації була предметом критики у сучасних дослідженнях [11, с. 466–470; 12, с. 124–129].

Особливого значення набуває співвідношення статті 438 КК України зі статтею 442-1 КК України про злочини проти людяності. Після законодавчих змін 2024 року національний кримінальний закон містить самостійну норму, що охоплює умисне вчинення визначених діянь у межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення [2; 20]. Для злочинів проти людяності наявність збройного конфлікту не є обов'язковою юридичною умовою; центральним контекстом є саме широкомасштабний або систематичний напад, спрямований проти цивільного населення. Тому встановлення факту, що конкретне умисне позбавлення життя було не ізолюваним епізодом, а складовою такої політики чи практики, змінює рівень кримінально-правової оцінки.

Разом з тим автоматичне застосування статті 442-1 КК України до кожного вбивства цивільної особи під час війни є так само помилковим, як автоматичне застосування статті 438. Необхідно довести специфічний контекст широкомасштабності або систематичності нападу та усвідомлення винини того, що його діяння є частиною такого нападу. У цьому аспекті важливо розмежовувати три рівні: по-перше, індивідуальне умисне вбивство, не пов'язане зі збройним конфліктом, – площина статті 115 КК України; по-друге, умисне позбавлення життя захищеної особи у зв'язку зі збройним конфліктом та в порушення міжнародного гуманітарного права – площина статті 438 КК України; по-третє, вбивство як складова широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення – площина статті 442-1 КК України. Сучасне дослідження Ю. С. Митрофанової вже

звернуло увагу на конкуренцію цих кримінально-правових норм щодо вбивства цивільної особи [13, с. 51–67]. Пропонований у цій статті підхід розширює таку оцінку за рахунок попередньої перевірки правомірності заподіяння шкоди за статтею 43-1 КК України та окремого врахування правового режиму воєнного стану як внутрішньодержавного, а не міжнародно-гуманітарного контексту.

Ще одним рівнем кримінально-правової оцінки є геноцид. Стаття 442 КК України пов'язує відповідальність з умисним учиненням визначених діянь із метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої [2]. Саме спеціальний геноцидний умисел є ключовою ознакою, яка принципово відрізняє геноцид від воєнного злочину та злочину проти людяності. Тому масовість жертв, їх цивільний статус або зв'язок із воєнними діями самі по собі ще не доводять геноцид. Для такої кваліфікації необхідно встановити спрямованість волі винного на знищення захищеної групи повністю або частково.

У цьому контексті доцільно розглядати кримінально-правову оцінку посягань на життя не як пошук «найтяжчої» статті, а як послідовну перевірку юридично значущих ознак. Підвищена суспільна небезпека діяння не звільняє правозастосувача від необхідності дотримання принципів *nullum crimen sine lege*, юридичної визначеності та індивідуалізації відповідальності. Правильна кваліфікація міжнародних злочинів має спиратися не на емоційну очевидність злочинності поведінки, а на доказування кожного елементу конкретного складу.

На підставі проведеного аналізу пропонується п'ятиступенева модель кримінально-правової оцінки посягання на життя особи в умовах війни. На першому ступені з'ясовується, чи є заподіяння шкоди правомірним: чи діяла особа в умовах воєнного стану або збройного конфлікту, чи було її діяння спрямоване на відсіч і стримування збройної агресії, чи не виходило воно за межі, встановлені статтею 43-1 КК України та міжнародним гуманітарним правом. Якщо сукупність умов правомірності підтверджена, підстав для кваліфікації за статтею 115 або іншими нормами про злочини проти життя немає.

На другому ступені, якщо правомірність виключена, встановлюються базові ознаки умисного протиправного позбавлення життя та перевіряється наявність спеціальної норми, що має пріоритет щодо статті 115 КК України з огляду на статус потерпілого, мотив, мету або інші спеціальні обставини. Воєнний стан на цьому етапі розглядається не як автоматичний кваліфікатор вбивства, а як частина фактичної обстановки, яка може мати значення лише тоді, коли відповідна норма прямо надає їй юридичного значення.

На третьому ступені перевіряється наявність контекстуального зв'язку зі збройним конфліктом і конкретного порушення міжнародного гуманітарного права. Для цього необхідно встановити: існування відповідного збройного конфлікту; належний статус потерпілої особи; захищеність цієї особи міжнародним гуманітарним правом у конкретній ситуації; характер поведінки винного; зв'язок діяння з конфліктом; порушену договірну норму, яка є обов'язковою для України. Лише за наявності цієї сукупності ознак умисне позбавлення життя набуває характеристики воєнного злочину за статтею 438 КК України.

На четвертому ступені з'ясовується, чи є діяння частиною широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення. Якщо відповідний контекст і психічне ставлення

суб'єкта до нього доведені, необхідно вирішувати питання про застосування статті 442-1 КК України з урахуванням правил конкуренції та сукупності кримінально-правових норм. На п'ятому ступені перевіряється наявність спеціального умислу на повне або часткове знищення захищеної групи як такої; за його наявності постає питання про кваліфікацію за статтею 442 КК України. Така послідовність не означає формальної ієрархії «тяжкості» норм. Вона відображає логіку поступового переходу від перевірки правомірності до загальнокримінального рівня, а далі – до міжнародно-кримінальних контекстів, кожен із яких має власний набір обов'язкових ознак.

Запропонована модель має практичне значення для досудового розслідування. Уже на первинному етапі документування факту загибелі особи слід збирати інформацію не лише про безпосередній механізм заподіяння смерті, а й про контекст: координати й контроль території, характер бойових дій у відповідний момент, статус потерпілого, ознаки участі або неучасті в бойових діях, приналежність і функцію суб'єкта, наявність наказів, вибір цілі, тип озброєння, попередню та наступну поведінку, повторюваність аналогічних епізодів. Така доказова орієнтація дозволяє уникнути ситуації, коли провадження спочатку кваліфікується лише як загальнокримінальне вбивство, а міжнародно-правовий контекст втрачається або фіксується із запізненням.

Водночас неприпустимою є і зворотна крайність – реєстрація будь-якої насильницької смерті на території бойових дій виключно як воєнного злочину без перевірки контекстуального зв'язку. Умови воєнного стану істотно підвищують ризик помилкової «контекстуальної презумпції», за якої загальна обстановка війни підміняє доказування елементів складу. Такий підхід може призвести не лише до помилки у кваліфікації, а й до неправильно визначеної підслідності, предмета доказування, обсягу міжнародно-правових джерел та процесуальної стратегії.

Практичне значення розмежування особливо очевидне щодо цивільних осіб. Цивільний статус потерпілого є важливою, але не єдиною умовою воєнно-правової оцінки. Необхідно враховувати, чи не брала особа безпосередньої участі у воєнних діях у конкретний момент, чи перебувала вона під владою сторони конфлікту, чи була об'єктом навмисного нападу, чи стала жертвою невинного або непропорційного застосування сили, а також чи мав суб'єкт необхідний умисел щодо забороненого результату. Міжнародне гуманітарне право не отожднює кожну смерть цивільної особи із воєнним злочином: кримінальна відповідальність потребує встановлення відповідного серйозного порушення та суб'єктивних ознак.

Станом на 2026 рік ця проблематика має не лише теоретичне, а й масштабне практичне значення. Верховний Суд у квітні 2026 року звертав увагу на складність доказування воєнних злочинів та необхідність установалення контекстуального зв'язку діяння зі збройним конфліктом [22]. В умовах значної кількості зареєстрованих епізодів якість кваліфікації визначатиме не тільки перспективу конкретного національного провадження, а й можливість використання зібраних матеріалів у міжнародних механізмах кримінальної відповідальності. Тому методологічна точність у розмежуванні воєнного стану як внутрішньодержавного режиму та збройного конфлікту як міжнародно-правового контексту має безпосереднє значення для ефективності правосуддя.

Висновки. Збройний конфлікт і правовий режим воєнного стану є взаємопов'язаними, проте юридично нетотожними чинниками кримінально-правової оцінки посягань на життя особи. Воєнний стан має формалізований внутрішньодержавний характер і впливає на застосування тих норм КК України, які прямо пов'язують із ним певні юридичні наслідки. Збройний конфлікт є фактичною міжнародно-правовою категорією і становить необхідний контекст для воєнних злочинів. Ототожнення цих категорій створює ризик помилкової кваліфікації, коли сам факт учинення насильницького діяння під час воєнного стану безпідставно сприймається як достатня підстава для застосування статті 438 КК України.

Кримінально-правова оцінка заподіяння смерті в умовах війни повинна починатися з перевірки правомірності поведінки. Стаття 43-1 КК України дозволяє за встановлених законом умов заподіювати шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює збройну агресію, якщо діяння спрямоване на відсіч і стримування агресії та не містить ознак катування, застосування заборонених засобів ведення війни чи інших порушень законів і звичаїв війни. Відтак воєнний контекст не тільки посилює кримінально-правову охорону певних відносин, а й визначає межі правомірної оборонної поведінки.

Якщо підстави правомірності відсутні, необхідно послідовно відмежовувати загальнокримінальне умисне вбивство від воєнного злочину, злочину проти людяності та геноциду. Для статті 115 КК України вирішальними є умисність і протиправність заподіяння смерті за відсутності спеціального міжнародно-правового контексту. Для статті 438 КК України обов'язковим є зв'язок діяння зі збройним конфліктом та серйозне порушення конкретної норми міжнародного гуманітарного права. Для статті 442-1 КК України необхідно встановити широкомасштабний або систематичний напад на цивільне населення та усвідомлення суб'єктом відповідного контексту. Для статті 442 КК України визначальним є спеціальний умисел на повне або часткове знищення захищеної групи як такої.

Наукова новизна запропонованого підходу полягає у формуванні п'ятиступеневої моделі оцінки посягань на життя в умовах війни: 1) перевірка правомірності заподіяння шкоди за статтею 43-1 КК України; 2) встановлення загальнокримінального або іншого спеціального складу злочину проти життя; 3) перевірка контекстуального зв'язку та ознак воєнного злочину за статтею 438 КК України; 4) встановлення ознак широкомасштабного або систематичного нападу для статті 442-1 КК України; 5) перевірка спеціального геноцидного умислу для статті 442 КК України. Така модель дозволяє поєднати національно-правовий та міжнародно-правовий рівні оцінки, не змішуючи їх юридичні функції.

Для правозастосовної практики доцільним є закріплення в методичних рекомендаціях для органів досудового розслідування окремого блоку первинної контекстуальної перевірки фактів насильницької смерті, вининих у районах бойових дій, на тимчасово окупованих територіях або за участю представників сторін збройного конфлікту. Така перевірка повинна охоплювати статус потерпілої особи, фактичний характер її поведінки в момент нападу, зв'язок суб'єкта зі стороною конфлікту, мету і способи застосування сили, конкретну норму міжнародного гуманітарного права, можливу повторюваність чи системність аналогічних епізодів. Це сприятиме юридичній визначеності,

повноті доказування та формуванню послідовної національної практики щодо найтяжчих посягань на життя особи в умовах збройного конфлікту.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.08.2026).
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 13.08.2026).
3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 13.08.2026).
4. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» : Закон України від 14.07.2026 № 4928-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4928-20#Text> (дата звернення: 13.08.2026).
5. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2124-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#Text> (дата звернення: 13.08.2026).
6. Пономаренко Ю. А. Новелізація положень КК щодо обставин, які виключають кримінальне правопорушення, в умовах воєнного стану. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. Т. 1, № 17. С. 1–23. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.17.256785>.
7. Шармар О. М. Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України як обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. Т. 1, № 17. С. 24–35. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.17.257792>.
8. Мірошніченко С. С. Воєнний стан в Україні: проблеми кримінально-правового регулювання і правозастосування. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права*. 2022. № 1. С. 30–36. DOI: <https://doi.org/10.32782/chasopyskiiivp/2022-1-6>.
9. Антонюк Н. О. Контекстуальний елемент воєнних злочинів: зміст і необхідність встановлення. *Право України*. 2023. № 5. С. 30–38. DOI: <https://doi.org/10.33498/loiu-2023-05-030>.
10. Загинець-Заболотенко З. А., Гладун О. З. Порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 Кримінального кодексу України): особливості кваліфікації з урахуванням контекстуальних обставин. *Право України*. 2023. № 5. С. 117–132. DOI: <https://doi.org/10.33498/loiu-2023-05-117>.
11. Коломієць Н. В., Лугина Є. Ю. Проблемні аспекти кваліфікації воєнних злочинів в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 466–470. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.80>.
12. Кришевич О. В., Ткаченко І. М. Воєнні злочини: проблемні питання кваліфікації та розмежування з суміжними кримінальними правопорушеннями. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 92. Ч. 4. С. 124–129. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.4.16>.
13. Митрофанова Ю. С. Умисне вбивство цивільної особи в умовах збройного конфлікту: співвідношення норм міжнародного гуманітарного права та кримінального права України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2026. № 2 (38), ч. 2. С. 51–67. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2026.2.p.06>.
14. Устінова О., Медвідь Л. П. Бойовий імунітет: зміни до законодавства України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 670–675. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.111>.

15. Незаконне поводження з вогнепальною зброєю на території, де не ведуться активні бойові дії, не відповідає обставині відсічі та стримування збройної агресії і не охоплюється виправданим ризиком, передбаченим ст. 43-1 КК України / Верховний Суд. 24.04.2026. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/2015842/> (дата звернення: 13.08.2026).
16. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 13.08.2026).
17. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 13.08.2026).
18. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 13.08.2026).
19. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text> (дата звернення: 13.08.2026).
20. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 09.10.2024 № 4012-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text> (дата звернення: 13.08.2026).
21. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28.02.2024 у справі № 415/2182/20, провадження № 13-15кц22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117555176> (дата звернення: 13.08.2026).
22. Притягнення до відповідальності за воєнні злочини та межа між ефективністю і справедливістю: суддя ВС виступила під час Дня українського права в Лондоні / Верховний Суд. 30.04.2026. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/2018757/> (дата звернення: 13.08.2026).

Buriak V. Armed conflict and the legal regime of martial law as factors in the criminal-law assessment of attacks on human life

Summary. The article examines the significance of armed conflict and the legal regime of martial law for the criminal-law assessment of conduct that intentionally causes the death of another person or creates an immediate danger of such a result. The relevance of the study is determined by the simultaneous operation of national criminal law, international humanitarian law and international criminal law, which creates a multi-level system for assessing attacks on life. It is argued that martial law and armed conflict are legally autonomous categories. Martial law is a special domestic legal regime introduced by a formal decision of the state and producing consequences

determined by national legislation. Armed conflict, by contrast, is an objective factual and international-law context whose existence is established according to the criteria of international humanitarian law and which is indispensable for treating conduct as a war crime. Accordingly, the mere fact that an intentional killing occurs while martial law is in force cannot by itself justify qualification under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine. The legal assessment must focus on the status of the victim, the purpose and character of the conduct, the nexus between the act and the armed conflict, the specific rule of international humanitarian law violated, and the perpetrator's mental element. The paper proposes a differentiated five-stage model for assessing attacks on life in wartime. The first stage requires verification of whether the harm was lawfully inflicted in repelling and restraining armed aggression under Article 43-1 of the Criminal Code of Ukraine. The second stage concerns the elements of ordinary intentional homicide under Article 115 or another special domestic offence. The third stage requires proof of the armed-conflict nexus and a serious violation of international humanitarian law sufficient for qualification as a war crime under Article 438. The fourth stage concerns the contextual elements of a widespread or systematic attack directed against a civilian population necessary for applying Article 442-1 on crimes against humanity. The fifth stage requires verification of the special intent to destroy, in whole or in part, a protected national, ethnic, racial or religious group, which is characteristic of genocide under Article 442. The article also emphasizes that Article 43-1 does not create absolute immunity from criminal responsibility: harm to life caused while defending Ukraine is not lawful if the conduct contains signs of torture, the use of prohibited means of warfare or other violations of the laws and customs of war. Practical criteria are formulated for distinguishing lawful harm to an aggressor, ordinary intentional homicide, war crimes, crimes against humanity and genocide. The proposed model is intended to prevent the mechanical identification of martial law with armed conflict, ensure legal certainty and improve the consistency of investigative and judicial qualification of the gravest attacks on human life.

Key words: human life, intentional homicide, armed conflict, martial law, war crime, international humanitarian law, combat immunity, crimes against humanity, genocide, criminal-law qualification.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Дата першого надходження статті до видання: 19.07.2026
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.08.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Плисюк Н. М.,*кандидатка юридичних наук, доцентка,**професорка кафедри кримінального права та процесу**Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова**ORCID: <https://orhid.org/0000-0001-9857-929X>*

ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРОТИПРАВНОГО ВПЛИВУ НА РЕЗУЛЬТАТИ ОФІЦІЙНИХ СПОРТИВНИХ ЗМАГАНЬ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню кримінально-правових питань кримінально-правової кваліфікації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 369-3 КК України. У дослідженні проаналізовано особливості кваліфікації даного кримінального правопорушення за елементами складу через призму бланкетного зв'язку із кримінальним законодавством України та міжнародно-правовими актами. Досліджено специфіку визначення об'єкта, предмета, об'єктивної та суб'єктивної сторін, а також спеціального суб'єкта правопорушення. Безпосереднім об'єктом є встановлений нормативно-правовими актами та спортивними регламентами суспільні відносини у сфері організації, підготовки та проведення чесних, транспарентних офіційних спортивних змагань. З об'єктивної сторони кримінальне правопорушення, передбачене ст. 369-3 КК України характеризується виключно активною поведінкою. Важливо в процесі кваліфікації розмежовувати «пропозицію» та «обіцянку» від стадії готування до кримінального правопорушення. Аналіз суб'єктного складу кримінального правопорушення є чітко регламентованим законодавцем. Так, зокрема, за ч.1 ст. 369-3 КК України суб'єкт є загальним, а за ч. 2 ст. 369-3 КК України (одержання вигоди або вчинення дій щодо підкупу/змови спеціальними суб'єктами) суб'єкт є спеціальним. Суб'єктивна сторона правопорушення характеризується виключно прямим умислом. Також обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони даного кримінального правопорушення є мета, під якою слід розуміти одержання неправомірної вигоди для себе чи для третіх осіб. Кримінально-правова кваліфікація протиправного впливу на результати спортивних змагань за ст. 369-3 КК України є складним процесом через високий ступінь бланкетності норми.

Особливу увагу приділено практиці Верховного Суду щодо автономії спорту та матеріалам судового розгляду справ про маніпулювання результатами матчів у традиційному спорті та кіберспорті. В процесі дослідження звертається увага на системні прогалини правозастосування і запропоновано конкретні зміни до чинного Кримінального кодексу України з метою підвищення ефективності протидії так званім договірним змаганням.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, склад кримінального правопорушення, протиправний вплив, маніпулювання спортивними змаганнями, договірні матчі, неправомірна вигода, підкуп, Маколінська конвенція, кіберспорт, автономія спорту.

Постановка проблеми. У сучасному спорті вищі досягнення та в професійному спорті давно трансформувалися

з суто соціально-культурного явища у потужну, глобалізовану та високоприбуткову індустрію. Залучення мільярдних інвестицій, розвиток глобального ринку букмекерських ставок та масштабні спонсорські контракти, з однієї сторони, забезпечили величезний поштовх для спортивної інфраструктури, а з іншої – породили нові, специфічні загрози суспільству. Однією з найбільш деструктивних серед таких загроз є маніпулювання результатами офіційних спортивних змагань (так звані «договірні матчі» або match-fixing). Протиправний вплив на спортивні результати нівелює фундаментальний принцип спорту – *Fair Play* (чесна гра), руйнує довіру вболівальників, завдає значних збитків організаторам та легальним операторам грального бізнесу. Крім того, індустрія договірних матчів тісно пов'язана з транснаціональною організованою злочинністю, якою використовуються спортивні тоталізатори як інструмент для легалізації (відмивання) доходів, одержаних кримінально протиправним шляхом.

Для України така проблема стала особливо актуальною у зв'язку з інтеграцією до європейського спортивного простору та легалізацією азартних ігор. Криміналізація протиправного впливу на результати змагань шляхом включення до Кримінального кодексу України (далі – КК України) [1] статті 369-3 стала логічним кроком. Проте понад десятирічний досвід існування цієї норми виявив серйозні доктринальні та практичні проблеми її застосування, пов'язані з латентністю таких діянь, складністю збирання цифрових доказів та бланкетною залежністю від регулятивного законодавства.

Стан дослідження. Теоретичні засади кримінально-правової протидії корупції та зловживанням у спорті досліджували такі відомі вітчизняні науковці, як Д. О. Анісімов, К. П. Задоя, О. М. Семенюк, Ф. В. Неміч, В. В. Сокурєнко, М. В. Ковалів, О. В. Козаченко та інші. У працях вказаних вчених розкривається сутність підкупу у спорті та аналізуються перші кроки імплементації міжнародних стандартів до чинного кримінального законодавства України. Разом з тим, стрімка цифровізація суспільства, поява віртуальних спортивних дисциплін (кіберспорту) та трансформація форм виплати неправомірної вигоди (наприклад, використання стейблкоїнів та анонімних криптоактивів) вимагають оновленого та більш глибокого наукового аналізу, що й зумовлює актуальність даного дослідження, оскільки на сьогодні багато спірних питань залишаються невизначеними, а з окремих не досягнуто одностайності щодо важливих теоретичних і практичних питань у визначеному аспекті.

Метою даної статті є комплексний науково-теоретичний аналіз та практичне осмислення проблем кримінально-правової кваліфікації протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань в Україні.

Виклад основного матеріалу. В процесі здійснення кримінально-правової кваліфікації протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань за кримінальним законодавством України насамперед необхідно з'ясувати елементи складу даного кримінального правопорушення та їх ознаки.

Визначення об'єкта кримінального правопорушення за ст. 369-3 КК України є предметом сучасних наукових дискусій. Дана стаття закріплена у Розділі XVII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг». Відповідно, родовим та видовим об'єктом виступають суспільні відносини, котрі забезпечують належне, чесне та правомірне виконання своїх обов'язків особами, які здійснюють професійну або службову діяльність у недержавному секторі економіки та публічній сфері.

Безпосереднім об'єктом є встановлений нормативно-правовими актами та спортивними регламентами суспільні відносини у сфері організації, підготовки та проведення чесних, транспарентних офіційних спортивних змагань. Чесність змагань у цьому контексті розуміється як непередбачуваність спортивного результату, що базується виключно на об'єктивному суперництві, майстерності, тактиці та психологічній стійкості учасників.

Додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини у сфері майнових та немайнових інтересів організаторів змагань, правомірного порядку функціонування сфери букмекерських ставок та авторитету національного спортивного руху на міжнародній арені.

Згідно диспозицій ч. 1 та ч. 2 ст. 369-3 КК України, предметом даного кримінального правопорушення є неправомірна вигода. Чинний КК України у примітці до ст. 354 КК України визначає, що неправомірною вигодою є грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь які інші вигоди нематеріального чи не грошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав [1].

У контексті спортивного права предмет даного кримінального правопорушення має специфічні прояви:

- матеріальна форма: готівкові кошти, банківські перекази, цінні подарунки, оплата відпочинку, транспортних витрат або послуг для спортсмена чи його родичів;
- нематеріальна форма: обіцянки укласти вигідний професійний контракт у майбутньому, гарантії включення до основного складу національної збірної команди, штучне підвищення суддівського рейтингу арбітра з боку функціонерів федерації.

Цифрова (віртуальна) форма за останні роки ознаменувалася масовим переходом кримінальних елементів на розрахунки у криптовалютах (Bitcoin, Ethereum, стейблкоїни USDT). Це створює серйозні проблеми для кваліфікації. У наукових колах (зокрема, у працях Д. О. Анісімова) підкреслюється, що хоча віртуальні активи згідно з цивільним законодавством України визнані об'єктами цивільних прав, їх фіксація, оцінка еквівалента у національній валюті на момент вчинення кримінального правопорушення та доказування факту передачі («транзакції між

анонімними гаманцями») потребують залучення вузькоспеціалізованих експертів [2, с. 314].

З об'єктивної сторони кримінальне правопорушення, передбачене ст. 369-3 КК України характеризується виключно активною поведінкою, тобто дією і може виражатися у трьох альтернативних формах: 1) підкуп осіб, які беруть участь в організації чи проведенні офіційних спортивних змагань. Під підкупом розуміють дію особи (зовнішнього суб'єкта), яка надає або обіцяє/пропонує неправомірну вигоду учаснику змагань з метою схилити його до вчинення дій, спрямованих на зміну природного перебігу чи результату матчу; 2) одержання неправомірної вигоди учасником змагань. Це дзеркальна дія, коли спортсмен, тренер чи суддя приймає пропозицію або безпосередньо отримує блага за те, що він «забезпечить» потрібний результат (наприклад, навмисний програв, певна кількість жовтих карток, пропущений гол на конкретній хвилині); 3) вступ у змову щодо маніпулювання результатами офіційних спортивних змагань. Це найбільш складна і водночас прогресивна форма об'єктивної сторони. Змова у кримінально-правовому значенні за цією статтею розглядається як укладення угоди (як усної, так і письмової чи через електронні месенджери) між двома або більше особами про спотворення результатів змагань. Так, К. П. Задоя справедливо наголошує на тому, що вступ у змову є злочином із формальним складом (злочин *sui generis*). Він визнається закінченим з моменту досягнення консенсусу між учасниками змови щодо вчинення маніпуляцій. Для кваліфікації за цією ознакою не має значення, чи відбулося саме змагання, чи виходив спортсмен на поле, і чи вдалося фактично досягти бажаного маніпулятивного результату. Якщо ж змова була реалізована і результат матчу спотворено, дії осіб не потребують додаткової кваліфікації, оскільки повністю охоплюються диспозицією відповідної частини ст. 369-3 КК України [3, с. 149].

Важливо в процесі кваліфікації розмежовувати «пропозицію» та «обіцянку» від стадії готування до кримінального правопорушення. Якщо особа висловила намір підкупити спортсмена, але не зробила конкретних кроків для передачі коштів або отримала категоричну відмову на початковому етапі розмови, такі дії можуть розцінюватися як замах на кримінальне правопорушення або готування, залежно від ступеня конкретизації умислу.

Аналіз суб'єктного складу кримінального правопорушення демонструє чітку диференціацію, закладену законодавцем. Так, зокрема, за ч. 1 ст. 369-3 КК України (вплив на результати шляхом підкупу або змови) суб'єкт є загальним, тобто ним може бути будь яка фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку (наприклад, організатор нелегальних тоталізаторів, букмекер, пересічний вболівальник або представник криміналітету). За ч. 2 ст. 369-3 КК України (одержання вигоди або вчинення дій щодо підкупу/змови спеціальними суб'єктами) суб'єкт є спеціальним. Перелік цих осіб має чітко визначений бланкетний характер і деталізується у ч. 2 ст. 17 Закону України № 743-VIII «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» [4]. До них належать: спортсмени (професіонали та аматори, які беруть участь в офіційних змаганнях); тренери та інші члени тренерського штабу; судді (арбітри, рефері, хронометристи, лінійні судді); члени журі, інспектори, делегати спортивних федерацій; керівники та посадові особи

спортивних клубів, дирекцій ліг, національних та місцевих спортивних федерацій.

Для успішної кваліфікації за ч. 2 ст. 369-3 КК України обов'язково мають мати місце документи, що підтверджують правовий статус особи (контракт із клубом, наказ про включення до заявки на турнір, рішення колегії суддів про призначення на матч тощо), а також докази того, що конкретне змагання мало статус офіційного. Відповідно до закону, офіційними є змагання, включені до Єдиного календарного плану фізкультурно-оздоровчих та спортивних заходів України, або такі, що проводяться визнаними міжнародними спортивними організаціями. Товариські, тренувальні чи комерційні матчі, що не мають офіційного статусу у розумінні Закону України № 743-VIII [4], випадають із зони дії кримінального закону, що є значним недоліком даного питання.

Суб'єктивна сторона правопорушення характеризується виключно прямим умислом. Особа чітко усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій (розуміє, що здійснює підкуп, погоджується на одержання блага або вступає у змову для викривлення спортивної боротьби), передбачає його деструктивні наслідки для системи спорту і бажає їх настання. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони даного кримінального правопорушення є мета, під якою слід розуміти одержання неправомірної вигоди для себе чи для третіх осіб (наприклад, для отримання виграву в букмекерській конторі за ставкою на заздалегідь відомий результат). У науковій доктрині (зокрема, у дослідженнях О. М. Семенюк та Ф. В. Неміча) окремо розглядається ситуація, коли спортсмени або тренери навмисно програють матч або спотворюють його хід не заради грошей, а з тактичних міркувань. Наприклад, команда умисно поступається у фінальній частині групового етапу, щоб посісти друге місце у групі та уникнути зустрічі з сильнішим суперником у першому раунді плей-оф. У такому разі, попри очевидне порушення етичних норм та принципів спортивної чесності, склад кримінального правопорушення за ст. 369-3 КК України відсутній, оскільки діяння не переслідувало мети отримання неправомірної вигоди. Такі випадки мають вирішуватися виключно інструментами дисциплінарної відповідальності всередині спортивних асоціацій (дискваліфікація, зняття очок, штрафи для клубу) [5, с. 215].

Важливе концептуальне значення для кримінально-правової кваліфікації та правозастосування має юрисдикційна позиція Великої Палати Верховного Суду, висловлена у постанові від 10 травня 2019 року у справі № 922/2443/18. Суд підтвердив фундаментальний міжнародний принцип – автономію спорту. Велика Палата зазначила, що спори, які виникають між учасниками спортивної діяльності (спортсменами, клубами, федераціями) щодо дотримання внутрішніх правил, регламентів та застосування дисциплінарних санкцій за договірні матчі, підлягають вирішенню суто в межах органів спортивного правосуддя (включаючи Спортивний арбітражний суд у Лозанні – CAS) і не належать до юрисдикції судів загальної системи судоустрою України [6]. Даний висновок чітко розмежовує сфери, тобто спортивні інстанції самостійно карають клуби позбавленням титулів, переведенням у нижчі ліги чи довічною дискваліфікацією осіб від спорту. Державні суди у межах кримінального судочинства розглядають виключно питання індивідуальної вини фізичної особи у вчиненні кримінального правопорушення та застосування до неї заходів кримінального покарання.

Останніми роками завдяки діяльності Національної платформи доброчесності спорту ("Fair Play") спільно з Департаментом кіберполіції та Офісом Генерального прокурора кримінальний механізм почав реально працювати. Матеріали судової практики свідчать про наявність обвинувальних вироків суду першої інстанції щодо осіб, які намагалися організувати договірні матчі у настільному тенісі (серія турнірів *Setka Cup*). Організатор схеми здійснював психологічний тиск та пропонував гравцеві грошову винагороду за те, щоб той програв певні сеті з конкретним рахунком. Кримінально протиправну діяльність було зафіксовано за допомогою негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД), зокрема аудіо- та відеоконтролю особи. Суд кваліфікував дії за ч. 1 ст. 369-3 КК України.

Найбільш показовим трендом сучасності є поширення маніпуляцій на сферу електронного спорту. Судами було розглянуто кримінальне провадження щодо професійного кіберспортсмена, який брав участь в офіційному всеукраїнському турнірі з кіберфутболу (симулятор *FIFA*). Будучи спеціальним суб'єктом (спортсменом), він вступив у змову з організатором синдикату ставок. Гравець умисно забезпечував необхідний результат матчів (наприклад, пропускав певну кількість голів), після чого організатори робили великі ставки на закордонних букмекерських платформах. Специфіка даної справи полягала в тому, що неправомірна вигода виплачувалася кіберспортсмену у криптовалюти – стейблкоїнах USDT на його криптогаманець. Правоохоронці провели складний комп'ютерно-технічний аналіз мобільних телефонів, вилучили переписку в месенджері *Telegram*, де обговорювалися деталі змови, та за допомогою аналітичного софту відстежили транзакції у блокчейні. Суд визнав особу винною за ч. 2 ст. 369-3 КК України. Оскільки обвинувачений уклав угоду про визнання винуватості та надав цінні свідчення проти організаторів схеми, йому було призначено покарання у вигляді обмеження волі із звільненням від відбування покарання з випробуванням (іспитовий строк). Даний випадок став прецедентом та довів, що кіберспорт повністю підпадає під дію кримінального законодавства України про захист спортивної честі.

Разом із вказаними позитивними моментами у судовій практиці, система матеріального та процесуального права містить системні недоліки, які знижують ефективність протидії договірним матчам. У теорії кримінального права триває дискусія щодо віднесення ст. 369-3 КК України до категорії корупційних кримінальних правопорушень. Якщо проаналізувати примітку до статті 45 КК України, де міститься вичерпний перелік корупційних правопорушень, стаття 369-3 там безпосередньо відсутня. Це, на нашу думку, породжує серйозну правову колізію, адже особи, які вчинили підкуп у спорті, формально мають право на звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК), примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК) або передачею особи на поруки (ст. 47 КК). Наукова спільнота однозначно вимагає внести зміни до примітки ст. 45 КК України та офіційно визнати дане кримінальне правопорушення корупційним, що унеможливить застосування компромісних інститутів звільнення від відповідальності, окрім укладення угод із прокурором [7, с. 48].

Наступну проблему становить собою відсутність відповідальності за використання інсайдерської інформації. Маколінська конвенція [8] вимагає від держав карати за несанкціоноване використання інсайдерської (внутрішньої) інформації для

спортивних ставок. Інсайдерська інформація є ексклюзивними даними (наприклад, інформація про таємну травму провідного гравця перед матчем, конфлікт у команді, зміну тактичної схеми), які відомі лише тренеру, лікарю чи менеджеру клубу і не оприлюднені для широкого загалу. Використовуючи ці дані, особи роблять гарантовано вигідні ставки. У чинному КК України відповідальність за «інсайдерство» у спорті повністю відсутня, що потребує негайного виправлення через доповнення кодексу новою самостійною статтею. Також певну проблему становить собою факт мізерних санкцій. Поточні санкції частини 1 ст. 369-3 КК України передбачають штраф від 200 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (НМДГ). Це смішна сума порівняно з прибутками, які отримують організатори схем на букмекерських ринках Азії чи Європи (де рахунок іде на сотні тисяч доларів за один матч). Низький розмір санкцій переводить таке кримінальне правопорушення до категорії проступків або незначних злочинів, що обмежує правоохоронців у можливості проведення повного комплексу НСРД (наприклад, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж дозволено лише за тяжкими або особливо тяжкими злочинами). У Верховній Раді України перебувають на розгляді декілька законопроектів, спрямованих на: підвищення штрафів за ч. 1 та ч. 2 ст. 369-3 КК України до межі 5000–10 000 НМДГ; впровадження конфіскації майна як обов'язкового додаткового покарання; криміналізацію дій букмекерських скаутів («дата-скаутів»), які нелегально передають дані з трибун стадіонів для коригування лайв-коефіцієнтів під час догровірних матчів.

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, можна сформулювати такі теоретичні та практичні висновки. Кримінально-правова кваліфікація протиправного впливу на результати спортивних змагань за ст. 369-3 КК України є складним процесом через високий ступінь бланкетності норми. Слідчим та суддям необхідно системно аналізувати не лише Закон України № 743-VIII, а й міжнародні регламенти спортивних федерацій для встановлення статусу змагання та ознак спеціального суб'єкта. Вступ у змову (ч. 1, 2 ст. 369-3 КК) має конструкцію формального складу, що є важливим інструментом для припинення діяльності злочинних синдикатів на стадії підготовки, незалежно від фактичного результату поєдинку. Судова практика демонструє чітку тенденцію до поширення кримінальних розслідувань на сферу кіберспорту, де правопорушення вчиняються із застосуванням сучасних цифрових технологій та криптографічних засобів платежу. Це вимагає модернізації методики доказування.

Зважаючи на сказане, серед перспектив подальших розвідок даного напрямку може бути розробка вирішення питання саме про встановлення та всебічний аналіз особливостей кваліфікації незаконного використання спортивного інсайду та суттєвого посилення санкцій матеріального характеру. Деякі моменти даних питань залишаються малодослідженими та потребують додаткового аналізу.

Література:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2314-III. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 11.08.2026 р.)
2. Анісімов Д. О. Об'єктивна сторона складу протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 312–317. DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-312-317. URL: <http://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/6069>
3. Задоя К. П. Науково-практичний коментар до статті 369-3 Кримінального кодексу України «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань». *Право і громадянське суспільство*, 2015. № 2, С. 147–158. URL: <http://lcslaw.knu.ua/index.php/item/219-naukovo-praktychnyy-komentar-do-statti-369-3-kryminalnoho-kodeksu-ukrayiny-protipravyyny-vplyv-na-rezultaty-ofitsiynykh-sportyvnykh-zmahan-zadoia-k-p>
4. Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань : Закон України № 743-VIII від 03.11.2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/743-19#Text> (дата звернення 13.08.2026 р.)
5. Семенюк О. М., Неміч Ф. В. Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань шляхом підкупу: окремі аспекти кваліфікації. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 214–218. URL: <https://er.dduvs.edu.ua>
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10 травня 2019 року у справі № 922/2443/18 (провадження № 12-308rc18). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>
7. Сокурченко В. В. Кримінально-правова протидія корупційним діянням у сфері спорту: міжнародний та вітчизняний досвід. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2019. Т. 86. № 3. С. 45–56. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_10_2019/pdf/20.pdf
8. Конвенція Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями (Маколінська конвенція), вчинена 18.09.2014 р. в м. Маколін (Швейцарія); ратифікована Законом України від 16.11.2016 р. № 1752-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_c01#Text

Plysiuk N. The issue of determining whether unlawful influence on the results of official sports competitions constitutes a criminal offense under Ukrainian criminal law

Summary. The article is devoted to the study of criminal-legal issues of criminal-legal qualification of a criminal offense provided for in Art. 369-3 of the Criminal Code of Ukraine. The study analyzes the features of the qualification of this criminal offense by the elements of the composition through the prism of a blanket connection with the criminal legislation of Ukraine and international legal acts. The specifics of determining the object, subject, objective and subjective sides, as well as a special subject of the offense are studied. The direct object is the social relations established by regulatory legal acts and sports regulations in the field of organization, preparation and holding of fair, transparent official sports competitions. From the objective side, the criminal offense provided for in Art. 369-3 of the Criminal Code of Ukraine is characterized by exclusively active behavior. It is important in the qualification process to distinguish between the «proposal» and the «promise» from the stage of preparation for a criminal offense. The analysis of the subject composition of a criminal offense is clearly regulated by the legislator. Thus, in particular, under Part 1 of Article 369-3 of the Criminal Code of Ukraine, the subject is general, and under Part 2 of Article 369-3 of the Criminal Code of Ukraine (obtaining a benefit or committing acts of bribery/collusion by special subjects) the subject is special. The subjective side of the offense is characterized exclusively by direct intent. Also, a mandatory feature of the subjective side of this criminal offense is the goal, which should be understood as obtaining an unlawful benefit for oneself or for third parties. The criminal legal qualification of unlawful

influence on the results of sports competitions under Article 369-3 of the Criminal Code of Ukraine is a complex process due to the high degree of blanketness of the norm.

Special attention is paid to the practice of the Supreme Court on the autonomy of sports and to the materials of judicial consideration of cases on manipulation of match results in traditional sports and cybersports. In the process of research, attention is drawn to systemic gaps in law enforcement and specific amendments to the current Criminal Code

of Ukraine are proposed in order to increase the effectiveness of combating so-called match-fixing.

Key words: criminal liability, elements of a criminal offense, unlawful influence, manipulation of sports competitions, match-fixing, improper advantage, bribery, Macaulay Convention, e-sports, autonomy of sports.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 11.08.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 09.09.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу
(CC BY 4.0)

Рокунь С. В.,

доктор філософії права

Державного податкового університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9453-7244>

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, УЧИНЕНИХ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИМИ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ ТА ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

Анотація. У статті сформовано систему обставин, що підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених транснаціональними організованими групами та злочинними організаціями. Вихідним положенням дослідження визначено необхідність розрізнення законодавчо закріпленого предмета доказування та криміналістично конкретизованого кола фактичних даних, з'ясування яких забезпечує послідовне встановлення події кримінального правопорушення, організованої форми співучасті, індивідуального внеску кожного учасника й зв'язків кримінальної діяльності з територією та юрисдикцією кількох держав. Обґрунтовано, що для цієї категорії проваджень недостатньо механічно відтворювати перелік, передбачений кримінальним процесуальним законом, оскільки доказування потребує встановлення проміжних і взаємопов'язаних фактів, які пояснюють внутрішню будову злочинного утворення та поєднують окремі епізоди в єдину систему діяльності. Запропоновано групувати такі обставини за їх функціональним призначенням: обставини кримінальних епізодів; обставини створення, стійкості, керівництва та внутрішньої організації групи чи організації; дані про роль і фактичну поведінку кожного учасника; обставини, що підтверджують транснаціональний характер діяльності; відомості про матеріальне, транспортне, документальне та інформаційне забезпечення; рух коштів, майна й доходів; наявність корумпованих зв'язків; відомості про потерпілих і заподіяну шкоду; способи приховування та протидії розслідуванню; походження, цілісність і спосіб одержання доказової інформації за межами України. Доведено, що центральним завданням є встановлення не відокремлених фактів, а стійких зв'язків між епізодом, конкретним учасником, його місцем у злочинному утворенні, відповідною державою, джерелом доказу та рухом майнової вигоди. Такий підхід дозволяє уникнути як необґрунтованого перенесення відповідальності за діяльність усього угруповання на окремого учасника, так і фрагментарного розслідування, за якого доведеними залишаються лише безпосередні виконавські дії. Сформульовано авторську двовимірну систему обставин, у якій їх правове значення поєднується з функціональними блоками розслідування, що створює основу для планування доказування у складних багатоєпізодних кримінальних провадженнях.

Ключові слова: обставини, розслідування, доказування, організованість, транснаціональність, учасники, епізоди, активи, сліди, юрисдикція.

Постановка проблеми. У провадженнях щодо кримінальних правопорушень, учинених транснаціональними організова-

ними групами та злочинними організаціями, помилка у визначенні кола обставин, які необхідно встановити, має особливо відчутні наслідки. Якщо розслідування зосереджується лише на безпосередньому епізоді, у полі зору залишаються виконавець, місце події, вилучений предмет або окрема фінансова операція, тоді як керівні рішення, розподіл функцій, попередні й наступні епізоди, зв'язки з іншими державами та рух одержаної вигоди можуть залишитися поза доказуванням. Протилежною крайністю є надмірне розширення фактичного матеріалу, коли до провадження включаються численні відомості про контакти й зв'язки осіб без визначення їх доказового значення. За обох підходів втрачається зв'язок між тим, що встановлюється, і тим, яке юридично значуще положення має бути доведене.

Особливість досліджуваної категорії полягає в тому, що один і той самий факт нерідко набуває значення лише в поєднанні з іншими. Переміщення особи через кордон саме по собі не доводить участі у кримінальній діяльності; переказ коштів не розкриває їх походження; користування спільним засобом зв'язку не визначає ролі особи в угрупованні. Доказове значення виникає тоді, коли встановлюється сукупність зв'язків: хто дав вказівку, з яким епізодом вона була пов'язана, які дії виконав конкретний учасник, у якій державі вони відбулися, який результат настав, хто отримав майнову вигоду та якими джерелами підтверджується кожна ланка. Тому визначення обставин, що підлягають встановленню, у таких провадженнях має виконувати не лише описову, а й спрямовуючу функцію, задаючи межі та послідовність доказування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання предмета доказування та обставин, що підлягають встановленню, ґрунтовно досліджували українські науковці. С. М. Стахівський у монографічному дослідженні розглянув сутність, елементи, предмет і межі кримінального процесуального доказування [4]. В. А. Журавель обґрунтував самостійне криміналістичне значення обставин, що підлягають з'ясуванню, та їх зв'язок із правовими цілями й завданнями розслідування [5, с. 12–20]. О. В. Пчеліна розвинула цей підхід і показала, що такі обставини мають безпосередньо спрямовувати пізнавальну діяльність у межах окремої криміналістичної методики [6, с. 187–190]. У сучасних дослідженнях В. Попов акцентує на необхідності конкретизації загального предмета доказування відповідно до закономірностей певної категорії кримінальних правопорушень [7, с. 50–65].

Для розкриття змісту обставин у провадженнях про організовану кримінальну діяльність суттєве значення мають праці

Л. І. Аркуші, яка досліджувала виявлення та розслідування організованої злочинної діяльності за наявності корумпованих зв'язків [10], В. Г. Севрука, у працях якого розглянуто особливості розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими групами й злочинними організаціями [11; 12], а також Ю. М. Черноус, котра комплексно опрацювала криміналістичне забезпечення розслідування та питання міжнародного співробітництва [9]. Сучасне бачення структури криміналістичної методики та її зв'язку з предметом доказування представлено у підручнику К. О. Чаплинського, І. В. Пирога, М. М. Єфімова та інших авторів [13]. Водночас спеціальна система обставин саме для проваджень щодо транснаціональних організованих груп і злочинних організацій потребує змістовної конкретизації з урахуванням багатоепізодності, розосередження доказових джерел і необхідності індивідуалізації ролі кожного учасника.

Мета статті. Метою статті є визначення та систематизація обставин, що підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених транснаціональними організованими групами та злочинними організаціями.

Виклад основного матеріалу. Вихідною правовою основою для визначення обставин у будь-якому кримінальному провадженні є ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України, яка відносить до предмета доказування подію кримінального правопорушення, винуватість особи, форму вини, мотив і мету, вид і розмір шкоди, обставини, що характеризують особу та впливають на кримінально-правові наслідки, підстави для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, а також визначені законом обставини щодо спеціальної конфіскації та застосування заходів до юридичних осіб [1]. Цей перелік визначає юридично обов'язковий результат доказування, проте він навмисно сформульований узагальнено й не може містити фактичну деталізацію для кожної категорії проваджень.

У криміналістичному значенні обставини, що підлягають встановленню, доцільно розглядати як конкретизовану систему фактичних питань, відповіді на які дозволяють послідовно сформувати докази щодо елементів предмета доказування. В. А. Журавель пов'язував їх із системою правових цілей і стратегічних завдань розслідування [5, с. 12–20], а О. В. Пчеліна наголошувала на їх спрямовуючій ролі в побудові пізнавального процесу [6, с. 187–190]. Це дає підстави відмежовувати два рівні: закон не змінюється залежно від виду кримінального правопорушення, натомість криміналістичне наповнення кожного його положення конкретними фактами змінюється істотно.

Таке розмежування дає можливість уникнути термінологічної підміни. Додаткові фактичні питання, що виникають у розслідуванні, не утворюють нового предмета доказування поза ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України. Їх призначення полягає в тому, щоб установити проміжні факти, причинні та функціональні зв'язки, походження доказової інформації й інші дані, без яких неможливо обґрунтовано підтвердити передбачені законом обставини. У багатоепізодному провадженні це особливо помітно: факт наявності керівного центру або сталої системи зв'язку не підміняє доказування конкретного діяння, але дозволяє пояснити узгодженість дій, розподіл ролей і належність окремих епізодів до діяльності певного організованого утворення.

Перша група охоплює обставини кожного кримінального епізоду. Необхідно встановити час, місце, спосіб підготовки, безпосереднього вчинення та приховування діяння; предмет

посягання; використані знаряддя й засоби; характер дій кожного присутнього учасника; послідовність подій; наслідки; джерела відомостей про епізод. Для досліджуваної категорії принциповим є не лише повне відтворення окремої події, а й визначення її місця у загальній хронології. Слід встановлювати, чи була вона самостійним діянням, ланкою підготовки іншого правопорушення, способом переміщення доходу, дією з приховування попереднього епізоду або частиною повторюваної діяльності. Така прив'язка запобігає штучному поділу фактично взаємопов'язаних подій.

Друга група стосується обставин, які підтверджують організовану форму співучасті. Положення ст. 28 Кримінального кодексу України вимагають для відповідних форм співучасті встановлення не просто кількості осіб, а попереднього об'єднання, стійкості, узгодженого плану, розподілу функцій, а для злочинної організації – також передбачених законом ознак її внутрішньої побудови та спрямованості [2]. Тому предметом перевірки мають бути час і передумови створення групи чи організації; особи, які ініціювали об'єднання; спосіб залучення нових учасників; сталість складу; порядок прийняття рішень; підпорядкованість; способи передавання вказівок; правила внутрішньої поведінки; розподіл напрямів діяльності; контроль виконання; заміна вибухливих учасників; зв'язки між окремими структурними частинами.

Установлення організованості не повинно ґрунтуватися на загальних характеристиках на кшталт тривалого знайомства, спільного походження, родинних чи ділових контактів. Такі дані можуть пояснювати формування зв'язків, але не доводять злочинної організації взаємодії. Потрібні факти, що вказують на узгоджене виконання спільного плану: повторюваність розподілу ролей, керівні вказівки, погодження часу й місця дій, спільне ресурсне забезпечення, звітування про виконання, перерозподіл доходів, заходи конспірації. В. Г. Севрук справедливо звертає увагу на необхідність урахування специфічних рис організованих груп і злочинних організацій у процесі їх розслідування [11, с. 125–132].

Третя група – обставини, що індивідуалізують участь конкретної особи. У провадженні з великою кількістю фігурантів небезпечно підміняти доказування особистої поведінки твердженням про належність до певного кола осіб. Стосовно кожного учасника слід установити час і спосіб його входження до організованого утворення; обсяг фактично відомого йому спільного плану; функції, які він прийняв на себе; конкретні вказівки, отримані або надані ним; дії в окремих епізодах; використані засоби; одержану винагороду чи іншу вигоду; контакти з іншими учасниками, які мали функціональне значення; дії після завершення епізоду. Така індивідуалізація дає змогу відмежувати організатора, керівника, виконавця, пособника, особу, що виконувала забезпечувальні функції, від особи, зв'язок якої з фігурантами має побутовий або законний характер.

Окремо необхідно встановлювати зміст умислу кожної особи. Для цього мають значення не декларативні пояснення про знання чи незнання діяльності інших, а сукупність об'єктивних даних: характер повторюваних доручень, спосіб конспіративного спілкування, обсяг доступної інформації, участь у розподілі доходів, погодження дій із керівниками, поведінка при виникненні перешкод, виконання дій, сенс яких зрозумілий лише в межах спільного плану. Таким способом доказування організованої діяльності поєднується з принципом індивідуаль-

ної кримінальної відповідальності, а висновок про роль особи спирається на її власну поведінку та усвідомлення.

Четверта група охоплює обставини, які конкретно підтверджують транснаціональний зв'язок кримінальної діяльності. У попередніх теоретичних дослідженнях транснаціональність може розглядатися як властивість явища; у конкретному провадженні вона повинна бути розкладена на перевірювані факти. Потрібно встановити, з територією яких держав пов'язані підготовка, керівництво, виконання, переміщення предметів, одержання доходів або наслідки; хто з учасників перебував у відповідній державі; які дії там здійснювалися; які документи, рахунки, засоби зв'язку, транспорт або приміщення використовувалися; як одна територіальна ланка пов'язана з іншою. Міжнародний характер не повинен залишатися загальною характеристикою обвинувальної версії – він потребує фактичної прив'язки кожної істотної ланки до конкретної юрисдикції [16].

При цьому доцільно розрізнити місце фізичного виконання дії та місце, з якого нею керували або забезпечували її виконання. Для сучасної організованої діяльності вони можуть не збігатися. Особа, яка приймає рішення, може перебувати в одній державі, виконавець – у другій, рахунок для надходження коштів – обслуговуватися в третій, а документи або електронні дані – зберігатися ще в іншій. Для доказування необхідно не просто перерахувати ці держави, а встановити функціональну роль кожного такого вузла та підтвердити зв'язок між ними відповідними джерелами.

П'ята група – обставини матеріального й організаційного забезпечення кримінальної діяльності. Слід установлювати походження та належність транспортних засобів, приміщень, сховищ, засобів зв'язку, документів, технічних пристроїв, знарядь, сировини або товарів; осіб, які їх придбали, надали, зареєстрували чи обслуговували; джерела коштів для їх утримання; конкретні епізоди використання. Значення має і використання законних підприємств чи установ, однак факт формального зв'язку з юридичною особою не можна автоматично тлумачити як доказ злочинної діяльності. Необхідно встановлювати конкретні операції, документи та рішення, через які законна господарська форма фактично забезпечувала вчинення або приховування кримінального правопорушення.

Шоста група пов'язана з інформаційним забезпеченням і електронними слідами. Встановленню підлягають пристрої й облікові записи, якими фактично користувалися учасники; їх належність або контроль; час створення та зміни відомостей; адресати й послідовність повідомлень; зв'язок окремих повідомлень із конкретними діями; місцезнаходження пристрою в юридично значущий час; способи приховування чи видалення даних. Не менш важливо встановлювати походження самих електронних відомостей, умови їх вилучення або одержання, збереження незмінності та осіб, які мали доступ до носія. У цьому блоці факти про зміст кримінальної діяльності повинні досліджуватися разом із фактами, що дозволяють перевірити достовірність і належність цифрового джерела.

Сьома група охоплює фінансові та майнові обставини. З огляду на п. 6 ч. 1 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України слід встановлювати походження грошей, цінностей та іншого майна, їх зв'язок із кримінальним правопорушенням, використання для його фінансування або матеріального забезпечення, а також інші передбачені законом підстави для спеціальної конфіскації [1]. У досліджуваних провадженнях цей

блок повинен бути значно детальнішим: джерело первинного надходження; рахунок або особа-одержувач; подальші перекази; конвертація; придбання майна; розподіл між учасниками; витрати на забезпечення діяльності; використання підконтрольних юридичних осіб; фактичний контроль над майном, оформленим на інших осіб.

Фінансове дослідження має бути пов'язане з епізодами, а не вестися як автономний пошук будь-яких активів підозрюваних. Для кожного значущого руху коштів необхідно відповісти принаймні на три питання: з якою подією він пов'язаний, хто фактично прийняв рішення щодо коштів і який наступний рух або використання відбулося. Така прив'язка дозволяє відрізнити доходи від кримінальної діяльності від законних надходжень, визначити майнову основу угруповання й одночасно отримати додаткові відомості про підпорядкованість та реальний розподіл функцій між учасниками.

Восьма група стосується можливих корумпованих зв'язків. Л. І. Аркуша обґрунтувала, що в методиці виявлення й розслідування організованої злочинної діяльності такі зв'язки потребують самостійного виявлення й дослідження [10]. У конкретному провадженні недостатньо констатувати знайомство учасника групи зі службовою особою. Потрібно встановити компетенцію відповідної особи, конкретну дію або бездіяльність, якою створювалися сприятливі умови для злочинної діяльності, спосіб домовленості, передану вигоду чи інший мотив, час і повторюваність сприяння, інформацію, яка передавалася, а також причинний зв'язок між таким сприянням і можливістю підготувати, продовжити або приховати кримінальні правопорушення.

Дев'ята група – відомості про потерпілих, шкоду та наслідки. Поряд із видом і розміром шкоди необхідно встановити всіх осіб, яким вона заподіяна внаслідок різних епізодів, характер порушених прав, місце настання наслідків, спосіб обчислення майнових втрат, взаємозв'язок наслідків із діями конкретних учасників, ужиті заходи щодо відшкодування. Якщо наслідки виникли в різних державах, слід уникати подвійного обліку тієї самої шкоди та чітко визначати джерела відомостей про її розмір. Відомості про потерпілих можуть також показувати повторюваність способу дій, територіальну широту діяльності та спеціалізацію окремих учасників.

Десята група охоплює обставини приховування кримінальної діяльності та протидії розслідуванню. Йдеться про знищення або підроблення документів, видалення електронних даних, зміну засобів зв'язку, створення удаваних правових підстав для операцій, переміщення осіб чи майна, узгодження неправдивих пояснень, вплив на свідків, використання посередників. Установлення цих фактів потрібне не лише для вибору тактики. Вони можуть підтверджувати обізнаність особи про злочинний характер діяльності, взаємозв'язок учасників, існування керівних рішень і прагнення зберегти функціонування організованого утворення. Водночас будь-яку процесуальну поведінку сторони захисту не можна ототожнювати з протидією: предметом встановлення є фактичні незаконні дії, а не реалізація передбачених законом прав.

Одинадцята група має допоміжний, але для транснаціонального провадження принципово важливий характер: обставини походження та одержання доказової інформації з іншої держави. Ю. М. Чорноус відзначає особливе значення міжнародного співробітництва у криміналістичному забезпеченні розслідування [9]. Для використання одержаного матеріалу необхідно мати

можливість установити, який орган його створив або отримав, у межах якої процедури, коли і від кого він надійшов, чи збережено цілісність носія або документа, чи можна ідентифікувати особу, що здійснювала процесуальну дію, та чи забезпечено зрозумілий переклад. Це не нові елементи складу кримінального правопорушення, а факти, від яких залежить можливість належно перевірити джерело доказу та його зв'язок із провадженням.

З наведених положень випливає, що традиційний лінійний перелік обставин не повністю відображає потреби такого розслідування. Доцільно застосовувати двовимірну систему. Перший вимір визначає правове значення факту: обставина безпосередньо входить до предмета доказування; є проміжним фактом, через який доводиться юридично значуще положення; або характеризує походження й надійність джерела доказової інформації. Другий вимір відображає функціональний блок: епізод, організованість, конкретний учасник, транснаціональний зв'язок, ресурсне забезпечення, фінанси, корумповані зв'язки, потерпілі й шкода, приховування, доказова інформація з-за кордону. Таке поєднання дає змогу відразу бачити, навіщо встановлюється певний факт і до якої частини загальної картини він належить.

Практичне застосування цієї системи можна побудувати через ланцюг перевірки кожного значущого епізоду: подія – учасник – функція – зв'язок з іншими учасниками – юрисдикція – джерело доказу – майновий результат. Якщо одна з ланок не підтверджена, виникає конкретне завдання для подальшого розслідування. Наприклад, зафіксований переказ коштів може бути достовірно підтверджений банківськими документами, але без встановлення особи, яка контролювала рахунок, його зв'язку з певним епізодом і подальшого використання коштів цей доказ має обмежену здатність пояснити роль учасника. Аналогічно, встановлений контакт між двома фігурантами потребує змістовної прив'язки до функцій і подій.

Значення має й часовий вимір. Частина обставин повинна встановлюватися невідкладно через ризик втрати даних: фактичне місцезнаходження осіб, активні засоби зв'язку, переміщення майна, електронні відомості, що можуть бути видалені, маршрути транспортних засобів. Інші потребують тривалого зіставлення матеріалів: стійкість зв'язків, роль керівника, система розподілу доходів, повторюваність забезпечувальних дій. Тому обставини не слід однаково розподіляти за етапами лише за тематичною ознакою; черговість їх встановлення має залежати і від ризику втрати джерела, і від того, наскільки певний факт відкриває можливість перевірити інші.

Особливу увагу варто приділяти негативним результатам перевірки. Відсутність підтвердження передбачуваної ролі особи, фінансового зв'язку або міжнародної ланки є не менш важливою, ніж одержання підтверджувальних даних. Вона вимагає перегляду версії й запобігає накопиченню відомостей, які інтерпретуються лише в одному, обвинувальному напрямі. Система обставин, що підлягають встановленню, повинна орієнтувати слідчого на перевірку альтернативних пояснень: законного походження коштів, випадкового контакту, формального володіння майном, відсутності знання про спільний план, самостійного характеру окремого епізоду.

Не менш важливим є розмежування факту належності до організованого утворення та факту участі у конкретних діях. З одного боку, не кожний учасник обов'язково присутній при кожному епізоді; з іншого – сама організаційна належність не

може автоматично замінити доказування тих дій і того умислу, які ставляться особі у вину. Тому для кожного підозрюваного доцільно формувати індивідуальну таблицю встановлених фактів: участь у створенні чи керівництві; доручені функції; підтверджені епізоди; зв'язки з іноземними ланками; одержана вигода; дії з приховування; джерела доказів щодо кожного твердження. Такий спосіб систематизації є засобом контролю повноти, а не самостійним доказом.

З урахуванням викладеного обставини, що підлягають встановленню у досліджуваній категорії проваджень, пропонуємо визначати як криміналістично конкретизовану, взаємопов'язану систему фактичних питань, вирішення яких забезпечує доказування події кримінального правопорушення, організованої форми співучасті, індивідуальної ролі та вини кожного учасника, транснаціональних зв'язків кримінальної діяльності, її майнових результатів і наслідків, а також дозволяє перевірити походження та надійність доказової інформації, одержаної в різних юрисдикціях. Таке розуміння не розширює нормативний предмет доказування, а переводить його загальні положення у систему конкретних завдань, пристосованих до багатоепізодного й територіально розосередженого розслідування.

Висновки. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених транснаціональними організованими групами та злочинними організаціями, доцільно розглядати не як розширений перелік ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України, а як криміналістичну конкретизацію передбаченого законом предмета доказування. Їх зміст визначається необхідністю перейти від окремого епізоду до доказово підтвердженої системи зв'язків, зберігаючи при цьому індивідуалізацію кримінальної відповідальності кожного учасника.

Запропоновано виокремлювати обставини: кримінальних епізодів; створення, стійкості та внутрішньої організації групи чи організації; фактичної ролі кожного учасника; транснаціональних зв'язків; матеріального, транспортного, документального та інформаційного забезпечення; руху коштів і майна; корумпованих зв'язків; потерпілих, шкоди та наслідків; приховування й протидії розслідуванню; походження та способу одержання доказової інформації за межами України. Кожний із цих блоків набуває повного значення лише у взаємозв'язку з іншими, оскільки організована транснаціональна діяльність доводиться не сумою ізольованих фактів, а підтвердженими функціональними зв'язками між ними.

Авторська двовимірна система передбачає одночасне врахування правового значення факту та його функціонального місця в розслідуванні. На практичному рівні її доцільно реалізовувати через послідовність «подія – учасник – функція – зв'язок – юрисдикція – джерело доказу – майновий результат». Така побудова дає можливість виявляти доказові прогалини, відмежовувати встановлені дані від припущень і не допускати підміни доказування конкретної поведінки особи загальною характеристикою діяльності угруповання.

Подальше опрацювання цієї проблематики доцільно спрямовувати на деталізацію обставин залежно від виду основного кримінального правопорушення, способу прояву транснаціонального зв'язку та характеру доказової інформації, що перебуває за межами України. Це дозволить сформувати похідні системи обставин для конкретних слідчих ситуацій без втрати єдиного підходу до доказування діяльності організованого утворення в цілому.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 р. № 3341-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text>
4. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ, 2005. 272 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/STAXIVSKIY_2005.pdf
5. Журавель В. А. Обставини, що підлягають з'ясуванню, у структурі криміналістичної методики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 12–20.
6. Пчеліна О. В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, і їхнє місце у структурі окремої криміналістичної методики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 2 (31). С. 187–190. DOI: 10.32837/ruuv.v0i2(31).590. URL: https://pjuv.nuoua.od.ua/v2_2020/2020_2.pdf
7. Попов В. Особливості обставин, що підлягають установленню під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із утручанням у діяльність представників органів державної влади. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2025. Т. 38, № 1. С. 50–65. DOI: 10.32353/khrife.1.2025.04.
8. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.
9. Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 492 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/items/733d8076-d55a-46ea-80d1-ac8b0eb5a287>
10. Аркуша Л. І. Основи методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності при наявності корумпованих зв'язків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 19 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/13983>
11. Севрук В. Г. Розслідування злочинів, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. *Право та державне управління*. 2021. № 1. С. 125–132. DOI: 10.32840/pdu.2021.1.19. URL: https://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2021/21.pdf
12. Севрук В. Г. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: теорія та практика : монографія. Київ : Вид-во Людмила, 2022. 1092 с.
13. Чаплинський К. О., Пиріг І. В., Єфімов М. М. та ін. Розслідування кримінальних правопорушень: криміналістична методика : підручник. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2023. 284 с. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/12848>
14. Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування колабораційної діяльності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 370–381. DOI: 10.32631/vsa.2024.3.34.
15. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15 листопада 2000 р.; ратифікована Законом України від 04 лютого 2004 р. № 1433-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text

Rokun S. Circumstances to be established during the investigation of criminal offences committed by transnational organized groups and criminal organizations

Summary. The article develops a system of circumstances to be established during the investigation of criminal offences committed by transnational organized groups and criminal organizations. The study distinguishes the statutory subject of proof from the forensically specified set of factual matters whose clarification enables investigators to establish the offence, the organized form of complicity, the individual contribution of each participant, and the links of criminal activity with the territory and jurisdiction of several States. It is argued that a mechanical reproduction of the statutory list is insufficient for this category of proceedings because proof requires intermediate and interconnected facts explaining the internal structure of the criminal formation and linking separate episodes into a coherent course of activity. The proposed classification covers circumstances relating to criminal episodes; creation, stability, leadership and internal organization; the actual role and conduct of each participant; facts demonstrating the transnational connection; material, transport, documentary and information support; movement of money, property and proceeds; corrupt ties; victims and damage; concealment and obstruction; and the origin, integrity and method of obtaining evidence abroad. Particular attention is paid to establishing stable links between an episode, a specific participant, that participant's organizational role, the relevant jurisdiction, the evidentiary source and the movement of material benefit. This approach is intended to prevent both unsupported attribution of the entire group's activity to an individual participant and fragmented investigations limited to direct executors. An authorial two-dimensional system is proposed in which the legal significance of circumstances is combined with their functional role in the investigation, thereby providing a basis for structuring proof in complex multi-episode proceedings.

Key words: circumstances, investigation, evidence, organization, transnationality, participants, episodes, assets, traces, jurisdiction.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 13.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Сміх В. В.,

кандидат юридичних наук

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9812-8219>

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ УМИСНИХ УБИВСТВ: ЗАРУБІЖНИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС

Анотація. Стаття присвячена систематизації ключових сучасних наукових підходів до класифікації умисних убивств у межах зарубіжної (переважно західної) правової доктрини – для подальшого їх використання у вітчизняних кримінально-правових та кримінологічних дослідженнях. Під такою класифікацією запропоновано розуміти науково обґрунтовану, внутрішньо логічну, закономірну й упорядковану систему поділу всіх передбачених кримінальним законом умисних протиправних різновидів позбавлення життя людини, що диференціюється на окремі види за певними критеріями, які мають суттєве кримінально-правове, кримінологічне, криміналістичне, соціолого-правове наукове значення.

Класифікація умисних вбивств у юридичній науці базується на відповідній методології, соціолого-правовій та кримінологічній доктрині та критеріальній базі. Автором з'ясовано, що в зарубіжній науці сформувалося декілька підходів до типологізації вбивств, які ґрунтуються на мотиваційних, ситуаційних, психологічних та соціальних критеріях. Поступово в ній сформувалася багаторівнева система аналізу умисних убивств, яка поєднує кількісні та якісні підходи; інтегрує правові, соціологічні та психологічні дослідження; орієнтована не лише на пояснення, а й на ефективну превенцію. Це дозволяє розглядати умисні вбивства не просто як кримінально-правове та соціолого-правове явище, а як складний соціальний процес, що потребує комплексного наукового аналізу. Для сучасної України в умовах воєнного стану осмислення зарубіжних наукових підходів до класифікації умисних убивств набуває стратегічного значення, оскільки виступає інструментом удосконалення правової кваліфікації найнебезпечніших злочинів, ресурсом модернізації кримінального законодавства, способом відмежування та ретельного документування воєнних злочинів, індикатором оцінки державної спроможності, засобом формування післявоєнної публічної безпеки.

Ключові слова: злочинність, умисні вбивства, класифікація, жертва, злочинець, кримінологія, віктимологічний підхід, кримінально-правова політика.

Вступ. На сьогодні розслідування умисних убивств будується на сучасній науковій кримінологічній, кримінально-правовій та соціолого-правовій методології, з врахуванням того, що ці злочини справляють значний вплив життя суспільства, його соціально-культурний та соціально-економічний розвиток [1–2]. Наразі спостерігається значний інтерес до вивчення умисних убивств не лише з боку міжнародних організацій, таких, як UNODC та BOO3 (Всесвітня організація охорони здоров'я), але й з боку наукової спільноти, де проведено численні дослідження, спрямовані на розширення знань про цей кримінальний феномен із різних перспектив бачення (соціокультурний розвиток, психопатологічні та нейропсихологічні фактори) [3–6].

В Україні означений інтерес з боку науковців та широких верств громадськості до проблематики умисних убивств детермінується тим, що на тлі російської збройної агресії та соціально-політичних трансформацій відзначено стрімке зростання кількості умисних убивств, що спричиняє критичне навантаження на систему досудового розслідування, на судову систему, а також обумовлює зниження ефективності кримінального реагування в державі в цілому [7, с. 136]. За кількістю умисних убивств Україна вже в 2022 р. вийшла на один рівень із країнами Латинської Америки [8, с. 15].

Динаміка умисних убивств каталізує потребу у розробці нових підходів до класифікації цих злочинів. На думку Н. Пархоменко, класифікація передбачає дослідження явищ, з наступним їх розподілом по групах, залежно від загальних, суттєво важливих ознак схожості і відмінності цих явищ. При цьому основним завданням класифікації – це віднайти в багатоманітні явищ, в множині властивостей те головне і суттєве, що складає їхню основу [9, с. 168–169].

На проблеми криміналістичної класифікації злочинів, зокрема умисних убивств, звертали увагу чимало вітчизняних науковців (Б. Головкін, С. Здоровко, М. Короленко, Р. Кушніренко, О. Литвин, Н. Маковецька, Л. Остапенко, О. Савка, О. Саїнчин, І. Сиводєд, В. Синчук, О. Сотула, А. Старушкевич, Р. Яремчук та ін.). Проте цих досліджень вочевидь недостатньо, аби скласти комплексне уявлення про інтегративний «образ» умисного вбивства, адже здебільшого вони спираються на доволі вузьку нормативну базу (переважно, обмежуючись рамками національного правового досвіду), слабо враховують відповідні напрацювання зарубіжної правової науки і мало стосуються сучасних проблем динаміки вчинюваних умисних убивств, яка набуває нових рис та проявів.

Метою дослідження є систематизація сучасних наукових підходів до класифікації умисних убивств у межах зарубіжної (переважно західної) правової доктрини – для подальшого їх використання у вітчизняних кримінально-правових та кримінологічних дослідженнях.

Огляд літератури. Протягом останніх десятиліть зарубіжні наукові підходи суттєво еволюціонували, особливо щодо фокусу досліджень, способів осмислення умисних убивств, а також методології та статистичних процедур. Тому пропонується досліджувати кожен тип умисного вбивства окремо, аналізуючи специфічні аспекти замість узагальнених зв'язків [10, с. 157–162]. З іншого боку, хоча традиційні статистичні методи, що базуються на описовому аналізі явища, продовжують використовуватися, дедалі більшого поширення набувають складніші методи багатовимірного аналізу. Їх перевага полягає в тому, що вони враховують взаємозв'язки між усіма елементами, пов'язаними з убивствами, що забезпечує глибше розуміння

явища та дозволяє робити більш обґрунтовані висновки [11–13]. У цьому контексті особливо виділяються дослідження, спрямовані на прогнозування, зокрема ті, що стосуються кримінального профайлінгу як допоміжного інструменту поліцейських розслідувань [14–16]. Так, наприклад, підхід “Behavioral Investigative Adviser” сприяв професіоналізації профайлінгу у поліцейських розслідуваннях і розвитку емпіричних досліджень, які на основі наукових даних надають оперативно корисну інформацію. Однак ця інформація не є обов’язковою, оскільки подається у ймовірнісних термінах [17–20].

За наявності плюралізму існуючих наукових підходів до класифікації умисних убивств, пошук універсального кримінологічного критерію цієї класифікації поки що не увінчався успіхом [20, с. 13]. Так, попри десятиліття ґрунтовних теоретичних та емпіричних досліджень, умисні вбивства залишаються однією з найбільш гетерогенних форм насильницьких злочинів, оскільки варіації *modus operandi*, характеру відносин між злочинцем і жертвою та ситуаційних тригерів не піддаються простій класифікації [21, с. 1247–1274]. Зокрема, інтерпретаційні підходи, методології й рамки, що використовуються для таких аналізів, особливо ті, що ґрунтуються на західній кримінологічній традиції, часто не враховують культурні та структурні відмінності, що підкреслює необхідність контекстно чутливих моделей [22, с. 259–273].

Виклад основного матеріалу. Наразі в юридичній науці відсутнє загальноприйняте визначення поняття «класифікація умисних убивств». Тому при його окресленні ми будемо спиратися на загальноправові визначення класифікації злочинів, за яких це: логічно впорядкований розподіл злочинів на окремі категорії, здійснений за визначеними підставами з метою їх глибшого пізнання та ефективного правового регулювання [23, с. 31]; систематизація злочинів за кримінально значущими підставами, які сприяють формуванню криміналістичних характеристик злочинів та розробці окремих криміналістичних методик і яка базується на кримінально-правовій класифікації і вважає за необхідне враховувати спосіб учинення злочину, особу злочинця і потерпілого, місце вчинення злочину та інші чинники [24, с. 344].

Із точки зору багатьох вчених, підставами криміналістичної класифікації злочинів зазвичай є узагальнені відомості про типи злочинної діяльності й окремі елементи криміналістичної характеристики різних видів злочинів, особливо тих, групування яких забезпечує найбільш результативну і цілеспрямовану діяльність слідчого (спосіб учинення злочину, обстановка, а також місце й час, що минув із моменту вчинення злочину, включаючи сферу злочинної поведінки, типологічні та інші особливості злочинця, його кримінальний досвід, типологічні характеристики потерпілих). Усе це забезпечує класифікацію злочинів на різних рівнях (родовому, видовому тощо) [25, с. 110; 26, с. 643]. Правильно побудовані криміналістичні класифікації злочинів є необхідними умовами ефективного пізнання злочину, слугують важливим засобом проникнення в його глибини та забезпечення продуктивного руху думки дослідників від цілого до частин, що утворюють його, і від них знову до цілого – для з’ясування тих закономірностей, знання яких потрібне для його наукового пояснення [27, с. 306].

Відповідно, класифікацією умисних убивств можна вважати науково обґрунтовану, внутрішньо логічну, закономірну й упорядковану систему поділу всіх передбачених криміналь-

ним законом умисних протиправних різновидів позбавлення життя людини, що диференціюється на окремі види (групи, категорії) за певними критеріями (ознаками), які суттєво мають кримінально-правове, кримінологічне, криміналістичне або інше значення. У змістовному плані ця класифікація означає впорядкування наявного різноманіття видів умисних убивств, виокремлення певних типових ознак і характеристик (об’єктивних і суб’єктивних) умисних убивств, побудову системи знань про цей вид умисних злочинів. Інакше кажучи, це інструмент, який дозволяє перейти від опису окремих випадків умисних убивств до їх послідовного, систематичного узагальнення та наукового пояснення.

Перші системні підходи до класифікації умисних убивств були сформовані у середині XX ст. Найбільш вагомим є дослідження М. Вольфганга (М. Wolfgang), в якому запропоновано поділ на конфліктні, кримінально-ситуативні, сімейно-побутові та сексуально мотивовані вбивства [34]. Ця типологія стала базовою для подальшого розвитку емпіричної кримінології насильства у США та Європі.

У сучасній науці класифікація розширена за рахунок включення таких різновидів умисних убивств, як: інструментальні вбивства (*instrumental homicide*), емоційні (*expressive homicide*), ситуативні та організовано-злочинні [28]. Зокрема, М. Лім (М. Liem) та її співавтори встановили, що домашні вбивства мають специфічну динаміку ризику та відрізняються від інших убивств за механізмами ескалації конфлікту [28].

У межах Міжнародної класифікації UNODC (*ICCS – International Classification of Crime for Statistical Purposes*) виокремлюють три різновиди умисних убивств: 1) міжособистісні (*interpersonal homicide*); 2) пов’язані з іншою злочинною діяльністю (*criminal-related homicide*); 3) соціально-політичні (*socio-political homicide*) [29]. Разом із тим, UNODC підкреслює, що національні правові системи істотно різняться щодо визначення умисного вбивства, що ускладнює прямі порівняння між країнами [29]. Соціально-екологічна школа розглядає умисні вбивства як наслідок соціальної дезорганізації [30, с. 140–169, 315–326]. Сучасні дослідження розвивають цю концепцію, підкреслюючи роль соціальної нерівності та сегрегації [31]. Віктимологічний підхід до класифікації умисних убивств базується на аналізі взаємодії «жертва-злочинець» [32; 33]. У сучасній кримінології він трансформувався у модель ризиків віктимізації. Це обґрунтовує необхідність диференційованої класифікації умисних убивств за ознакою відносин між жертвою і злочинцем. Цей підхід є ключовим під час кримінальних розслідувань, оскільки соціально-демографічні характеристики жертви (стать, вік і країна походження) надають важливу інформацію про потенційних злочинців. Крім того, деякі автори зазначають, що жертва є «продовженням» місця злочину, а отже, її аналіз заслуговує на особливу увагу. Такий підхід сприяє реконструкції злочину, допомагає встановити *modus operandi* правопорушника та визначити нові напрями дослідження, що дозволяє звужити коло підозрюваних.

Найбільш новаторською роботою у створенні рамок для вивчення сексуальних убивств та їхніх класифікацій стала типологія умисних убивств, розроблена співробітниками ФБР США [35; 36]. На основі вибірки з 36 засуджених убивць ФБР запропонувало дихотомічну типологію – «організований/дезорганізований злочинець». Використовуючи поєднання поведінкових характеристик місця злочину та фонових змінних

(наприклад, інтелект, умови виховання, сімейна структура), було розроблено поведінкові профілі. Виходячи з поведінки злочинця на місці злочину та вибору жертви, правоохоронні органи робили висновки щодо особистісних, розвиткових і життєвих характеристик, що, у свою чергу, могло допомогти в розслідуванні та затриманні злочинця.

Аналогічно, умисні вбивства також можна класифікувати залежно від характеру цілі та того, чи є вона зовнішньою (об'єкт) або внутрішньою (особа) щодо злочинця. Крім того, попередні дослідження припускали, що злочинців можна класифікувати не лише за їхніми діями на місці злочину, але й за їхніми характеристиками походження [37; 38]. Таким чином, поєднання аналіз запропонованих класифікацій умисних убивств дозволяє виділити чотири види режимів функціонування: експресивного, адаптивного, інтегративного та консервативного. В експресивному режимі злочинець сприймає жертву як об'єкт, на якому можуть проявлятися його/її почуття гніву та фрустрації [39; 40]. Умисні вбивства, включені до цього режиму, відображають високу імпульсивність, а головним тригером є міжособистісні конфлікти між жертвою та злочинцем; то ж імовірно, що цей тип насильства є поширеним серед злочинців, які перебувають у негативному емоційному стані; тому він є характерним для осіб із кримінальним минулим [41; 42]. В адаптивному режимі дії мають інструментальний характер, а насильство є засобом досягнення бажаних цілей злочинця (наприклад, економічної або сексуальної вигоди) [39, с. 53–71]. У цих випадках жертви не мають особливого значення для злочинця, оскільки їх убивають не за те, ким вони є, а за те, що вони представляють [39; 43]. В інтегративному режимі умисні вбивства пов'язані з емоційним вибухом, який інтерпретується як форма звільнення накопиченої емоційної напруги злочинця, і в найекстремальніших випадках злочинець може вчинити самогубство після здійснення вбивства [39–43]. У цих убивствах імовірно, що жертва походить із сімейного середовища [42; 43], а злочинець страждає на певний емоційний розлад [44, с. 49–66]. У консервативному режимі дії, здійснені злочинцем, не є емоційними, а радше інструментальними, оскільки здійснюється спроба зберегти цілісну частину його/її особистості, яка була атакована (наприклад, культурні цінності, релігійні переконання) Це характерно для умисних убивств, що виникають унаслідок суперечок і мотивовані бажанням помсти, контролю та влади; крім того, вони характеризуються значним кримінальним плануванням через високий рівень психологічної руйнації [41; 43–44].

Хоча ідеальної класифікаційної системи мотивів не існує, використання структурованих підходів, які організовують поширені типи мотивів у емпірично обґрунтовані категорії, дозволяє краще розуміти та оцінювати роль мотиву у справах про умисні вбивства. Так, Crime Classification Manual узагальнює численні види умисних убивств у три макрокатегорії: злочини особистісного характеру, сексуальні вбивства та злочинна діяльність організованого характеру. Ці категорії тісніше пов'язані з характеристиками злочинця та його поведінкою, ніж із конкретними видами злочинів, що забезпечує структурований підхід до аналізу насильницької злочинності [45]. Використання подібного підходу є корисним і для класифікації умисних убивств.

Висновки. У зарубіжній науці сформувалося декілька підходів до типологізації вбивств, які ґрунтуються на мотиваційних, ситуаційних, психологічних та соціальних критеріях. Посту-

пово в ній сформувалася багаторівнева система аналізу умисних убивств, яка поєднує кількісні та якісні підходи; інтегрує правові, соціологічні та психологічні дослідження; орієнтована не лише на пояснення, а й на ефективну превенцію цим злочинам. Це дозволяє розглядати умисні вбивства не просто як кримінально-правове явище, а як складний соціальний процес, що потребує комплексного наукового аналізу. Отже, класифікація умисних убивств у зарубіжній науці є багатофункціональним інструментом, що поєднує теоретичне та прикладне значення. Вона забезпечує поглиблення наукового розуміння насильницької злочинності, підвищення ефективності кримінально-правової політики держави з протидії умисним убивствам, вдосконалення правозастосовної діяльності в цій сфері, забезпечення дотримання прав людини. Класифікація умисних убивств у зарубіжній науці виконує такі функції: 1) когнітивну (сприяє глибшому розумінню природи вбивств як соціального явища); 2) евристичну (дозволяє формувати нові наукові гіпотези); 3) систематизуючу (забезпечує впорядкування емпіричних даних); 4) прогностичну (створює підґрунтя для моделювання злочинної поведінки).

Для сучасної України в актуальних умовах російської збройної агресії та правового режиму воєнного стану осмислення зарубіжних наукових підходів до класифікації умисних убивств набуває стратегічного значення, оскільки виступає інструментом удосконалення правової кваліфікації найнебезпечніших злочинів, ресурсом модернізації кримінального законодавства, способом відмежування та ретельного документування воєнних злочинів, індикатором оцінки державної спроможності, засобом формування післявоєнної публічної безпеки. У цьому контексті класифікація умисних убивств трансформується з суто наукової категорії також і у важливий елемент гарантування національної безпеки та правового захисту життя людини від найнебезпечніших злочинних посягань.

Література:

1. Ministerio del Interior. Informe Sobre el Homicidio: España, 2010–2012. URL: http://www.interior.gob.es/documents/642317/1203227/Informe_sobre_el_homicidio_España_2010-2012_web_126180931.pdf/9c01b8da-d1b8-42b9-9ab0-2cf2c3799fb1.
2. United Nations Development Programme, (UNDP). Global Status Report on Violence Prevention 2014. URL: http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/status_report/2014/en
3. Koeppel, M.D.H.; Rhineberger-Dunn, G.M.; Mack, K. Cross-national homicide: a review of the current literature. *Int. J. Comp. Appl. Crim. Justice*. 2015. Vol. 39. P. 47–85.
4. Botelho M., Gonçalves R. A. Why do people kill? A critical review of the literature on factors associated with homicide. *Aggress. Violent Behav.* 2016. Vol. 26. P. 9–15.
5. Abreu V., Barker E., Bedford R. Method of homicide and severe mental illness: A systematic review. *Aggress. Violent Behav.* 2017. Vol. 37. P. 52–62.
6. Miller L. Serial killers: II. Development, dynamics, and forensics. *Aggress. Violent Behav.* 2014. Vol. 19. P. 12–22.
7. Стукаліна О. В. Умисні вбивства в Україні: порівняльний аналіз кількісних і якісних показників. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. 2025. № 18. С. 136–145.
8. Кушніренко Р. О. Кримінологічна характеристика та запобігання умисним посяганням на життя людини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2023. 170 с.

9. Пархоменко Н. М. Договір у системі права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 1998. 202 с.
10. Ioannou M., Hammond L. The changing face of homicide research: The shift in empirical focus and emerging research trends. *J. Crim. Psychol.* 2015. Vol. 5. P. 157–162.
11. Koeppel M.D.H., Rhineberger-Dunn G.M., Mack K. Cross-national homicide: a review of the current literature. *Int. J. Comp. Appl. Crim. Justice.* 2015. 39. 47–85.
12. Kivivuori J., Suonpää K., Lehti M. Patterns and theories of European homicide research. *Eur. J. Criminol.* 2014. Vol. 11. P. 530–551.
13. Masias V. H., Valle M. A., Amar J. J., Cervantes M., Brunal G., Crespo F. A. Characterising the Personality of the Public Safety Offender and Non-offender using Decision Trees: The Case of Colombia. *J. Investig. Psychol. Offender Profiling.* 2016. Vol. 13. P. 198–219.
14. Tonkin M., Lemeire J., Santtila P., Winter J. M. Linking property crime using offender crime scene behaviour: A comparison of methods. *J. Investig. Psychol. Offender Profiling.* 2019. Vol. 16. P. 75–90.
15. Canter D. V., Youngs D. Investigative Psychology: Offender Profiling and the Analysis of Criminal Action, John Wiley. Chichester, UK, 2009. 470 p.
16. Kocsis R. N. Criminal Profiling: Principles and Practice, Humana Press : Totowa, NJ, USA, 2006. 274 p.
17. Turvey B. E. An Introduction to Behavioral Evidence Analysis. In: Criminal Profiling: An Introduction to Behavioral Evidence Analysis, Turvey, B.E., Ed., Elsevier Academic Press: San Diego, CA, USA, 2012. P. 121–140.
18. Alison L. J., Rainbow L. Professionalizing Offender Profiling: Forensic and Investigative Psychology in Practice. Routledge : Abingdon, UK, 2011. 296 p.
19. Sotoca A., González-Álvarez J. L., Halty L. Perfiles Criminales. Principios, Técnicas y Aplicaciones, Editorial Síntesis. Madrid, España, 2019. 248 p.
20. González-Álvarez J. L., Sotoca A., Garrido M. J. El perfilamiento en la investigación criminal. In Investigación Criminal: Principios, Técnicas y Aplicaciones, Giménez-Salinas, A., González, J. L., Eds., LID Editorial : Madrid, España, 2015. P. 211–224.
21. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Харків : Право, 2011. 440 с.
22. Fox B., Farrington D. P. What have we learned from offender profiling? A systematic review and meta-analysis of 40 years of research. *Psychol. Bull.* 2018. Vol. 144. P. 1247–1274.
23. Hayward, K. J., & Young, J. Cultural criminology: Some notes on the script. *Theoretical Criminology.* 2004. Vol. 8 (3). P. 259–273.
24. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / О. М. Литвинов, О. О. Житний, М. М. Клемпарський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова, МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 328 с.
25. Чернов О. Криміналістична класифікація умисних вбивств працівників правоохоронних органів. *Юридичний вісник.* 2023. № 6. С. 343–351.
26. Мусієнко О. Криміналістична класифікація злочинів, що вчиняються за допомогою обману, як елемент криміналістичної методики. *Visegrad Journal on Human Rights.* 2016. Вып. 5/2. С. 109–114.
27. Мурашко А. С. Криміналістична класифікація серійних злочинів, які розслідуються із використанням методології профайлінгу. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 10. С. 642–646.
28. Пчеліна О. В. Криміналістична класифікація злочинів. *Право і суспільство.* 2014. № 6-1. Ч. 2. С. 304–309.
29. Liem M., Ganpat S., Granath S., Hagstedt J., Kivivuori J., Lehti M., Nieuwbeerta P. Homicide in Finland, the Netherlands, and Sweden: First findings from the European homicide monitor. *Homicide studies.* 2013. Vol. 17.1. P. 73–95.
30. United Nations Office on Drugs and Crime. Global Study on Homicide 2019. Vienna : UNODC, 2019. URL: <https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/gsh/Booklet1.pdf>
31. Shaw C. R., McKay H. D. Juvenile Delinquency and Urban Areas: A Study of Rates of Delinquency in Relation to Differential Characteristics of Local Communities in American Cities.
32. In: Classics in Environmental Criminology. Chicago: University of Chicago Press, 2010. P. 140–169, 315–326.
33. Sampson R. J., Wilson W. J. Toward a Theory of Race, Crime, and Urban Inequality. Crime and Inequality / John Hagan , Editor, Ruth D. Peterson. Stanford University Press, 1995. P. 38–54.
34. Hentig, Hans von. The Criminal & His Victim : Studies in the Sociobiology of Crime. Hamden, Conn : Archon Books, 1967. 461 p.
35. Mendelsohn B. Victimology and Contemporary Society's Trends. *Victimology An International Journal.* 1976. Vol. 1. P. 8–28.
36. Wolfgang M. Patterns in Criminal Homicide. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1958. 432 p.
37. Burgess A. W., Hartman C. R., Ressler R. K., Douglas J. E., McCormack, A. Sexual homicide: A motivational model. *Journal of Interpersonal Violence.* 1986. Vol. 1. P. 251–272.
38. Ressler R. K., Burgess A. W., Douglas J. E. Sexual homicide: Patterns and motives. New York : Free Press, 1988. 234 p.
39. Fritzon K., Canter D. V., Wilton Z. The application of an action system model to destructive behaviour: the examples of arson and terrorism. *Behav. Sci. Law* 2001. Vol. 19. P. 657–690.
40. Häkkinen H., Puolakka P., Santtila P. Crime scene actions and offender characteristics in arsons. *Leg. Criminol. Psychol.* 2004. Vol. 9. P. 197–214.
41. Canter D. V. Action system applied to forensic topics. In: The Cambridge Handbook of Forensic Psychology / eds Brown J., Campbell E. A. Cambridge : Cambridge University Press, 2010. P. 17–22.
42. Hollows K., Fritzon K. "Ordinary men" or "evil monsters"? An action systems model of genocidal actions and characteristics of perpetrators. *Law Hum. Behav.* 2012. Vol. 36. P. 458–467.
43. Fritzon K., Brun A. Beyond columbine: a faceted model of school-associated homicide. *Psychol. Crime Law.* 2005. Vol. 11. P. 53–71.
44. Cullen D., Fritzon K. A Typology of Familicide Perpetrators in Australia. *Psychiatry Psychol. Law.* 2019. Vol. 26. P. 970–988.
45. Fritzon K., Garbutt R. A fatal interaction: the role of the victim and function of aggression in intrafamilial homicide. *Psychol. Crime Law.* 2001. Vol. 7. P. 309–331.
46. Fritzon K. Action system model of criminal differentiation. In: Behavioural Analysis of Crime Studies in David Canter's Investigative Psychology / ed. Youngs D. E. Surrey : Ashgate, 2013. P. 49–66.
47. Douglas J. E., Burgess A. W., Burgess A. G., Ressler R. K. Crime classification manual: a standard system for investigating and classifying violent crime. Hoboken, NJ : John Wiley & Sons, 2013. 572 p.

Smikh V. Current approaches to the classification of intentional homicides: international academic discussion
Summary. The article is devoted to the systematization of key modern scientific approaches to the classification of intentional murders within the framework of foreign (mainly Western) legal doctrine – for their further use in domestic criminal law and criminological research. Such a classification is proposed to be understood as a scientifically substantiated, internally logical, regular and orderly system of dividing all intentional unlawful types of deprivation of human life provided for by criminal law, which is differentiated into separate types according to certain criteria that have significant criminal law, criminological, forensic, sociological and legal scientific significance.

The classification of intentional murders in legal science is based on the appropriate methodology, sociological and legal

and criminological doctrine and criterion base. The author found out that in foreign science several approaches to the typology of murders have been formed, which are based on motivational, situational, psychological and social criteria. Gradually, a multi-level system of analysis of intentional murders has been formed in it, which combines quantitative and qualitative approaches; integrates legal, sociological and psychological research; is focused not only on explanation, but also on effective prevention. This allows us to consider intentional murders not simply as a criminal-legal and sociological-legal phenomenon, but as a complex social process that requires a comprehensive scientific analysis. For modern Ukraine, under martial law, understanding foreign scientific

approaches to the classification of intentional homicides is of strategic importance, as it serves as a tool for improving the legal qualification of the most dangerous crimes, a resource for modernizing criminal legislation, a way of delimiting and carefully documenting war crimes, an indicator of assessing state capacity, and a means of forming post-war public security.

Key words: crime, intentional homicides, classification, victim, criminal, criminology, victimological approach, criminal law policy.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 16.08.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.09.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Шуліга В. А.,

*ад'юнкта кафедри кримінального процесу та криміналістики**Львівського державного університету внутрішніх справ*ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7312-7463>

РЕКОНСТРУКЦІЯ ПОБУТОВОЇ КОНФЛІКТНОЇ ПЕРЕДІСТОРІЇ ЯК ОСНОВА ПОБУДОВИ ТА ПЕРЕВІРКИ СЛІДЧИХ ВЕРСІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ

Анотація. Статтю присвячено розробленню криміналістичних засад реконструкції побутової конфліктної передісторії під час досудового розслідування умисних вбивств та визначенню її функціонального значення для побудови, конкретизації й перевірки слідчих версій. Актуальність дослідження зумовлена тим, що під час розслідування вбивств, учинених у сфері сімейних, партнерських, родинних, сусідських та інших повсякденних міжособистісних відносин, криміналістично значуща інформація часто формується задовго до безпосередньої події позбавлення життя та залишається розосередженою між показаннями осіб, документами, попередніми зверненнями до уповноважених органів, цифровими комунікаціями, аудіо- і відеозаписами, відомостями про поведінку учасників та іншими джерелами. За таких умов зосередження лише на останньому конфліктному епізоді може спричинити втрату інформаційних зв'язків, необхідних для пояснення розвитку події та перевірки альтернативних слідчих версій. Метою статті є наукове обґрунтування криміналістичної реконструкції побутової конфліктної передісторії як системного пізнавально-організаційного процесу та розроблення алгоритму використання отриманої інформації у версійній діяльності слідчого. Методологічну основу дослідження становлять системно-структурний, формально-логічний, формально-юридичний і порівняльний методи, аналіз, синтез, узагальнення, криміналістичне моделювання та метод побудови альтернативних гіпотез. Запропоновано авторське визначення криміналістичної реконструкції побутової конфліктної передісторії. Обґрунтовано необхідність розмежовувати встановлення факту конфліктних відносин, реконструкцію їх розвитку та доказування обставин конкретного кримінального правопорушення. Виокремлено часовий, суб'єктний, предметний, комунікативний, поведінковий та інформаційно-слідовий контури реконструкції. Розроблено шестистадійний алгоритм, що передбачає діагностичне окреслення меж конфліктної передісторії, формування карти джерел інформації, побудову хронологічної моделі, кореляційно-суперечнісний аналіз відомостей, висунення альтернативних слідчих версій та їх послідовну верифікацію і фальсифікаційну перевірку. Наукова новизна полягає у формуванні цілісної моделі переходу від фрагментованої інформації про попередні відносини учасників до системи перевірюваних слідчих версій із запровадженням механізму протидії підтвердзовальному упередженню. Практичне значення запропонованого підходу полягає в можливості його використання для планування першочергових слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, визначення інформаційних прогалин, своєчасного виявлення цифрових і документальних джерел, перевірки показань та запобігання передчасному звуженню розслідування до однієї версії.

Ключові слова: умисне вбивство, побутовий конфлікт, конфліктна передісторія, криміналістична реконструкція, слідча версія, доказова інформація, цифрові докази, досудове розслідування, криміналістичний алгоритм, підтвердзовальне упередження.

Постановка проблеми. Розслідування умисного вбивства завжди передбачає ретроспективне пізнання події, яка на момент початку досудового розслідування вже відбулася та залишила певну систему матеріальних, ідеальних і цифрових відображень. Для вбивств, учинених у контексті побутових конфліктів, особливе значення має та обставина, що криміналістично релевантна інформація не обмежується безпосереднім місцем, часом і способом заподіяння смерті. Значна її частина може формуватися протягом попереднього періоду взаємин між потерпілим та іншими особами й відображати виникнення суперечностей, їх повторюваність, зміну інтенсивності, поведінкові реакції сторін, спроби дистанціювання, погрози, звернення по допомогу, характер комунікації та інші обставини.

У попередніх дослідженнях обґрунтовано теоретико-криміналістичні підстави виокремлення вбивств, учинених в умовах побутового конфлікту, як окремої категорії кримінальних правопорушень та встановлено взаємозв'язок між особою правопорушника, потерпілим, мотивом, обстановкою, способом і слідовою картиною [1, с. 969–974; 2, с. 1336–1353]. Проте саме по собі встановлення типових характеристик відповідної категорії кримінальних правопорушень не розв'язує практичного питання: яким чином фрагментарні відомості про передісторію відносин необхідно перетворити на систематизовану криміналістичну модель, придатну для побудови та перевірки слідчих версій.

Необхідність такого переходу особливо виражена на початковому етапі розслідування. У цей період слідчий може одночасно отримувати різноякісну інформацію: результати огляду місця події, відомості від родичів і сусідів, дані про попередні звернення до поліції, повідомлення в мобільних застосунках, аудіо- та відеозаписи, інформацію про переміщення осіб, поведінку до та після події. Частина таких даних може бути суперечливою, емоційно забарвленою або неповною. За відсутності методично визначеної процедури їх систематизації виникає ризик підміни реконструкції побутової конфліктної передісторії простим накопиченням відомостей про «сварки» чи «погані стосунки».

Сучасні українські дослідження методики розслідування вбивств, пов'язаних із домашнім насильством, засвідчують необхідність урахування попередніх відносин між учасниками, специфіки первинної інформації та особливостей організації слідчих дій [3, с. 157–168]. Ю. Комаринська та П. Полян,

аналізуючи структуру методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, також наголошують на системному характері відповідної криміналістичної діяльності [4, р. 28–35]. Водночас результати цих досліджень створюють передумови для подальшої конкретизації механізму, за допомогою якого відомості про конфліктну передісторію можуть бути перетворені на систему взаємопов'язаних слідчих версій.

Отже, актуальним є розроблення не чергового переліку типових ознак побутових конфліктів, а процедури криміналістичної реконструкції, орієнтованої на встановлення меж передісторії; визначення системи інформаційних джерел; перевірку їх незалежності та взаємоузгодженості; хронологічне впорядкування подій; виявлення інформаційних прогалин і суперечностей; побудову декількох альтернативних пояснень подій; визначення слідчих дій, результати яких здатні підтвердити або спростувати кожну з версій.

Стан дослідження проблематики. Проблеми розслідування насильницьких кримінальних правопорушень у сфері близьких та побутових відносин упродовж останніх років отримали помітний розвиток у вітчизняній криміналістиці. К. А. Шаповал запропонувала криміналістичну класифікацію вбивств із застосуванням домашнього насильства та розкрила окремі особливості тактики проведення слідчих (розшукових) дій у відповідних кримінальних провадженнях [5, с. 110–120; 6, с. 324–330]. В. П. Гонтаренко, узагальнюючи стан дослідження проблем розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, констатує необхідність подальшого формування спеціалізованого криміналістичного інструментарію [7, с. 241–250]. О. В. Пчеліна обґрунтовує перспективність побудови окремої методики розслідування домашнього насильства, акцентуючи на взаємозв'язку її структурних елементів [8, с. 329–332].

Зарубіжні дослідження domestic homicide та intimate partner homicide підтверджують доцільність аналізу не ізольованого останнього конфліктного епізоду, а часової динаміки відносин і поєднання взаємопов'язаних обставин. В. Kim та А. V. Merlo узагальнюють систематичні огляди домашніх убивств [9, р. 776–793]; Л. C. Gonçalves та співавтори виявляють специфічні характеристики domestic homicide порівняно з іншими насильницькими діями [10]; J. Monckton Smith описує послідовність ескалації інтимно-партнерського насильства до фатальної події [11, р. 1267–1285].

Дослідження J. T. Messing та співавторів [12, р. 563–572], J. Chopra та співавторів [13, р. e3086–e3095], С. Vignola-Lévesque та S. Léveillé [14, р. NP15874–NP15898], S. Horn та співавторів [15], J. Santos-Hermoso та співавторів [16, р. 521–543] і систематичний огляд T. Rumpf та співавторів [17, р. 3005–3019] у різних аспектах засвідчують значення комбінації поведінкових, ситуаційних і комунікативних ознак. Для криміналістики ці результати цінні як методологічна підстава реконструювати динаміку відносин, але не як готова схема доказування причетності конкретної особи.

Цифрові джерела набувають окремого значення для реконструкції. І. Гловюк та співавтори аналізують допустимість аудіо- і відеозаписів, наданих потерпілими від домашнього насильства [18, р. 145–154], а А. В. Скрипник та І. А. Тітко – конституційно-правові аспекти використання цифрової інформації у кримінальному процесуальному доказуванні [19, с. 283–287].

Отже, інформаційна модель повинна поєднувати традиційні та цифрові джерела з обов'язковим дотриманням їх процесуального режиму.

Для версійної діяльності важливим є ризик когнітивного упередження. V. Meterko та G. Coorger показують, що початкова гіпотеза здатна впливати на оцінювання наступної інформації [20, р. 101–122]. І. Fahsing, A. Rachlew та L. May експериментально обґрунтовують стратегію «consider the opposite» як засіб зниження однобічності слідчих суджень [21, р. 45–60]. Це дає підстави включити до реконструктивної моделі обов'язкову перевірку альтернативних пояснень.

Мета статті. Метою статті є розроблення криміналістичних засад реконструкції побутової конфліктної передісторії під час досудового розслідування умисних вбивств, визначення системи джерел криміналістично значущої інформації та обґрунтування алгоритму її використання для побудови, конкретизації, перевірки і коригування слідчих версій. Для досягнення поставленої мети необхідно уточнити зміст поняття «побутова конфліктна передісторія»; визначити межі її криміналістичної реконструкції; систематизувати джерела інформації; запропонувати послідовність аналітичних дій слідчого; встановити взаємозв'язок між результатами реконструкції та версійною діяльністю; сформулювати запобіжники від однобічного трактування факту конфлікту.

Методологічну основу становлять системно-структурний, формально-логічний, формально-юридичний і порівняльний методи, аналіз, синтез, узагальнення та криміналістичне моделювання. Їх застосовано для визначення елементів конфліктної передісторії, процесуальних меж роботи з інформацією, побудови алгоритму реконструкції та системи перевірки альтернативних слідчих версій.

Виклад основного матеріалу. Криміналістичне пізнання механізму умисного вбивства потребує встановлення не лише безпосередньої послідовності дій під час події, а й тих попередніх взаємодій, які могли інформаційно відобразитися у матеріалах кримінального провадження. Для досліджуваної категорії особливе значення має не сам факт наявності конфлікту, а можливість відновити його розвиток у межах, що фактично пов'язані з подією та можуть бути перевірені процесуальними засобами.

1. Криміналістичний зміст побутової конфліктної передісторії

Поняття «передісторія» у контексті розслідування не слід розуміти як необмежений опис усього періоду взаємин потерпілого та інших осіб. Криміналістичне значення має лише той фрагмент попередньої взаємодії, відомості про який можуть бути функціонально пов'язані з досліджуваною подією, її мотивами, поведінкою учасників, обставинкою, способом дій або формуванням доказової інформації.

На цій підставі побутову конфліктну передісторію умисного вбивства пропонується визначати як інформаційно значущий фрагмент розвитку міжособистісних відносин у сфері повсякденної життєдіяльності, що передуює кримінально протиправній події та включає виникнення, зміну, ескалацію, тимчасове припинення або інші трансформації суперечностей, які можуть мати значення для пояснення поведінки учасників, визначення джерел доказової інформації та побудови слідчих версій.

У цьому визначенні принципове значення мають три характеристики. По-перше, передісторія має інформаційний, а не

автоматично причинний характер. Наявність попередніх конфліктів ще не означає, що саме вони спричинили вбивство, і тим більше не доводить причетність будь-якої конкретної особи. Причинний зв'язок, спрямованість умислу та інші юридично значущі обставини встановлюються самостійно на підставі належної сукупності доказів.

По-друге, передісторія є динамічною. Її зміст становлять не лише статичні характеристики осіб, а зміни відносин у часі: виникнення суперечності, її предмет, способи реагування сторін, зміна характеру комунікації, епізоди примирення чи дистанціювання, повторна ескалація, зовнішні події, здатні вплинути на поведінку. По-третє, вона має слідовий потенціал. Тривала взаємодія осіб може відображатися у пам'яті свідків, документах, попередніх зверненнях, матеріалах адміністративного або кримінального провадження, листуванні, телефонних контактах, фотографіях, аудіо- і відеозаписах, інформації про переміщення та інших законно отриманих даних.

Відповідно, криміналістичну реконструкцію побутової конфліктної передісторії доцільно розуміти як системний пізнавально-організаційний процес виявлення, процесуально коректного отримання, перевірки, хронологічного впорядкування та взаємного зіставлення відомостей про розвиток попередніх відносин учасників з метою формування максимально несуперечливої інформаційної моделі та її використання для висунення і перевірки альтернативних слідчих версій. Таке розуміння дозволяє відмежувати реконструкцію від простого накопичення інформації: слідчого цікавить не кількість повідомлень про конфлікт, а структура інформаційних зв'язків між ними.

2. Межі криміналістичної реконструкції

Методично неправильно встановлювати конфліктну передісторію без визначення її меж. Надмірне розширення пошуку створює інформаційний шум, необґрунтовано втручається у приватне життя та може зміщувати увагу від предмета доказування. Надмірне звуження, навпаки, призводить до втрати істотних зв'язків. Пропонується визначити межі реконструкції за шістьма взаємопов'язаними контурами.

Часовий контур визначає період, який реально може бути пов'язаний із розвитком досліджуваної ситуації. Його початком не обов'язково є перша суперечка між особами. Вихідною точкою може бути подія, після якої відносини якісно змінилися: початок спільного проживання, розрив партнерства, майновий спір, зміна місця проживання, виникнення претензій, систематичні погрози або інша обставина, яка за матеріалами провадження набуває криміналістичної релевантності.

Суб'єктний контур охоплює осіб, інформація про взаємодію яких потенційно пов'язана з подією. Необхідно уникати автоматичного звуження цього кола до однієї особи, щодо якої першою отримано відомості про конфлікт із потерпілим. Предметний контур відображає зміст суперечностей: особисті, майнові, сімейні, партнерські, сусідські або інші питання. Важливо встановлювати не лише формальний предмет спору, а його зміну в часі.

Комунікативний контур включає способи взаємодії: особисті зустрічі, телефонні розмови, електронне листування, спілкування через соціальні мережі чи месенджери, контакти через третіх осіб. Поведінковий контур охоплює дії, які мають фактичне підтвердження: уникнення контакту, пошук зустрічі, звернення по допомогу, погрози, пошкодження майна, зміни звичного маршруту або поведінки, підготовки чи післяподії дії. Інформаційно-слідовий контур визначає, у яких джерелах

кожна з установлених обставин могла відобразитися та яким чином відповідні дані можуть бути процесуально перевірені.

Встановлення зазначених меж повинно здійснюватися не одноразово, а ітеративно. Поява нового перевіреного факту може обґрунтовано розширити або звужити часовий чи суб'єктний контур. Саме тому межі реконструкції не є наперед заданими; вони уточнюються у міру накопичення і перевірки інформації.

3. Джерела інформації для реконструкції конфліктної передісторії

Реконструкція має ґрунтуватися на принципі множинності та незалежної перевірки джерел. Одна й та сама обставина бажано має перевірятися за декількома інформаційними каналами, якщо це фактично та процесуально можливо. До першої групи належать особистісні джерела: показання родичів, сусідів, друзів, колег, інших осіб, які спостерігали взаємодію сторін або отримували від них повідомлення про певні події. Такі відомості є важливими, однак потребують перевірки з урахуванням характеру взаємин свідка з учасниками, часу отримання ним інформації та можливості безпосереднього сприйняття обставин.

Другу групу утворюють офіційно-документальні джерела: заяви та повідомлення до органів державної влади, матеріали попереднього реагування поліції, судові рішення, процесуальні документи, документи соціальних або медичних установ – у межах і порядку, визначених законодавством. Їх значення полягає, зокрема, у можливості об'єктивувати окремі часові точки передісторії.

Третя група – цифрово-комунікаційні джерела. Сюди можуть належати електронні повідомлення, історія комунікацій, фото-, аудіо- та відеоматеріали, законно отримані дані з електронних пристроїв та інформаційних систем. Сучасні дослідження підтверджують значний доказовий потенціал таких відомостей, однак їх використання потребує перевірки походження, цілісності, контексту та дотримання процесуального порядку отримання [18, р. 145–154; 19, с. 283–287].

Четверту групу становлять матеріально-слідові джерела, які можуть підтверджувати окремі епізоди попереднього конфлікту або їх зв'язок із подією: пошкоджене майно, документи, предмети, сліди на місці події та інші об'єкти. П'ята група – часово-просторові відомості: дані, що дозволяють перевіряти місце перебування осіб, часову послідовність контактів і можливість здійснення певних дій. Їх отримання повинно здійснюватися виключно з дотриманням установленого законодавством режиму.

Запропонована матриця не є переліком обставин, які апіорі мають доказове значення. Її функція – організувати роботу з інформацією таким чином, щоб кожне припущення було пов'язане з конкретним джерелом і способом перевірки.

4. Шестистадійний алгоритм реконструкції

На підставі систематизації наведених положень пропонується шестистадійний алгоритм криміналістичної реконструкції побутової конфліктної передісторії.

Перша стадія – діагностичне окреслення передісторії. Завдання полягає у встановленні того, чи містить первинна інформація ознаки попередньої конфліктної взаємодії, які потребують перевірки, а також у визначенні її попередніх часових, суб'єктних і предметних меж. На цьому етапі необхідно зберігати множинність пояснень: факт конфлікту робить певний напрям перевірюваним, але не є доказом причетності.

Таблиця 1

Матриця реконструкції побутової конфліктної передісторії під час розслідування умисного вбивства

Компонент реконструкції	Криміналістично значущі відомості та типові джерела	Основний спосіб перевірки	Значення для слідчих версій
Генезис відносин	Характер, тривалість, зміни у взаєминах; показання, документи, цифрова комунікація	Зіставлення незалежних джерел	Визначення початкового кола версій
Предмет суперечностей	Особисті, майнові, сімейні, сусідські та інші причини; показання, документи, повідомлення	Змістовний і часовий аналіз	Перевірка можливих мотивів без їх презюмування
Динаміка конфлікту	Частота, інтенсивність, ескалація, припинення; свідчення, звернення, листування, аудіо- та відеодані	Побудова хронології	Встановлення критичних точок
Зміни поведінки	Уникнення, пошук контакту, погрози, звернення по допомогу; показання, цифрові дані, матеріальні джерела	Перехресна перевірка	Конкретизація альтернативних пояснень
Останній етап взаємодії	Час, місце, зміст останніх контактів; телефонні й цифрові дані, відео, показання	Часова і просторова кореляція	Перевірка можливості реалізації версії
Подія вбивства	Спосіб, обстановка, дії учасників; огляд, експертизи, матеріальні та цифрові сліди	Зіставлення з реконструйованою передісторією	Підтвердження або спростування причинно-функціональних зв'язків
Післяподієва поведінка	Переміщення, повідомлення, приховування або інші дії; показання, цифрові дані, матеріальні сліди	Порівняння з попередньою поведінковою моделлю	Коригування версій
Інформаційні суперечності	Несумісність показань, часових даних чи інших відомостей; усі доступні джерела	Спеціальна перевірка суперечностей	Створення нових або відхилення недостатньо обґрунтованих версій

Друга стадія – формування карти джерел інформації. Для кожного інформаційного вузла визначаються потенційне джерело, процесуальний спосіб отримання та спосіб незалежної перевірки. Практично придатною є модель «обставина – джерело – спосіб отримання – перевірка – результат». Особливо позначаються нестійкі цифрові дані, збереження яких може потребувати своєчасних процесуальних рішень.

Третя стадія – побудова хронологічної моделі. Відомості розміщуються за часом подій, яких вони стосуються, а не за черговістю надходження до слідчого. Для кожної часової точки доцільно фіксувати статус інформації: встановлено; потребує перевірки; суперечить іншому джерелу; становить інформаційну прогалину.

Четверта стадія – кореляційно-суперечнісний аналіз. Перевіряються відповідності й невідповідності між показаннями, документами, цифровими та матеріальними даними. Суперечність між джерелами виділяється як самостійне завдання перевірки. Кореляція між загостренням конфлікту та часом убивства має орієнтуюче значення, але не повинна підміняти доказування причинного зв'язку.

П'ята стадія – побудова системи альтернативних слідчих версій. Для кожної версії фіксуються фактична основа, обставини, які вона пояснює і не пояснює, прогнозовані сліди, можливі підтверджувальні та спростовувальні дані, а також процесуально допустимі способи їх перевірки. Це перетворює версію з інтуїтивного припущення на перевірювану інформаційну модель.

Шоста стадія – верифікаційно-фальсифікаційна перевірка і коригування. Результати кожної процесуальної дії повинні впливати на інформаційний статус версії: посилювати або знижувати її обґрунтованість, вимагати уточнення чи відмови від неї. Алгоритм має циклічний характер, оскільки нові відомості можуть змінювати межі передісторії, карту джерел і хронологічну модель.

5. Значення реконструкції для побудови слідчих версій

Слідча версія виконує не лише пояснювальну, а й організаційну функцію. Її криміналістична цінність полягає в тому, що вона перетворює наявну інформацію на систему перевірюваних припущень та орієнтує подальше планування розслідування. Реконструкція побутової конфліктної передісторії може впливати на версійну діяльність у декількох напрямках.

Перший напрям – визначення кола потенційно значущих взаємин потерпілого. Йдеться не про автоматичне визначення підозрюваних, а про встановлення соціальних зв'язків, перевірка яких обґрунтована матеріалами провадження. Другий – перевірка можливого мотиву. Конфлікт може пояснювати формування певної мотивації, однак методично неприпустимо встановлювати мотив шляхом прямого перенесення змісту попередньої суперечки на подію вбивства. Наявність, зміст та інтенсивність мотиву повинні підтверджуватися сукупністю фактичних даних.

Третій напрям – реконструкція можливого сценарію розвитку події. Інформація про характер останніх контактів, домовленості про зустріч, зміни у комунікації або поведінці може допомагати перевіряти, чи відповідає конкретна версія встановленій часово-просторовій структурі. Четвертий – визначення джерел нової інформації. Саме реконструкція часто дозволяє встановити особу, про яку на початку розслідування не було відомо, знайти попереднє звернення, виявити цифровий канал комунікації або визначити часовий проміжок, що потребує додаткової перевірки.

П'ятий напрям – перевірка повноти та внутрішньої узгодженості повідомлених відомостей. Йдеться не про психологічну оцінку «правдивості особи», а про зіставлення конкретного твердження з незалежними джерелами. Шостий – формування альтернативних версій. Якщо реконструйована передісторія містить декілька окремих конфліктних зв'язків або факти, несумісні з первинним поясненням, це повинно прямо відображатися у плані розслідування.

6. Матриця перевірки слідчих версій і протидія підтверджувальному упередженню

Для практичної реалізації запропонованого підходу доцільно вести окрему матрицю, в якій кожна основна версія аналізується не лише за підтверджувальними, а й за спростовувальними критеріями. Умовна структура такої матриці має вигляд: версія → фактичні підстави → очікувані сліди → наявні підтвердження → наявні суперечності → потенційно спростовувальна інформація → необхідні дії → результат перевірки.

Системне використання такої моделі особливо важливе у ситуаціях, коли одна версія здається переконливою вже на початковому етапі. Дослідження когнітивних упереджень свідчать, що

ранне формування переконання про вину певної особи здатне впливати на подальшу оцінку неоднозначних відомостей [20, р. 101–122]. Стратегія «consider the opposite», експериментально досліджена I. Fahsing, A. Rachlew та L. May, передбачає свідоме формулювання альтернативного пояснення і пошук інформації, яка була б очікуваною, якби первинне припущення було неправильним [21, р. 45–60].

У криміналістичній реконструкції побутової конфліктної передісторії цей підхід може бути адаптований у вигляді правила: для кожної основної версії необхідно сформулювати щонайменше одне змістовне альтернативне пояснення та визначити факти, здатні спростувати початкову версію. Таке правило не означає штучного створення необмеженої кількості припущень. Альтернативна версія повинна мати фактичну основу або логічно випливати з інформаційних прогалин і суперечностей.

7. Цифрова складова реконструкції

Сучасна побутова комунікація значною мірою відбувається у цифровому середовищі. Тому реконструкція конфліктної передісторії без урахування цифрових відображень часто буде неповною. Водночас цифрові дані не повинні сприйматися як апіорі об'єктивні. Повідомлення може бути вирване з контексту; обліковий запис може використовуватися іншою особою; час на пристрої може відрізнятися від реального; окремі дані можуть бути видалені або змінені; скріншот не завжди дозволяє встановити походження первинної інформації.

Саме тому для цифрових джерел особливо важливими є встановлення походження інформації; збереження максимально повного контексту; фіксація технічних характеристик за необхідності; перевірка часових параметрів; зіставлення

з іншими джерелами; дотримання належної процесуальної форми отримання; оцінка допустимості, належності та достовірності в сукупності з іншими доказами. Дослідження І. Гловюк та співавторів демонструє складність оцінки аудіо- та відеозаписів, які створюються самими потерпілими, з погляду допустимості та втручання у приватність [18, р. 145–154]. А. В. Скрипник та І. А. Тітко також підкреслюють необхідність поєднання технологічної природи цифрових даних із правовими гарантіями [19, с. 283–287].

Практично це означає, що цифровий масив повинен використовуватися не для пошуку окремого «викривального повідомлення», а для реконструкції послідовності взаємодії: хто, коли, з ким і в якому контексті комунікував; як змінювалася частота контактів; чи відповідає зміст повідомлень заявленій поведінці; чи існують незалежні підтвердження.

8. Процесуальні межі використання реконструйованої інформації

Криміналістична доцільність не створює самостійної правової підстави для втручання у сферу приватності. Отримання та використання відомостей повинно здійснюватися відповідно до Кримінального процесуального кодексу України [22]. Це положення є принциповим для запропонованого алгоритму. Карта потенційних джерел є аналітичним інструментом, а не дозволом на автоматичне одержання будь-якої інформації. Для кожного джерела необхідно визначити належний процесуальний спосіб доступу, наявність передбачених законом підстав, межі втручання та процедуру фіксації.

Особливої обережності потребує інформація про приватне і сімейне життя. Її збирання повинно бути функціонально пов'язане

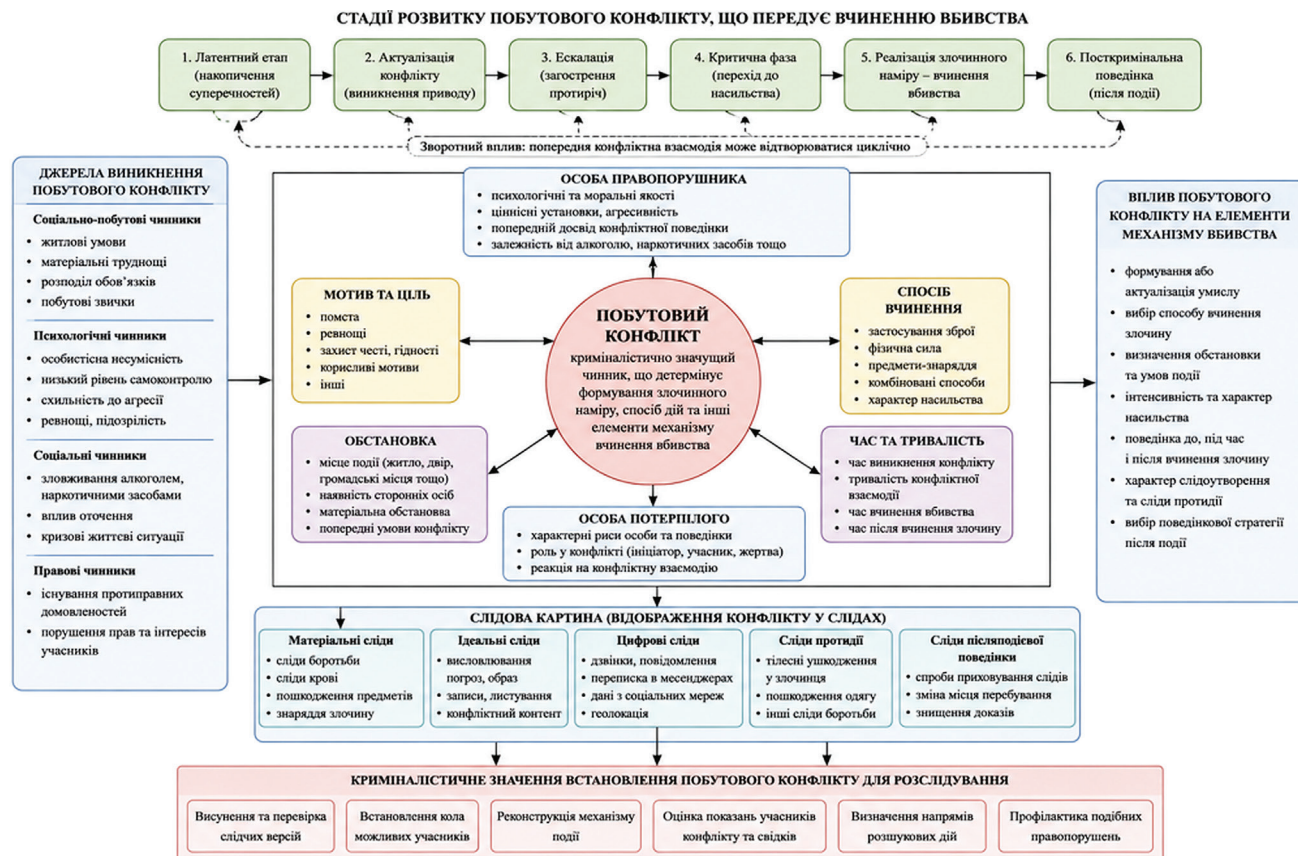

Рис. 1. Алгоритм реконструкції побутової конфліктної передісторії та її використання у версійній діяльності під час розслідування умисних вбивств

зане із завданнями конкретного кримінального провадження. Недопустимим є необмежене дослідження особистого життя потерпілого лише через припущення, що будь-які попередні відносини можуть мати значення.

Окремо необхідно розмежовувати поняття побутового конфлікту та домашнього насильства. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» встановлює нормативне визначення домашнього насильства, його форм і кола відповідних відносин [23]. Криміналістична категорія побутової конфліктної передісторії є іншою за функціональним призначенням і не може підміняти законодавчі критерії. Водночас якщо під час реконструкції встановлюються відомості про систематичну насильницьку поведінку, попередні звернення або інші обставини, які мають самостійне юридичне значення, вони повинні оцінюватися відповідно до законодавства, а не нейтралізуватися формулюваннями «сварка», «сімейна справа» чи «взаємний конфлікт».

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що побутова конфліктна передісторія умисного вбивства повинна розглядатися не як сукупність розрізнених відомостей про попередні сварки або неприємні відносини, а як самостійний об'єкт криміналістичної реконструкції. Її пізнавальне значення визначається можливістю встановлювати часові, суб'єктні, предметні, комунікативні, поведінкові та інформаційно-слідові зв'язки між попередніми відносинами осіб і подією, що розслідується.

Обґрунтовано шестистадійний алгоритм реконструкції, який включає: 1) діагностичне окреслення меж конфліктної передісторії; 2) формування карти джерел; 3) побудову хронологічної моделі; 4) кореляційно-суперечнісний аналіз; 5) формування системи альтернативних слідчих версій; 6) їх верифікаційно-фальсифікаційну перевірку та подальше коригування інформаційної моделі.

Доведено доцільність використання матричного принципу, за якого кожна криміналістично значуща обставина пов'язується з конкретним джерелом, способом перевірки і відповідною слідчою версією. Окремого статусу у такій моделі набувають інформаційні суперечності та прогалини, які мають розглядатися не як другорядні недоліки матеріалу, а як самостійні напрями перевірки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у переході від описового аналізу побутового конфлікту до його моделювання як керованого інформаційно-пізнавального процесу, безпосередньо інтегрованого у версійну діяльність слідчого. Практичне застосування запропонованого алгоритму може сприяти більш послідовному плануванню розслідування, своєчасному виявленню інформаційних джерел, структурованій перевірці показань, збереженню альтернативних напрямів пошуку та зменшенню ризику передчасного формування обвинувальної версії.

Перспективними напрямками подальших досліджень є емпірична апробація запропонованого алгоритму на матеріалах кримінальних проваджень про умисні вбивства, розроблення стандартизованої робочої карти реконструкції побутової конфліктної передісторії та дослідження можливостей використання спеціалізованих цифрових засобів для часової і кореляційної систематизації великих масивів криміналістично значущої інформації.

Література:

1. Шуліга В. А. Теоретико-криміналістичні засади виокремлення вбивств, вчинених в умовах побутового конфлікту, як окремої категорії кримінальних правопорушень. *Успіхи і досягнення у науці*. 2026. № 5 (27). С. 962–977. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2026-5\(27\)-962-977](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2026-5(27)-962-977).
2. Шуліга В. А. Криміналістична характеристика умисних вбивств, вчинених в умовах побутового конфлікту: структура та зміст основних елементів. *Національні інтереси України*. 2026. № 6 (23). С. 1336–1353. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1793-2026-6\(23\)-1336-1353](https://doi.org/10.52058/3041-1793-2026-6(23)-1336-1353).
3. Степанюк Р. Л., Гусєва В. О., Кікінчук В. В. Проблеми формування та реалізації методики розслідування вбивств, пов'язаних із домашнім насильством. *Право і безпека*. 2023. № 1 (88). С. 157–168. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.14>.
4. Komarynska Yu., Polian P. Criminal offences related to domestic violence: Structure of the investigation methodology. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2023. Vol. 13. No. 1. P. 28–35. DOI: <https://doi.org/10.56215/naia-chasopis/1.2023.28>.
5. Шаповал К. А. Криміналістична класифікація вбивств із застосуванням домашнього насильства. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. № 1 (89). С. 110–120. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.89.110-120>.
6. Шаповал К. А. Деякі особливості тактики проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування вбивств, учинених у зв'язку із застосуванням домашнього насильства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2(93). С. 324–330. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.2.29>.
7. Гонтаренко В. П. Стан наукового дослідження проблем розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 241–250. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.25>.
8. Пчеліна О. В. Перспективність побудови методики розслідування домашнього насильства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 329–332. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-4/79>.
9. Kim B., Merlo A. V. Domestic Homicide: A Synthesis of Systematic Review Evidence. *Trauma, Violence, & Abuse*. 2023. Vol. 24. No. 2. P. 776–793. DOI: <https://doi.org/10.1177/15248380211043812>.
10. Gonçalves L. C., Rossegger A., Sadowski F., Urwyler T., Baggio S., Endrass J. Domestic homicide and other violent crimes: The same or different phenomena? *Forensic Science International: Mind and Law*. 2022. Vol. 3. Article 100075. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.fsml.2022.100075>.
11. Monckton Smith J. Intimate Partner Femicide: Using Foucauldian Analysis to Track an Eight Stage Progression to Homicide. *Violence Against Women*. 2020. Vol. 26, No. 11. P. 1267–1285. DOI: <https://doi.org/10.1177/1077801219863876>.
12. Messing J. T., AbiNader M. A., Pizarro J. M., Campbell J. C., Brown M. L., Pelletier K. R. The Arizona Intimate Partner Homicide (AzIPH) Study: a Step toward Updating and Expanding Risk Factors for Intimate Partner Homicide. *Journal of Family Violence*. 2021. Vol. 36, No. 5. P. 563–572. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10896-021-00254-9>.
13. Chopra J., Sambrook L., McLoughlin S., Randles R., Palace M., Blinkhorn V. Risk factors for intimate partner homicide in England and Wales. *Health & Social Care in the Community*. 2022. Vol. 30. No. 5. P. e3086–e3095. DOI: <https://doi.org/10.1111/hsc.13753>.
14. Vignola-Lévesque C., Léveillé S. Intimate Partner Violence and Intimate Partner Homicide: Development of a Typology Based on Psychosocial Characteristics. *Journal of Interpersonal Violence*. 2022. Vol. 37, No. 17–18. P. NP15874–NP15898. DOI: <https://doi.org/10.1177/08862605211021989>.

15. Horn S., Vogt C., Wüller C., Görden T. Intimate partner homicide: Risk constellations in separation conflicts and points of intervention for the police. *Policing: A Journal of Policy and Practice*. 2024. Vol. 18. Article paee029. DOI: <https://doi.org/10.1093/policing/paee029>.
16. Santos-Hermoso J., González-Álvarez J. L., Alcázar-Córcoles M. Á., Carbonell-Vayá E. J. Intimate Partner Homicide Against Women Typology: Risk Factor Interaction in Spain. *European Journal on Criminal Policy and Research*. 2024. Vol. 30. P. 521–543. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10610-022-09517-7>.
17. Rumpf T., Horn S., Vogt C., Göbel K., Görden T., Zibulski K. M., Uttenweiler V., Bondü R. Leaking in Intimate Partner Homicide: A Systematic Review. *Trauma, Violence, & Abuse*. 2024. Vol. 25. No. 4. P. 3005–3019. DOI: <https://doi.org/10.1177/15248380241237213>.
18. Hloviuk I., Zavtur V., Zinkovskyy I., Fedorov O. The use of video and audio recordings provided by victims of domestic violence as evidence. *Social & Legal Studies*. 2024. Vol. 7, No. 1. P. 145–154. DOI: <https://doi.org/10.32518/sals1.2024.145>.
19. Скрипник А. В., Тітко І. А. Конституційно-правові аспекти використання цифрової інформації у кримінальному процесуальному доказуванні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С. 283–287. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-5/66>.
20. Meterko V., Cooper G. Cognitive Biases in Criminal Case Evaluation: A Review of the Research. *Journal of Police and Criminal Psychology*. 2022. Vol. 37. P. 101–122. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11896-020-09425-8>.
21. Fahsing I., Rachlew A., May L. Have you considered the opposite? A debiasing strategy for judgment in criminal investigation. *The Police Journal: Theory, Practice and Principles*. 2023. Vol. 96. No. 1. P. 45–60. DOI: <https://doi.org/10.1177/0032258X211038888>.
22. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 13.08.2026).
23. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 13.08.2026).

Shuliha V. Reconstruction of the domestic conflict background as a basis for formulating and testing investigative versions in intentional homicide investigations

Summary. The article develops forensic foundations for reconstructing the domestic conflict background in pre-trial investigations of intentional homicides and determines its significance for formulating, specifying and testing investigative versions. The relevance of the study arises from the fact that, in

homicides occurring within family, intimate-partner, kinship, neighbourly and other everyday interpersonal relationships, forensically significant information is often generated before the fatal event and remains dispersed across witness testimony, official documents, previous reports to competent authorities, digital communications, audio and video recordings and other legally obtainable sources. Focusing exclusively on the final conflict episode may therefore cause the loss of informational links required to explain the development of the event and test competing investigative hypotheses. The purpose of the article is to substantiate forensic reconstruction of the domestic conflict background as a systematic cognitive and organisational process and to develop an algorithm for its use in investigative hypothesis generation and testing. The methodology combines systemic-structural, formal-logical, formal-legal and comparative approaches with analysis, synthesis, generalisation and forensic modelling. An authorial definition of forensic reconstruction of the domestic conflict background is proposed. Six interrelated reconstruction dimensions are identified: temporal, subject-related, substantive, communicative, behavioural and information-trace dimensions. A six-stage algorithm is developed, including diagnostic delimitation of the relevant background; creation of a source map; chronological modelling; correlation and contradiction analysis; formulation of alternative investigative versions; and verification, falsification-oriented testing and subsequent adjustment. The proposed matrix links relevant circumstances to potential sources, verification methods and their significance for competing versions. Particular attention is paid to digital information and criminal procedural safeguards. The article argues that evidence of a prior conflict must not be treated as proof of a person's involvement, motive or guilt. Scientific novelty lies in integrating reconstruction of pre-event interpersonal dynamics directly into investigative hypothesis management and supplementing the model with safeguards against confirmation bias. Practical application may improve investigative planning, facilitate timely identification of evidentiary sources, structure the examination of contradictory information and reduce the risk of premature investigative tunnel vision.

Key words: intentional homicide, domestic conflict, conflict background, forensic reconstruction, investigative version, evidentiary information, digital evidence, pre-trial investigation, forensic algorithm, confirmation bias.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися

Дата першого надходження статті до видання: 28.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС,
КРИМІНАЛІСТИКА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Дика С. А.,

аспірант кафедри кримінального процесу

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5673-5469>

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ ПРИВЛАСНЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ МІЖНАРОДНОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Анотація. Стаття присвячена особливостям доказування привласнення культурної спадщини в умовах міжнародного збройного конфлікту. Обґрунтовано, що специфіка доказування цієї категорії воєнних злочинів зумовлена необхідністю встановлення не лише факту вилучення чи переходу культурної цінності під контроль держави-окупанта, а й правової спрямованості відповідних дій, їх протиправності та умислу на остаточне позбавлення законного власника контролю над об'єктом і його інтеграцію до правового, інституційного чи культурного простору держави-окупанта. Проаналізовано значення бланкетної конструкції статті 438 Кримінального кодексу України для формування кола обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні, з урахуванням положень Гаазького положення 1907 року, Гаазької конвенції 1954 року, Римського статуту Міжнародного кримінального суду та звичаєвого міжнародного гуманітарного права.

Розкрито зміст поняття *appropriation* у міжнародному кримінальному праві та показано його значення для побудови доказової моделі у кримінальному провадженні. Обґрунтовано, що привласнення культурної спадщини може здійснюватися не лише шляхом фізичного вилучення майна, а й через встановлення фактичного або юридичного контролю над ним, зокрема шляхом націоналізації, перереєстрації, зміни правового статусу, адміністративного підпорядкування та інтеграції об'єкта до культурного простору держави-окупанта. Виокремлено три форми привласнення культурної спадщини та визначено характерні для кожної з них групи доказової інформації. Показано, що від форми привласнення залежить спрямованість доказування: від встановлення обставин фактичного заволодіння рухомою культурною цінністю та її подальшого переміщення до дослідження нормативних і адміністративних рішень, якими оформлюється юридичне включення нерухомого об'єкта до системи держави-окупанта.

Сформульовано критерій розмежування правомірних охоронних заходів та незаконного привласнення культурних цінностей і визначено особливості доведення умислу на привласнення. Аргументовано, що такий умисел встановлюється на підставі сукупності відомостей про послідовність нормативних, адміністративних і фактичних дій, а не лише окремого рішення чи факту фізичного переміщення об'єкта. Систематизовано основні джерела доказової інформації, до яких віднесено нормативні та адміністративні акти окупаційної влади, реєстраційні записи, музейну документацію, документи про переміщення й фінансування, публічні заяви посадових осіб, матеріали супутникового моніторингу та відкритих джерел. Окрему увагу приділено персоніфікації протиправних дій та встановленню осіб, які ініціювали, підготували, погодили, санкціонували або

забезпечували виконання відповідних рішень, їх службових повноважень, підпорядкованості та обізнаності щодо характеру і наслідків таких дій. Визначено процесуальне значення моменту закінчення привласнення для встановлення часових меж доказування та кола причетних осіб. Обґрунтовано, що подальше повернення культурної цінності або деокупація території не усувають факту вже завершеного привласнення, проте змінюють умови його подальшого доказування та реституції.

Ключові слова: культурна спадщина, культурні цінності, доказування, кримінальне провадження, воєнні злочини, привласнення, *appropriation*, міжнародний збройний конфлікт, окупована територія.

Постановка проблеми. Збройна агресія Російської Федерації проти України оголила вразливість культурного простору, наслідки посягань на який за своїм характером виходять далеко за межі звичної супутньої шкоди. Станом на 01 липня 2026 року ЮНЕСКО офіційно верифікувала пошкодження або руйнування 540 об'єктів культурної спадщини, серед яких релігійні споруди, історичні й художні будівлі, музеї, бібліотеки, пам'ятники та археологічні комплекси [11]. Дані Міністерства культури України ще масштабніші: пошкоджено або знищено понад 1949 пам'яток культурної спадщини та 2576 об'єктів культурної інфраструктури [9], причому реальні втрати на тимчасово окупованих територіях лишаються прихованими від української фіксації. Проте оптика, зосереджена винятково на масштабі фізичних руйнувань, не вичерпує проблеми.

Поряд із прямим знищенням спостерігається інший, менш помітний, але не менш руйнівний феномен – привласнення культурної спадщини. Йдеться про перереєстрацію об'єктів, віднесення їх до власного культурного фонду, незаконне переміщення колекцій, псевдореставрацію та поступову зміну культурної ідентичності пам'яток. На окупованих територіях зафіксовано систематичні злочини: пограбування музеїв, несанкціоновані археологічні розкопки та вивезення предметів за межі країни [13]. Особливість таких діянь полягає в тому, що термін “*appropriation*” у міжнародному праві значно ширший за звичайну крадіжку, а тому для кримінального провадження така відмінність має не лише кваліфікаційне, а й безпосереднє доказове значення, оскільки від розуміння змісту привласнення залежить коло обставин, які підлягають встановленню, вибір джерел доказової інформації та способів її процесуального закріплення.

Дослідницька оптика має бути зосереджена не лише на масштабах фіксованих руйнувань, а й на механізмах, що дозволяють перетворити масив фактичних даних на сукупність дока-

зів, придатних для встановлення складу воєнного злочину, а сам злочин – на основу подальшого реституційного провадження. Основною кримінально-правовою нормою національного законодавства, що передбачає відповідальність за розграбування культурних цінностей на окупованій території, залишається стаття 438 Кримінального кодексу України, можливості якої, утім, обмежені сферою застосування та бланкетним характером диспозиції [4; 10].

Стан дослідження. Наукова розробка теми відбувається у двох мало перетинаних площинах. Перша об'єднує кримінально-правові студії кваліфікації порушень законів і звичаїв війни. А. А. Вознюк та І. В. Жук розглянули безпосередні об'єкти, предмети та потерпілих від злочину, передбаченого статтею 438 КК України, у контексті посягань на національні цінності, відзначивши розбіжність між національною та міжнародною термінологією [1]. В. О. Шульга присвятила окрему публікацію проблемам повернення культурних цінностей під час збройних конфліктів та правовим перешкодам реституції [13]. Друга площина – доктринальне опрацювання процесуальних і міжнародно-правових питань. О. М. Дроздов та В. В. Ковтун опрацювали проблематику міжнародного співробітництва за Люблянсько-Гаазькою конвенцією [3]. Колектив у складі І. В. Гловюк, О. М. Дроздова, В. Г. Завтура та О. В. Дроздової концептуалізував позитивні зобов'язання держави у сфері прав людини у кримінальному провадженні [2]. Емпіричну базу формують звіти ЮНЕСКО [11], дані Міністерства культури [9], матеріали правозахисних організацій та аналітичних центрів [4; 7; 14]. Поза увагою досліджень значною мірою залишається кримінально-процесуальна модель доказування привласнення культурної спадщини, яка б поєднувала юридичні ознаки відповідного воєнного злочину з конкретними обставинами, що підлягають встановленню, джерелами доказової інформації та способами їх процесуального закріплення. Саме формуванню такої моделі, з урахуванням подальших реституційних перспектив, присвячене це дослідження.

Мета статті полягає у формуванні кримінально-процесуальної моделі доказування привласнення культурної спадщини в умовах міжнародного збройного конфлікту шляхом визначення юридично значущих обставин такого діяння, систематизації джерел доказової інформації та способів доведення фактичного й юридичного контролю, протиправності привласнення та умислу на інтеграцію культурного об'єкта до системи держави-окупанта.

Виклад основного матеріалу. Кваліфікація привласнення культурної спадщини спирається на бланкетну конструкцію статті 438 Кримінального кодексу України, яка криміналізує застосування заборонених засобів ведення війни та інші по-

рушення законів і звичаїв війни, передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [10]. Законодавець свідомо відмовився від казуїстичного переліку діянь, відслідавши правозастосовця до всього корпусу міжнародного гуманітарного права; саме така техніка дозволяє наповнювати національну норму змістом IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 року (далі – Гаазьке положення 1907 року), Конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 14.05.1954 (далі – Гаазька конвенція 1954 року), Женевських конвенцій, Римського статуту та норм звичаєвого права [1; 4]. Бланкетність водночас породжує практичну ваду: ефективність переслідування прямо залежить від повноти реконструкції змісту відповідної міжнародно-правової заборони стосовно конкретного діяння.

Зміст бланкетної диспозиції розкривається через дворівневу систему джерел. Договірний рівень утворюють ратифіковані Україною конвенції та Римський статут, положення якого ще до завершення процедури ратифікації використовувалися як орієнтир тлумачення, позаяк відображали усталені звичаєві норми. Звичаєвий рівень не потребує ратифікації та є обов'язковим для всіх держав: він забороняє грабіж, незаконне привласнення, знищення й пошкодження культурних цінностей, а також їх вивезення з окупованої території й покладає на окупанта обов'язок повернути незаконно вивезені об'єкти компетентній владі окупованої держави [7]. Гаазьке положення 1907 року прямо забороняє конфіскацію приватної власності та грабіж, а Конвенція 1954 року зобов'язує сторони припинити будь-яку форму крадіжки, грабежу чи незаконного присвоєння культурних цінностей та утримуватися від їх реквізиції [19].

Системне прочитання охоронних і заборонних норм дає підставу для висновку, що визначає всю подальшу аргументацію: окупаційна влада не набуває права розпорядження культурною спадщиною, а несе обов'язок її зберігати, тож перевищення межі між зберіганням і розпорядженням утворює протиправне діяння. Узагальнене співвідношення джерел кваліфікації за статтею 438 КК України наведено в таблиці 1.

Водночас для кримінального провадження визначення змісту *appropriation* має прикладне значення: кожна юридична ознака цього діяння трансформується у відповідну групу обставин, які сторона обвинувачення повинна встановити та підтвердити належними і допустимими доказами. Тому аналіз поняття привласнення у цій статті використовується не як самоціль кримінально-правової кваліфікації, а як основа для побудови подальшої доказової моделі.

Теоретичним ядром кваліфікації є зміст поняття *appropriation*. У міжнародному кримінальному праві воно не

Таблиця 1

Нормативні джерела кваліфікації привласнення культурної спадщини за статтею 438 КК України

Джерело	Ключова норма	Значення для кваліфікації
Гаазьке положення 1907 р.	Заборона грабежу та конфіскації приватної власності (ст. 23, 28, 46, 47, 56)	Базова заборона присвоєння майна на окупованій території
Гаазька конвенція 1954 р.	Обов'язок припинити крадіжку, грабіж і незаконне присвоєння (ст. 4)	Спеціальний захист культурних цінностей як окремої категорії
Звичаєве МГП	Норми 38–41: заборона привласнення та вивезення, обов'язок повернення	Обов'язковість незалежно від ратифікації
Римський статут	Воєнний злочин у формі привласнення майна (ст. 8(2)(a)(iv), 8(2)(b)(xiii))	Джерело тлумачення складу за статтею 438 КК

Джерело: складено автором на основі [1; 17; 19]

зводиться до theft: якщо крадіжка описує таємне заволодіння рухомою річчю, то привласнення є радше станом, що настає після переходу майна під контроль суб'єкта, та охоплює будь-яке перебирання на себе правомочностей власника щодо чужого об'єкта. Релевантною є не стільки форма заволодіння, скільки його юридичний результат, а тому привласнення може бути вчинене не лише фізичним вилученням, а й суто адміністративними чи нормативними діями, що створюють видимість законного титулу. Стосовно нерухомоті позбавлення власника досягається поєднанням юридичних і фактичних дій, які унеможливають його повторне володіння [17]. Перенесення підходу у площину воєнної окупації веде до проміжного висновку: будь-які правові, адміністративні чи фактичні дії окупанта, спрямовані на остаточне позбавлення законних власників їхнього майна, відповідатимуть поняттю привласнення незалежно від обраного способу.

Протиправності привласнення надає не сам факт переходу контролю, а відсутність законної підстави для нього. Міжнародне гуманітарне право допускає обмежене коло правомірних форм впливу на майно противника. Здобуття воєнних трофеїв стосується рухомого державного майна, придатного для військових операцій; захоплення передбачає тимчасове вилучення приватного майна для потреб операцій із подальшим поверненням або компенсацією; реквізиція є оплатним використанням майна чи послуг, пропорційним ресурсам території. Поза переліченими підставами вилучення майна стає незаконним. Законність залежить і від виду майна: за Гаазьким положенням 1907 року нерухоме державне майно не підлягає конфіскації, оскільки окупант є лише його розпорядником і користувачем за моделлю узуфрукту (ст. 55) [19]; рухоме державне майно може вилучатися тільки за придатності для військових операцій (ст. 53); приватне майно конфіскації не підлягає (ст. 46, 47). Рухоме культурне спадщина користується захистом від привласнення й реквізиції незалежно від форми власності на неї та не може розглядатися як майно, допустиме для конфіскації чи воєнних дій [17].

Викладений підхід має самостійне доказове значення. Націоналізація українських культурних цінностей російським законодавчим чи адміністративним актом та їх перереєстрація як «російської культурної спадщини» самі собою засвідчують незаконне привласнення за нормами гуманітарного права, позаяк спрямовані на остаточне позбавлення Української держави та приватних осіб належних їм об'єктів. Докази переміщення, пошкодження, продажу чи передання в оренду здатні посилити обвинувачення, проте не є обов'язковою передумовою його доведення. Вирішальним залишається питання факту: чи вжила окупаційна влада заходів, спрямованих на навмисне й остаточне позбавлення власника контролю над культурною цінністю. Стверднн відповідь дає підставу констатувати закінчене привласнення ще до будь-яких маніпуляцій із матеріальним носієм.

Форми привласнення культурної спадщини

Привласнення культурної спадщини виявляється у трьох відносно самостійних масивах протиправної поведінки, розмежування яких має не лише теоретичне, а й прикладне доказове значення, позаяк кожен масив потребує власного набору доказів. Міжнародна судова практика визнає широкий діапазон форм: від поодиноких актів мародерства окремих військовослужбовців до організованого широкомасштабного захоплення майна в межах систематичної експлуатації окупованої території [17].

Перший масив, індивідуальне викрадення рухомих цінностей, потребує розмежування theft, pillage та appropriation.

Ключовим є питання, коли дії військовослужбовця становлять мародерство, а коли стають складником державної політики. Відмежувальними ознаками виступають системність діянь, їх зв'язок із окупаційною адміністрацією, подальший рух предметів, долучення їх до музейних фондів та державний контроль над процесом. Перехід від спорадичного мародерства до інституційного організованого вилучення засвідчує не загальнокримінальний, а міжнародно-злочинний характер посягання.

Другий масив, переміщення культурних цінностей, порушує питання розмежування lawful protection та appropriation. Правомірними залишаються консервація, охорона й тимчасове переміщення задля підтримання стану об'єкта. Неправомірними стають зміна власника, долучення до власного фонду, перереєстрація, зміна культурної належності, визнання об'єкта «надбанням народу РФ», внесення до російських реєстрів та зміна юрисдикції музеїв. Центральною є не сама релокація, а дії, що виявляють намір інтегрувати об'єкт у власний національний культурний простір. Показовим є вивезення колекції Херсонського художнього музею разом із журналами обліку експонатів, що мало позбавити установу доказів належності предметів [6].

Третій масив, апропріація нерухомої культурної спадщини, відбувається без фізичного викрадення: через нормативне включення, зміну статусу й історичного наративу, перереєстрацію, надання «федерального значення», зміну адміністративного підпорядкування та псевдореставрацію, що руйнує автентичність. Класичним прикладом є Національний заповідник «Херсонес Таврійський»: розпорядженням уряду РФ від 3 жовтня 2015 року його внесено як «федеральну власність» до російського реєстру об'єктів культурної спадщини, а указом президента РФ від 5 грудня 2015 року – до «особливо цінних об'єктів культурної спадщини народів РФ», тоді як ЮНЕСКО не визнала російської юрисдикції щодо пам'ятки [12]. Аналогічного втручання зазнав Бахчисарайський палац, реставрація якого фактично спотворює кримськотатарську ідентичність об'єкта [6].

Наведена класифікація має безпосереднє процесуальне значення, оскільки кожна форма привласнення формує власну доказову конфігурацію. Для індивідуального вилучення визначальними є обставини фактичного заволодіння, особа виконавця та подальша доля предмета; для організованого переміщення музейних фондів – документи про підготовку й здійснення перевезення, підпорядкованість його учасників, місце подальшого зберігання та зміни в музейному обліку; для нормативної апропріації нерухомої спадщини – законодавчі й адміністративні акти, реєстраційні записи, зміна правового статусу, підпорядкування та офіційного історико-культурного наративу.

Межі допустимої діяльності держави-окупанта

Юридична межа дозволеного пролягає між обов'язком зберігати та заборобою привласнювати. Окупант не лише вправі, а й зобов'язаний охороняти культурну спадщину окупованої території: утримуватися від нападів на неї, забезпечувати захист від крадіжки, грабежу та вандалізму, запобігати незаконним розкопкам і вивезенню, а в разі тимчасового переміщення об'єкта задля збереження – повернути його до місця походження після припинення воєнних дій. Тривалість окупації не послаблює, а посилює зазначені зобов'язання, позаяк саме за тривалого контролю зростає ризик руйнування, привласнення та стирання культурної ідентичності населення [19].

Доктринальним стрижнем обмежень є передбачена статтею 55 Гаазького положення 1907 року констrukція, за

якою окупант визнається лише розпорядником і користувачем (administrator and usufructuary) публічного майна. Узурпукт за своєю природою виключає право розпорядження субстанцією речі, зобов'язуючи користувача зберігати її сутність незмінною. Перенесена у сферу культурної спадщини, конструкція означає, що окупаційна адміністрація вправі здійснювати поточне управління та невідкладні охоронні заходи, проте позбавлена будь-якого повноваження змінювати правовий статус, належність чи культурну ідентичність об'єкта. Таким чином, узурпукт не створює нового речового права, а лише тимчасово визначає межі допустимого користування майном без переходу права власності. Управління є дозволенним, розпорядження залишається забороненим.

З принципу тимчасовості окупації впливає заборона перетворювати фактичний контроль на правовий титул. Окупація не є способом набуття суверенітету, а тривалий її характер не легітимізує дій, що суперечать міжнародному праву, відповідно до засади *ex injuria jus non oritur*. Включення української пам'ятки до «культурної спадщини народів РФ», поширення на неї національного режиму охорони та надання їй «федерального значення» становлять не охоронний, а титульний акт, позаяк мають на меті не збереження об'єкта, а юридичне закріплення його належності окупантові. Саме тут пролягає якісна відмінність привласнення від пошкодження чи знищення: перше посягає на належність і самотождність об'єкта, друге – лише на його матеріальну цілісність.

У доказовому вимірі основна складність полягає не у фіксації самої дії окупаційної влади, яка нерідко документується офіційними актами, а у встановленні її правової спрямованості: чи була вона вчинена з метою тимчасового збереження об'єкта, чи становила елемент його остаточного присвоєння. Саме тому доказування має охоплювати як об'єктивну послідовність адміністративних і фактичних дій, так і відомості, що дозволяють встановити умисел осіб, які їх ініціювали, санкціонували або реалізували.

Викладене дозволяє сформулювати критерій (тест) розмежування охоронних заходів і привласнення: визначальним є не сам факт втручання окупаційної влади у сферу культурних цінностей чи переміщення об'єкта, а наявність дій, спрямованих на остаточне позбавлення законного власника контролю та на інтеграцію об'єкта до правового, інституційного чи культурного простору держави-окупанта. Запропонований тест поєднує об'єктивний і суб'єктивний складники. Об'єктивно про привласнення свідчать перереєстрація об'єкта, зміна його юрисдикційної належності, надання йому статусу у внутрішній системі охорони окупанта, заміна історичного наративу та псевдореставрація, що змінює автентичність. Суб'єктивно потрібен умисел, який охоплює не лише усвідомлення вилучення об'єкта з-під контролю законного власника, а й мету закріпити його як власне культурне надбання. За відсутності відповідної спрямованості навіть фізичне переміщення цінності залишається в межах правомірної охорони, а за її наявності навіть суто документальна дія, що не торкається матеріального носія, утворює закінчене привласнення.

Поза межами дозволеного перебувають, відповідно, будь-які дії, якими окупант змінює належність об'єкта, долучає його до власного культурного фонду, привласнює пов'язаний із ним історичний наратив або набуває щодо спадщини суверенних прав. Перелічене не належить до управління й охорони, а стано-

вить акт присвоєння, що тягне відповідальність за статтею 438 КК України у поєднанні з нормами гуманітарного права.

Запропонований критерій розмежування дозволяє кваліфікувати привласнення культурної спадщини не за фактом фізичного вилучення об'єкта, а за спрямованістю дій окупаційної влади на його остаточну інтеграцію до власного правового та культурного простору.

Проблеми доказування

Доказування привласнення спирається на сукупність джерел, серед яких чільне місце посідають акти й розпорядження самої окупаційної влади: рішення про націоналізацію, документи про фінансування, державні реєстри, музейні каталоги, накази про зміну підпорядкування, реставраційну документацію, публічні заяви посадових осіб та відомості про перевезення. Особливість предмета доказування полягає в тому, що ключові докази нерідко створює сам суб'єкт злочину, надаючи протиправним діям форму офіційних актів. Для доведення умислу на привласнення значення мають не ізольовані дії, а їх сукупність: нормативна перереєстрація об'єкта, зміна підпорядкування установи, включення до державного реєстру окупанта, зміна музейної документації, публічне позиціонування об'єкта як частини культурної спадщини держави-окупанта. Саме така послідовність дій дозволяє відмежувати охоронну діяльність від наміру остаточної інтегрувати об'єкт у систему управління культурної спадщини держави-окупанта. У межах міжнародного збройного конфлікту обов'язковими ознаками окремих проявів порушення законів і звичаїв війни є наявність предмета злочину та потерпілих, що встановлюються тлумаченням статті 438 КК України й норм гуманітарного права [1]. Стандарт доказування визначається через позитивні зобов'язання держави забезпечити ефективне розслідування, сформульовані у практиці Європейського суду з прав людини [2].

Окремим елементом доказової моделі є персоніфікація дій, оскільки встановлення факту нормативного чи адміністративного привласнення на рівні державної політики саме по собі не вирішує питання індивідуальної кримінальної відповідальності. Орган досудового розслідування має встановити осіб, які ініціювали, підготували, погодили, підписали та забезпечили виконання відповідних рішень, їх службові повноваження, характер підпорядкованості та усвідомлення наслідків таких дій. У цьому контексті доказове значення мають не лише фінальні нормативні акти, а й проекти документів, службові листування, протоколи засідань, документи про фінансування та фактичне виконання прийнятих рішень.

Окрему роль відіграють відкриті джерела інформації. Аналіз супутникових знімків у співпраці ЮНЕСКО з ЮНОСАТ дає змогу підтверджувати інтенсивність та обсяг пошкоджень [11]. Технології OSINT дозволяють фіксувати події майже в реальному часі, аналізувати цифрові сліди й ідентифікувати причетних осіб навіть без фізичного доступу до території, проте процесуальне закріплення таких даних ускладнене тим, що національне законодавство досі не містить визначення понять «OSINT» та «електронні докази» [8]. Належна фіксація, верифікація й систематизація цифрових матеріалів є передумовою їх допустимості [14]. Поряд з цим, відкриті джерела у цій категорії проваджень виконують переважно пошукову, орієнтуючу та підтверджувальну функцію і мають оцінюватися у сукупності з офіційними документами, показаннями, матеріалами міжнародного співробітництва та іншими доказами.

Принципове значення для кваліфікації має момент закінчення складу злочину. Привласнення слід вважати завершеним з моменту встановлення фактичного або юридичного контролю над об'єктом у супереч нормам міжнародного гуманітарного права, а отже, навіть подальше повернення цінності не усуває вчиненого діяння та впливає лише на обсяг відшкодування. Перенесена у площину культурної спадщини, конструкція означає, що перереєстрація українського об'єкта чи внесення його до російських реєстрів утворюють закінчений склад незалежно від подальшої долі пам'ятки. Висновок узгоджується з підходом міжнародних судів, які пов'язують момент привласнення з фактичним переходом контролю, а не з настанням остаточних майнових наслідків [17]. Для досудового розслідування визначення цього моменту має практичне значення, оскільки впливає на формування часових меж доказування, встановлення кола причетних осіб та оцінку подальших дій із переміщення, використання чи повернення культурної цінності. Такі наступні дії можуть мати самостійне доказове значення для підтвердження первинного умислу, хоча не є обов'язковими для констатації вже завершеного привласнення.

Порівняльні моделі витребування культурних цінностей

Порівняльні моделі витребування мають значення не лише для майбутньої реституції, а й для доведення самого факту привласнення, позаяк демонструють, які юридичні ознаки суди визнають достатніми для підтвердження первинного права держави походження на культурну цінність. Закордонна практика виробила інструментарій визнання патримоніальних законів та встановлення належності спірних об'єктів, придатний і для оцінки протиправності їх перереєстрації окупантом. Наведені далі справи слугують не відокремленим реституційним екскурсом, а джерелом критеріїв доказування привласнення.

United States v. Schultz (2003) підтвердила, що суди можуть надавати екстериторіальній дії патримоніальним законам держави походження: торговця єгипетськими старожитностями засудили за змову з метою отримання викрадених цінностей, оскільки за єгипетським Законом № 117 такі предмети належать державі [20]. *Iran v. Barakat Galleries* (2007) розвинула цей підхід в англійському праві: Апеляційний суд визнав право Ірану витребувати незаконно розкопані старожитності, кваліфікувавши вимогу як патримоніальну, а не як спробу примусового виконання іноземного публічного права [18]. *Cassirer v. Thyssen-Bornemisza Collection Foundation* (2022) розкрила колізійний вимір: Верховний Суд США постановив, що в позові проти іноземної держави за Законом про імунітети іноземних суверенів суд застосовує ті самі колізійні правила, що й у спорі з приватною особою [15].

Зіставлення цих моделей із практикою міжнародних судів увиразнює специфіку нерухомої спадщини. Справа *Al Mahdi* у Міжнародному кримінальному суді (2016) стала першою, де умисний напад на культурні цінності був основним обвинуваченням: винного засуджено до дев'яти років позбавлення волі, а ухвалою про відшкодування визначено відповідальність на суму 2,7 млн євро [16]. Практика Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії у справах *Strugar* і *Jokić* щодо обстрілу Старого міста Дубровника підтвердила, що військова необхідність не виправдовує нападів на захищені культурні об'єкти, а командна відповідальність поширюється на тих, хто знав або мав знати про руйнування [16].

Поєднання національної норми статті 438 КК України з міжнародними механізмами дає підстави розглядати кваліфікацію, доказування та витребування не як відокремлені етапи, а як єдиний цикл реагування на привласнення культурної спадщини, у якому належно зафіксований факт незаконної перереєстрації стає підставою як для кримінальної відповідальності, так і для майбутньої реституції [13].

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що доказування привласнення культурної спадщини у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів потребує поєднання кримінально-правової кваліфікації з процесуальним встановленням конкретних обставин діяння. Бланкетний характер статті 438 КК України зумовлює необхідність звернення до норм міжнародного гуманітарного права для визначення меж правомірної діяльності держави-окупанта та, відповідно, формування доказової моделі незаконного привласнення.

Привласнення культурної спадщини не обмежується фізичним вилученням об'єкта та може здійснюватися шляхом нормативного, адміністративного чи інституційного встановлення контролю над ним. У зв'язку з цим вирішальне значення має не окремий факт перереєстрації, переміщення чи зміни статусу, а сукупність взаємопов'язаних дій, що дозволяє встановити спрямованість умислу на остаточне позбавлення законного власника контролю та інтеграцію культурного об'єкта до правового й культурного простору держави-окупанта.

Особливістю доказування є те, що значна частина доказової інформації створюється самою окупаційною владою у формі нормативних актів, реєстраційних записів, наказів, музейної документації, фінансових документів і публічних заяв. Водночас встановлення факту привласнення на рівні окупаційної політики не усуває необхідності персоніфікації кримінальної відповідальності шляхом встановлення осіб, які ініціювали, погоджували, санкціонували та забезпечували виконання відповідних рішень.

Привласнення слід вважати завершеним із моменту встановлення фактичного або юридичного контролю над культурною цінністю всупереч вимогам міжнародного гуманітарного права, тому подальше повернення об'єкта або деокупація території не усувають уже вчиненого діяння. Належно сформована під час досудового розслідування доказова база має значення не лише для кримінального переслідування винних осіб, а й для подальшого витребування та реституції незаконно переміщених культурних цінностей.

Література:

1. Вознюк А. А., Жук І. В. Порушення законів і звичаїв війни: безпосередні об'єкти, предмети та потерпілі від злочину. Загальні положення "jus in bello". *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 4 (100). С. 57–74. URL: <https://luhbulletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/article/view/33> (дата звернення: 01.07.2026).
2. Гловко І., Дроздов О., Завтур В., Дроздова О. До розробки концепту позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини у кримінальному провадженні (на прикладі статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). *Право України*. 2022. № 1. С. 156–189. URL: <https://www.researchgate.net/publication/359521488> (дата звернення: 01.06.2026).
3. Дроздов О. М., Ковтун В. В. Люблянсько-Гаазька конвенція: nudum jus у сфері міжнародного співробітництва чи довгоочікуваний глобальний прорив? Електронне наукове видання. 2024. URL: <https://www.academia.edu/126291071> (дата звернення: 01.07.2026).

4. Збройний конфлікт та захист культурних цінностей. Українська Гельсінська спілка з прав людини. 2024. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/zbrojnyj-konflikt-ta-zahyst-kulturnyh-tsinnostej/> (дата звернення: 01.07.2026).
5. Зруйнована культурна спадщина України. Міністерство внутрішніх справ України. 2024. URL: <https://mvs.gov.ua/news/zruinovana-kulturna-spadshhina-ukrayini> (дата звернення: 01.07.2026).
6. Сховати у Криму вкрадене. Як російська армія знищує культурну спадщину України. Крим.Реалії. 2024. URL: <https://ua.krymr.com/a/yak-risuyaska-armia-znyschuie-kulturnu-spadschynu-ukrainy/33199087.html> (дата звернення: 01.07.2026).
7. Воєнні злочини проти культурної спадщини на тимчасово окупованих територіях. *JustTalk*. 2023. URL: <https://justtalk.com.ua/post/voenni-zlochiny-proti-kulturnoi-spadschini-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyah> (дата звернення: 01.07.2026).
8. Гуцалюк М. В., Семенов В. В., Чуприна О. В. OSINT у гібридних конфліктах. *Інформація і право*. 2025. № 4 (55). URL: <https://il.ipri.org.ua/article/download/346497/333915> (дата звернення: 01.07.2026).
9. Росіяни пошкодили 1949 пам'яток культурної спадщини та 2576 об'єктів культурної інфраструктури: Міністерство культури України. 2026. URL: <https://mincult.gov.ua/news/rosiyanu-poshkodyly-1949-pamyatok-kulturnoyi-spadshhyny-ta-2576-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury/> (дата звернення: 30.06.2026).
10. Правове регулювання захисту культурних цінностей в Україні в умовах воєнного стану. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. 2024. URL: <https://law.chnu.edu.ua/pravove-rehulivannia-zakhystu-kulturnykh-tsinnostei-v-ukraini-v-umovakh-voiennoho-stanu/> (дата звернення: 01.07.2026).
11. Пошкоджені об'єкти культурної спадщини в Україні, верифіковані ЮНЕСКО. UNESCO. 2026. URL: <https://www.unesco.org/uk/ukraine-war/damaged-cultural-sites> (дата звернення: 01.07.2026).
12. Херсонес Таврійський та його хора, стародавнє місто. Велика українська енциклопедія. 2016. URL: https://vue.gov.ua/Херсонес_Таврійський_та_його_хора,_стародавнє_місто (дата звернення: 01.07.2026).
13. Шульга В. О. Проблеми повернення культурних цінностей під час збройних конфліктів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 87. Ч. 4. С. 318–323. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/03/51-2.pdf> (дата звернення: 01.07.2026).
14. Як правильно документувати руйнування культурних цінностей. Truth Hounds. 2023. URL: <https://truth-hounds.org/cases/yak-pravylno-dokumentuvaty-rujnuvannya-kulturnykh-czinnostej/> (дата звернення: 01.07.2026).
15. Cassirer v. Thyssen-Bornemisza Collection Foundation, 596 U.S. 107 (2022). Oyez. URL: <https://www.oyez.org/cases/2021/20-1566> (дата звернення: 01.07.2026).
16. Crimes Against Culture: The International Law Framework for Cultural Heritage Destruction and its Limitations. *Harvard International Law Journal*. 2025. URL: <https://journals.law.harvard.edu/ilj/2025/02/crimes-against-culture-the-international-law-framework-for-cultural-heritage-destruction-and-its-limitations/> (дата звернення: 01.07.2026).
17. Policy on Cultural Heritage. Office of the Prosecutor, International Criminal Court. 2021. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/20210614-otp-policy-cultural-heritage-eng.pdf> (дата звернення: 01.06.2026).
18. Iran v. Barakat Galleries Ltd. [2007] EWCA Civ 1374. International Foundation for Art Research. URL: https://www.ifar.org/case_summary.php?docid=1241817974 (дата звернення: 01.07.2026).
19. Protection of Cultural Property in Prolonged Military Occupation. Lieber Institute West Point. 2025. URL: <https://lieber.westpoint.edu/protection-cultural-property-prolonged-military-occupation/> (дата звернення: 01.06.2026).
20. United States v. Schultz, 333 F.3d 393 (2d Cir. 2003). FindLaw. URL: <https://caselaw.findlaw.com/court/us-2nd-circuit/1456261.html> (дата звернення: 01.07.2026).
21. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі : Конвенція від 18.10.1907. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222 (дата звернення: 01.07.2026).
22. Конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту : Конвенція від 14.05.1954. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157 (дата звернення: 01.07.2026).

Dyka S. Features of proving the appropriation of cultural heritage in the context of an international armed conflict

Summary. The article examines the specific features of proving the appropriation of cultural heritage in the context of an international armed conflict. It is argued that the evidentiary specificities of this category of war crimes arise from the need to establish not only the fact of removal of cultural property or its transfer under the control of the occupying power, but also the legal nature and purpose of the relevant actions, their unlawfulness, and the intent to permanently deprive the lawful owner of control over the object and to integrate it into the legal, institutional, or cultural sphere of the occupying power. The significance of the blanket nature of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine for determining the circumstances to be established in criminal proceedings is analysed with due regard to the 1907 Hague Regulations, the 1954 Hague Convention, the Rome Statute of the International Criminal Court, and customary international humanitarian law.

The concept of appropriation in international criminal law is examined, and its significance for constructing an evidentiary model in criminal proceedings is demonstrated. It is substantiated that the appropriation of cultural heritage may be carried out not only through the physical removal of property but also through the establishment of factual or legal control over it, including by means of nationalisation, re-registration, alteration of legal status, changes in administrative subordination, and integration of the object into the cultural sphere of the occupying power. Three forms of appropriation of cultural heritage are identified, together with the categories of evidentiary information characteristic of each. It is demonstrated that the direction of the evidentiary process depends on the form of appropriation: from establishing the circumstances of the actual taking of movable cultural property and its subsequent transfer to examining legislative and administrative decisions through which the legal incorporation of immovable cultural heritage into the system of the occupying power is formalised.

A criterion for distinguishing lawful protective measures from the unlawful appropriation of cultural property is formulated, and the specific features of proving intent to appropriate are identified. It is argued that such intent should be established on the basis of the totality of information concerning the sequence of legislative, administrative, and factual actions, rather than solely on the basis of an individual decision or the physical transfer of an object. The principal sources of evidentiary information are systematised, including legislative and administrative acts of the occupying authorities, registry entries, museum documentation, documents concerning transfer and financing, public statements by officials,

satellite monitoring materials, and open-source information. Particular attention is paid to attributing unlawful acts to specific individuals and identifying the persons who initiated, prepared, approved, authorised, or ensured the implementation of the relevant decisions, as well as establishing their official powers, chains of subordination, and awareness of the nature and consequences of such actions. The procedural significance of determining the point at which appropriation is completed is examined in relation to establishing the temporal scope of proof and identifying the persons involved. It is substantiated that

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу
(CC BY 4.0)

the subsequent return of cultural property or the de-occupation of the territory does not negate the fact of an already completed appropriation, although it changes the conditions for its subsequent proof and restitution.

Key words: cultural heritage, cultural property, proof, criminal proceedings, war crimes, appropriation, international armed conflict, occupied territory.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 28.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

*Ісланкін С. М.,**доктор філософії у галузі права,**старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін**Дніпровського державного університету внутрішніх справ**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0864-2679>*

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ

Анотація. Автором здійснено комплексне наукове дослідження особливостей доказування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. За результатами проведеного дослідження визначено основні проблеми та особливості збирання, перевірки й оцінки доказів під час досудового розслідування таких кримінальних правопорушень. Проаналізовано окремі положення кримінального процесуального законодавства, судову практику та наукові підходи до доказування домашнього насильства. Особливу увагу приділено встановленню систематичності насильницької поведінки як однієї з головних ознак кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України. Визначено, що встановлення систематичності домашнього насильства потребує комплексного дослідження обставин його вчинення та належної фіксації всіх епізодів насильницької поведінки. Розглянуто особливості доказування у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із домашнім насильством, у тому числі у випадках, коли попереднє насильство пов'язане з вчиненням іншого, «наслідкового» кримінального правопорушення. Наголошено на необхідності встановлення зв'язку між попередніми проявами домашнього насильства та іншими кримінально протиправними діями. Визначено особливості проведення огляду місця події, допиту потерпілих і свідків, застосування процесуального інтерв'ю, а також збирання та оцінки доказів у кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством. Констатовано, що ефективність доказування таких кримінальних правопорушень, залежить від комплексного використання процесуальних засобів, своєчасного проведення слідчих (розшукових) дій та належної оцінки доказів, а також врахування особливостей потерпілих від домашнього насильства.

Ключові слова: домашнє насильство, доказування, докази, систематичність, досудове розслідування, слідчі (розшукові) дії, потерпілий, дитина.

Постановка проблеми. Домашнє насильство, як кримінально-правове явище залишається одним із найбільш розповсюджених правопорушень, вчинених на території України. Його суспільна небезпечність та системний характер вчинення зумовлюють необхідність не лише належної кримінально-правової кваліфікації, але й забезпечення ефективного процесу доказування. У цьому контексті, важливим етапом формування сучасної моделі кримінально-правового реагування на домашнє насильство є прийняття Закону України від 06.12.2017 № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок

і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [1]. На підставі цього Кримінальний кодекс України (далі – КК України) було доповнено ст. 126-1 «Домашнє насильство», а також внесено інші зміни до положень кримінального та кримінального процесуального законодавства у досліджуваній сфері.

З огляду на тематику нашого наукового дослідження зауважимо, що застосування положень кримінального та кримінального процесуального законодавства у зазначеній сфері свідчить про наявність низки проблем, які негативно впливають на результати досудового розслідування. Передусім, це стосується формування належної доказової бази щодо факту вчинення домашнього насильства, ефективного реагування правоохоронних органів на таке явище, встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями кривдника та їх наслідками, характеру заподіяної шкоди, а також належної оцінки попередніх випадків насильницького впливу на потерпілого. Зазначене зумовлює необхідність формування нових підходів до документування таких кримінальних правопорушень, збору та оцінки наявних доказів, встановлення мотиву і способів вчинення домашнього насильства.

Аналіз останніх досліджень. Принагідно відзначити, що проблематика дослідження особливостей доказування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством була предметом наукової розвідки значної кількості вчених. Серед останніх слід виокремити імена таких науковців: Авраменко С. М., Базелюк В. В., Гловюк І. В., Гусева В. О., Гутник А. В., Кікінчук В. В., Коць Є. П., Мельник А. Р., Нікішев О. В., Сомик О. С., Степанюк Р. Л., Тетерятник Г. К., Чомахашвілі О. Ш., Шаповал К. А. та інші.

Метою написання статті є дослідження особливостей доказування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають Тетерятник Г. К. та Сомик О. С., у питанні доказування, у першу чергу привертає увагу систематичність насильницьких дій щодо потерпілої особи для встановлення факту кримінального правопорушення, передбаченого саме ст. 126-1 КК України [2, с. 581].

Враховуючи зазначене, пропонується звернути увагу на висновок Верховного Суду колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду (далі – Суд), викладений у постанові від 28.02.2023 у справі № 725/4683/20. Суд звернув увагу на те, що для доведення систематичності домашнього насильства значення мають сам факт і обставини вчинення окремих його епізодів. Правові наслідки, які настали чи не настали для

кривдника за цими окремими епізодами, а також час, коли такі наслідки настали, не є обставинами, які можуть впливати на доведеність цих епізодів [3].

Щодо доведення факту вчинення домашнього насильства Суд наголошує, що це може бути здійснено за допомогою будь-яких доказів, допустимих у кримінальному провадженні, і закон не містить вимоги доведення його спеціально визначеними засобами доказування. Серед іншого, суд може прийняти до уваги адміністративні протоколи поліції, обмежувальні приписи, рішення суду в справі про адміністративне правопорушення, які оцінюються ним у сукупності з іншими доказами, наданими сторонами [3].

Наведене дає підстави стверджувати, що правозастосовна практика орієнтована на встановлення не лише факту вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, але й визначення сукупності його епізодів. Так, Базелюк В. В. проаналізував надані правові позиції стосовно поняття «систематичності домашнього насильства» викладені у межах постанов Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 25.02.2021 у справі № 583/3295/19, від 14.06.2022 у справі № 585/3184/20, від 28.05.2024 у справі № 522/2378/22, відповідно до яких домашнє насильство, передбачене ст. 126-1 КК України, буде мати місце у разі вчинення однієї з форм насильства (фізичного, психологічного або економічного) втретє [4, с. 36].

У цьому контексті особливого значення набуває питання встановлення систематичності домашнього насильства у випадках, коли попередні його прояви не були належним чином зафіксовані правоохоронними органами. Враховуючи судову практику, визначальним у таких випадках є встановлення судом факту неодноразового вчинення відповідних форм домашнього насильства на підставі доказів, отриманих у передбаченому законом порядку.

До прикладу, у постанові Верховного Суду від 25.02.2021 у справі № 583/3295/19 встановлено, що словосполучення «систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства» описує діяння. Закінченим кримінальне правопорушення вважається з моменту вчинення хоча б однієї із трьох форм (фізичного, психологічного чи економічного) втретє, у результаті чого настав хоча б один із вказаних в законі наслідків. При цьому не має значення, чи було відображено в адміністративному протоколі поліції, в обмежувальному приписі чи в іншому документі факт перших двох актів насильства. Факт документування має значення для доказування систематичності, але не більше ніж інші передбачені законом докази [5].

Вбачається, що встановлення такої ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення передбаченого ст. 126-1 КК України, ґрунтується на оцінці доказів, що відповідають ознакам належності та допустимості. Зазначений підхід знаходить підтвердження у сучасній практиці Верховного Суду. Так, у постанові колегії суддів Трьогої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 21.05.2025 у справі № 161/16879/23 встановлено, що норми кримінального процесуального законодавства не передбачають необхідності доведення факту домашнього насильства якимось певним видом доказів. При цьому Суд зазначив, що для доказування систематичності має значення факт документування домашнього насильства, але не більше ніж інші передбачені законом докази [6].

Зважаючи на це ми підтримуємо думку Гловюк І. В., Гутник А. В. та Коць Є. П., які наголошують, що не потрібно зводити доказування систематичності домашнього насильства до двох адміністративних протоколів, оскільки це обмежує доказування та суперечить практиці Верховного Суду. Додатково слід враховувати показання, речові докази, висновки експертів, якщо потерпіла особа раніше не зверталась до правоохоронних органів чи суду [7, с. 604].

Разом із цим, доведення систематичності домашнього насильства потребує розгляду особливостей доказування кримінальних правопорушень, пов'язаних із його вчиненням. Це пояснюється тим, що прояви домашнього насильства можуть не охоплюватися складом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, а бути передумовою або пов'язуватися із вчиненням інших кримінальних правопорушень.

На необхідність розмежування домашнього насильства як самостійного складу кримінального правопорушення та інших кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, звертають увагу Гусєва В. О. та Шаповал К. А., які вважають, що поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством» є значно ширшим за диспозицію ст. 126-1 КК України та охоплює не лише випадки вчинення систематичного домашнього насильства як самостійного складу кримінального правопорушення, а й інші суспільно небезпечні діяння, учинені в контексті сімейних або близьких відносин та такі, що мають ознаки домашнього насильства [8, с. 645].

Важливість такого розмежування безпосередньо пов'язана з предметом доказування. Тетерятник Г. К. зазначає, що важливим у доказуванні у таких провадженнях є зв'язок домашнього насильства як предикатного злочину з «наслідковим» злочином. Адже у цьому випадку «наслідковий» злочин вчиняється в умовах домашнього насильства, що обумовлює взаємозв'язок предметів доказування по цих кримінальних провадженнях, як характеристику обстановки, умов, особи, що вчинила ці злочини, та інших обставин, що підлягають встановленню. Вчені-криміналісти також обґрунтовано звертають увагу на важливість дослідження предикатного і «наслідкового» злочину, пов'язаного із домашнім насильством, у системному зв'язку та вказують на доцільність розробки окремих криміналістичних методик розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень [2, с. 581].

Зазначене узгоджується з позицією Степанюка Р. Л., Гусєвої В. О. та Кікінчука В. В., які переконані, що вагомою підставою для диференціації методики розслідування вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством, є криміналістична класифікація домашнього насильства як окремого явища та кримінальних правопорушень, з ним пов'язаних. Ці класифікації також дозволяють деталізувати окремі елементи методики (методик) розслідування досліджуваної категорії вбивств, зокрема типові слідчі ситуації, версії, тактичні завдання розслідування, алгоритми дій слідчого й тактичні операції [9, с. 163]. Встановлення обставин попереднього домашнього насильства має розглядатися у безпосередньому зв'язку з розслідуванням злочину, який був учинений унаслідок або в умовах такого насильства.

Зважаючи на зазначене, Шаповал К. А. вказує, що за допомогою фактичних даних про поняття та структурні елементи криміналістичної характеристики під час розслідування вбивств, скоєних у сім'ї, можливо визначити алгоритм розслідування зазначеної категорії кримінальних проваджень. Усі елементи

криміналістичної характеристики є по суті важливими, але їх перелік не є вичерпним, тому що вони можуть змінюватися залежно від обставин конкретного вбивства [10, с. 120].

Тобто встановлення попередніх фактів насильницької поведінки має значення не лише для характеристики особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, а також потерпілого, а й для з'ясування причин, умов і механізму вчинення основного кримінального правопорушення. У зв'язку з цим доказування у таких провадженнях має здійснюватися з урахуванням взаємозв'язку між попередніми проявами домашнього насильства та кримінальним правопорушенням, яке стало безпосереднім предметом досудового розслідування.

Окремо в межах нашого наукового дослідження доцільно звернути увагу на особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. Так, однією з першочергових слідчих (розшукових) дій у таких провадженнях є огляд місця події. Проведення останнього спрямоване на своєчасне виявлення, збирання, перевірку та фіксацію первинної інформації. У зв'язку з цим після отримання відомостей про вчинення такого протиправного діяння працівники правоохоронних органів повинні забезпечити невідкладне реагування. Проведення огляду дозволяє зафіксувати обстановку місця події, виявити сліди насильницьких дій, пошкодження майна, предмети та інші об'єкти, які можуть мати доказове значення, а також отримати ті відомості, які є необхідними для визначення подальшого напрямку досудового розслідування.

Як зазначає Нікішев О. В., огляд місця події залишається однією з ключових слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, що забезпечує здобуття первинної доказової інформації, яка має вирішальне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, формування версій та планування подальших етапів розслідування [11, с. 202]. Розглядаючи специфіку вчинення домашнього насильства, його розслідування вимагає розширеного підходу до проведення огляду місця події. Зокрема, побутове середовище є джерелом інформації про тривалість та систематичність протиправних посягань на потерпілого. Беручи до уваги наведене, зазначимо, що аналіз міжособистісних відносин у цьому контексті дозволяє встановити мотиви і причини вчинення кримінального правопорушення. За таких умов огляд місця події є не лише засобом отримання доказової бази, але й методом аналізу соціально-психологічних чинників, що є необхідним для формування стратегії подальшого розслідування.

Поряд з оглядом місця події важливе значення у контексті доказування мають особливості проведення допиту потерпілих та свідків, особливо якщо останніми є малолітні та неповнолітні особи. Як наслідок, це потребує застосування спеціального підходу до проведення відповідної процесуальної дії. Авраменко С. М., Мельник А. Р. та Чомахашвілі О. Ш. відзначають, що ефективність допиту залежить від застосування спеціальних тактичних прийомів, орієнтованих на вікові та психологічні особливості дитини, зокрема використання вільної розповіді, відкритих запитань, допоміжних методик та створення безпечного комунікативного середовища. Це дозволяє підвищити достовірність показань і мінімізувати негативний вплив процесуальних дій на психіку дитини [12, с. 353].

Тетерятник Г. К. та Сомик О. С., окрім проведення допиту за методикою процесуального інтерв'ю, звертають увагу на

доцільність роботи у таких випадках з NICHD-моделлю процесуального інтерв'ю, яка розрахована саме для роботи з дітьми та добре зарекомендувала себе у багатьох країнах. Робота з іншими категоріями потерпілих також, на нашу думку, повинна відбуватися за алгоритмами методик процесуального інтерв'ю, яке є більш «м'яким» та менш стресовим, аніж допит [2, с. 582].

Також застосування зеленої кімнати є дієвим інструментом створення належних умов для допиту дитини, яка постраждала від насильства. Метою її використання є проведення процесуальних дій у більш комфортному для дитини середовищі, зменшивши негативний психологічний вплив. Важливою гарантією досягнення цього є можливість уникнення додаткового контакту з кривдником та інших обставин, які можуть посилювати її емоційне напруження. Водночас використання зеленої кімнати не вирішує всіх проблем, пов'язаних із участю дитини у кримінальному провадженні, а тому має поєднуватися з іншими заходами процесуального та психологічного захисту.

Перспективним напрямком у цьому аспекті для України залишається поєднання моделей «зеленої кімнати» та Barnahus. Імплементация останньої як міжнародної моделі цілісної системи отримання допомоги постраждалим дітям охоплює правові, психологічні та соціальні складові. Це зумовлено наявністю мультидисциплінарної команди, до складу якої входять слідчий, прокурор, психолог, соціальний працівник та лікар. Спільна робота команди дозволяє не лише отримати достовірні показання, а й забезпечити комплексну оцінку стану дитини, її потреб і рівня безпеки. При цьому дитина не відчуває тиску або оцінки, а процесуальні та допоміжні дії організуються максимально зручно та безпечно [13, с. 219].

Висновок. Аналіз проблем доказування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, дозволяє виокремити низку взаємопов'язаних напрямів. Першочерговим завданням доказування домашнього насильства є встановлення систематичності насильницької поведінки та належного документування окремих її епізодів. У випадках вчинення інших кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством важливим є встановлення взаємозв'язку між попередніми проявами насильницької поведінки та «наслідковим» кримінальним правопорушенням. Реалізація таких завдань безпосередньо залежить від своєчасності та якості проведення слідчих (розшукових) дій, а також від належного врахування психологічних особливостей потерпілих і процесуального статусу дітей. Комплексний характер наведених вище процесуальних засобів доказування та належна організація досудового розслідування дозволяють забезпечити повне встановлення обставин кримінального правопорушення та сформулювати відповідну доказову базу задля прийняття законного і обґрунтованого процесуального рішення.

Література:

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 06.12.2017 року № 2227-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2227-19>.
2. Тетерятник Г. К., Сомик О. С. Окремі питання доказування при розслідуванні домашнього насильства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 580–582. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/137>.

3. Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 28.02.2023 у справі № 725/4683/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109395413>
4. Базелюк В.В. Систематичність як ознака об'єктивної сторони домашнього насильства (СТ.126-1 КК України). *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2026. № 1 (51). С. 34–43. DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2026-51-1-34-43>.
5. Постанова Верховного Суду колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 25.02.2021 № 583/3295/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213443>
6. Постанова колегії суддів Третньої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 21.05.2025 у справі № 161/16879/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127702565>
7. Глобук І. В., Гутник А. В., Коць Є. П. Варіативність доказування домашнього насильства: праксеологічний аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 598–605. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.101>.
8. Гусєва В. О. та Шаповал К. А. Проблемні питання початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 3 (30). С. 642–654. DOI: <https://doi.org/10.32631/vsa.2023.3.62>.
9. Степанюк Р. Л., Гусєва В. О., Кікінчук В. В. Проблеми формування та реалізації методики розслідування вбивств, пов'язаних із домашнім насильством. *Право і безпека*. 2023. № 1 (88). С. 157–168.
10. Шаповал К. А. Визначення поняття та структури криміналістичної характеристики вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством. *Право і безпека*. 2020. № 1 (76). С. 118–122.
11. Нікішев О. В. Особливості доказування у кримінальних провадженнях в умовах надзвичайних правових режимів : дис. ... д-ра філос. : 081 «Право». Одеса, 2025. 269 с.
12. Авраменко С. М., Мельник А. Р., Чомахашвілі О. Ш. Особливості допиту дітей, які стали жертвами домашнього насильства. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2026. Вип. 95. С. 349–354.
13. Авраменко С.М. Дружне до дитини правосуддя у справах домашнього насильства: теорія і практика допиту (зелена кімната та Barnahus). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2026. Вип. 94. Ч. 3. С. 216–221.

Islankin S. Specific features of proving criminal offenses related to domestic violence

Summary. The author conducted a comprehensive scientific study of the specific features of proving criminal offenses related to domestic violence. Based on the results of the study, the main problems and specific features of the collection, verification, and evaluation of evidence during the pre-trial investigation of such criminal offenses were identified. Certain provisions of criminal procedural legislation, judicial practice, and scholarly approaches to proving domestic violence were analyzed. Particular attention was paid to establishing the systematic nature of violent behavior as one of the main elements of the criminal offense provided for in Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine. It was determined that establishing the systematic nature of domestic violence requires a comprehensive examination of the circumstances of its commission and proper documentation of all episodes of violent behavior. The specific features of proving criminal offenses related to domestic violence were examined, including cases where previous violence is connected with the commission of another, «consequential» criminal offense. The necessity of establishing a relationship between previous manifestations of domestic violence and other criminally unlawful acts was emphasized. The specific features of conducting crime scene inspections, interviewing victims and witnesses, applying procedural interviewing, as well as collecting and evaluating evidence in criminal proceedings related to domestic violence were identified. It was established that the effectiveness of proving criminal offenses related to domestic violence depends on the comprehensive use of procedural means, the timely conduct of investigative (search) actions, and the proper evaluation of evidence, as well as taking into account the specific characteristics of victims of domestic violence.

Key words: domestic violence, proving, evidence, systematic nature, pre-trial investigation, investigative (search) actions, victim, child.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Дата першого надходження статті до видання: 05.08.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Романова А. С.,*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного та кримінального права
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2858-3052>*

ЗАБОРОНА ЕКСТРАДИЦІЇ У РАЗІ РИЗИКУ КАТУВАНЬ АБО НЕЛЮДСЬКОГО ПОВОДЖЕННЯ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ПРАКТИКА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті наведено комплексний аналіз міжнародних стандартів та національних правових механізмів, що забороняють екстрадицію особи у випадку реального ризику катування, нелюдського або такого, що принижує гідність людини, поводження чи покарання.

З'ясовано правову природу цієї заборони як абсолютну межу міжнародної співпраці у кримінальному провадженні, яка не дозволяє «балансування» з тяжкістю кримінального правопорушення, суспільною небезпекою особи чи інтересами національної безпеки.

Проаналізовано зміст принципу невідворотності та особливості його застосування у процедурах екстрадиції. Визначено основні критерії встановлення реального ризику відповідно до Конвенції ООН проти катувань, Європейської конвенції з прав людини та практики Європейського суду з прав людини.

Обґрунтовано необхідність індивідуалізованої та перспективної оцінки ризику з урахуванням актуальної інформації щодо ситуації в країні призначення, особистих обставин запитаної особи, умов її майбутнього утримання під вартою, стану здоров'я та інших чинників вразливості.

Акцентовано на розподілі тягаря доказування, оцінці дипломатичних гарантій та забезпеченні ефективного судового контролю.

Досліджено положення Кримінально-процесуального кодексу України щодо перевірки екстрадиції, підстав для відмови в екстрадиції та оскарження відповідних рішень.

Встановлено, що українське законодавство створює матеріально-правову основу для захисту особи від небезпечної екстрадиції, але недостатньо конкретизує критерії для встановлення реального ризику та оцінки дипломатичних гарантій.

Акцентовується на важливості нормативного закріплення в Кримінально-процесуальному кодексі України окремої підстави для відмови в екстрадиції за наявності реального ризику забороненого поводження, а також наголошується на нормативній визначеності мінімальних критеріїв перевірки екстрадиції, посиленні активної ролі компетентних органів у перевірці відповідних загроз та вимог до мотивування рішень про екстрадицію.

Ключові слова: екстрадиція, катування, нелюдське поводження, принцип *non-refoulement*, права людини, міжнародне співробітництво у кримінальному судочинстві, Європейський суд з прав людини.

Постановка проблеми. Міжнародне співробітництво у кримінальному судочинстві ґрунтується на необхідності забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності та

недопущенні фактичного використання державних кордонів як засобу уникнення правосуддя.

Однією з найбільш усталених форм такої співпраці є екстрадиція, що дозволяє передати особу державі, компетентні органи якої здійснюють кримінальне переслідування або забезпечують виконання вироку щодо неї.

Водночас обов'язок держав співпрацювати у протидії злочинності не є безумовним: його реалізація обмежується необхідністю дотримання прав людини.

Особливе місце серед таких обмежень належить забороні видачі особи державі, в якій існує реальний ризик застосування до неї катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. У цьому випадку виникає складна колізія двох правових інтересів: ефективності міжнародної кримінальної співпраці та абсолютного характеру заборони катувань.

Правова природа заборони екстрадиції у разі ризику катувань або нелюдського поводження полягає у встановленні абсолютної межі міжнародного кримінального співробітництва.

Ефективність екстрадиції як інструменту протидії злочинності не може виправдовувати передачу особи під юрисдикцію держави, де існує реальний ризик поводження, несумісного з фундаментальними стандартами захисту людської гідності. Водночас забезпечення такого захисту потребує формування чітких критеріїв оцінювання ризику, перевірки дипломатичних гарантій та ефективного судового контролю.

Стан дослідження. Проблематика екстрадиції та забезпечення прав людини під час міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні досліджується українськими та зарубіжними науковцями у декількох взаємопов'язаних напрямках: визначення правової природи екстрадиції, застосування принципу *non-refoulement*, забезпечення абсолютної заборони катувань, оцінювання ризиків порушення ст. 3 Європейської конвенції, використання дипломатичних гарантій та судового контролю за рішеннями про видачу.

Для задекларованої проблематики важливе значення мають сучасні наукові праці, присвячені міжнародному співробітництву у кримінальному судочинстві та транснаціональній злочинності (Р. Кушнір; В. Березняк) [4; 7].

Особливе місце у формуванні доктринальної основи дослідження належить практиці Європейського суду з прав людини [6], що дозволяє виокремити основні критерії оцінювання ризику.

Метою статті є комплексний аналіз міжнародних стандартів заборони екстрадиції у разі ризику катувань або нелюдського поводження та практики їх застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Екстрадиція за своєю правовою природою є формою міжнародного співробітництва, ефективність якої залежить від готовності держав визнавати та виконувати законні взаємні запити.

Водночас взаємність та необхідність забезпечення кримінального переслідування не створюють необмеженого зобов'язання щодо видачі особи. Міжнародне право встановлює межі співпраці в галузі екстрадиції, однією з найкатегоричніших з яких є заборона передачі особи, якщо існує ризик застосування катувань.

Універсальною нормативною основою цього правила є стаття 3 Конвенції ООН проти катувань, згідно з якою жодна держава-учасниця не повинна висилати, повертати або видавати особу іншій державі, якщо є вагомі підстави вважати, що їй загрожуватиме застосування катувань. Встановлюючи такі підстави, компетентні органи повинні враховувати всі відповідні обставини, включаючи, де це доречно, існування в державі призначення послідовної практики грубих, або масових порушень прав людини [1].

Це положення докорінно змінює співвідношення між інтересами міжнародної кримінальної співпраці та захистом особи. Якщо встановлено ризик катувань, питання про доцільність екстрадиції фактично втрачає своє самостійне значення: держава не може здійснити екстрадицію, посилаючись на тяжкість інкримінованого діяння, суспільну небезпеку особи, необхідність боротьби з організованою злочинністю або інтереси національної безпеки.

У системі Європейської конвенції відповідний підхід базується на ст. 3, в якій зазначається, що ніхто не може бути підданий катуванням або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню [2]. Особливістю цієї норми є те, що вона не містить винятків, а ст. 15 Конвенції не допускає відступу від зобов'язань за ст. 3 навіть під час війни чи іншої надзвичайної ситуації, що загрожують життю нації.

Міжнародні стандарти не передбачають «балансу» між тяжкістю можливого поводження та суспільною небезпекою особи.

Це дозволяє розрізняти два різні типи балансування в процедурі екстрадиції. На етапі встановлення фактичного існування ризику компетентний орган повинен зважити докази, оцінити їх достовірність, релевантність та взаємний зв'язок. Однак, як тільки реальний ризик встановлено, нормативне балансування між цим ризиком та інтересом до екстрадиції більше не допускається. Саме в цьому полягає абсолютний характер захисту.

Щодо принципу невідворення та його застосування до екстрадиції, то заборона передачі особи державі, де їй загрожувала б катування, є одним із проявів принципу невідворення. Його особливість полягає в тому, що це не формальна назва процедури переміщення особи, яка має юридичне значення, а її передбачуваний результат.

Екстрадиція, депортація, вислання або інший примусовий механізм не можуть бути використані для того, щоб «оминути» міжнародне зобов'язання держави не створювати реального ризику катування для особи.

Комітет ООН проти катувань уточнив зміст статті 3 Конвенції та критерії оцінки ризику катувань. Комітет виходить

з необхідності оцінки передбачуваного, особистого, поточного та реального ризику, виходячи з усіх відповідних фактів [3].

Такий підхід має фундаментальне значення для екстрадиції. Заборона екстрадиції не може застосовуватися лише на основі абстрактного припущення, але водночас від особи не можна вимагати доведення того, що катування відбудуться з абсолютною впевненістю після передачі. Превентивний характер захисту передбачає оцінку майбутнього розвитку подій, і тому стандарт доказування повинен враховувати неминучу невизначеність такого прогнозу.

Принцип невідворення у сфері захисту від катувань не залежить від процесуальної форми примусової передачі особи. Його дія поширюється на екстрадицію, депортацію, вислання та інші форми передачі, якщо їх наслідком може бути потрапляння особи під юрисдикцію держави, де існує відповідний ризик. У сучасній українській доктрині науковці наголошують на абсолютності невідворення у випадках ризику катувань та необхідності індивідуальної оцінки таких загроз [4, с. 19–25].

Центральним елементом заборони на екстрадицію згідно зі статтею 3 Європейської конвенції є концепція реального ризику. Її встановлення вимагає прогнозованої оцінки того, що може статися з конкретною особою після передачі іншій державі.

Такий ризик не повинен бути суто гіпотетичним. Водночас, стандарт «реального ризику» не передбачає необхідності доведення майбутнього порушення «поза розумним сумнівом». Компетентний орган повинен встановити, чи існують достатньо серйозні та об'єктивно обґрунтовані підстави вважати, що передача поставить конкретну особу в становище реальної небезпеки.

У цьому випадку необхідно розрізняти загальну та індивідуальну складову ризику.

Загальна складова характеризує ситуацію в державі, що приймає: поширеність катувань, практику жорстокого поводження в місцях позбавлення волі, особливості діяльності правоохоронних органів, ефективність розгляду скарг, умови тримання під вартою, доступність медичної допомоги тощо.

Індивідуальна складова пов'язана з конкретною особою: її статусом, попереднім поводженням з нею, характером кримінального переслідування, належністю до певної вразливої категорії та іншими обставинами.

Стандарт реального ризику вимагає індивідуалізованої, перспективної оцінки, що ґрунтується на доказах і яку не можна замінити загальним твердженням про безпеку країни призначення або формальною відсутністю доведеного факту майбутніх катувань.

Наголосимо, що національна модель екстрадиції формується під безпосереднім впливом міжнародних зобов'язань України у сфері захисту прав людини. Це означає, що питання допустимості екстрадиції не може бути вирішене виключно на підставі формальної відповідності запиту вимогам міжнародного договору та Кримінально-процесуального кодексу України.

Процедура екстрадиції повинна одночасно забезпечувати перевірку того, чи не призведе фактична передача особи до наслідків, несумісних з абсолютною заборонаю катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження.

Кримінально-процесуальний кодекс України визначає екстрадицію як складну процедуру, що включає офіційний запит про екстрадицію, встановлення особи на території України, перевірку обставин, що можуть перешкоджати екстрадиції, прий-

няття рішення за запитом та фактичну передачу особи іноземній державі [5].

Таким чином, законодавець включає перевірку перешкод для екстрадиції безпосередньо до змісту цього інституту. Це має принципове значення: захист від катувань має бути забезпечений не після прийняття рішення про екстрадицію, а в межах процедури, що передуватиме такому рішення.

Згідно зі ст. 587 КПК України, перегляд екстрадиції спрямований на встановлення обставин, які можуть перешкоджати екстрадиції особи. Він здійснюється центральним органом України або за його дорученням, або за запитом відповідної регіональної прокуратури [5]. Тому саме на стадії перегляду екстрадиції мають бути досліджені належним чином обґрунтовані твердження особи про ризик поведінки, забороненого ст. 3 Конвенції.

Важливим є тлумачення ст. 589 Кримінально-процесуального кодексу України. Однією з підстав для відмови в екстрадиції є ситуація, коли екстрадиція суперечить зобов'язанням України за міжнародними договорами України [5]. У системному зв'язку зі ст. 3 Європейської конвенції та ст. 3 Конвенції ООН проти катувань це положення створює нормативну основу для відмови в екстрадиції, якщо встановлено реальний ризик катувань або іншого забороненого поведінки.

Такий метод законодавчого регулювання має певну перевагу, оскільки дозволяє враховувати розвиток міжнародних стандартів без постійного внесення змін до переліку підстав для відмови. Водночас його загальний характер створює також проблему правозастосування.

Стаття 589 Кримінально-процесуального кодексу України не деталізує критерії встановлення реального ризику, правила оцінки інформації про державу призначення, розподіл тягаря доказування та критерії перевірки дипломатичних гарантій. Як наслідок, зміст відповідної підстави для відмови має бути уточнений шляхом безпосереднього застосування міжнародних договорів та практики ЄСПЛ.

Саме тут виявляється головна особливість української моделі: матеріальна основа захисту передбачена законом, але методологія його застосування значною мірою сформована поза текстом Кримінально-процесуального кодексу України. Це підвищує вимоги до якості перевірки екстрадиції та судового контролю.

Національний перегляд екстрадиції в такій ситуації повинен охоплювати щонайменше: поточну загальну ситуацію з дотриманням прав людини в державі, що запитує; практику поведінки з особами, які перебувають під вартою; ситуацію з конкретною категорією осіб, до якої належить запитувана особа; специфіку обвинувачення; попередній досвід переслідування особи; передбачуване місце тримання під вартою; стан здоров'я та індивідуальну вразливість; зміст та надійність гарантій, наданих державою, що запитує.

Наявність адміністративної процедури перегляду екстрадиції сама по собі не забезпечує достатнього захисту від незворотних наслідків незаконної екстрадиції. Можливість ефективного судового контролю має вирішальне значення.

КПК України передбачає можливість оскарження рішення про екстрадицію особи слідчому судді. У цьому випадку судово провадження не повинно виконувати формальну функцію перевірки дотримання процедури, а забезпечувати реальну оцінку аргументів щодо порушення абсолютного права, якщо такі аргументи викладено [5].

Практика ЄСПЛ у справах проти України показує, що формального отримання міжнародного запиту або дипломатичних запевнень недостатньо.

Наприклад, у справі Солдатенко проти України Суд безпосередньо оцінив ризик забороненого поведінки у разі екстрадиції до Туркменістану, що підтверджує обов'язок держави провести незалежну оцінку відповідних загроз [6].

У сучасних умовах це питання набуває і зворотного значення для України як держави, яка сама звертається із запитами про видачу.

В. Березняк обґрунтовує актуальність співвідношення екстрадиції, міжнародного співробітництва та принципу *non-refoulement* в умовах воєнного стану [7, с. 161–167]. Тому забезпечення належних умов тримання під вартою та формування переконливої доказової бази щодо безпечності передачі має значення не лише для виконання Україною іноземних запитів, а й для результативності українських екстрадиційних звернень.

Аналіз цієї практики дозволяє виявити кілька типових ризиків для національних правоохоронних органів: формальне ставлення до повідомлень особи про ризик катувань; недостатнє використання незалежної інформації про державу призначення; надмірна довіра до загальних дипломатичних гарантій; перекладання доказування на особу; недостатня індивідуалізація оцінки ризику.

Важливими є напрямки вдосконалення українського механізму захисту від небезпечної екстрадиції.

Перш за все, доцільно безпосередньо закріпити у Кримінально-процесуальному кодексі України окрему підставу для відмови в екстрадиції, сформульовану відповідно до міжнародного стандарту: наявність достатніх підстав вважати, що в результаті екстрадиції особа буде піддана реальному ризику катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поведінки чи покарання. Така норма не замінила б загального посилення на міжнародні зобов'язання України, а конкретизувала б їх щодо абсолютного права.

Другим напрямком має бути нормативне визначення мінімальних критеріїв перевірки екстрадиції у випадках, коли констатується ризик забороненого поведінки. До них варто віднести актуальність та достовірність інформації про державу призначення, індивідуальні характеристики особи, очікувані умови її утримання під вартою, стан її здоров'я, систематичний характер порушень щодо відповідної категорії осіб та зміст дипломатичних гарантій.

Третій напрямок має полягати у встановленні вимоги щодо активної ролі компетентного органу після досягнення особою початкового порогу доказовості. Особа не повинна самостійно доводити майбутні катування. Якщо її аргументи підкріплені достатньо вагомими матеріалами, саме державний орган має усунути обґрунтовані сумніви щодо безпеки екстрадиції.

Наступне – встановлення критеріїв оцінки дипломатичних гарантій. Загальні обіцянки дотримуватися національного законодавства чи міжнародних договорів не повинні вважатися достатніми. Гарантії повинні бути конкретними, індивідуалізованими, наданими компетентним суб'єктом, практично реалізованими та забезпеченими незалежним механізмом моніторингу.

Важливим є посилення вимог до мотивування рішення про екстрадицію. Якщо особа посилювалася на ризик катування, рішення має містити не лише висновки про відсутність перешкод, але й результати оцінки ключових доказів, інформацію про країну призначення та гарантії.

Зазначений підхід дозволяє забезпечити необхідний баланс між ефективністю міжнародної співпраці у кримінальному провадженні та абсолютним захистом людської гідності.

Водночас, сам термін «баланс» не означає можливості порівняння встановленого ризику катувань із суспільним інтересом в екстрадиції, адже балансування допустиме лише на рівні належної організації процедури екстрадиції. Якщо встановлено реальний ризик поводження, забороненого статтею 3 Конвенції, інтерес у здійсненні екстрадиції не може його переважати.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що заборона екстрадиції особи за наявності реального ризику катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання становить абсолютну межу міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні. Заборона не дозволяє збалансувати її з тяжкістю кримінального правопорушення, небезпекою особи, міркуваннями громадської чи національної безпеки.

Правовий характер цього обмеження має превентивний характер. Держава несе відповідальність не за майбутні дії органів влади іншої держави як таких, а за власне рішення про екстрадицію особи за обставин, коли на момент екстрадиції існують вагомі підстави вважати, що після екстрадиції вона зіткнеться з реальним ризиком поводження, забороненого статтею 3 Конвенції.

Ефективна модель екстрадиції повинна поєднувати зацікавленість держав у забезпеченні неминучості кримінальної відповідальності з безумовним дотриманням абсолютної заборони катувань

Література:

1. Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment : adopted by UN General Assembly Resolution 39/46 of 10 December 1984. New York, 10 December 1984. Entry into force: 26 June 1987. United Nations Treaty Series. Vol. 1465. P. 85. Registration No. 24841. URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtds_g_no=IV-9&chapter=4&clang=_en (дата звернення: 17.08.2026).
2. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights) : Rome, 4 November 1950. ETS No. 005. Entry into force: 3 September 1953. Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=005> (дата звернення: 17.08.2026).
3. Committee against Torture. General Comment No. 4 (2017) on the implementation of article 3 of the Convention in the context of article 22. CAT/C/GC/4. Geneva : United Nations, 4 September 2018. 14 p. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/4053117?ln=en> (дата звернення: 17.08.2026).
4. Кушнір Р. О. Гармонізація законодавства України про притулок із правом Європейського Союзу: правовий аналіз дотримання принципу non-refoulement. *Право і суспільство*. 2025. № 4. Т. 2. С. 19–25. DOI: 10.32842/2078-3736/2025.4.2.3.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. База даних «Законодавство України» / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 17.08.2026).
6. Soldatenko v. Ukraine, Application no. 2440/07, Judgment of 23 October 2008. European Court of Human Rights. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89161> (дата звернення: 17.08.2026).
7. Березняк В. Екстрадиція осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 3 (130). С. 161–167. DOI: 10.32782/2078-3566-2024-3-20.

Romanova A. Prohibition of extradition in case of risk of torture or inhuman treatment: international standards and practice of their application in Ukraine

Summary. The article provides a comprehensive analysis of international standards and national legal mechanisms prohibiting the extradition of a person where there is a real risk of torture, inhuman or degrading treatment or punishment.

The legal nature of this prohibition is examined as an absolute limit on international cooperation in criminal proceedings, which does not permit balancing against the seriousness of the criminal offence, the dangerousness of the person concerned, or national security interests.

The content of the non-refoulement principle and the specific features of its application in extradition proceedings are analyzed. The principal criteria for determining a real risk under the UN Convention against Torture, the European Convention on Human Rights and the case law of the European Court of Human Rights are identified.

The necessity of an individualized and prospective risk assessment is substantiated, taking into account up-to-date information on the situation in the requesting state, the personal circumstances of the person concerned, expected conditions of detention, health status and other factors of vulnerability.

Particular attention is paid to the distribution of the burden of proof, the assessment of diplomatic assurances and effective judicial review. The provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine governing extradition checks, grounds for refusing extradition and judicial review of extradition decisions are examined.

It is established that Ukrainian legislation provides a substantive legal basis for protecting individuals against unsafe extradition but does not sufficiently specify the criteria for determining a real risk or assessing diplomatic assurances.

It is proposed to introduce a separate ground for refusing extradition where a real risk of prohibited treatment exists, establish minimum statutory criteria for extradition checks, strengthen the active role of competent authorities in assessing such risks, and enhance the requirements for reasoning extradition decisions.

Key words: extradition, torture, inhuman treatment, non-refoulement principle, human rights, real risk, diplomatic assurances, extradition check, international cooperation in criminal proceedings, European Court of Human Rights.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Дата першого надходження статті до видання: 05.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 31.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

УДК 341.24:004.056:343.346(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.82.33>

Белкін Л. М.,

*кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник, адвокат,
адвокат індивідуальної практики*
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8672-8147>

Криволап Є. В.,

PhD, спеціаліст з IT
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2599-2520>

Юринець Ю. Л.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та публічного управління
Київського національного університету будівництва та архітектури*
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0281-3251>

Белкін М. Л.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного,
фінансового та банківського права
Міжрегіональної Академії управління персоналом, адвокат*
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0805-9923>

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ДРУГОГО ДОДАТКОВОГО ПРОТОКОЛУ ДО КОНВЕНЦІЇ РАДИ ЄВРОПИ «ПРО КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ» (CETS № 224) І ПИТАННЯ ЙОГО РАТИФІКАЦІЇ УКРАЇНОЮ

Анотація. У статті досліджено основні засади Другого додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність щодо посилення співробітництва та розкриття електронних доказів, а також перспективи його ратифікації Україною. Обґрунтовано актуальність цього міжнародно-правового інструменту з огляду на зростання ролі електронних доказів у кримінальних провадженнях та недостатню ефективність традиційних механізмів міжнародної правової допомоги в умовах транскордонного характеру цифрової інформації. Розглянуто основні механізми співробітництва, передбачені Протоколом, зокрема вдосконалення процедур взаємної правової допомоги, співробітництво у невідкладних ситуаціях, безпосередню взаємодію компетентних органів із постачальниками послуг, отримання інформації про абонентів і даних про трафік, використання сучасних засобів електронної комунікації та інші форми міжнародної взаємодії. Окрему увагу приділено гарантіям захисту персональних даних, приватності та інших прав людини, а також дотриманню принципів законності, необхідності й пропорційності під час транскордонного отримання електронної інформації. Проаналізовано стан ратифікації Протоколу та процес підготовки Україною відповідних законодавчих змін. Обґрунтовано, що незавершеність ратифікації Україною зумовлена передусім необхідністю комплексної адаптації національного законодавства та практики до передбачених Протоколом механізмів. Визначено значення Протоколу для України в контексті протидії кіберзлочинності, документування кримінальних правопорушень та отримання електронних доказів з іноземних юрисдикцій.

Ключові слова: кіберзлочинність, електронні докази, Другий додатковий протокол, Будапештська конвенція, міжнародне співробітництво, міжнародна правова допомога, постачальники послуг, дані про абонента, дані про трафік, транскордонне отримання доказів, персональні дані, приватність.

Постановка проблеми. У сучасному світі, з розвитком мережі Інтернет, з'явився новий вид злочинності – кіберзлочинність. Чим більше стає користувачів мережі Інтернет, тим більше шахраїв, які стають більш досвідченими і вигадують нові види шахрайства. Кіберзлочинність становить реальну небезпеку для суспільства і держави, вона здатна спричинити незворотні наслідки [1, с. 219]. У даний час протидія кіберзлочинності є однією з найактуальніших проблем у всьому світі [2, с. 3]. На це спрямовано дію Конвенції Ради Європи (далі – РЄ) «Про кіберзлочинність» (Будапештська конвенція, далі – Конвенція), яку укладено 23.11.2001 р. в м. Будапешті й до якої нещодавно приєдналась Україна [3, с. 3]. Розвитком положень Конвенції є, зокрема, Другий додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність щодо посилення співробітництва та розкриття електронних доказів (Second Additional Protocol to the Convention on Cybercrime on enhanced co-operation and disclosure of electronic evidence). Основна мета документа – пристосувати міжнародне співробітництво у кримінальних провадженнях до ситуації, коли необхідні докази зберігаються в електронній формі, перебувають у іншій державі або контролюються приватним постачальником цифрових послуг.

Протокол у присутності кількох міністрів 12.05.2022 року підписали такі держави-члени РЄ: Австрія, Бельгія, Болгарія, Естонія, Фінляндія, Ісландія, Італія, Литва, Люксембург, Чорногорія, Нідерланди, Північна Македонія, Португалія, Румунія, Сербія, Іспанія та Швеція, а також державами, які не є державами-членами: Чилі, Колумбія, Японія, Марокко та США. Протокол відкритий для підписання Сторонами Конвенції і набуде чинності після ратифікації п'ятьма державами. Станом на тепер, 20.08.2026 року, протокол підписали 52 держави, у тому числі Україна (дата підписання – 30.11.2022). Станом на 09.08.2026 року протокол ратифікували лише 4 держави (Сербія – 09.02.2023 року; Японія – 10.08.2023 року; Угорщина – 05.02.2026 року; Коста-Рика – 15.04.2026 року. Україна Протокол не ратифікувала, Планом законопроектної роботи Верховної Ради України на 2026 рік ратифікація планується на 4 квартал 2026 року [4, с. 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підписання Україною Другого додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність, покладає початок нового законотворчого процесу щодо удосконалення національного законодавства України відповідно до міжнародних стандартів [5, с. 141]. В Стратегії кібербезпеки України, затвердженій Указом Президента України від 26.08.2021 року № 447/2021, передбачено забезпечення участі України у доопрацюванні Другого додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність щодо вироблення заходів та гарантій для вдосконалення міжнародної співпраці між правоохоронними та судовими органами, а також між органами влади та постачальниками послуг в інших державах. Не дивлячись на актуальність зазначеної проблеми, у юридичній науці значенню ратифікації Другого додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність приділяється недостатньо уваги. Так, стаття [6] присвячена аналізу новел міжнародного співробітництва щодо збору доказів в електронній формі, відповідно до Другого додаткового протоколу Конвенції про кіберзлочинність, який забезпечує правову основу для розкриття інформації про реєстрацію доменних імен, для прямого співробітництва з постачальниками послуг для одержання інформації про абонентів, про трафік, співробітництво в надзвичайних ситуаціях, оновлює процедуру відеоконференцій [6, с. 188]. У статті [7] аналізується необхідність гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами у боротьбі з кіберзлочинністю, з акцентом на імплементації положень Конвенції про кіберзлочинність та її Другого додаткового протоколу. Підкреслюється важливість запровадження чітких процедур обробки електронних доказів та узгодження законодавства України із Регламентом ЄС про електронні докази [7].

Отже, подальше дослідження основних засад Другого додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи «Про кіберзлочинність» і перспектив його ратифікації Україною є актуальним.

Результати дослідження. Поява Другого додаткового протоколу пов'язана з тим, що традиційні механізми міжнародної правової допомоги дедалі менше відповідають особливостям цифрового середовища. Електронна інформація може фізично зберігатися в одній країні, належати компанії, зареєстрованій в іншій державі, а особа, щодо якої проводиться розслідування, перебувати взагалі в третій державі. Крім того, місце зберігання даних іноді неможливо швидко встановити. У таких умовах отримання електронних доказів за традиційною процедурою міжнародної правової допомоги може тривати значний час. За цей період дані можуть бути видалені, змінені або стати недо-

ступними. Саме тому Протокол спрямований на створення більш оперативних каналів співробітництва між компетентними органами держав та на встановлення спеціальних правил отримання електронних доказів. РЄ прямо визначає його мету як посилення міжнародного співробітництва та розкриття електронних доказів.

Важливо, що Протокол стосується не лише власне кіберзлочинів. Його механізми можуть застосовуватися також у розслідуванні інших кримінальних правопорушень, якщо для такого розслідування необхідні електронні докази. Таким чином, сфера його практичного значення значно ширша за боротьбу з хакерськими атаками чи іншими злочинами, безпосередньо пов'язаними з комп'ютерними системами.

Протокол передбачає декілька взаємопов'язаних механізмів міжнародного співробітництва.

Перший напрям – удосконалення традиційної взаємної правової допомоги. Держави повинні отримати можливість швидше обмінюватися електронними доказами та використовувати сучасні засоби комунікації між компетентними органами.

Другий напрям – співробітництво у невідкладних ситуаціях, коли зволікання може призвести до втрати або знищення електронної інформації.

Третій напрям – безпосередня взаємодія компетентних органів держав із постачальниками послуг, які володіють або контролюють відповідні електронні дані.

Четвертий напрям – пряме співробітництво між компетентними органами різних держав у передбачених Протоколом випадках.

П'ятий напрям – створення додаткових гарантій захисту прав людини, персональних даних та інших законних інтересів особи при транскордонному отриманні інформації.

Одним із практично важливих положень Протоколу є механізм отримання інформації про абонента без необхідності проходження повної традиційної процедури міжнародної правової допомоги. Йдеться про відомості, які дають можливість встановити особу користувача певного цифрового сервісу. Наприклад, це може бути інформація про ім'я користувача, адресу, контактні дані, платіжну інформацію або інші відомості, які перебувають у розпорядженні постачальника послуг.

Протокол створює правові підстави для того, щоб компетентний орган однієї держави міг звертатися до постачальника послуг в іншій державі без необхідності щоразу застосовувати складну процедуру міждержавного запиту. Це особливо важливо у випадках, коли цифровий сервіс працює глобально, а його користувачі перебувають у різних країнах.

При цьому Протокол не встановлює принципу необмеженого доступу правоохоронних органів до інформації. Навпаки, відповідні заходи повинні здійснюватися відповідно до умов самого Протоколу та внутрішнього права держави.

Окрему увагу приділено **даним про трафік**. Такі відомості дозволяють встановити, наприклад, джерело та напрямки електронної комунікації, час її здійснення, використовувані технічні засоби та інші обставини передачі інформації.

Особливість електронних комунікацій полягає в тому, що маршрут передачі інформації може проходити через декілька держав. Тому для слідства може бути принципово важливим встановити, через якого постачальника або яку інфраструктуру проходила комунікація.

Протокол передбачає механізми співробітництва, які мають дозволити компетентним органам швидше отримувати такі дані.

Водночас доступ до них повинен відповідати визначеним правовим умовам та гарантіям.

Одним із найбільш нових елементів Протоколу є розвиток **прямого співробітництва між державними органами та постачальниками цифрових послуг**.

У сучасному Інтернеті значна частина інформації знаходиться не в державних установах, а у приватних компаній – операторів зв'язку, соціальних мереж, хмарних сервісів, поштових платформ, реєстраторів доменних імен тощо. Тому ефективність кримінального розслідування часто залежить від можливості оперативно отримати інформацію саме від такого постачальника. Протокол створює правову основу для відповідних запитів та встановлює процедури, за допомогою яких держава може звертатися до суб'єкта, що володіє або контролює потрібну інформацію. При цьому йдеться не про автоматичне надання правоохоронним органам усієї інформації, якою володіє компанія. Запит має відповідати встановленим вимогам, а держава, до якої належить постачальник або де знаходиться відповідна інформація, зберігає визначені механізми контролю.

Особливого значення набувають положення про **надзвичайні або невідкладні ситуації (екстрене співробітництво)**.

У цифровому середовищі проблема часу має особливе значення. Наприклад, постачальник послуг може зберігати певні дані протягом обмеженого періоду. Якщо компетентний орган чекатиме завершення всіх процедур звичайної міжнародної правової допомоги, інформація може бути втрачена. Тому Протокол передбачає можливість використання спеціального механізму співробітництва в екстрених випадках. Його призначення полягає у тому, щоб компетентні органи могли діяти швидко, коли існує реальний ризик значної шкоди або втрати електронних доказів. Водночас екстрений характер ситуації не означає повної відмови від правових гарантій. Надзвичайний механізм має застосовуватися лише за визначених умов.

Протокол також орієнтований на ширше використання **сучасних технологій у міжнародному кримінальному співробітництві**. Зокрема, передбачаються можливості використання відеоконференцій та інших електронних засобів комунікації для отримання показань та проведення процесуальних дій. Це відповідає загальній логіці документа: якщо злочин і докази існують у цифровому середовищі, міжнародна процедура їх отримання також повинна бути здатною функціонувати в цифровому форматі.

Протокол розвиває й інші форми безпосередньої взаємодії держав. Йдеться, зокрема, про можливість формування **спільних слідчих груп та інших форм координації** у відповідних випадках. Це особливо важливо для злочинів, які одночасно зачіпають декілька юрисдикцій. Наприклад, злочинець може перебувати в одній державі, потерпілий – у другій, сервер – у третій, а фінансові операції проходити через четверту.

За традиційної моделі кожна держава проводить окреме розслідування, а обмін інформацією відбувається через формалізовані канали. Протокол прагне зробити таку взаємодію більш оперативною та практичною.

Оскільки Протокол створює додаткові можливості для транскордонного отримання електронної інформації, особливого значення набуває **захист персональних даних**.

Документ передбачає гарантії того, що передача та використання інформації не повинні перетворитися на необмежений транскордонний доступ державних органів до приватного життя

людини. При застосуванні механізмів Протоколу повинні враховуватися принципи необхідності та пропорційності втручання, цільове використання отриманої інформації, а також інші гарантії, передбачені міжнародним правом і національним законодавством. Таким чином, Протокол намагається знайти баланс між двома конкуруючими інтересами: з одного боку, ефективністю кримінального переслідування, а з іншого – захистом приватності та інших основоположних прав людини.

Важливо й те, що Протокол не встановлює абсолютного обов'язку виконувати будь-який запит іншої держави.

У визначених випадках держава може відмовити у співробітництві або поставити його здійснення в залежність від певних умов. Це необхідно для захисту суверенітету держави, прав людини, національної безпеки та інших охоронюваних законом інтересів.

Тобто Протокол не скасовує принцип територіального суверенітету. Він створює спеціальні механізми подолання практичних труднощів, які виникають через транскордонний характер електронних доказів.

Значення Протоколу для кримінального процесу. У цілому Другий додатковий протокол можна розглядати як спробу перейти від класичної моделі міжнародної правової допомоги до **більш гнучкої та багаторівневої системи отримання електронних доказів**. Його принципова особливість полягає в тому, що міжнародне співробітництво більше не обмежується взаємодією державних органів. До системи фактично включаються **приватні суб'єкти цифрової економіки**, які контролюють значний обсяг інформації, необхідної для кримінальних розслідувань. Це змінює саму модель міжнародного кримінального співробітництва. Якщо раніше центральним елементом був запит однієї держави до іншої держави, то тепер поряд із цим механізмом з'являються прямі канали взаємодії правоохоронних органів із постачальниками послуг.

Водночас Протокол не замінює Будапештську конвенцію, а **доповнює та модернізує її механізми**. Його завдання полягає в тому, щоб зробити положення Конвенції придатними для умов, коли електронна інформація стала одним із найважливіших видів доказів у кримінальному процесі.

Отже, Другий додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність спрямований на вирішення однієї з головних проблем сучасного кримінального процесу – як швидко та законно отримати електронні докази, якщо вони знаходяться за межами держави, яка проводить розслідування.

Його значення виходить далеко за межі власне кіберзлочинності. Електронні докази сьогодні можуть мати вирішальне значення у справах про тероризм, організовану злочинність, корупцію, шахрайство, незаконний обіг наркотиків, торгівлю людьми та багато інших кримінальних правопорушень. Основна новизна Протоколу полягає у поєднанні **традиційної міжнародної правової допомоги, прискорених процедур, екстреного співробітництва та прямої взаємодії з приватними постачальниками цифрових послуг**. При цьому передбачено систему правових гарантій, покликану не допустити перетворення транскордонного доступу до електронних даних на необмежене втручання держави у приватне життя.

Таким чином, Протокол формує сучасну міжнародно-правову модель отримання електронних доказів, у якій **швидкість і ефективність кримінального розслідування мають поєднуватися з вимогами законності, пропорційності, захисту**

персональних даних та прав людини. Саме в цьому полягає його основне практичне та правове значення.

Разом із тим, станом на **31 липня 2026 року** Протокол ще не набув чинності: за умовами самого договору для набрання ним чинності потрібні **п'ять ратифікацій**. Як зазначено вище, станом на 09.08.2026 року протокол ратифікували лише 4 держави. Україна відноситься до держав, які станом на цю дату ще не ратифікувала Другий додатковий протокол. У парламентських документах на 2026 рік проект закону про ратифікацію визначений як новий законопроект, а строк його внесення/розгляду запланований на IV квартал 2026 року [4]. Метою прямо названо приведення українського законодавства у відповідність до Протоколу для посилення співробітництва українських постачальників електронних комунікаційних послуг з уповноваженими органами держав – підписантів Конвенції.

Тобто станом на зараз причина «не ратифікації» виглядає не як принципова відмова України від Протоколу, а як незавершеність внутрішньої законодавчої підготовки до його ратифікації та імплементації. Насправді Другий протокол передбачає досить серйозну перебудову механізмів роботи з електронними доказами, зокрема:

- безпосередню взаємодію правоохоронних органів із постачальниками послуг;
- процедури отримання інформації про абонента;
- отримання та збереження даних про трафік;
- транскордонний обмін електронними доказами;
- спеціальні механізми міжнародного співробітництва;
- гарантії захисту персональних даних і приватності.

У 2025 році (29–30 вересня 2025 року) українська делегація взяла участь у спільному семінарі Ради Європи та Євроюсту, присвяченому імплементації Другого додаткового протоколу [8]. Основною метою зустрічі був обмін практичним досвідом та обговорення правових і організаційних механізмів, спрямованих на поглиблення міжнародного співробітництва та забезпечення доступу до електронних доказів. Україну на семінарі представляли п'ятеро експертів, делегованих Міністерством юстиції України, Офісом Генерального прокурора, Службою безпеки України та Міністерством внутрішніх справ України. Участь представників зазначених органів засвідчила зацікавленість України у подальшому узгодженні національного законодавства та правозастосовної практики у сфері протидії кіберзлочинності з відповідними міжнародними стандартами.

Під час семінару розглядалися як правові, так і практичні питання реалізації положень Другого додаткового протоколу. Особливу увагу приділено механізмам безпосередньої взаємодії компетентних органів із постачальниками послуг, оптимізації процедур отримання електронних даних, а також забезпеченню належного рівня захисту персональних даних, приватності та інших основоположних прав людини. Окремим предметом обговорення стало практичне використання передбачених Протоколом механізмів під час проведення транскордонних розслідувань.

Українська сторона поінформувала учасників заходу про здійснювану в Україні роботу з підготовки законодавчих змін, необхідних для імплементації Другого додаткового протоколу та його подальшої ратифікації. Зокрема, розробляється законопроект про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів, спрямованих на врегулювання питань безпосередньої взаємодії з постачальниками послуг, а також на забезпечення належних гарантій захисту персональних даних і права на приватність.

Передбачені законодавчі зміни мають сприяти спрощенню та прискоренню процедур обміну інформацією між українськими постачальниками послуг і компетентними органами іноземних держав, визначенню належного порядку роботи з електронними доказами та посиленню процесуальних і судових гарантій їх використання. Важливу роль у цьому процесі відіграє проект CyberUA, у межах якого надається підтримка в адаптації українського законодавства до положень Другого додаткового протоколу та розвитку міжнародного співробітництва України у сфері протидії кіберзлочинності.

А в липні 2026 року Рада Європи знову повідомляла, що в Україні триває робота над законодавчими змінами щодо електронних доказів, їх допустимості, обробки та chain of custody, причому ці зміни мають забезпечити відповідність Будапештській конвенції та Другому протоколу. Відзначалося, що розробка та прийняття законодавства, що вдосконалює процедури, пов'язані зі збором та використанням електронних доказів у кримінальному провадженні, залишається пріоритетом для України. Такі реформи необхідні, щоб дозволити українським органам влади отримати доступ до електронних доказів та забезпечити їх допустимість у кримінальному провадженні. Ці зміни відповідають процесуальним повноваженням згідно з Будапештською конвенцією, включаючи статті 16-18, а також відповідним положенням Другого додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність щодо посиленої співпраці та розкриття електронних доказів [9].

Тобто українська сторона розглядає питання не просто як ратифікацію міжнародного договору, а як комплексну реформу законодавства. Зокрема, стаття [7] прямо розглядає необхідність гармонізації українського законодавства з Конвенцією про кіберзлочинність та її Другим додатковим протоколом. Автор наголошує на необхідності чітких процедур поводження з електронними доказами та узгодження українського законодавства з європейськими стандартами.

Значення Другого додаткового протоколу для України. Для України питання ефективного доступу до електронних доказів має особливе значення.

Після початку повномасштабної агресії російської федерації кіберпростір став одним із напрямів протистояння. Українські державні органи, критична інфраструктура та приватні компанії регулярно зазнають атак, які потребують швидкого встановлення джерел походження, збору цифрових доказів та міжнародної координації.

У таких умовах Другий додатковий протокол може стати важливим інструментом:

- документування кіберзлочинів;
- ідентифікації осіб, причетних до атак;
- отримання інформації від іноземних цифрових платформ;
- забезпечення доказової бази у кримінальних провадженнях.

Для української правової системи його положення також актуалізують питання подальшого вдосконалення кримінального процесуального законодавства, зокрема щодо:

- процедури отримання електронних доказів;
- взаємодії із закордонними провайдерами;
- гарантій захисту персональних даних;
- процесуального статусу цифрової інформації.

Висновки. Виконані дослідження дозволяють дійти наступних висновків.

1. Другий додатковий протокол до Будапештської конвенції є закономірним етапом розвитку міжнародної системи протидії

кіберзлочинності. Якщо сама Конвенція створила основу для криміналізації кіберзлочинів і міжнародної співпраці, то Протокол спрямований на вирішення однієї з найбільш складних сучасних проблем – швидкого та законного отримання електронних доказів у транскордонних кримінальних провадженнях. Його значення для України полягає у створенні додаткових можливостей міжнародної взаємодії, що особливо важливо в умовах зростання кіберзагроз та необхідності ефективного документування злочинів у цифровому середовищі.

2. Попри підписання Україною 30.11.2022 року Другого додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність, його ратифікація Україною станом на серпень 2026 року не завершена. Аналіз наукових публікацій та офіційних матеріалів свідчить, що затримка пов'язана не з відмовою України від приєднання до Протоколу, а передусім із необхідністю комплексної адаптації національного законодавства та правозастосовної практики до передбачених ним механізмів транскордонного отримання електронних доказів. Особливого врегулювання потребують питання безпосередньої взаємодії компетентних органів із постачальниками послуг, отримання даних про абонентів і трафік, процедур поводження з електронними доказами, їх зберігання та забезпечення ланцюга їх збереження, а також гарантій захисту персональних даних і приватності.

3. Станом на 26 липня 2026 року сам Протокол теж ще не набув чинності міжнародно – його ратифікували лише чотири держави, тоді як для набрання чинності потрібно п'ять ратифікацій. Україна входить до числа підписантів, але не ратифікаторів. Натомість ратифікація протоколу саме Україною надала б йому міжнародної чинності.

Література:

1. Долженко Л. Ю. Кіберзлочинність: криміналістична характеристика та особливості розслідування. *Молодий вчений*. 2020. № 5 (81). С. 219–223. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-5-81-45>.
2. Піщенко Г. І., Шопіна Ю. О. Кібербезпека та кіберзлочинність в Україні: сучасні тенденції. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 92. Ч. 4. С. 193–199.
3. Орлов Ю. Ю. Реалізація вимог міжнародної конвенції про кіберзлочинність у законодавстві України. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 6. С. 3–9.
4. План законопроектної роботи Верховної Ради України на 2026 рік. URL: https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33968.pdf?utm_source=chatgpt.com
5. Ахтирська Н. М. Правова регламентація електронних доказів та практика їх використання в судочинстві України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Том 2. № 75. С. 141–150. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.2.23>.
6. Ахтирська Н. М. Одержання доказів в електронній формі в світлі Другого додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність. *Криміналістика і судова експертиза*. 2022. Вип. 67. С. 188–200. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2022.67.21>.
7. Гуцалюк М. Імплементация европейских стандартов в борьбе с киберзлочинністю: проблеми правового регулювання електронних доказів в Україні. *Слово Національної школи суддів України*. 2025. № 2 (51). С. 167–176. DOI: [10.37566/2707-6849-2025-2\(51\)-16..](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2025-2(51)-16..)

8. CyberUA та CyberEast+: Україна посилює міжнародно-правове співробітництво у сфері протидії кіберзлочинності... Гаага, 29–30 вересня 2025. URL: https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/cyberua-and-cybereast-ukraine-strengthens-international-cybercrime-co-operation-at-the-council-of-europe/eurojust-joint-workshop-on-the-second-additional-protocol-to-the-convention-on-cybercrime?utm_source=chatgpt.com
9. CyberEast+ and CyberUA: Ukrainian law enforcement authorities and the Verkhovna Rada assessed the improvements to the Criminal Code of Ukraine, in line with international standards. 7–8 July 2026. URL: https://www.coe.int/en/web/cybercrime/-/cybereast-and-cyberua-ukrainian-law-enforcement-authorities-and-the-verkhovna-rada-assessed-the-improvements-to-the-criminal-code-of-ukraine-in-line-with-international-standards?utm_source=chatgpt.com

Belkin L., Kryvolap E., Iurynets Ju., Belkin L. The main principles of the Second additional protocol to the Council of Europe convention on cybercrime (CETS no. 224) and the issue of its ratification by Ukraine

Summary. The article examines the principal provisions of the Second Additional Protocol to the Council of Europe Convention on Cybercrime on enhanced co-operation and disclosure of electronic evidence, as well as the prospects for its ratification by Ukraine. The relevance of this international legal instrument is substantiated in view of the increasing importance of electronic evidence in criminal proceedings and the limited effectiveness of traditional mutual legal assistance mechanisms in cases involving cross-border digital information. The article considers the main mechanisms of co-operation provided for by the Protocol, including enhanced mutual legal assistance procedures, co-operation in emergency situations, direct interaction between competent authorities and service providers, access to subscriber information and traffic data, the use of modern electronic communication technologies, and other forms of international co-operation. Particular attention is paid to safeguards for the protection of personal data, privacy and other human rights, as well as compliance with the principles of legality, necessity and proportionality when obtaining electronic information across borders. The state of ratification of the Protocol and Ukraine's ongoing legislative preparations for its implementation are analysed. It is argued that the delay in Ukraine's ratification is primarily related to the need for comprehensive adaptation of national legislation and law enforcement practice to the mechanisms established by the Protocol rather than to any principled refusal to join it. The significance of the Protocol for Ukraine is determined in the context of combating cybercrime, documenting criminal offences and obtaining electronic evidence from foreign jurisdictions.

Key words: cybercrime, electronic evidence, Second Additional Protocol, Budapest Convention, international co-operation, mutual legal assistance, service providers, subscriber information, traffic data, cross-border evidence, personal data, privacy.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Дата першого надходження статті до видання: 20.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Hrebeniuk D. O.,*Phd,**Associate Professor at the Department of International and European Law
National University "Odesa Law Academy"**ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9682-3017>***Salita M.,***Phd Student in International Law**National University "Odesa Law Academy"**ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-0882-8082>*

THE EVOLUTION OF THE PHENOMENON OF RESTITUTION IN LEGAL DOCTRINE AND INTERNATIONAL LEGAL PRACTICE

Summary. This scholarly article examines the development of the concept of restitution through the lens of its evolution, with a focus on legal doctrine and international legal practice. The study examines the historical stages of the development of the concept of *restitutio in integrum* in Roman law, the characteristics of its subsequent development in international legal thought, and its transformation into one of the key mechanisms for restoring violated rights within the system of international legal responsibility of subjects of international law. The study analyzed doctrinal approaches to defining the conceptual framework in relation to other forms such as reparation, compensation, satisfaction, and substitution. The study focuses on the evolutionary stages of the concept's development under the influence of the practice of international judicial institutions, in particular the decisions of the Permanent Court of International Justice and the European Court of Human Rights. Attention is given to the processes of codification of international legal responsibility within the framework of the United Nations International Law Commission. The study identifies the specific features of applying restitution to the return of unlawfully seized property, cultural property, and living heritage, and analyzes contemporary challenges in distinguishing between various forms of international legal redress. The study's findings indicate that the concept of restitution has evolved through a complex yet flexible developmental path, from an institution of Roman private law to a universal mechanism for restoring a violated legal status in contemporary international law. It is argued that, under contemporary conditions, restitution remains a priority form with a dynamic nature of development, which, by its very nature, is capable of acting preventively.

Key words: *restitutio in integrum*, restitution, preventive restitution, international legal responsibility, internationally wrongful act, compensation for damages, cultural property, living heritage, doctrine of international law, international legal practice, international law, contemporary international law, international human rights standards.

Purpose statement. The current period of dynamic change in the international legal order which directly affects the restoration of violated rights and the remediation of the consequences of internationally wrongful acts is of particular significance. The ongoing presence of armed conflicts, human rights violations, unlawful seizure of property, destruction of wildlife, occupation or annexation of territories, and other challenges to international

security underscore the need to seek effective legal mechanisms for restoration and the assurance of justice. Therefore, restitution occupies a distinctive position as one of the fundamental legal remedies aimed at restoring the situation that existed immediately prior to the commission of the unlawful acts.

Contemporary legal doctrine has solid grounds for holding that the phenomenon of restitution has undergone a sufficiently long evolutionary

development [25, pp. 1098–1099] and possesses a distinctive legal nature. The origins of this phenomenon can be traced back to Roman law, where the concept of *restitutio in integrum* was regarded as an exceptional means of restoring violated rights and eliminating the unjust consequences of legal facts. Over time, this legal construct underwent significant transformations, gradually becoming integrated into national legal systems and into international law itself. At the same time, legal relationships evolved logically, new forms of liability were established, and judicial mechanisms developed all of which contributed and continue to contribute to a rethinking of the substance and functional purpose of restitution.

Emphasizing the relevance of this study, it is worth highlighting the fact that restitution is also undergoing certain changes in the context of contemporary international legal practice. As of now, restitution is viewed not only as a form of material compensation or the return of property, but as a broad-based mechanism for restoring the status quo [15, p. 75]. This phenomenon encompasses various mechanisms for restoring the legal status of individuals, territories, and states. This aspect is reflected in the practice of the International Court of Justice of the United Nations (hereinafter "UN"), the European Court of Human Rights (hereinafter "ECHR"), and other international judicial bodies.

It is particularly important to emphasize that, despite the significant number of scholarly works both Western and Ukrainian devoted to the issue of international legal responsibility, the evolution of the phenomenon of restitution continues to be a subject of scholarly debate. Legal doctrine offers various approaches to understanding the legal nature of this phenomenon, its relationship to other forms, the criteria for its application, and its place within the system of international legal remedies. Given the above-mentioned aspects, examining the evolution of the phenomenon of restitution in legal doctrine and international legal practice is timely and of scientific significance. An examination of the historical background,

doctrinal approaches, and contemporary practice of restitution allows us not only to trace the patterns of restitution's development but also to identify prospects for its further transformation within the context of the current international legal order.

State of the Research on the Topic. The use of scholarly works by researchers whose work is relevant to the topic of this study played an important role in exploring the issue. Among these, the following should be noted: O. Barabash, G.A. Bialy, P. Gorinov, M. Hrynyshyn, I.M. Dolyanovska, V.I. Karasov, Ya. Zhukorska, M.M. Kamyshansky, V.V. Lykhvar, K.S. Lisova, I.V. Novosad, and O.S. Gonchar.

The purpose of this scholarly article is to conduct a comprehensive study of the development of the phenomenon of restitution in legal doctrine and international legal practice, and to identify the evolutionary preconditions for the formation and development of the concept of *restitutio in integrum* from its earliest origins to its contemporary understanding as a form of restoration of violated rights.

Presentation of the Main Material. It appears that clarifying the legal nature of restitution is impossible without referring to its origins, which are rooted in Roman law. Therefore, the prevailing view among scholars is that the concept of *restitutio in integrum* was developed within the Roman legal tradition [14, p. 115]. This fact confirms the existence of the first legal mechanisms for restoring violated rights and returning a person to the position that existed prior to the occurrence of unlawful actions. Despite its centuries-long evolutionary path, the institution of restitution has not lost its relevance in the modern legal landscape. This phenomenon continues to be an important element of civil law regulation while also retaining significance for the development of international legal mechanisms for the restoration of violated rights. It appears that this approach allows not only for an understanding of the contemporary legal nature of restitution but also for tracing the patterns of development of mechanisms for restoring violated rights in national and international law [16, p. 38].

It is worth noting that there is a certain dilemma in legal doctrine regarding the definition of the concept of "restitution," which gives rise to several approaches to understanding the substance and legal nature of this phenomenon. Etymologically, the term derives from the Latin word *restitutio*, which means "restoration" or "return" [12, p. 290]. As we established earlier, the concept of *restitutio in integrum* has its origins in Roman law, where this phenomenon was viewed as an obligation to restore the situation that existed prior to the commission of an unlawful act. Therefore, in international law, restitution traditionally serves to restore a violated right by returning property, territories, or other material assets that, for example, were unlawfully seized, occupied, or transferred as a result of an unlawful act. Contemporary and, to a certain extent, transitional realities provide examples such as the return of property unlawfully transferred by one entity from the territory of another for example, during an armed conflict, the nature of which may be international or non-international. At this stage, restitution can serve as one of the characteristic mechanisms for restoring the violated rights and eliminating the consequences of internationally wrongful conduct [18, p. 50].

By examining the evolutionary development of this phenomenon, it becomes entirely possible to emphasize that restitution applies not only to property located on the territory of a particular entity, such as a state involved in an armed conflict,

but also to objects that, as a result of unlawful actions, have come into the possession of or are under the control of even third parties. And it is at this stage that we would like to note that the return of cultural property occupies a special place within the institution of restitution. In legal doctrine, the restitution of cultural property is regarded as a special type of restitution involving the return of objects of historical, cultural, artistic, scientific, or religious heritage that were unlawfully removed and transferred. Therefore, the return of cultural property is one of the priority areas for the development of international legal regulation of restitution relations [19, p. 318]. A distinct focus on this category of property can already be traced back to international treaties concluded after World War I. In particular, a number of treaties under the Versailles system contained special provisions aimed at regulating the return of cultural property and other objects of exceptional historical and cultural significance. This step represents a stage in the formation of the international legal foundations for restitution and the further development of mechanisms for the protection of cultural heritage in the context of armed conflicts [4, p. 100].

When examining this doctrine, scholars traditionally distinguish between the material and non-material liability of states for the commission of internationally wrongful acts [8, p. 37]. Material liability, in particular, is aimed at eliminating the consequences of the harm caused and restoring the legal status quo that was violated. Its main forms generally include restitution, substitution, and reparation, each of which has its own specific characteristics depending on the nature of the harm caused and the possibilities for its compensation. It appears that restitution occupies a central place among these forms; it consists of restoring the situation that existed prior to the commission of the internationally wrongful act and, in turn, requires the elimination or minimization of the harm caused [7, p. 58]. And it is precisely here that it is important to note the main purpose of restitution, which is to restore the previous legal and factual state. Substitution is considered one of the forms of restitution. Its application is necessary in cases where the return of specific property to its original state is impossible for example, due to destruction, loss, or significant damage. An examination of international practice reveals that circumstances often arise in which neither one form of liability nor another is capable of ensuring the restoration of the violated state. In such cases, the legal instrument of reparation is applied as an independent form of material liability under international law. The essence of this phenomenon lies in compensating for the harm caused through the provision of monetary payments, goods, services, or other forms of material compensation. Reparation is intended to compensate for the negative consequences of an international wrongful act and for lost property, with the aim of ensuring the principle of just compensation in legal relations [11, p. 131].

When examining the development of the institution of restitution and other forms of liability, it is necessary to take into account the inseparable link with the evolution of the very concept of states' liability under international law. The establishment of relevant mechanisms was largely influenced by the principle of state sovereignty, which for a long time defined the nature of international relations and the limits of states' legal obligations. At the same time, the evolution of the international legal order led to the gradual establishment of universally binding norms and principles of international law, in particular the norms of *jus cogens*, which are today regarded as the fundamental basis of the modern international

legal system. The evolutionary origins of the concept of reparations in international law are traditionally associated with Hugo Grotius. In his 1625 work *De jure belli ac pacis*, the philosopher established the existence of a legal connection between the breach of international or treaty obligations and the emergence of a duty to remedy the consequences of such a breach; this aspect is typically examined through the lens of the means of waging war and the moment of the establishment of peace [17, pp. 123–124]. It is worth noting that the existing terminology, in particular the concept of “restitution,” had not yet been established during that period. In light of the above, it is possible to emphasize that the theoretical approaches developed by the thinker became an important foundation for the further development of international legal responsibility [5, p. 28].

This stage of the study allows us to note that the development of the responsibility of the principal subjects of international law was accompanied by a shift in approaches to redressing harm caused by internationally wrongful acts. One such example is contribution, which was predominantly tort-based in nature and was widely applied in interstate relations until the beginning of the last century. The specific nature of this phenomenon lay in the victorious state's imposition, by coercion, of an obligation on the defeated state to make monetary or property payments regardless of the actual extent of the damage caused [10, p. 815]. This practice remained for a long time one of the consequences of armed conflicts; therefore, one can find the view in legal doctrine that contribution, as an independent form of international liability, effectively ceased to exist after 1919. In contrast, in modern international law, compensation for damage caused by an internationally wrongful act is primarily linked to the institution of restitution. We have now reached the next stage in this evolution, where we can see that international legal doctrine distinguishes between restitution in kind that is, *restitutio in integrum* and restoration *restitutio in pristinum*. Restitution in kind entails restoring, to the greatest extent possible, the material situation that existed prior to the commission of the internationally wrongful act, through the return of property, territories, or other objects unlawfully taken or seized as a result of the wrongful act. It is this type of restitution that most fully reflects the fundamental principle of international legal responsibility, according to which the violated right must be restored to the extent that this is factually and legally possible [6, p. 164].

The next stage in the development of the doctrine of state responsibility is the practice of international judicial decisions, in particular those of the Permanent Court of International Justice in the *Factory at Chorzów* case [20]. In academic circles, this case is considered one of the fundamental precedents in this field. It was in this decision that one of the defining principles of modern international law was formulated, according to which a breach of an international obligation gives rise to an obligation on the part of the breaching state to remedy the consequences of such a breach by fully compensating for the damage caused. The judgment in the *Factory at Chorzów* case [20] significantly influenced the further development of the concept of reparations in international law. The Court effectively held that compensation must cover the full extent of the negative consequences of the wrongful act, including not only direct material damages but also other losses causally linked to the unlawful act. This approach marked a significant step in the development of state liability and largely shaped the subsequent evolution of the institutions of restitution, compensation, and other forms [1, p. 361].

The current reality demonstrates the significant development of the institution of international legal responsibility and its legal consolidation within the system of modern international law. This aspect concerns such interrelated concepts as reparation, restitution, compensation, and satisfaction, the legal distinctions between which are not always clear-cut in either doctrine or practice. Decisions by international judicial bodies shape the contemporary understanding of the phenomenon we are examining; in particular, this also pertains to the ECHR. At this stage, it is worth noting the case of *Brumărescu v. Romania*, in which the court states that “If the nature of the violation allows for the restoration of the previous state (*restitutio in integrum*), then the respondent State is obligated to do so” [27]. In other words, we also see here a certain influence and development of the standard of human rights protection, because in this context, the High Contracting Parties are obligated to uphold the rights guaranteed by the Convention, and the concept of restitution serves as a significant aid in this regard.

It is worth noting that the concept of reparation in international law can be used in both a broad and a narrow sense. Focusing on the concept of restitution, the nature of this aspect is aimed at restoring the situation that existed prior to the commission of the unlawful act; compensation consists of reimbursement for damages in monetary or other material form, while satisfaction involves the application of non-material measures aimed at restoring the violated justice and the international standing of the aggrieved party. Therefore, the existence of a multifaceted approach to interpreting these categories often gives rise to both doctrinal dilemmas and practical difficulties in resolving disputes of both an international and non-international nature. As a result, differences may arise in international practice regarding the scope of the offending state's obligations, the choice of an appropriate form of reparation, and the criteria for assessing the harm caused. Therefore, the practical distinction between forms of international legal responsibility and their application remains one of the key areas of development in contemporary international legal doctrine [3, p. 500].

The development of the international legal responsibility of subjects of international law has been a gradual process and is directly linked to the overall evolution of international law. To a certain extent, mechanisms of responsibility serve as a factor in strengthening the international legal order. In classical international law, the responsibility of states was largely viewed through the lens of compensation for harm caused to foreign citizens or property [2, p. 689]. It is noteworthy that during this period, the principle gradually took shape according to which a breach of an international obligation gives rise to the legal responsibility of the breaching state. This approach was reflected in international practice and became an important element in the formation of the general concept of international legal responsibility. In fact, the next stage in the development of the institution of international legal responsibility occurred in the 20th century, when the codification of international law gained momentum and the role of another category of subjects of international law namely, international organizations grew. The activities of the United Nations International Law Commission were of paramount importance in this process. This body undertook the systematization and doctrinal analysis of the norms governing the responsibility of states for internationally wrongful acts. Consequently, we now see the formation of a modern conceptual model of international legal responsibility, within the framework of which its main structural

elements have been defined. These include the existence of an internationally wrongful act and the occurrence of international legal consequences, which entail the obligation to remedy the consequences of the violation and ensure adequate compensation for the harm caused. Consequently, these components have become the foundation of the modern understanding of the mechanisms of restitution, compensation, and other forms of reparation in international law [13, p. 11].

Contemporary reality demonstrates that restitution is most commonly applied in the context of the return of cultural property that has been unlawfully removed or displaced as a result of armed conflicts or other internationally wrongful acts. The very issue of restoring states' control over cultural heritage objects has become one of the key areas of development for restitution mechanisms in international law. As a rule, the subject of restitution in such cases is cultural property of special historical, religious, or other significant importance. It is necessary to cite examples here, such as museum exhibits, archival documents, works of art, religious artifacts, and other cultural heritage objects that constitute an important part of a state's national identity and historical memory. The international community's heightened focus on the return of cultural property stems not only from its material value but also from its exceptional importance for preserving the cultural identity of peoples. Therefore, it should be added here that restitution can serve not only a compensatory function but also a cultural-restorative one, contributing to the restoration of historical justice and the protection of the world's cultural heritage [9, p. 147].

The next step in the research is aimed at broadening our understanding of the phenomenon of restitution, with a focus on reflections regarding the conservation of fauna. Studies of *Raphus cucullatus* (the dodo) and the Kanaani cat provide grounds for rethinking traditional approaches to understanding restitution and for developing a conceptual approach to the preventive restitution of living heritage. A distinctive feature of the study is the fact that the Kanaani is an extremely rare Israel cat breed [26]. There is also a contrast between these two examples namely, the dodo serves as a symbol of the irreversible loss of biological diversity and a reminder of humanity's inability to preserve a unique element of the natural heritage of the present in a timely manner, whereas the case of the Kanaani demonstrates the possibility of applying preventive mechanisms aimed at preserving objects threatened with extinction.

Therefore, it is necessary here to focus on the evolution of the very concept of restitution, which, during the era of classical international law, was primarily associated with the return of tangible objects resulting from internationally wrongful acts, examples of which were mentioned earlier. However, contemporary developments in international legal doctrine and interdisciplinary research indicate a gradual expansion of the substantive scope of this category and its adaptation to the new challenges of a globalized world. Unlike classical forms of restitution, and in the case of wildlife conservation, the focus is not on the return of a value that has already been lost, but on creating conditions specifically for conservation and continued existence. In such circumstances, restitution acquires the capacity to act preventively and is carried out through various measures aimed at documenting the origin of the object, securing international recognition, providing legal protection, and facilitating institutional restoration. This conceptual proposal allows us to view restitution not only as a mechanism for

remediating the consequences of a violation that has already occurred, but also as a tool for preventing the irreversible loss of objects that represent distinctive cultural, religious, historical, or natural value. Therefore, in our view, the idea of preventive restitution of fauna or living heritage broadens traditional conceptions of the meaning and functions of restitution already present in contemporary international law, shifting the emphasis from an exclusively restorative function to the preservation and protection of unique objects until the moment of their potential loss [23, p. 169].

In light of the above, the development of contemporary international law demonstrates a gradual shift in approaches to the management and protection of heritage. Whereas such functions were traditionally the exclusive responsibility of states, non-state or transnational actors are now playing an increasingly significant role. International organizations, research institutions, professional associations, charitable foundations, and other institutions are becoming increasingly involved in the processes of preserving cultural and biological heritage and developing international standards for the protection of both human and living heritage.

The findings of this scholarly article lead us to conclude that restitution is more than a legal doctrine; this phenomenon directly embodies the very purpose reflected in this legal concept. That is, when it comes to a normative legal act, the primary mission regarding restitution lies not only in identifying injustice but, on the contrary, in ensuring that the current legal framework is capable of acting preventively [24]. This component illustrates the evolution of international legal regulation to its current state, within which the preservation of unique heritage sites is ensured through the cooperation of state, intergovernmental, and non-state actors at the global level [22, pp. 124–125]. In this regard, non-governmental actors such as the WCF can play a significant role; therefore, while on the one hand this remains a matter of debate regarding “soft power,” the current legal reality is transforming this approach, as this category of actors promotes and protects sites within their sphere of activity [21].

Conclusions. It should be noted that this study leads to the conclusion that the phenomenon of restitution has undergone and continues to undergo a long and complex evolutionary process, transforming from a legal construct of Roman private law into one of the key mechanisms of international legal liability. It has been established that the concept of *restitutio in integrum*, which originated in Roman law, laid the foundation for the restoration of a violated legal status and had a decisive influence on the further development of both national legal systems and international law. The study revealed that the formation of the modern understanding of restitution occurred in parallel with the emergence of the institution of states' international legal responsibility. From classical notions of the obligation to remedy the consequences of a legal violation, the doctrine of international law has gradually evolved into a comprehensive system of redress, within which restitution has taken a leading role alongside compensation and satisfaction. As a result of the study of doctrinal approaches, it has been established that, despite the widespread use of the term “restitution” in international law, controversial issues still arise. Particular attention is paid to the study of the practice of applying restitution with regard to the return of unlawfully seized property and cultural property. It has been established that the sphere of cultural heritage protection has become one of the most important areas of development for restitution mechanisms in international law. The return of cultural property is

now viewed not only as a form of material compensation but also as an instrument for restoring historical justice, protecting national identity, and preserving humanity's cultural heritage. Furthermore, as part of this study, the author has formulated a proposal to refine the contemporary understanding of restitution so that it can serve not only a restorative function but also a preventive one, basing this on the Latin expression *ius est ars boni et aequi*.

Bibliography:

1. Барабаш О. Правові засади відшкодування шкоди, заподіяної державі в умовах воєнних дій: історико-правовий аспект. *Dictum Factum*. 2025. № 2 (18). С. 358–365.
2. Бялий Г. А. До проблеми визначення міжнародно-правової відповідальності в міжнародному публічному праві. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. 2024. №1. С. 687–691. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.12>.
3. Бялий Г. А. Форми та механізми реалізації матеріальної відповідальності за порушення міжнародних зобов'язань. *Право і суспільство*. 2025. № 2. С. 497–505.
4. Гончар. О.С. Міжнародно-правове поняття «реституція культурних цінностей». Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми правової системи України» 10 грудня 2021 р. с. 100–103.
5. Горінов П. Відшкодування шкоди в системі міжнародно-правової відповідальності держави. *Scientific journal of the Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University*. 2026. № 18. С. 27–32.
6. Гринишин М. До питання міжнародно-правової відповідальності держав. *Ius Modernum*. 2026. Т. 142. №. 1. С. 160–168.
7. Доляновська І. М., Карасьов В. І. Реституція як складовий елемент перехідного правосуддя. *Legal Bulletin*. 2024. С. 56–60.
8. Жукорська Я. Сучасна концепція міжнародно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. С. 36–40.
9. Камишанський М. М. Компенсація та реституція: обрання адекватної форми відшкодування шкоди за міжнародне правопорушення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. №. 24. С. 144–148.
10. Кикоть А. В. Механізми компенсації за пошкоджене та знищене майно внаслідок бойових дій. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 815–818.
11. Лихвар В. В. Види та форми міжнародної відповідальності. *Часопис Київського університету права*. 2024. №. 3. С. 129–132.
12. Лихвар В. В. Міжнародно-правове регулювання застосування реституції як форми матеріальної відповідальності держав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 4. №. 85. С. 288–293.
13. Лісова К. С. Еволюція концепції відповідальності держав у міжнародному праві: від класичних підходів до сучасних викликів. *Ірпінський юридичний часопис*. 2026. №. 1 (22). С. 9-14.
14. Новосад І. В. Імплементация принципів римського права в системі сучасної юриспруденції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №. 12. С. 115–117.
15. Пилипенко Д.О., Андріяшевський А. Г. До питання визначення змісту реституції в кримінальному процесі України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. №. 3. С. 74-78.
16. Солом'яний В. Р. Застосування реституції в римському праві. Дні науки Національного університету «Києво-Могилянська академія» на факультеті правничих наук, 2014 : тези наукових доповідей та повідомлень [на круглих столах 23 та 27 січня 2014 року / редкол.: Мелешевич А. А. та ін.] ; Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.», Ф-т правничих наук. Київ : [НаУКМА], 2014. С. 38–40.
17. Стасів В. Значення категорії миру у контексті доктринальної оцінки міжнародних відносин в епоху середньовіччя. Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки. 2018. С. 122–126.
18. Шульга В. О. Правове регулювання реституції та повернення культурних цінностей на міжнародному та національному рівнях. *Juris Europensis Scientia*. 2022. С. 49–53.
19. Шульга В. О. Проблеми повернення культурних цінностей під час збройних конфліктів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Т. 4. №. 87. С. 318–323.
20. FACTORY AT CHORZÓW. International Centre for Settlement of Investment Disputes. URL: https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/parties_publications/C8394/Claimants%27%20documents/CL%20-%20Exhibits/CL-0322.pdf (дата звернення 18.08.2026).
21. Kanaani cat breed makes historic european WCF championship debut with standout results in Finland. Animals Weeble. URL: <https://animalsweeble.net/kanaani-cat-breed-passes-its-historic/> (дата звернення 18.08.2026).
22. Rabbi Mikhail Salita. Non-state actors in international law: the “kanaani” project as a case of soft cultural diplomacy and the preservation of living heritage. *Technology development: shaping modern thinking and scientific approaches* : The III International scientific and practical conference, January 19–21, 2026, Krakow, Poland, 265 p.
23. Rabbi Salita Mikhail. The international legal responsibility of states for the protection of endemic fauna: from the raphus cucullatus case to contemporary standards for the conservation of living heritage. *Latest technologies and modern society: automation of processes and improvement of quality of life* : The XX International scientific and practical conference, May 18–20, 2026, Lyon, France, 392 p.
24. Restitution Remains the Cornerstone and the Future of International Law. The times of Israel. URL: <https://blogs.timesofisrael.com/restitution-remains-the-cornerstone-and-the-future-of-international-law/> (дата звернення 18.08.2026).
25. Wade J. W. The Literature of the Law of Restitution. Hastings LJ. 1967. Т. 19. С. 1087.
26. World's rarest cat breed to make historic European debut at WCF show in Vantaa, Finland. Big News Network. URL: <https://www.bignetwork.com/news/279227356/worlds-rarest-cat-breed-to-make-historic-european-debut-at-wcf-show-in-vantaa-finland>
27. CASE OF BRUMĂRESCU v. ROMANIA. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337> (дата звернення 18.08.2026).

Гребенюк Д., Саліта М. Еволюція феномену реституції у правовій доктрині та міжнародній правовій практиці

Анотація. У науковій статті з'ясовано розвиток явища реституція крізь призму еволюції за фокусом на правову доктрину та міжнародно-правову практику. Досліджувалися історичні етапи розвитку концепції *restitutio in integrum* у римському праві, особливості подальшого розвитку в міжнародно-правовій думці та трансформацію в один із ключових механізмів відновлення порушених прав у системі міжнародно-правової відповідальності суб'єктів міжнародного права. Проаналізовано доктринальні підходи до визначення понятійного апарату у співвідношенні з іншими формами таким як репарація, компенсація, сатисфакція та субституція. Дослідницьку увагу приділено еволюційним етапам розвитку концепції під

впливом практики міжнародних судових інституцій, зокрема рішення Постійної палати міжнародного правосуддя та Європейського суду з прав людини. Акцентується увага процесам кодифікації міжнародно-правової відповідальності в межах діяльності Комісії міжнародного права ООН. Визначено особливості застосування реституції щодо повернення незаконно вилученого майна, культурних цінностей та живої спадщини, а також проаналізовано сучасні проблеми розмежування різних форм міжнародно-правового відшкодування. За результатами дослідження встановлено, що явище реституція формується крізь складний але у той же час гнучкий шлях розвитку від інституту римського приватного права до універсального механізму відновлення порушеного правового стану у сучасному міжнародному праві. Обґрунтовано, що в сучасних

умовах реституція залишається пріоритетною формою з динамічним характером розвитку, яка за своєю природою здатна превентивно діяти.

Ключові слова: *restitutio in integrum*, реституція, превентивна реституція, міжнародно-правова відповідальність, міжнародно-протиправне діяння, відшкодування шкоди, культурні цінності, жива спадщина, міжнародно-правова доктрина, міжнародно-правова практика, міжнародне право, сучасне міжнародне право, міжнародні стандарти захисту прав людини.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 18.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Дем'янова П. В.,

юрист

Адвокатської фірми «Сергій Козьяков та партнери»

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3760-6096>

МЕЖІ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ПРИ ВИЗНАННІ ТА ВИКОНАННІ РІШЕНЬ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ: МІЖ ПЕРЕВІРКОЮ ПІДСТАВ ДЛЯ ВІДМОВИ ТА ЗАБОРОНОЮ ПЕРЕГЛЯДУ ПО СУТІ

Анотація. Статтю присвячено визначенню меж допустимого судового контролю при визнанні та виконанні рішень міжнародного комерційного арбітражу та його розмежуванню із забороненим переглядом арбітражного рішення по суті (*review on the merits*). Вихідною є теза про те, що остаточність арбітражного рішення та вичерпний характер підстав для відмови у його визнанні й виконанні не виключають необхідності дослідження державним судом окремих фактичних і правових питань, які вже могли бути предметом оцінки арбітражного трибуналу. Тому саме по собі повторне звернення суду до фактів, доказів, арбітражної угоди чи правових питань не є достатньою ознакою перегляду рішення по суті.

Проаналізовано нормативну конструкцію статті V Нью-Йоркської конвенції 1958 року та показано, що кожна передбачена нею підстава для відмови формує власний предмет судової перевірки. Особливу увагу приділено випадкам, у яких межа між допустимим контролем і *review on the merits* проявляється найбільш виразно: перевірку дотримання права сторони бути почутою, встановленню меж арбітражної угоди та компетенції арбітражного трибуналу, а також застосуванню застереження про публічний порядок. На основі практики Верховного Суду показано, що допустимість судового дослідження залежить не стільки від самого факту звернення до вже встановлених обставин, скільки від предмета, мети та глибини такого дослідження. Окремо обґрунтовано, що при застосуванні застереження про публічний порядок суд може за виняткових обставин досліджувати зовнішні щодо арбітражного спору факти, однак таке дослідження не повинно перетворюватися на перевірку правильності застосування арбітрами матеріального права.

За результатами дослідження запропоновано чотири взаємопов'язані критерії розмежування допустимого судового контролю та перегляду арбітражного рішення по суті: критерій нормативної прив'язки, критерій предмета перевірки, критерій необхідності та глибини дослідження і критерій непідміни арбітражної оцінки судовою. Обґрунтовано, що ці критерії мають застосовуватися послідовно: судові втручання повинно ґрунтуватися на конкретній підставі статті V Нью-Йоркської конвенції, бути спрямованим виключно на встановлення обставин, необхідних для її застосування, не виходити за межі необхідної перевірки та не призводити до повторного вирішення питань, що становили предмет арбітражного спору. Запропонований функціональний підхід дозволяє одночасно зберегти ефективність судового контролю та не допустити перетворення процедури визнання і виконання на додаткову інстанцію перегляду арбітражного рішення.

Ключові слова: міжнародний комерційний арбітраж, арбітражне рішення, визнання та виконання, Нью-Йоркська конвенція, судовий контроль, перегляд по суті, підстави для відмови, публічний порядок, Верховний Суд.

Постановка проблеми. Остаточність арбітражного рішення у поєднанні з обмеженим судовим контролем за ним – це одна з визначальних рис міжнародного комерційного арбітражу. Розглядаючи клопотання про визнання та надання дозволу на виконання, суд не діє як апеляційна інстанція щодо арбітражного трибуналу: він не вирішує спір повторно, не надає нову оцінку доказам і не перевіряє правильність застосування арбітрами матеріального права. Однак заборона перегляду по суті (*review on the merits*) не скасовує контрольної функції суду – вона окреслює її предмет. Так, Посібник Міжнародної ради з комерційного арбітражу (ICCA) прямо вказує, що Конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень 1958 року (далі – Нью-Йоркська конвенція, Конвенція) не допускає *de facto* апеляції навіть тоді, коли суд вважає висновки арбітрів помилковими [1, с. 75]. Посібник Секретаріату ЮНСІТРАЛ додає, що перелік підстав статті V Конвенції не охоплює ані помилок у застосуванні права, ані помилок у встановленні фактів [2, с. 126]. У той же час застосування цих підстав неминуче виводить суд на питання, які уже вивчалися арбітражним трибуналом: до прикладу, межі арбітражної угоди досліджуються через її текст і природу спору, дотримання права бути заслуханим – через перебіг процедури арбітражу, а застереження про публічний порядок взагалі неможливо застосувати, не оцінивши наслідків виконання рішення у правопорядку держави виконання. Отже, звернення суду до вже досліджених арбітражним трибуналом обставин саме по собі ще не є повторним вирішенням спору. Головне питання полягає у тому, де проходить межа. Надмірно широке розуміння заборони перегляду по суті перетворює підстави для відмови на суто декларативні, адже без дослідження обставин справи їх застосування стає неможливим. Це особливо помітно у частині публічного порядку, перевірку якого новітня практика кваліфікує як обов'язок суду *ex officio*, а не як відповідь на доводи сторін [3, п. 158]. Тому практичну цінність має не чергове підтвердження заборони перегляду по суті, а критерії, які дозволять визначити момент, коли судовий контроль виходить за свої функціональні межі.

Стан дослідження. Питання визнання та виконання арбітражних рішень, правової природи арбітражного рішення і форм судового контролю досліджувалися у працях ряду українських

науковців, зокрема Г. А. Цірата. Значний внесок у розроблення питань застосування Нью-Йоркської конвенції, меж судового втручання та підстав для відмови у визнанні і виконанні арбітражних рішень здійснено також у працях іноземних дослідників, зокрема А. Я. ван ден Берга, К.-Г. Бекштїгеля, Е. Гайяра, Б. Сійно. Важливе значення для тлумачення принципу обмеженого судового контролю також мають матеріали, розроблені Секретаріатом ЮНСІТРАЛ та ІССА, у яких наголошується на вичерпності підстав для відмови за Нью-Йоркською конвенцією та на недопустимості фактичного апеляційного перегляду арбітражного рішення.

Однак у наявних дослідженнях заборона перегляду арбітражних рішень по суті та окремі підстави для відмови у його визнанні і виконанні аналізуються, здебільшого, паралельно, як самостійні питання. Менш вивченою залишається саме межа між ними: якою мірою суд уповноважений розглядати фактичні та правові питання, які вже розглядалися арбітражним трибуналом, якщо це є необхідним для перевірки конкретної підстави для відмови. Особливого значення це питання набуває крізь призму новітньої практики Верховного Суду, у якій, з одного боку, послідовно підкреслюється неприпустимість перегляду арбітражних рішень по суті, а з іншого – здійснюється ґрунтовна перевірка обставин, необхідних для застосування окремих підстав для відмови. Таким чином, потребує систематизації не тільки перелік випадків допустимого і недопустимого втручання суду, а й критерії їх розмежування. Наукова новизна дослідження полягає у формулюванні критеріїв розмежування допустимого судового контролю при перевірці підстав для відмови та недопустимого перегляду арбітражного рішення по суті на основі положень Нью-Йоркської конвенції та останньої практики Верховного Суду.

Метою статті є визначення меж допустимого судового контролю при вирішенні питання про визнання і виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, розмежування перевірки передбачених Нью-Йоркською конвенцією підстав для відмови та забороненого перегляду арбітражного рішення по суті, а також формулювання на основі підходів міжнародної доктрини і практики Верховного Суду критеріїв такого розмежування.

Виклад основного матеріалу. Заборона перегляду арбітражного рішення по суті як межа судового втручання. Остаточність арбітражного рішення означає, що після вирішення спору арбітражним трибуналом сторона, яка не погоджується з результатом, не має загального права вимагати повторного вирішення того ж спору державним судом. Процедури скасування рішення або заперечення проти його визнання та виконання цьому правилу не суперечать, адже становлять собою форму обмеженого судового контролю, а не продовження розгляду спору по суті. При цьому остаточність рішення як принцип варто відрізнити від його обов'язковості (*binding character*) у розумінні Нью-Йоркської конвенції [4]. Якщо остаточність пояснює відсутність звичайного повторного розгляду спору, то обов'язковість характеризує юридичну силу рішення для сторін.

Однак ані остаточність, ані обов'язковість арбітражного рішення самі по собі не формують заборону його перегляду по суті. Такий принцип виникає із системного тлумачення статей III та V Конвенції: перша встановлює обов'язок держав визнавати арбітражні рішення обов'язковими та забезпечувати їх виконання, тоді як друга визначає вичерпний перелік підстав, за яких у цьому може бути відмовлено [4]. Таким чином, пред-

метом перевірки державного суду є не правильність вирішення спору, а наявність конкретної підстави для відмови. У міжнародній доктрині цей висновок сформульований ще виразніше. Г. Борн розглядає відсутність судового перегляду правильності вирішення спору як один із принципів режиму визнання і виконання арбітражних рішень за Нью-Йоркською конвенцією [5, с. 458–459]. Подібним чином Е. Гайяр та Б. Сійно пов'язують обмежений характер контролю з самою логікою Конвенції, відповідно до якої суд держави виконання перевіряє наявність передбачених нею підстав для відмови, а не правильність вирішення спору арбітрами [6]. Такий підхід є закономірним наслідком конструкції статті V. Якби помилка у встановленні фактів або застосуванні права сама по собі могла слугувати підставою для відмови, вичерпний перелік, закріплений Конвенцією, фактично втратив би своє значення. Будь-яке невідгідне для боржника рішення можна було б поставити під сумнів через неправильну, на його думку, оцінку доказів чи застосування матеріального права. Процедура визнання і виконання у такому б випадку перетворилася на додаткову інстанцію розгляду спору. У зв'язку з цим, для визначення меж допустимого судового контролю недостатньо констатувати загальну заборону перегляду арбітражного рішення по суті. Необхідно визначити, які саме дії державного суду становлять такий перегляд і чим вони відрізняються від перевірки, яка необхідна для застосування підстав статті V Конвенції.

Для цілей цього дослідження під *review on the merits* варто розуміти повторне вирішення державним судом питань, що становили предмет арбітражного спору, з метою перевірки правильності висновків трибуналу. Це може бути повторне встановлення фактів, переоцінка доказів, перевірка застосування норм матеріального права, а також заміна оцінки арбітрів власною оцінкою суду. Водночас заборона визначеного вище *review on the merits* не передбачає повної заборони аналізу рішення арбітражного трибуналу чи матеріалів справи, адже сама стаття V визначає випадки, коли суд повинен до них звернутися. Тому межа проходить не між судовим аналізом і його відсутністю, а між перевіркою, необхідною для застосування конкретної підстави статті V, та повторним вирішенням спору по суті.

Стаття V Нью-Йоркської конвенції як нормативна рамка допустимого судового контролю. Ключове значення для встановлення цієї межі має сама структура статті V Нью-Йоркської конвенції. Перелік підстав, закріплений у ній, є вичерпним, а отже одночасно і окреслює межі повноважень суду держави виконання. Фактично, стаття V виконує подвійну функцію: з одного боку, забезпечує захист від визнання та виконання рішення, ухваленного за наявності дефекту, а з іншого – не дозволяє перетворити відповідну процедуру на повторний розгляд спору. Структура статті V додатково визначає характер такого контролю. Так, пункт 1 визначає підстави, існування яких має доводитися стороною, проти якої спрямоване арбітражне рішення [2, с. 128–129]. До них належать недієздатність сторони або недійсність арбітражної угоди, неналежне повідомлення чи неможливість представити свою позицію, вихід арбітражного трибуналу за межі наданої йому компетенції, порушення погоджених правил формування складу арбітражного трибуналу або процедури, а також випадки, коли рішення ще не стало обов'язковим, було скасоване або його виконання зупинене [4]. Пункт 2 охоплює неарбітрабельність спору та суперечність публічному порядку – тобто підстави, які суд враховує *ex officio*, незалежно від посилань боржника на них [3]. Таке розмежування відобра-

жає відмінність між захистом приватних інтересів учасника арбітражу та контролем за межами, які правопорядок держави виконання встановлює в публічних інтересах.

Для цілей цього дослідження особливо важливо те, що кожна із зазначених підстав встановлює власний предмет судової перевірки. Так, застосування статті V(1)(a) потребує дослідження існування та дійсності арбітражної угоди; статті V(1)(b) – обставин повідомлення сторони та можливості представити свою позицію в арбітражі; статті V(1)(c) – співвідношення меж арбітражної угоди з питаннями, вирішеними трибуналом; статті V(1)(d) – дотримання правил, встановлених сторонами, щодо складу арбітражу і його процедури; статті V(1)(e) – статусу самого арбітражного рішення. При застосуванні ж підстав з пункту 2 статті V суд повинен оцінити предмет спору на арбітрабельність або ж встановити сумісність визнання і виконання рішення з публічним порядком своєї держави [4]. Отже, у низці випадків суд неминуче буде вдаватися до перевірки фактів, матеріалів справи та правових питань, які вже були предметом оцінки арбітражного трибуналу. Вирішальним у такому разі є не сам факт повторного звернення до відповідних питань, а мета, з якою суд досліджує їх, та межі такого дослідження. Саме на рівні застосування конкретних підстав статті V абстрактна заборона *review on the merits* набуває практичного змісту, оскільки дозволяє визначити, де закінчується необхідний судовий контроль і починається повторне вирішення арбітражного спору.

Наведена конструкція відтворена і на національному рівні. Стаття 36 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» та стаття 478 Цивільного процесуального кодексу України закріплюють той самий вичерпний перелік підстав, що й стаття V Конвенції, і не додають до нього нових. Водночас між ними є відмінність: якщо Конвенція і стаття 36 Закону передбачають, що у визнанні та виконанні може бути відмовлено, то стаття 478 Кодексу використовує імперативне формулювання «суд відмовляє». Тим самим національний процесуальний закон звужує простір судового розсуду на етапі, коли наявність підстави вже встановлена. Проте на межі допустимого судового контролю це не впливає: обсяг того, що суд вправі досліджувати, як і раніше визначається предметом кожної окремої підстави.

Практичні прояви межі між допустимим судовим контролем та переглядом арбітражного рішення по суті. Одним із найбільш показових прикладів того, що дослідження судом фактичних обставин саме по собі не є переглядом арбітражного рішення по суті, є застосування статті V(1)(b) Нью-Йоркської конвенції. Ця підстава дозволяє відмовити у визнанні і виконанні, якщо сторона, проти якої спрямоване рішення, не була належним чином повідомлена про призначення арбітра чи арбітражний розгляд або з інших причин не могла представити свою позицію. За своїм змістом вона пов'язана з принципом *audi alteram partem* та має на меті забезпечити реальну можливість сторони бути почутою [1; 2]. Перевірка посилання боржника на цю підставу неминуче вимагає від державного суду встановлення фактів. Суду необхідно перевірити, на яку адресу надсилалися документи, чи отримувала їх сторона, чи знала вона про провадження, чи здійснювала процесуальні дії та чи мала достатню можливість подати пояснення і докази. Однак варто підкреслити, що предметом такого дослідження залишається можливість сторони брати участь у арбітражному процесі, а не обґрунтованість її позиції у спорі. Показовою є справа № 824/183/20, у якій боржник посилався на неналежне повідомлення про арбітражний розгляд.

Верховний Суд встановив, що матеріали надсилалися стороні, однак вона відмовилася від їх отримання, і дійшов висновку, що така поведінка не може перетворюватися на підставу для подальшої відмови у виконанні рішення [7]. Тобто суд здійснив дослідження фактичних обставин доставки документів і поведінки боржника, але не торкався питання про те, наскільки переконливими були його аргументи щодо самого спору. Інший аспект цієї межі проявився у справі № 824/199/20. Суд першої інстанції відмовив у визнанні і виконанні рішення, самостійно встановивши відсутність достатніх доказів повідомлення боржника про арбітражне провадження, хоча сам боржник таких заперечень не заявляв. Верховний Суд як суд апеляційної інстанції скасував таке рішення, зазначивши, що підстави з пункту 1 статті V повинні бути заявлені і доведені стороною, проти якої спрямоване рішення [8]. Цей приклад показує, що межі судового контролю за арбітражним рішенням визначаються не лише його глибиною, а й процесуальною природою конкретної підстави: суд не може розширювати власні повноваження шляхом самостійного пошуку підстав для відмови, доказування наявності яких Конвенція покладає на боржника.

Отже, при перевірці дотримання права сторони бути почутою межа допустимого судового контролю є достатньо чіткою. Суд вправі встановити, чи могла сторона повноцінно брати участь у провадженні, але не вправі вирішувати, наскільки добре вона використала цю можливість.

Ще складніше розмежування проявляється при перевірці існування, дійсності та меж арбітражної угоди, що охоплюється статтями V(1)(a) та V(1)(c) Нью-Йоркської конвенції. Особливо виразно проблема співвідношення допустимого судового контролю та *review on the merits* постає при застосуванні статті V(1)(c), яка дозволяє перевірити, чи не вийшов арбітражний трибунал за межі компетенції, наданої йому сторонами. Принцип *competence-competence*, закріплений в українському праві у статті 16 Закону «Про міжнародний комерційний арбітраж», надає трибуналу право самостійно вирішувати питання про власну компетенцію, включно із запереченнями щодо існування або дійсності арбітражної угоди [9]. Однак він не означає, що рішення арбітражного трибуналу щодо власної компетенції розглядати визначений спір стає недоступним для будь-якого подальшого судового контролю. У протилежному випадку, стаття V(1)(c) значною мірою втратила б свій практичний зміст. Джерелом компетенції арбітражного трибуналу залишається згода сторін, тому суд держави виконання вправі встановити, чи існувала така згода та які питання нею охоплювалися. Для цього він може досліджувати текст арбітражної угоди, її суб'єктний склад, заявлені в арбітражі вимоги та зміст самого рішення. Водночас посилання на статтю V(1)(c) не може використовуватися для того, щоб під виглядом перевірки компетенції повторно поставити перед державним судом питання матеріального права, уже вирішене арбітрами.

Різницю між цими ситуаціями можна простежити після зіставлення двох справ Верховного Суду. У справі № 824/181/19 суд встановив, що заявник, який просив надати дозвіл на виконання рішення Міжнародного центру вирішення спорів при Американській арбітражній асоціації, не був стороною основного контракту та відповідної арбітражної угоди. Арбітражна угода не містила волевиявлення боржника на передачу арбітражу спору саме із цим заявником, у зв'язку з чим у визнанні і виконанні було відмовлено [10]. Очевидно, що у цій справі

судове дослідження не було повторною оцінкою правильності висновків трибуналу щодо арбітражного спору: воно стосувалося лише попереднього питання – чи існувала взагалі згода на арбітраж між відповідними особами. Інакше було вирішено питання у справі № 824/63/24. Боржник стверджував, що компанія-стягувач не була зазначена в агентській угоді, а тому арбітражне рішення нібито стосувалося спору, який не охоплювався арбітражною угодою. Верховний Суд врахував, що питання про статус відповідної компанії та поширення на неї договірних відносин вже було предметом детального дослідження в арбітражному провадженні, тоді як боржник не обґрунтував наявності обставин, які б свідчили про перевищення арбітражним трибуналом меж своєї компетенції. За таких обставин Суд розцінив відповідні доводи боржника як спробу повторного перегляду вже вирішеного питання під формальним посиланням на вихід арбітражу за межі арбітражної угоди [11].

Порівняння вищенаведених справ є принциповим для визначення меж судового контролю. Формально в обох випадках боржник ставив питання про обсяг арбітражної угоди. Проте у першій справі суд встановлював сам факт поширення згоди на арбітраж на конкретну особу, тобто питання, яке безпосередньо становить предмет контролю за статтею V(1)(c). У другій від суду фактично вимагалось повторно вирішити вже досліджене арбітрами питання про правове становище сторони у договірних відносинах. Отже, для кваліфікації дій суду у першу чергу необхідно встановити, яке саме питання суду пропонується вирішити в дійсності.

Найбільш складним з погляду розмежування допустимого судового контролю та перегляду арбітражного рішення по суті є застосування застереження про публічний порядок, передбаченого статтею V(2)(b) Нью-Йоркської конвенції. На відміну від підстав з пункту 1, публічний порядок не може бути перевірений винятково шляхом зіставлення декількох документів. Йдеться про оцінку того, чи є наслідок визнання і виконання рішення сумісним із фундаментальними принципами правопорядку держави виконання. Саме через оціночний характер цієї категорії особливо важливо не ототожнювати публічний порядок із будь-якою імперативною нормою національного права. К.-Г. Бекштінгелль наголошує, що імперативний характер норми сам по собі не надає їй значення складової публічного порядку, а неправильне застосування арбітрами норм матеріального права, включно з імперативними, не є достатньою підставою для відмови у визнанні та виконанні арбітражного рішення [12, с. 125, 129].

Особливо важливими для питання меж *review on the merits* є Рекомендації Асоціації міжнародного права (*International Law Association*) 2002 року. У них, по-перше, прямо проводиться відмінність між звичайною імперативною нормою та нормою, яка становить складову міжнародного публічного порядку: порушення першої саме по собі не повинно перешкоджати визнанню і виконанню рішення [13, с. 261]. По-друге, Рекомендація 3(c) допускає дослідження і навіть повторну оцінку фактичних обставин, якщо можливе порушення публічного порядку неможливо встановити лише з тексту арбітражного рішення. Водночас у коментарі до цієї рекомендації наголошено, що таке поглиблене дослідження виправдане лише за наявності серйозних *prima facie* підстав вважати, що міжнародний публічний порядок справді порушено [13, с. 261–262].

Цей підхід має принципове значення для досліджуваного питання. Він підтверджує, що переоцінка певних фактів не

є автоматично забороненим переглядом по суті. За виняткових обставин вона може бути необхідною частиною контролю за публічним порядком. Однак змінюється мета такої оцінки: суд досліджує факти не для того, щоб вирішити, чи правильно арбітри встановили права й обов'язки сторін, а для того, щоб встановити, чи спричинить визнання та виконання рішення результат, який правопорядок держави не може допустити.

Найвиразніше ця різниця проявилася у справі № 824/143/23. Дві швейцарські компанії звернулися за визнанням і виконанням арбітражного рішення про стягнення коштів з фізичної особи за договором гарантії. Київський апеляційний суд відмовив, виходячи з того, що відповідно до статті 560 Цивільного кодексу України гарантом може виступати банк, інша фінансова установа або страхова організація, а тому виконання рішення, заснованого на договорі гарантії з фізичною особою, нібито суперечило б публічному порядку. Верховний Суд постановою від 18 липня 2024 року цей висновок скасував. Він зазначив, що посилання на публічний порядок було формальним, а суд першої інстанції фактично вдався до оцінки спірних правовідносин та правомірності правочину по суті, на що не мав повноважень [14]. Помилка суду в цій справі полягала не в самому зверненні до норм українського права. Перевірка публічного порядку неминуче потребує визначення тих фундаментальних правил і принципів, які держава вважає необхідним захищати. Проблема виникла тоді, коли питання «чи призведе виконання цього рішення до порушення фундаментальних засад правопорядку?» фактично було замінено питанням «чи відповідає правочин, з якого виник спір, українському матеріальному праву?». Друге питання належало до суті спору і не могло бути повторно вирішене на стадії виконання. Саме тут найбільш виразно проявляється різниця між контролем результату виконання та контролем правильності застосування права арбітражним трибуналом.

Водночас практика Верховного Суду демонструє й випадки, коли перевірка публічного порядку справді потребує виходу за межі самого тексту арбітражного рішення. У справі № 824/60/24 боржник заперечував проти виконання рішення на користь азербайджанського ВАТ «Абшерон-Шараб», посиляючись на матеріали кримінального провадження, з яких, на його думку, можна встановити причетність стягувача до постачання матеріальних ресурсів компаніям держави-агресора. Верховний Суд не відмовився від оцінки цих обставин лише тому, що вони не стосувалися суті первісного договірного спору. Натомість він перевіряв докази, на яких ґрунтувалося заперечення, і встановив, що ухвала про продовження строку досудового розслідування за відсутності обвинувального вироку не є достатнім підтвердженням відповідних обставин [15]. Тобто справа № 824/60/24 не суперечить забороні *review on the merits*, а навпаки, допомагає точніше окреслити її зміст. Суд досліджував зовнішні щодо арбітражного спору факти, оскільки саме вони могли мати значення для публічного порядку України. Проте він не переоцінював виконання сторонами контракту і не виправляв фактичні чи правові висновки арбітрів. Аналіз був спрямований на інше юридичне питання: чи створить примусове виконання рішення неприйнятний з погляду фундаментальних інтересів держави результат.

Отже, при застосуванні застереження про публічний порядок вирішальне значення має не сам факт повторного звернення суду до обставин справи, а мета такого дослідження. Допустимим є встановлення обставин, необхідних для перевірки

наслідків визнання та виконання рішення. Повторна ж оцінка правильності висновків арбітражного трибуналу становитиме *review on the merits*.

Критерій розмежування допустимого судового контролю та перегляду по суті. Проведений аналіз положень статті V Нью-Йоркської конвенції та практики їх застосування дає підстави запропонувати чотири взаємопов'язані критерії, за допомогою яких можна визначити, чи залишається державний суд у межах допустимого контролю, чи фактично переходить до *review on the merits*. Їх застосування має бути послідовним, оскільки жоден із критеріїв окремо не є достатнім для проведення такої межі.

По-перше, слід перевірити критерій нормативної прив'язки. Будь-яке дослідження арбітражного рішення, матеріалів справи чи пов'язаних із нею обставин повинно бути обумовлене необхідністю перевірки конкретної підстави для відмови, передбаченої статтею V Конвенції. Саме вичерпність цих підстав виключає існування загального повноваження суду перевіряти правильність арбітражного рішення [2, с. 126]. Отже, судовий контроль має починатися не з питання про можливу помилковість висновків арбітрів, а з визначення тієї підстави статті V, наявність якої належить встановити. По-друге, необхідно проаналізувати критерій предмета перевірки. Після визначення відповідної підстави суд повинен встановити, яке саме питання становить предмет контролю. Для статті V(1)(b) ним буде реальна можливість сторони бути почутою, для статті V(1)(c) – межі компетенції арбітражного трибуналу, а для статті V(2)(b) – сумісність наслідків визнання і виконання рішення з публічним порядком. Дослідження тих самих фактів або документів може бути допустимим або недопустимим залежно від питання, на яке воно спрямоване. Тому саме повторне звернення до обставин, які вже оцінювалися арбітражним трибуналом, ще не свідчить про *review on the merits*. По-третє, слід проаналізувати критерій необхідності та глибини перевірки. Обсяг судового дослідження має визначатися тим, що об'єктивно необхідно для встановлення відповідної підстави для відмови. Суд вправі перевіряти факти й докази настільки, наскільки без цього неможливо вирішити питання, поставлене статтею V, але не повинен продовжувати таку перевірку після отримання достатньої відповіді. І, по-четверте, необхідно перевірити критерій невідмінності арбітражної оцінки. Він має завершальний характер і дозволяє оцінити результат судового контролю. Якщо суд фактично відповідає на питання, чи правильно арбітражний трибунал встановив обставини, оцінив докази, витлумачив договір або застосував матеріальне право, відбувається підміна арбітражної оцінки судовою. Натомість допустимий контроль повинен залишатися зосередженим на іншому питанні: чи існує передбачена Конвенцією підстава, яка перешкоджає визнанню та виконанню рішення. Для публічного порядку ця відмінність набуває особливого значення: предметом перевірки є наслідок визнання та виконання рішення для правопорядку держави, а не абстрактна правильність застосування арбітрами національного матеріального права. Отже, межу допустимого судового контролю доцільно визначати послідовно: підстава статті – предмет перевірки – необхідний обсяг дослідження – відсутність підміни арбітражної оцінки. Якщо хоча б на останньому етапі суд переходить від встановлення підстави для відмови до перевірки правильності рішення самого спору, контроль втрачає свій функціональний характер і перетворюється на *review on the merits*.

Висновки. Заборона *review on the merits* не означає заборони суду звертатися до фактів, доказів чи правових питань, які вже досліджувалися арбітражним трибуналом. Визначальним є функціональне призначення такого дослідження: воно є допустимим настільки, наскільки необхідне для встановлення конкретної підстави для відмови, передбаченої статтею V Нью-Йоркської конвенції, і не спрямоване на повторну перевірку правильності вирішення спору.

Проведений аналіз дозволив сформулювати чотири взаємопов'язані критерії такого розмежування: нормативну прив'язку судового контролю, визначеність його предмета, необхідність та глибину перевірки, а також невідмінну арбітражну оцінку судовою. Особливого значення цей підхід набуває при застосуванні застереження про публічний порядок, де предметом контролю мають залишатися наслідки визнання та виконання рішення, а не правильність застосування арбітрами матеріального права. Отже, саме функціональна оцінка мети, предмета та меж судового втручання дозволяє зберегти баланс між ефективністю контролю, передбаченого статтею V, та остаточністю арбітражного рішення.

Література:

1. ICCA's Guide to the Interpretation of the 1958 New York Convention: A Handbook for Judges. 2nd ed. International Council for Commercial Arbitration. URL: https://cdn.arbitration-icca.org/s3fs-public/document/media_document/Judges%20Guide_English_Second%20edition_24%20Feb%202025.pdf (дата звернення: 07.08.2026).
2. UNCITRAL Secretariat Guide on the Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards (New York, 1958). United Nations Commission on International Trade Law. URL: https://uncitral.un.org/sites/default/files/media-documents/uncitral/en/2016_guide_on_the_convention.pdf (дата звернення: 07.08.2026).
3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третньої судової палати Касаційного цивільного суду від 15 січ. 2026 р. у справі № 824/157/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133708536> (дата звернення: 08.08.2026).
4. Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards (New York, 1958). New York Arbitration Convention. URL: https://www.newyorkconvention.org/media/uploads/pdf/1/2/12_english-text-of-the-new-york-convention.pdf (дата звернення: 07.08.2026).
5. Born G. B. International Arbitration: Law and Practice. 3rd ed. Alphen aan den Rijn : Kluwer Law International, 2021. P. 456–459.
6. Gaillard E., Sino B. Enforcement under the New York Convention. The Guide to Challenging and Enforcing Arbitration Awards. 4th ed. Global Arbitration Review. URL: <https://globalarbitrationreview.com/guide/the-guide-challenging-and-enforcing-arbitration-awards/4th-edition/article/enforcement-under-the-new-york-convention> (дата звернення: 07.08.2026).
7. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 20 травня 2021 р. у справі № 824/183/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97174932> (дата звернення: 07.08.2026).
8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 17 верес. 2021 р. у справі № 824/199/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99890219> (дата звернення: 07.08.2026).
9. Про міжнародний комерційний арбітраж : Закон України від 24 лют. 1994 р. № 4002-XII : станом на 21 травня 2026 р.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text> (дата звернення: 07.08.2026).

10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 21 травня 2020 р. у справі № 824/181/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89372527> (дата звернення: 07.08.2026).
11. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 23 січ. 2025 р. у справі № 824/63/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124772672> (дата звернення: 07.08.2026).
12. Böckstiegel K.-H. Public Policy as a Limit to Arbitration and its Enforcement. *Dispute Resolution International*. 2008. Vol. 2. No. 1. P. 123–132. URL: https://cdn.arbitration-icca.org/s3fs-public/document/media_document/media012277202358270bckstiegel_public_policy...iba_unconference_2008.pdf (дата звернення: 08.08.2026).
13. Mayer P., Sheppard A. Final ILA Report on Public Policy as a Bar to Enforcement of International Arbitral Awards. *Arbitration International*. 2003. Vol. 19. Iss. 2. P. 249–263. DOI: <https://doi.org/10.1093/arbitration/19.2.249>.
14. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 18 лип. 2024 р. у справі № 824/143/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120513908> (дата звернення: 08.08.2026).
15. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 27 лют. 2025 р. у справі № 824/60/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125540120> (дата звернення: 09.08.2026).

Demianova P. Limits of judicial review in the recognition and enforcement of international commercial arbitral awards: between examination of grounds for refusal and the prohibition of review on the merits

Summary. The article examines the limits of permissible judicial review in the recognition and enforcement of international commercial arbitral awards and distinguishes such review from the prohibited review on the merits. The analysis proceeds from the premise that the finality of an arbitral award and the exhaustive nature of the grounds for refusing its recognition and enforcement do not preclude a national court from examining certain factual and legal issues that may already have been considered by the arbitral tribunal. Accordingly, the mere fact that a court revisits facts, evidence, an arbitration agreement or legal issues previously addressed in the arbitral proceedings cannot, in itself, be

regarded as sufficient to establish a prohibited review on the merits.

The article analyses the normative structure of Article V of the 1958 New York Convention and demonstrates that each ground for refusal establishes its own specific subject matter of judicial review. Particular attention is paid to situations in which the distinction between permissible judicial review and review on the merits becomes especially significant: verification of a party's right to be heard, determination of the scope of the arbitration agreement and the tribunal's jurisdiction, and application of the public policy exception. Drawing on the case law of the Supreme Court of Ukraine, the article demonstrates that the permissibility of judicial scrutiny depends not merely on whether the court addresses circumstances already considered by the arbitral tribunal, but primarily on the subject matter, purpose and depth of such scrutiny. It is further argued that, when applying the public policy exception, a court may, in exceptional circumstances, examine facts external to the underlying arbitral dispute. Such examination, however, must not develop into a reassessment of the correctness of the tribunal's application of substantive law.

Based on the analysis, the article proposes four interrelated criteria for distinguishing permissible judicial review from a prohibited review of an arbitral award on the merits: the criterion of normative linkage, the criterion of the subject matter of review, the criterion of necessity and depth of scrutiny, and the criterion of non-substitution of the arbitral tribunal's assessment by that of the court. These criteria should be applied consecutively. Judicial intervention must be linked to a specific ground under Article V of the New York Convention, confined to the circumstances necessary for determining whether that ground exists, limited to the depth of scrutiny required for that purpose, and must not result in the reconsideration of issues constituting the substance of the arbitral dispute. The proposed functional approach makes it possible to preserve effective judicial control while preventing recognition and enforcement proceedings from becoming an additional instance for reconsideration of the arbitral award.

Key words: international commercial arbitration, arbitral award, recognition and enforcement, New York Convention, judicial review, review on the merits, grounds for refusal, public policy, Supreme Court.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Дата першого надходження статті до видання: 04.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 31.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Качурінер В. Л.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри морського та міжнародного права

Міжнародного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2553-5071>

ТЕХНОЛОГІЇ РОЗПОДІЛЕНОГО РЕЄСТРУ В МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРОСТЕЖУВАНOSTІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Анотація. У статті досліджено міжнародно-правові передумови, функції та межі використання технологій розподіленого реєстру, зокрема блокчейну, для забезпечення простежуваності сільськогосподарської продукції.

Встановлено, що правове регулювання у цій сфері формується на перетині міжнародного торговельного права, міжнародних стандартів безпечності харчових продуктів, права електронної торгівлі, режимів належної обачності у глобальних ланцюгах постачання, захисту персональних і комерційних даних та права Європейського Союзу.

Обґрунтовано, що блокчейн не є самостійним джерелом права, сертифікатом якості або доказом істинності первинної інформації. Його юридично значущою функцією є забезпечення цілісності, послідовності та контрольованої доступності записів після їх внесення. Помилкова, неповна або неправомірно отримана інформація не стає достовірною лише внаслідок її незмінного збереження в розподіленому реєстрі.

Запропоновано авторське визначення міжнародно-правового забезпечення цифрової простежуваності сільськогосподарської продукції як системи договірних норм, міжнародних стандартів, актів модельного права, наднаціональних приписів і процедур співробітництва, які визначають обов'язкові події простежуваності, суб'єктів внесення та перевірки даних, юридичні вимоги до електронних записів і правила їх транскордонного визнання.

Розроблено функціональну класифікацію відповідних інструментів: цілевстановлювальні, ідентифікаційно-стандартизаційні, доказово-довірчі, торговельно-контрольні, захисні та коригувальні.

Сформульовано семиелементний тест юридичної надійності блокчейн-системи простежуваності.

Доведено доцільність багаторівневої моделі, у якій міжнародні та галузеві стандарти визначають семантику даних, дозвільний розподілений реєстр фіксує події, персональні й комерційно чутливі відомості зберігаються поза ланцюгом, кваліфіковані електронні довірчі послуги підтверджують автора і час запису, а компетентний орган або незалежний аудитор забезпечує перевірку первинної події. Така модель дозволяє поєднати простежуваність із захистом прав виробників, недискримінаційною торгівлею та взаємним визнанням електронних доказів.

Ключові слова: міжнародне право, сільськогосподарська продукція, простежуваність, блокчейн, розподілений реєстр, електронний запис, належна обачність, міжнародна торгівля, захист даних, Європейський Союз.

Постановка проблеми. Глобальний ланцюг постачання сільськогосподарської продукції об'єднує виробника, заготі-

вельника, переробника, перевізника, склад, лабораторію, сертифікаційний орган, митницю, імпортера, роздрібного продавця та споживача. Кожний із них створює або використовує дані про походження продукції, земельну ділянку, технологію виробництва, застосовані речовини, результати лабораторних досліджень, температуру зберігання, переміщення партії та відповідність вимогам ринку. Фрагментація інформаційних систем ускладнює відкликання небезпечної продукції, перевірку екологічних тверджень, боротьбу з підміною походження та виконання транскордонних обов'язків належної обачності.

У попередніх працях ми розглядали міжнародно-правові інструменти як засоби перетворення погоджених цілей на регулятивний вплив у сфері виробництва [1, с. 192–196], а екологічну інформацію – як необхідну передумову участі, контролю та обґрунтованості рішення [2, с. 327–330]. Стандарти, своєю чергою, конкретизують загальні правові вимоги через показники, методики та процедури перевірки [3, р. 263–278]. Ці висновки набувають нового значення у цифрових аграрних ланцюгах: правова норма діє ефективно лише тоді, коли подія, з якою вона пов'язує наслідок, може бути ідентифікована, перевірена та співвіднесена з відповідальним суб'єктом.

Технологія розподіленого реєстру пропонує спільне середовище, у якому послідовність операцій підтверджується учасниками мережі, а зміна попереднього запису є технічно складною та помітною. Проте технічна незмінність не усуває питання про юридичну силу запису, компетентність його автора, правомірність обробки даних, відповідальність за помилку, визнання іноземного електронного документа та можливість виправлення. Тому предметом правового дослідження має бути не блокчейн як програмний продукт, а система норм і процедур, що перетворює цифровий запис на юридично значущий елемент простежуваності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Технічні та організаційні можливості блокчейну в агропродовольчих ланцюгах досліджували Х. Ф. Гальвес, Х. К. Мехуто), Х. Сімаль-Гандара, А. Каміларіс, А. Фонтс та Ф. К. Пренафета-Болду. Х. Ф. Гальвес, Х. К. Мехуто та Х. Сімаль-Гандара показали потенціал розподіленого реєстру для контролю походження та аналітичних даних, водночас наголосивши на проблемі якості первинної інформації та взаємодії з фізичними об'єктами [4, р. 222–232]. А. Каміларіс, А. Фонтс і Ф. К. Пренафета-Болду систематизували аграрні блокчейн-проекти й дійшли висновку, що їх масштабуванню перешкоджають технічні, освітні, політичні та регуляторні бар'єри [5, р. 640–652].

М. Тріполі та Й. Шмідхубер пов'язують застосування блокчейну в агропродовольчій сфері зі скороченням інформаційної асиметрії, фінансуванням, страхуванням і простежуваністю, але застерігають щодо вартості інфраструктури, цифрового розриву та необхідності належного врядування [6, р. 7–18, 27–30]. У правовій доктрині М. Фінк, П. де Філіппі та А. Райт досліджують співвідношення розподілених систем із правом, захистом даних і приватним технологічним нормотворенням. Водночас міжнародно-правова архітектура аграрної простежуваності, критерії юридичної надійності запису та межі допустимої прозорості залишаються недостатньо систематизованими.

Мета статті полягає у визначенні міжнародно-правових засад використання технологій розподіленого реєстру для простежуваності сільськогосподарської продукції, розробленні функціональної класифікації відповідних інструментів і формулюванні моделі, яка забезпечує юридичну надійність записів, транскордонну сумісність, захист даних та можливість виправлення помилок.

Виклад основного матеріалу. Простежуваність доцільно розуміти як здатність відновити історію, застосування або місцезнаходження визначеного об'єкта за допомогою ідентифікованих подій і зв'язків між ними. Її юридична мета залежить від конкретного режиму: захист здоров'я, відкликання небезпечної партії, підтвердження країни чи ділянки походження, дотримання фітосанітарних вимог, доведення екологічної характеристики або виконання договірних зобов'язань. Принципи Codex Alimentarius визначають простежуваність як інструмент системи інспекції та сертифікації, який має бути обґрунтований визначеною метою, не створювати необґрунтованих торговельних обмежень і забезпечувати ідентифікацію попереднього та наступного учасника ланцюга [7, р. 1–3]. Отже, простежуваність не є самодостатнім накопиченням максимальної кількості інформації.

Стандарт GS1 розкриває операційну логіку через три взаємопов'язані дії: ідентифікувати об'єкт, зафіксувати подію та надати стандартизовані дані уповноваженому користувачеві [8]. У сільському господарстві простежуваним об'єктом може бути партія насіння, поле, урожай, тварина, сировина, перероблений продукт, транспортна одиниця або сертифікат. Подією є сімба, обробка, збирання, змішування, переробка, відбір проб, передача, зберігання чи експорт. Без уніфікованих ідентифікаторів і семантики різні блокчейн-мережі лише незмінно зберігатимуть несумісні відомості.

Міжнародно-правове забезпечення цифрової простежуваності сільськогосподарської продукції пропонується визначити як систему договірних норм, міжнародних стандартів, актів модельного права, наднаціональних приписів і процедур співробітництва, які визначають обов'язкові події простежуваності, суб'єктів внесення та перевірки даних, юридичні вимоги до електронних записів і правила їх транскордонного визнання. У цій системі технологія є способом виконання правової функції, а не заміною правової норми.

За регулятивною функцією відповідні інструменти можна поділити на шість груп. Цілевстановлювальні інструменти визначають законну мету простежуваності. Ідентифікаційно-стандартизаційні встановлюють об'єкти, події, формати та словники даних. Доказово-довірчі визначають вимоги до ідентифікації автора, електронного підпису, часу, цілісності та контролю запису. Торговельно-контрольні пов'язують дані з доступом на

ринок, сертифікацією, митним або санітарним контролем. Захисні встановлюють межі обробки персональних і комерційних даних. Коригувальні забезпечують виправлення, оскарження, аудит, відкликання продукції та відповідальність.

Для транскордонної юридичної сили важливими є принципи технологічної нейтральності та функціональної еквівалентності. Типовий закон ЮНСІТРАЛ про електронні передавані записи не надає переваги конкретній технології, але вимагає надійного методу ідентифікації запису, забезпечення контролю та збереження його цілісності [9, р. 4–11, 19–33]. Він прямо допускає моделі реєстрів, токенів і розподілених реєстрів. Для аграрного обороту це має значення щодо електронних складських свідоцтв, коносаментів, страхових і товаророзпорядчих документів. Однак функціональна еквівалентність форми не підтверджує якість товару: електронний документ має юридично відтворювати функцію паперового документа, тоді як фактичні відомості потребують окремої верифікації.

Міжнародні торговельні правила встановлюють межі обов'язкової простежуваності. Угода СОТ про застосування санітарних і фітосанітарних заходів вимагає наукової обґрунтованості, недискримінації, пропорційності та орієнтації на міжнародні стандарти [10, р. 70–74]. Угода про технічні бар'єри в торгівлі вимагає, щоб технічні регламенти не створювали зайвих перешкод і не були більш обмежувальними, ніж необхідно для досягнення законної мети [11, р. 117–137]. Отже, вимога держави використовувати виключно одну блокчейн-платформу може бути проблемною, якщо еквівалентний рівень простежуваності забезпечується іншою сумісною технологією.

Звідси впливає принцип правової нейтральності інфраструктури: міжнародне або національне правило повинно визначати функціональний результат – ідентифікацію, цілісність, доступність, перевірюваність і строк зберігання, – а не наві'язувати конкретний програмний протокол. Виняток можливий лише тоді, коли вибір єдиної інфраструктури об'єктивно необхідний для публічної системи контролю, передбачає відкриті інтерфейси та не дискримінує іноземних виробників або малих учасників.

Право Європейського Союзу демонструє перехід від загального обов'язку простежуваності до деталізованої цифрової належної обачності. Стаття 18 Регламенту (ЄС) № 178/2002 зобов'язує операторів харчового бізнесу встановлювати, від кого отримано і кому передано харчовий продукт, корм, тварину чи речовину, призначену для включення до продукту [12]. Імплементаційний регламент (ЄС) № 931/2011 деталізує інформацію про відправника, одержувача, обсяг, партію та дату для харчових продуктів тваринного походження [13]. Ці акти не вимагають блокчейну, але утворюють правову матрицю обов'язкових подій і даних.

Регламент (ЄС) 2023/1115 щодо продукції, пов'язаної зі знелісненням, виводить простежуваність за межі безпечності харчових продуктів. Оператор збирає опис і кількість продукції, країну виробництва, геолокацію всіх ділянок, дату або період виробництва, відомості про постачальників та докази відсутності знеліснення; після цього здійснює оцінювання та зменшення ризику [14]. Розподілений реєстр може пов'язати партію з геопросторовими даними й заявою про належну обачність, але не здатний самостійно встановити, чи відповідає супутникове зображення фактичній ділянці або чи законним є землекористування.

Керівництво ОЕСР–ФАО щодо відповідальних аграрних ланцюгів постачання розглядає належну обачність як безперервний процес: політика, ідентифікація ризиків, запобігання або пом'якшення впливу, перевірка результатів і повідомлення про вжиті заходи [15]. Блокчейн може зберігати докази проходження цих етапів, однак рішення про прийнятність ризику залишається юридичною та управлінською оцінкою. Автоматичне виконання смарт-контракту не повинно підмінити дискрецію там, де норма вимагає врахування контексту, прав людини або пропорційності.

Вирішальним є розмежування цілісності та достовірності. Розподілений реєстр підтверджує, що певний запис існував у визначений момент і не був непомітно змінений після погодження мережею. Він не доводить, що датчик був справним, лабораторія діяла компетентно, координати стосувалися саме цієї партії, а особа мала право вносити інформацію. Цю проблему називають проблемою «оракула»: цифрова система залежить від зовнішнього джерела, яке перетворює фізичний факт на дані. Тому юридично значуща простежуваність починається не з хешування запису, а з нормативно визначеної процедури формування первинного доказу.

Для оцінювання системи пропонується семиелементний тест юридичної надійності: перший елемент – правомірна ідентифікація учасника; другий – визначеність його повноважень на внесення, підтвердження або перегляд даних; третій – автентичність джерела, включно з калібруванням датчика, акредитацією лабораторії чи перевіркою документа; четвертий – цілісність і хронологія запису; п'ятий – семантична сумісність ідентифікаторів, одиниць вимірювання та подій; шостий – контрольований доступ, правова підстава обробки й захист конфіденційності; сьомий – процедура виправлення, оскарження, аудиту та визначення відповідальності.

Право ЄС на електронні довірчі послуги посилює доказовий компонент. Регламент (ЄС) 2024/1183 включив електронні реєстри до системи довірчих послуг і встановив для кваліфікованого електронного реєстру презумпцію унікального й точного послідовного хронологічного впорядкування та цілісності записів [16]. Імплементативний регламент (ЄС) 2025/2531 конкретизував референтні стандарти та специфікації для кваліфікованих електронних реєстрів [17]. Ці акти важливі тим, що юридична довіра пов'язується не з назвою «блокчейн», а з кваліфікованим надавачем, процедурою нагляду, стандартами безпеки та презумпціями доказової сили.

М. Фінк наголошує, що розподілена технічна архітектура не означає відсутності врядування: правила доступу, механізми консенсусу, оновлення протоколу та розподіл ролей завжди є результатом певного рішення [18, р. 17–52, 177–203]. У дозвільній аграрній мережі необхідно юридично визначити оператора, валідаторів, власника стандарту даних, орган аудиту, процедуру приєднання та виходу, порядок зміни протоколу й право застосування до консорціуму. Інакше технологічне рішення створює приватну нормативну систему без належної підзвітності.

Особливу проблему становить захист даних. У дослідженні для Європейського парламенту М. Фінк показує, що незмінність і розподілене зберігання можуть конфліктувати з визначенням контролера, мінімізацією даних, обмеженням строку зберігання, виправленням і видаленням [19, р. 21–38, 61–86]. Загальний регламент про захист даних вимагає законності, цільового обмеження, мінімізації, точності, обмеження зберігання та захисту за проєктуванням [20]. Дані одноосібного

фермера, координати господарства, ідентифікатор працівника або підпис інспектора можуть бути персональними навіть у професійному контексті.

Для узгодження прозорості із захистом прав пропонується принцип вибіркової прозорості. Виробник, регулятор, покупець і споживач не повинні бачити однаковий масив інформації. Споживачеві може бути доступне підтвердження походження й сертифікації; покупцеві – документи партії та умови зберігання; компетентному органу – повний аудиторський слід; публіці – агреговані або криптографічно підтверджені показники. Персональні дані, комерційні умови, точні рецептури та відомості, що створюють безпековий ризик, доцільно зберігати поза ланцюгом, записуючи до реєстру лише хеш, часову позначку, ідентифікатор і правило доступу.

Регламент (ЄС) 2023/2854 про дані додає вимоги справедливого доступу до даних підключених продуктів, перенесення даних, договірної справедливості та інтероперабельності сервісів обробки даних [21]. Для аграрного сектору це означає, що виробник не повинен втрачати фактичний контроль над даними трактора, датчика чи системи точного землеробства через закриту платформу постачальника. Блокчейн-система, яка технічно незмінна, але юридично та економічно замикає користувача в одному сервісі, не відповідає меті справедливого цифрового ринку.

П. де Філіппі та А. Райт характеризують блокчейн як середовище, у якому програмний код може встановлювати та автоматично виконувати правила взаємодії [22, р. 29]. Однак «код як правило» не тотожний праву. Смарт-контракт може автоматично заблокувати партію за відсутності сертифіката, але правова система повинна визначити, чи існувала поважна причина затримки, чи можна виправити помилку та хто відповідає за неправомірне блокування. Автоматизація повинна залишати можливість людського перегляду в ситуаціях, що впливають на доступ до ринку, майнові права або засоби існування виробника.

Біла книга UN/CEFACT щодо блокчейну в торговельних процедурах підтверджує, що користь технології залежить від стандартизованих даних, управління ідентичністю, правової сумісності, кібербезпеки та взаємодії з існуючими системами [23, р. 9–12]. Міжнародний ланцюг не може функціонувати як один глобальний реєстр. Реалістичним є федеративний підхід, за якого національні, галузеві та приватні системи обмінюються перевірюваними повідомленнями за спільними стандартами, а правовий ефект іноземного запису визначається через функціональну еквівалентність і взаємне визнання.

Належна архітектура аграрної простежуваності повинна мати щонайменше п'ять рівнів. На нормативно-семантичному рівні визначаються мета, обов'язкові події, ідентифікатори та словники. На реєстровому рівні дозвільна мережа фіксує хеші документів, часові позначки, статуси й передачу відповідальності. На рівні захищеного сховища поза ланцюгом зберігаються повні документи та чутливі дані. На довірчому рівні електронні підписи, печатки, часові мітки та кваліфікований реєстр підтверджують автора, час і цілісність. На контрольному рівні компетентний орган, акредитована лабораторія або незалежний аудитор перевіряє зв'язок цифрового запису з фізичною подією.

Коригування помилки не повинно здійснюватися прихованим видаленням попереднього запису. Доцільно вносити новий запис, який містить посилання на первинний, підставу виправ-

лення, автора, час і статус наслідків. Якщо ж зберігання первинної інформації суперечить закону, персональні дані мають бути видалені або зроблені недоступними у позаланцюговому сховищі, а реєстр може зберігати лише доказ факту правомірної корекції. Такий підхід поєднує аудиторський слід із правом на виправлення.

Для малих і середніх виробників цифрова простежуваність створює не лише можливості, а й ризик виключення з ринку. Вартість датчиків, підписів, сертифікації, навчання та інтеграції може бути непропорційною. Тому обов'язкова система повинна передбачати відкриті стандарти, спрощені інтерфейси, колективні рішення для кооперативів, портативність даних, перехідні періоди та технічну допомогу. Недискримінація має оцінюватися не лише за однаковим текстом вимоги, а й за фактичною доступністю способу її виконання.

Для України пріоритетом є не створення ізольованого «національного аграрного блокчейну», а сумісність державних реєстрів, систем операторів ринку, електронних сертифікатів і митних даних із міжнародними стандартами та правом ЄС. Законодавство повинно визнавати функціонально еквівалентні іноземні електронні записи, визначати доказове значення кваліфікованих електронних реєстрів, установлювати правила відповідальності операторів і валідаторів та забороняти включення надлишкових персональних даних до незмінного ланцюга. Пілотні проєкти доцільно починати з конкретних товарних ланцюгів і юридично вимірюваних цілей: швидкості відкликання, підтвердження геолокації, справжності сертифіката або збереження холодового режиму.

Висновки. Міжнародно-правове забезпечення блокчейн-простежуваності має поліцентричний характер. Воно формується нормами COT, стандартами Codex Alimentarius і GS1, актами ЮНСІТРАЛ, рекомендаціями міжнародних організацій, правом електронних довірчих послуг, захисту даних та спеціальними правилами доступу аграрної продукції на ринок ЄС. Їх системне застосування важливіше за вибір конкретної програмної платформи.

Блокчейн не створює презумпції істинності первинної інформації. Він може підтверджувати послідовність і незмінність запису після внесення, але достовірність залежить від ідентифікації автора, компетентності джерела, перевірки фізичної події та процедур аудиту. Тому юридична модель повинна поєднувати технічний реєстр із довірчими послугами, акредитацією, державним контролем і можливістю оскарження.

Запропонована функціональна класифікація охоплює цілевстановлювальні, ідентифікаційно-стандартизаційні, доказово-довірчі, торговельно-контрольні, захисні та коригувальні інструменти. Семіелементний тест юридичної надійності дозволяє оцінити не рекламовані властивості технології, а здатність конкретної системи створювати належні й допустимі електронні докази.

Принцип вибіркової прозорості та багаторівнева архітектура забезпечують баланс між простежуваністю, захистом персональних і комерційних даних та інтересами малих виробників. Для транскордонного використання необхідні технологічна нейтральність, відкриті стандарти, семантична сумісність, функціональна еквівалентність і взаємне визнання. Саме така модель перетворює розподілений реєстр із засобу незмінного збереження даних на юридично керований інструмент відповідального сільськогосподарського виробництва.

Література:

1. Качурінер В. Л. Міжнародно-правові інструменти регулювання сфери виробництва. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 4. С. 192–196. URL: <https://pgp-journal.kiev.ua/eng/archive/2017/4/41.pdf>.
2. Качурінер В. Л. Правове регулювання відносин в сфері інформаційних комунікацій про стан навколишнього середовища за законодавством ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С. 327–330. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-5/77>.
3. Kachuriner V. L. Establishment of Environmental Standards of Production in the Law of the European Union. The Latest Development of the Modern Legal Sciences and Education in Ukraine and EU Countries: An Experience, Challenges, Expectations : collective monograph. Riga : Izdevniecība "Baltija Publishing", 2021. P. 263–278. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-033-9-15>.
4. Galvez J. F., Mejuto J. C., Simal-Gandara J. Future Challenges on the Use of Blockchain for Food Traceability Analysis. *TrAC Trends in Analytical Chemistry*. 2018. Vol. 107. P. 222–232. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.trac.2018.08.011>.
5. Kamilaris A., Fonts A., Prenafeta-Boldú F. X. The Rise of Blockchain Technology in Agriculture and Food Supply Chains. *Trends in Food Science & Technology*. 2019. Vol. 91. P. 640–652. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tifs.2019.07.034>.
6. Tripoli M., Schmidhuber J. Emerging Opportunities for the Application of Blockchain in the Agri-food Industry. Rome ; Geneva : FAO ; ICTSD, 2018. 30 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/327867089_Emerging_Opportunities_for_the_Application_of_Blockchain_in_the_Agri-food_Industry
7. Codex Alimentarius Commission. Principles for Traceability/Product Tracing as a Tool within a Food Inspection and Certification System. CAC/GL 60-2006. Rome : FAO ; WHO, 2006. 3 p. URL: https://www.fao.org/input/download/standards/10603/CXG_060e.pdf
8. GS1 Global Traceability Standard. Release 2.0. Brussels : GS1 AISBL, 2017. URL: <https://www.gs1.org/standards/traceability/traceability/2-0>
9. UNCITRAL Model Law on Electronic Transferable Records with Explanatory Note. New York : United Nations, 2018. 64 p. URL: https://uncitral.un.org/sites/default/files/media-documents/uncitral/en/mletr_ebook_e.pdf
10. Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures. The Legal Texts: The Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. P. 69–83. URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/15-sps.pdf
11. Agreement on Technical Barriers to Trade. The Legal Texts: The Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. P. 117–137. URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/17-tbt.pdf
12. Regulation (EC) No 178/2002 of the European Parliament and of the Council of 28 January 2002 laying down the general principles and requirements of food law. *Official Journal of the European Communities*. 2002. L 31. P. 1–24. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2002/178/oj/eng>
13. Commission Implementing Regulation (EU) No 931/2011 of 19 September 2011 on the traceability requirements set by Regulation (EC) No 178/2002 for food of animal origin. *Official Journal of the European Union*. 2011. L 242. P. 2–3. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_impl/2011/931/oj/eng.
14. Regulation (EU) 2023/1115 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on the making available on the Union market and the export from the Union of certain commodities and products associated with deforestation and forest degradation. *Official Journal of the European Union*. 2023. L 150. P. 206–247. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1115/oj/eng>.

15. OECD-FAO Guidance for Responsible Agricultural Supply Chains. Paris : OECD Publishing, 2016. DOI: <https://doi.org/10.1787/9789264251052-en>.
16. Regulation (EU) 2024/1183 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 amending Regulation (EU) No 910/2014 as regards establishing the European Digital Identity Framework. *Official Journal of the European Union*. 2024. L 2024/1183. 47 p. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1183/oj/eng>
17. Commission Implementing Regulation (EU) 2025/2531 of 16 December 2025 laying down rules for the application of Regulation (EU) No 910/2014 as regards reference standards and specifications for qualified electronic ledgers. *Official Journal of the European Union*. 2025. L 2025/2531. 7 p. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_impl/2025/2531/oj/eng.
18. Finck M. Blockchain Regulation and Governance in Europe. Cambridge : Cambridge University Press, 2019. 214 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108609708>.
19. Finck M. Blockchain and the General Data Protection Regulation: Can Distributed Ledgers Be Squared with European Data Protection Law? Brussels : European Parliamentary Research Service, 2019. 106 p. DOI: <https://doi.org/10.2861/535>.
20. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data. *Official Journal of the European Union*. 2016. L 119. P. 1–88. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng>
21. Regulation (EU) 2023/2854 of the European Parliament and of the Council of 13 December 2023 on harmonised rules on fair access to and use of data. *Official Journal of the European Union*. 2023. L 2023/2854. 71 p. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/2854/oj/eng>
22. De Filippi P., Wright A. Blockchain and the Law: The Rule of Code. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2018. 300 p. DOI: <https://doi.org/10.4159/9780674985933>.
23. United Nations Centre for Trade Facilitation and Electronic Business. White Paper: Blockchain in Trade Facilitation. Geneva : United Nations, 2023. 64 p. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/tcsdtlinf2023d1_en.pdf.

Kachuriner V. Distributed ledger technologies in the international legal framework for the traceability of agricultural products

Summary. The article examines the international legal prerequisites, functions, and limitations of using distributed ledger technologies, particularly blockchain, to ensure the traceability of agricultural products.

It is established that legal regulation in this field is developing at the intersection of international trade law, international food safety standards, electronic commerce

law, due diligence regimes in global supply chains, personal and commercial data protection, and European Union law.

It is substantiated that blockchain is neither an independent source of law, nor a quality certificate, nor proof of the veracity of primary information. Its legally significant function is to ensure the integrity, consistency, and controlled accessibility of records after they have been entered. Incorrect, incomplete, or unlawfully obtained information does not become reliable merely because it is immutably stored in a distributed ledger.

The author proposes a definition of the international legal framework for the digital traceability of agricultural products as a system of treaty-based rules, international standards, model-law instruments, supranational provisions, and cooperation procedures that determine mandatory traceability events, the entities responsible for entering and verifying data, the legal requirements applicable to electronic records, and the rules governing their cross-border recognition.

A functional classification of the relevant instruments is developed, comprising goal-setting, identification and standardisation, evidentiary and trust-based, trade and control, protective, and corrective instruments.

A seven-element test for assessing the legal reliability of a blockchain-based traceability system is formulated.

The appropriateness of a multi-layered model is demonstrated. Under this model, international and sectoral standards determine data semantics; a permissioned distributed ledger records traceability events; personal and commercially sensitive information is stored off-chain; qualified electronic trust services authenticate the author and time of a record; and a competent authority or independent auditor verifies the underlying event. This model makes it possible to reconcile traceability with the protection of producers' rights, non-discriminatory trade, and the mutual recognition of electronic evidence.

Key words: international law, agricultural products, traceability, blockchain, distributed ledger, electronic record, due diligence, international trade, data protection, European Union.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Конфлікт інтересів: автор є членом редакційної колегії журналу. Для забезпечення незалежності редакційного процесу рукопис розглядався редактором, який не мав конфлікту інтересів з автором. Автор не брав участі у відборі рецензентів, процесі рецензування та прийнятті рішення щодо публікації статті. Рукопис пройшов стандартну процедуру подвійного сліпого рецензування.

Дата першого надходження статті до видання: 02.08.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

*Святюк С. П.,**аспірант відділу міжнародного права та права Європейського Союзу
Інституту держави і права імені В. М. Корецького**Національної академії наук України**ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-0497-1398>*

ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВОЮ ПРАПОРА З ІНСТИТУТОМ КОНТРОЛЮ ДЕРЖАВИ ПОРТУ (МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Анотація. У статті досліджується взаємодія державою прапора з інститутом контролю держави порту у сучасному міжнародному морському праві, яка ґрунтується на виключній юрисдикції держави прапора, та зобов'язана дієво здійснювати суверенітет у технічних, адміністративних, соціальних сферах, встановлюючи наявність «реального зв'язку», а інститут контролю держави порту слугує механізмом забезпечення морської безпеки та дотримання міжнародних стандартів. Інститут контролю держави порту не скасовує й не замінює обов'язки держави прапора, а виступає критерієм перевірки належного виконання останнього своїх обов'язків відповідно до Конвенції ООН з морського права 1982 року, Конвенції з охорони людського життя на морі 1974 року (SOLAS 74), Конвенції про запобігання забрудненню з суден 1973 року, зміненої Протоколом 1978 року (MARPOL 73/78), Конвенції про працю в морському судноплаванні 2006 року (MLC 2006), Конвенції про підготовку і дипломування моряків та внесення змін 1978 року (STCW 78/95), а також спеціальних нормативних актів Міжнародної морської організації (ІМО) та Міжнародної організації праці (МОП). Інститут контролю держави порту нагромаджує дієвість Міжнародної морської організації (ІМО) та Міжнародної організації праці (МОП), створюючи випадки, за яких невиконання державою прапора своїх обов'язків несе за собою економічні наслідки для держави прапора та заповнює прогалини, якщо держава прапора не забезпечує належного нагляду так званих «зручних прапорів». Правовий аналіз судової практики (справа Сайга) Міжнародного трибуналу з морського права (МТМП) висвітлює те, що деякі держави порту перетворюють інспекційний контроль на неправомірні дії щодо держави прапора, порушуючи положення Конвенції ООН з морського права 1982 року тощо. Судова практика доводить, що юрисдикційні прерогативи держави прапора щодо правового статусу судна та його захисту лишаються недоторканими. Взаємодія державою прапора з інститутом контролю держави порту заснувала систему морської безпеки, яка є правовим механізмом для забезпечення охорони людського життя на морі, захисту прав людини на морі та морському середовищу.

Ключові слова: контроль суден, держава прапора, держава порту, міжнародне морське право, Світовий океан, свобода судноплавства, міжнародна морська організація, морська безпека, відкрите море, юрисдикція.

Постановка проблеми. Взаємодія державою прапора з інститутом контролю держави порту становить одну з нагальних та комплексних проблем сучасного міжнародного морського права. В основі цієї проблеми існують прогалини між виключною юрисдикцією держави прапора у відкритому морі та не-

обхідністю застосування механізму контролю з боку держави порту для забезпечення морської безпеки і захисту морському середовищу, отже поява «зручних прапорів» призвели до того, що держави прапора неналежно виконують свої обов'язки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Провідні українські науковці роблять вагомий внесок у дослідження щодо взаємодії державою прапора з інститутом контролю держави порту у сучасному міжнародному морському праві, серед яких: В. Б. Авер'янов, О. В. Анцелевич, А. В. Іванова, С. В. Ківалов, О. С. Переверзєва, Г. Ф. Півторак, О. С. Савич та інші.

Метою статті є взаємодія державою прапора з інститутом контролю держави порту для забезпечення морської безпеки, захисту морського середовища та правовий аналіз (справа Сайга 1977) у Міжнародному трибуналі з морського права (МТМП).

Результати дослідження. Свобода відкритого моря (Mare liberum) вважається одним із найстаріших принципів міжнародного морського права, який регулює морські простори, а її основними елементами були спочатку свобода судноплавства та риболовства [1, с. 93]. Контроль державою прапора – це обов'язки держави щодо реєстрації судна, гарантуючи морську безпеку.

Держава зобов'язана ефективно здійснювати технічний, адміністративний, соціальний контроль над суднами, що плавають під її прапором. Плавання під різними прапорами, так само як і плавання без прапора, позбавляє судно можливості шукати захисту влади будь-якої держави або міжнародної організації [2].

Згідно з пунктом 1 статті 92 Конвенції ООН з морського права 1982 року (далі – Конвенція ООН 1982) встановлено, що судно повинне плавати під прапором тільки однієї держави і, крім виняткових випадків, що прямо передбачаються в міжнародних договорах або в цій Конвенції, підпорядковується її виключній юрисдикції у відкритому морі. Судно не може змінити свого прапора під час плавання або стоянки під час заходу до порту, крім випадків дійсного переходу права власності або зміни реєстрації.

Так у пункті 1 статті 94 Конвенції ООН 1982 закріплено, що кожна держава ефективно здійснює в адміністративних, технічних та соціальних питаннях свою юрисдикцію та контроль над суднами, що плавають під його прапором [3].

Вищевказаного та виходячи з принципу свободи відкритого моря Конвенція 1982 підтвердила право кожної держави на те, щоб судна під її прапором плавали у відкритому морі (ст. 90). Конвенція ООН 1982 остаточно підтвердила виключну юрисдикцію держави у відкритому морі над суднами, що плавають під її прапором (ст. 92). Вперше цю звичаєву норму було закріплено на міжнародно-договірному рівні у статі 6 Женевській

конвенції про відкрите море 1958 року (далі – Конвенція 1958) [4, с. 1]. Так у статті 4 Конвенції 1958 закріплено право кожної держави (як такої, що має вихід до моря, так і безвихідної) на те, щоб судна під її прапором плавали у відкритому морі [5]. Стаття 5 Конвенції 1958 встановлює умови надання прапора, принцип виключної юрисдикції держави прапора на борту судна у відкритому морі, а також вимогу щодо наявності «реального зв'язку» між державою та судном. Стаття 6 Конвенції 1958 визначає юридичні наслідки плавання під прапором однієї держави (заборона зміни прапора під час плавання або в порту заходу, крім випадків реальної передачі права власності чи зміни реєстрації; наслідки плавання під прапорами кількох держав). Стаття 10 Конвенції 1958 детально регламентує обов'язки держави прапора щодо забезпечення безпеки у морі (технічний стан судна, комплектування екіпажу, сигналізація, запобігання зіткненням та підтримання зв'язку). Стаття 12 Конвенції 1958 покладає обов'язок зобов'язати капітанів суден надавати допомогу будь-яким особам чи суднам, що зазнають лиха у морі.

Кожне судно для свого подальшого використання, за вимогами міжнародного морського права, має бути зареєстроване під прапором певної держави. Така прив'язка судна до певної держави визначається існуванням характерного зв'язку, який в міжнародній доктрині отримав назву «реальний зв'язок». Зв'язок судна з державою прапора починається з моменту реєстрації такого судна. Реєстрація морських суден є однією з форм здійснення нагляду з боку держави за суднами і засобом посвідчення речових прав на них. Відповідно до міжнародно-правових норм, державна політика щодо встановлення реального зв'язку між судном та державою також має бути спрямована на здійснення повного технічного, адміністративного та соціального контролю. Однак сьогодні існування такого зв'язку, на жаль, з великою швидкістю втрачається внаслідок певних факторів. Все частіше держави стали використовувати надання своєї національності (своїх прапорів) морським суднам виключно на формальній основі, без дотримання принципу реального зв'язку. Такі дії отримали назву практики використання так званих «зручних прапорів» [6, с. 134–136].

Можна зробити висновок про те що, розповсюдження практики використання «зручних прапорів» та невиконання окремими реєстрами вимоги щодо наявності «реального зв'язку» (ст. 91 Конвенції ООН 1982) спричинили до появи недостатності контролю. Для усунення таких ризиків були розроблені допоміжні інститути – контроль держави порту та юрисдикцію прибережної держави.

Інститут контролю держави порту не скасовує й не замінює обов'язки держави прапора, а виступає критерієм перевірки належного виконання останньою своїх обов'язків відповідно до статті 94 Конвенції ООН 1982, а також спеціальних нормативних актів Міжнародної морської організації (ІМО) та Міжнародної організації праці (МОП).

Так, згідно правилу 19 «Контроль» Розділу 1 Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі 1974 року (SOLAS 74) закріплено право з боку посадових осіб держави порту перевіряти наявність, чинність та строк міжнародних сертифікатів. У випадку, якщо цей контроль призводить до будь-якого втручання, посадова особа, яка здійснює контроль, негайно письмово повідомляє консула або, за його відсутності, найближчого дипломатичного представника держави прапора, про всі обставини, за яких втручання було визнано необхідним.

Крім того, також повідомляються призначені інспектори або визнані організації, відповідальні за видачу сертифікатів. Факти, що стосуються втручання, повідомляються Організації [7].

Стаття 5 Міжнародної конвенції про запобігання забрудненню з суден 1973 року, зміненої Протоколом 1978 року (MARPOL 73/78) надає право інспектувати судна та затримувати їх у разі надмірної загрози для морського середовища [8]. Пункт 4 статті 5 Конвенції про працю в морському судноплаванні 2006 року (MLC 2006) встановлено, що судно, до якого застосовується Конвенція, може, згідно з міжнародним правом, бути піддано інспекції не тільки державою прапора, а й іншою державою-членом, коли це судно перебуває в одному з її портів, з метою визначення, чи дотримується це судно вимог цієї Конвенції [9]. Пункт 1 статті 10 Міжнародної конвенції про підготовку і дипломування моряків та внесення змін 1978 року (STCW 78/95) вбачається, що судна, не рахуючи виключених статтею 3, під час знаходження у портах Сторони підлягають контролю, який здійснюється посадовими особами, належним чином уповноваженими цією Стороною з метою перевірки того, що усі моряки, які працюють на цих судах і які за Конвенцією мають бути власниками дипломів, мають такі дипломи або відповідні пільгові дозволи. Ці дипломи мають визнаватися, якщо немає очевидних підстав вважати, що диплом було отримано незаконним шляхом, або, що власник диплома не є тією особою, якій він був спочатку виданий. регулює контроль кваліфікації екіпажу.

Що стосується розгляду спорів у Міжнародному трибуналі з морського права (далі – МТМП), то як приклад розглянемо справу Сайга № 1, № 2 про негайне звільнення танкера «Сайга», його вантажу та екіпажу Сент-Вінсент і Гренадини проти Гвінеї.

У 04.12.1997 році було прийнято рішення МТМП відповідно до справи «Сайга» № 1 (судно звільнено під заставу), Сент-Вінсент і Гренадини проти Гвінеї, і у 01.07.1999 році було прийнято рішення МТМП відповідно до справи «Сайга» № 2, (розгляд спору по суті), Сент-Вінсент і Гренадини проти Гвінеї [10].

Танкер «Сайга» (тимчасова реєстрація Сент-Вінсент і Гренадини) провів бункерування трьох рибальських суден у виключній економічній зоні (далі – ВЕЗ) Гвінеї і був затриманий у результаті переслідування у ВЕЗ Сьєрра-Леоне митними органами Гвінеї в 28.10.1997 році. Танкер був доставлений у порт Конакрі, де його було заарештовано, а вантаж (паливо) конфісковано.

Сент-Вінсент і Гренадини звернулися в МТМП 13.11.1997 році на підставі статті 292 Конвенції ООН 1982 із заявою про те, що Гвінея порушила її стаття 73, оскільки: 1) не повідомила про арешт судна Сент-Вінсент і Гренадини і продовжує утримувати судно; 2) судно було затримано у ВЕЗ Сьєрра-Леоне. Сент-Вінсент і Гренадини заявили, що якщо процедура зі ст. 292 КМП застосовується для всіх випадків законного арешту суден, то вона має застосовуватися і у випадках, не передбачених Конвенції ООН 1982.

Гвінея відповіла, що: 1) арешт було здійснено не згідно зі статтею 73 Конвенції ООН 1982., а у зв'язку з порушенням танкером «Сайга» митного законодавства Гвінеї; 2) судно було затримано в результаті переслідування «по гарячих слідах» у відкритому морі. На думку Гвінеї, статті 292 Конвенції ООН 1982 не може бути застосована до цієї справи, і МТМП має відхилити позов Сент-Вінсенту і Гренадин. МТМП дійшов висновку, що постачання палива можна розглядати як діяльність, безпосередньо пов'язану з рибальством у ВЕЗ,

тому доводи позивача про порушення статті 73 Конвенції ООН 1982.

Трибунал визнав допустимими. Хоча Гвінея посилалася на порушення свого митного законодавства, МТМП вибрав варіант з порушенням правил про рибальство, зазначивши, що коли допускається вибір між доказом, який допускає порушення норм міжнародного права, і доказом, який цього не допускає, слід віддавати перевагу останньому. 04.12.1997 році МТМП визнав вимоги Сент-Вінсенту і Гренадин допустимими і виніс рішення, за яким Гвінеї було вказано негайно звільнити «Сайгу» і екіпаж після внесення застави [11].

Для розгляду спору по суті у 22.12.1997 році Сент-Вінсент і Гренадини направили Гвінеї повідомлення про порушення справи. 11.03.1998 році МТМП призначив тимчасові заходи згідно з якими Гвінея мала звільнити судно, його капітана і екіпаж. Однак судно було звільнено Гвінеєю ще 28.02.1998 році, і 20.02.1998 році сторони домовилися передатиспир на розгляд МТМП.

У справі «Сайга» № 2 Сент-Вінсент і Гренадини просили МТМП визнати: 1) дії Гвінеї (затримання «Сайги» у ВЕЗ Сьєрра-Леоне, подальший арешт, арешт і конфіскація вантажу, винесення суд. рішення проти капітана) як такі, що порушують право Сент-Вінсенту і Гренадин і суден, що плавають під їх прапором, на свободу судноплавства та інші законні види користування морем, як зазначено в статті 56(2), 58 Конвенції ООН 1982; 2) митні та антиконтрабандні закони Гвінеї не можуть застосовуватися у її ВЕЗ; 3) Гвінея незаконно використовувала право переслідування «по гарячих слідах» (ст. 111 Конвенції ООН 1982) і має компенсувати це згідно статті 111(8) Конвенції ООН 1982.; 4) Гвінея порушила статті 292(4), 296 Конвенції ООН 1982., не звільнивши «Сайгу» та її екіпаж після внесення застави 10.12.1997 та прийняття Трибуналом рішення про звільнення судна 04.12.1997; 5) виклик Сент-Вінсенту і Гренадин у кримінальні суди Гвінеї порушує права Сент-Вінсенту і Гренадин згідно з Конвенції ООН 1982.; 6) Гвінея має негайно повернути еквівалент конфіскованого палива; 7) Гвінея має виплатити всі витрати, пов'язані зі справою, та завдані Сент-Вінсенту і Гренадиною збитки. Гвінея просила МТМП визнати, що заяви Сент-Вінсенту і Гренадин слід відхилити як неприпустимі, Сент-Вінсент і Гренадини мають відшкодувати всі витрати, пов'язані з розглядом справи в Трибуналі. Гвінея просила визнати, що: 1) її дії не порушили права Сент-Вінсенту і Гренадин на свободу судноплавства; 2) закони Гвінеї можуть застосовуватися з метою контролю та запобігання продажу палива риболовецьким суднам у митному радіусі Гвінеї; 3) Гвінея законно використала своє право переслідування «по гарячих слідах» і не має нічого відшкодувати за статтею 111(8) Конвенції ООН 1982; 4) Гвінея не порушила статті 292 (4), 296 Конвенції ООН 1982; 5) згадування Сент-Вінсенту і Гренадин у судових повістках суду першої інстанції в Конакрі не порушує прав Сент-Вінсенту і Гренадин згідно з Конвенції ООН 1982; 6) Гвінея не зобов'язана негайно повертати вартість конфіскованого палива; 7) Гвінея не повинна відшкодувати Сент-Вінсенту і Гренадиною збитки [11].

Заперечення Гвінеї щодо допустимості заяв Сент-Вінсенту і Гренадин: 1) у день арешту судна воно не було зареєстроване під прапором Сент-Вінсенту і Гренадин; 2) між судном та Сент-Вінсентом і Гренадинами не було реального зв'язку; 3) заява щодо збитків, завданих фізичним і юридичним особам

у результаті заходів, застосованих Гвінеєю проти судна, неприпустима, оскільки ці особи не вичерпали місцеві засоби правового захисту, як того вимагає стаття 295 Конвенції ООН 1982; 4) заява Сент-Вінсенту і Гренадин не може розглядатися, оскільки вона належить до порушення прав осіб, які не є громадянами або резидентами Сент-Вінсенту і Гренадин, а заяви Сент-Вінсенту і Гренадин є спробами їх дипломатичного захисту.

МТМП дійшов таких висновків: 1) Сент-Вінсент і Гренадини зняли з себе тягар доведення, що вони є державою прапора. Гвінея, у свою чергу, не надала достатніх доказів того, що судно під час арешту не було зареєстроване або не мало національності; 2) Гвінея не має жодних підстав не визнавати право «Сайги» плавати під прапором Сент-Вінсенту і Гренадин на підставі відсутності реального зв'язку; 3) правило про вичерпання національних засобів правового захисту не може бути застосоване, оскільки дії Гвінеї були не порушенням прав осіб, а прямим порушенням прав держави Сент-Вінсент і Гренадини, а збитки, завдані особам, випливають з цих порушень; 4) положення статті 94, 217 Конвенції ООН 1982 вказують на юрисдикцію держави щодо осіб на судні, але не торкаються їх громадянства. Ці статті та ст. 106, 110(3), 111(8), 292 дозволяють зробити висновок, що The M/V «Saiga» (N 1) Конвенції ООН 1982 розглядає судно, кожну річ на ньому і кожну особу, яка бере участь у діяльності судна, як єдине ціле, і громадянство осіб на судні не має значення [11].

МТМП розглянув питання про правомірність арешту «Сайги», переслідування «по гарячих слідах», використання сили і дійшов висновку, що: 1) встановлення Гвінеєю митного радіуса у своїй ВЕЗ не відповідає Конвенції ООН 1982; 2) оскільки судно не порушило прав Гвінеї у її ВЕЗ, право переслідування «по гарячих слідах» не може бути застосоване; 3) Гвінея застосувала надмірну силу з небезпекою для життя осіб під час переслідування «Сайги», що порушило права Сент-Вінсенту і Гренадин; 4) Трибунал не встановив порушення Гвінеєю рішення Трибуналу про негайне звільнення «Сайги»; 5) Сент-Вінсент і Гренадини мають право на компенсацію за заподіяну шкоду та шкоду, завдану судну і екіпажу. Трибунал присудив компенсацію в розмірі близько 2 млн дол. США. Щодо грошової застави, внесеної при звільненні судна, Трибунал заявив відповідну банківську гарантію недійсною, зобов'язавши Гвінеєю повернути її Сент-Вінсенту і Гренадиною.

Справа «Сайга», що стала прешою справою у МТМП, поставила багато питань щодо національної належності позовів, виплати репарацій, застосування сили на морі, переслідування судна «по гарячих слідах», питання про зручний прапор, про реальний зв'язок судна з державою прапора. МТМП зробив вагомий внесок у розвиток міжнародного морського права [11].

Висновки. Взаємодія державою прапора з інститутом контролю держави порту демонструє трансформацію міжнародного морського права від виключній юрисдикції держави прапора до системи розподіленої відповідальності. Контроль держави порту виступає як коригуючий механізм, який окреслює прогаліни або неналежне виконання державою прапора своїх обов'язків згідно зі статтею 94 Конвенції ООН 1982.

Так, МТМП (Справа Сайга) було встановлено, що питання національної приналежності суден та наявності «реального зв'язку» згідно статті 91 Конвенції ООН 1982 призначено не для того, щоб інші держави оскаржували законність реєстрації судна чи правомірність надання прапора, а для забезпечен-

ня ефективного виконання державою прапора своїх прав та обов'язків відповідно до статті 94 Конвенції ООН 1982. МТМП було висвітлено, що Гвінея не мала права арештовувати судно, і тим самим порушила права та обов'язки держави прапора Сент-Вінсента і Гренадин та застосувала силу, яка була надмірною під час арешту судна.

Література:

1. Ковбан А. В. Правовий генезис концепції свободи відкритого моря. *Правова держава*. К., 2021. № 42. С. 93.
2. Буроменський М. В. Міжнародне право: навч. посібник. Юрінком Інтер К. 2006. 336 с.
3. Конвенція ООН з морського права 1982 року. URL: <https://consultant.parus.ua> (дата звернення 14.08.2026).
4. Дмитриченко І. В. Юрисдикція у відкритому морі: міжнародно-правові аспекти та колізійні питання. URL: <https://conference.nuos.edu.ua> (дата звернення 12.08.2026).
5. Женевська конвенція про відкрите море 1958 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 10.08.2026).
6. Півторак Г. Ф. Актуальні питання принципу реального зв'язку судна з державою прапора. *LEX PORTUS*. О., 2017. № 4 (6). С. 134–136.
7. International Convention for the Safety of Life at Sea 1974. URL: [https://imo.org/en/about/conventions/pages/international-convention-for-the-safety-of-life-at-sea-\(solas\)-1974.aspx](https://imo.org/en/about/conventions/pages/international-convention-for-the-safety-of-life-at-sea-(solas)-1974.aspx) (дата звернення 9.08.2026).
8. Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден 1973 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_009#Text (дата звернення 10.08.2026).
9. Конвенція про працю в морському судноплаванні 2006 року (MLC 2006). URL: https://old.dsbt.gov.ua/sites/default/files/imce/mijn_spirovitn/Doc/konvenciya_pro_pracyu_v_morskomu_sudnoplavstvi_ukr.compressed.pdf (дата звернення 11.08.2026).
10. The M/V “Saiga” (№ 1) Case (Saint Vincent and the Grenadines v. Guinea),
11. Application for Prompt Release, ITLOS Judgment of 4 December 1997;
12. The M/V “Saiga” (№ 2) Case (Saint Vincent and the Grenadines v. Guinea), Judgment of 1 July 1999. URL: https://unodc.org/cld/ru/case-law/doc/piracycrimetype/1999/mv_saiga_no.2_saint_vincent_and_the_grenadines_v_guinea (дата звернення 14.08.2026).
13. Караман І. В., Короткий Т. Р. Сайга 1977. Енциклопедія міжнародного права. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 3 : М–Я. *Академ періодика*. К., 2019. С. 720–722.

Sviatiuk S. Interaction of flag state with the institution of port state control (international legal aspect)

Summary. The article examines the interaction of the flag state with the institution of port state control in modern international maritime law, which is based on the exclusive jurisdiction of the flag state, and is obliged to effectively exercise sovereignty in the technical, administrative, and social spheres, establishing the presence of a «real connection», and the institution of port state control serves as

a mechanism for ensuring maritime safety and compliance with international standards.

The institution of port state control does not cancel or replace the obligations of the flag state, but acts as a criterion for verifying the proper fulfillment by the latter of its obligations in accordance with the 1982 UN Convention on the Law of the Sea, as well as special regulations of the International Maritime Organization (IMO) and the International Labor Organization (ILO), but a legal analysis of the case law (Saiga case) of the International Tribunal for the Law of the Sea (ITLS) highlights the fact that some port states turn inspection control into unlawful actions against the flag state, violating the provisions of the 1982 UN Convention on the Law of the Sea, etc.

The Port State Control Institute does not cancel or replace the responsibilities of the flag State, but acts as a criterion for verifying the proper fulfillment by the latter of its obligations in accordance with the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea, the 1974 Convention for the Safety of Life at Sea (SOLAS 74), the 1973 Convention for the Prevention of Pollution from Ships, as modified by the 1978 Protocol (MARPOL 73/78), the 2006 Maritime Labour Convention (MLC 2006), the 1978 Convention on Standards of Training and Certification of Seafarers (STCW 78/95), as amended, as well as special regulations of the International Maritime Organization (IMO) and the International Labor Organization (ILO).

The Port State Control Institute enhances the effectiveness of the International Maritime Organization (IMO) and the International Labor Organization (ILO), creating cases where a flag State's failure to fulfill its obligations carries economic consequences for the flag State and fills the gaps where the flag State fails to provide adequate oversight of so-called «flags of convenience». The legal analysis of the case law (Saiga case) of the International Tribunal for the Law of the Sea (ITLSM) highlights that some port states turn inspection control into unlawful actions against the flag state, violating the provisions of the 1982 UN Convention on the Law of the Sea, etc. Case law proves that the jurisdictional prerogatives of the flag state regarding the legal status of the ship and its protection remain inviolable. The interaction of the flag state with the institution of port state control has established a maritime safety system, which is a legal mechanism for ensuring the protection of human life at sea, the protection of human rights at sea and the marine environment.

Key words: ship control, flag state, port state, international maritime law, World Ocean, freedom of navigation, international maritime organization, maritime security, high seas, jurisdiction.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 28.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

<i>Ілин Л. М.</i> ВИБІРКОВА ПРАВОВА ТЯГЛІСТЬ ЯК ПРИНЦИП КРИТИЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ ІСТОРИЧНОЇ ПРАВОВОЇ СПАДЩИНИ.....	4
<i>Коренев А. О.</i> ІСТОРИКО-ПРАВОВА ЕКСПОЗИЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ	9
<i>Черненко В. В.</i> ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	13

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

<i>Афанасьєва М. В.</i> ЛЕГІТИМНІСТЬ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ: ДЕГРАДАЦІЯ ТА КОМПЕНСАТОРНІ МЕХАНІЗМИ В УМОВАХ ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ	19
<i>Боровик А. В., Топольський В. М.</i> КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	24
<i>Чорний А. О.</i> ДЕМОКРАТІЯ: ОСНОВНІ СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ.....	31

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

<i>Дрок Г. М.</i> ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК СКЛАДОВА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ.....	36
<i>Д'ячук М. Ю.</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	40
<i>Дяченко О. О.</i> СЛУЖБОВИЙ СТАТУС У ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СТАНОВИЩА СУДДІ, ПРОКУРОРА, ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ТА ПОЛІЦЕЙСЬКОГО.....	45
<i>Краглевич В. В.</i> ПРОГАЛИНА ЯК ПЕРЕДУМОВА АНАЛОГІЇ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	48
<i>Крутько М. А., Голубицький С. Г., Крутько К. А.</i> ЦИФРОВІЗАЦІЯ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОТИДІЇ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	51
<i>Некрасова Н. І.</i> КОНТРОЛЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я МЕДИЧНИМИ ВИРОБАМИ В УКРАЇНІ.....	55
<i>Полюшко А. В.</i> АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ОЦІНЮВАННЯ ГЕНДЕРНОГО ВПЛИВУ РІШЕНЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ.....	60

Світлана З. О., Ляшук Р. М.

ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ ТА ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЩОДО ВИКОНАННЯ ЗАХОДІВ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ.....	65

Смирний О. С.

ФОРМИ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ.....	69

Шаповал Р. В.

ПРОГАЛИНИ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФІЛАКТИКИ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ДІЯЛЬНОСТІ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА У СФЕРІ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ.....	72

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Діденко Л. В.

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПЕРЕВІЗНИКА ЗА ПОРУШЕННЯ ДОГОВОРУ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПАСАЖИРА.....	84

Коваль І. Ю.

ШКОДА ЯК УМОВА ВИНИКНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ З ЇЇ ВІДШКОДУВАННЯ У ПРАВОВІДНОСИНАХ ЩОДО ЗАХИСТУ ВІТЧИЗНИ, НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ: ВІД ЧИННОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДО РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	90

Лисий О. О.

СУБ'ЄКТНИЙ СКЛАД ОХОРОННИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	96

Спасова К. І.

ПРИВАТНОПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСКОРДОННИХ СПОРІВ ПРО РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ ТА ПОДІЛ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ В УМОВАХ ВОЄННИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	102

Чубоха Н. Ф., Вознюк Н. І., Старчук О. В.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ: НАПРЯМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ З ПРАВОМ ЄС.....	107

Щамбура Д. В.

СТРУКТУРА ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ НА ЗДОРОВ'Я.....	114

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Паращук Л. Г.

ДИСТАНЦІЙНА РОБОТА ТА ОСОБЛИВОСТІ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ЗА ЦІЄЇ ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ.....	119

ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ, ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Валуйський О. О.

ЗМІСТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЛІСОМАТЕРІАЛІВ В УКРАЇНІ.....	127

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Буряк В. О.

ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ І ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВОЄННОГО СТАНУ ЯК ЧИННИКИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ ПОСЯГАНЬ НА ЖИТТЯ ОСОБИ.....	133

Плисюк Н. М.

ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРОТИПРАВНОГО ВПЛИВУ НА РЕЗУЛЬТАТИ ОФІЦІЙНИХ СПОРТИВНИХ ЗМАГАНЬ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	139

Рокунь С. В.

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, УЧИНЕНИХ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИМИ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ ТА ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ.....	144

Сміх В. В.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ УМИСНИХ УБИВСТВ: ЗАРУБІЖНИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС.....	149

Шуліга В. А.

РЕКОНСТРУКЦІЯ ПОБУТОВОЇ КОНФЛІКТНОЇ ПЕРЕДІСТОРІЇ ЯК ОСНОВА ПОБУДОВИ ТА ПЕРЕВІРКИ СЛІДЧИХ ВЕРСІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ.....	154

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Дика С. А.

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ ПРИВЛАСНЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ МІЖНАРОДНОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ.....	162

Ісланкін С. М.

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ.....	169

Романова А. С.

ЗАБОРОНА ЕКСТРАДИЦІЇ У РАЗІ РИЗИКУ КАТУВАНЬ АБО НЕЛЮДСЬКОГО ПОВОДЖЕННЯ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ПРАКТИКА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	173

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Белкін Л. М., Криволап Є. В., Юринець Ю. Л., Белкін М. Л.

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ДРУГОГО ДОДАТКОВОГО ПРОТОКОЛУ ДО КОНВЕНЦІЇ РАДИ ЄВРОПИ «ПРО КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ» (CETS № 224) І ПИТАННЯ ЙОГО РАТИФІКАЦІЇ УКРАЇНОЮ.....	178

Hrebenuk D., Salita M.

THE EVOLUTION OF THE PHENOMENON OF RESTITUTION IN LEGAL DOCTRINE AND INTERNATIONAL LEGAL PRACTICE.....	183

Дем'янова П. В.

МЕЖІ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ПРИ ВИЗНАННІ ТА ВИКОНАННІ РІШЕНЬ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ: МІЖ ПЕРЕВІРКОЮ ПІДСТАВ ДЛЯ ВІДМОВИ ТА ЗАБОРОНОЮ ПЕРЕГЛЯДУ ПО СУТІ.....	189

Качурінер В. Л.

ТЕХНОЛОГІЇ РОЗПОДІЛЕНОГО РЕЄСТРУ В МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРОСТЕЖУВАНOSTІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ.....	195

Святюк С. П.

ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВОЮ ПРАПОРА З ІНСТИТУТОМ КОНТРОЛЮ ДЕРЖАВИ ПОРТУ (МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ).....	200

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; PHILOSOPHY OF LAW

<i>Ilyn L.</i> SELECTIVE LEGAL CONTINUITY AS A PRINCIPLE OF CRITICAL RECONSTRUCTION OF HISTORICAL LEGAL HERITAGE.....	4
<i>Korenev A.</i> HISTORICAL AND LEGAL EXHIBITION OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF STATE REGIONAL POLICY IN UKRAINE.....	9
<i>Chernenko V.</i> IMPLEMENTATION OF EUROPEAN STANDARDS ON ADMINISTRATIVE LIABILITY OF MILITARY PERSONNEL INTO UKRAINIAN LAW: CHALLENGES AND PROSPECTS.....	13

CONSTITUTIONAL LAW AND MUNICIPAL LAW

<i>Afanasieva M.</i> LEGITIMACY OF PUBLIC AUTHORITY: DEGRADATION AND COMPENSATORY MECHANISMS IN THE CONDITIONS OF SPECIAL LEGAL REGIME.....	19
<i>Borovyk A., Topolskyi V.</i> CONSTITUTIONAL AND LEGAL CHALLENGES OF THE TRANSFORMATION OF UKRAINE'S NATIONAL SECURITY SYSTEM UNDER MARTIAL LAW.....	24
<i>Chorny A.</i> DEMOCRACY: BASIC MODERN CONCEPTS IN CONSTITUTIONAL LAW	31

ADMINISTRATIVE, FINANCE, TAX LAW

<i>Drok H.</i> INTERACTION BETWEEN PUBLIC AUTHORITIES AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS AS A COMPONENT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR REGIONAL ENVIRONMENTAL POLICY IN UKRAINE.....	36
<i>Dyachuk M.</i> TRANSFORMATION OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR THE RESTORATION OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....	40
<i>Dyachenko O.</i> STATUS BINARITY IN PUBLIC LAW: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF THE POSITION OF A JUDGE, A PROSECUTOR, A SERVICEMAN AND A POLICE OFFICER.....	45
<i>Krahlevych V.</i> GAP AS A PREREQUISITE FOR ANALOGY: METHODOLOGICAL ERRORS IN LAW ENFORCEMENT IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....	48
<i>Krutko M., Holubytskyi S., Krutko K.</i> DIGITALIZATION OF TAX CONTROL AS A TOOL FOR COMBATING THE SHADOWING OF THE ECONOMY OF UKRAINE.....	51
<i>Nekrasova N.</i> REGULATION AS AN ADMINISTRATIVE AND LEGAL TOOL FOR ENSURING HEALTH CARE THROUGH MEDICAL DEVICES IN UKRAINE.....	55
<i>Poliushko A.</i> ADMINISTRATIVE AND LEGAL MEANS OF ASSESSING THE GENDER IMPACT OF DECISIONS OF PUBLIC AUTHORITIES IN UKRAINE.....	60

Svitana Z., Liashuk R.

FORMS OF COOPERATION BETWEEN THE STATE EMERGENCY SERVICE OF UKRAINE AND THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE REGARDING THE IMPLEMENTATION OF LEGAL MEASURES REGARDING THE STATE OF EMERGENCY.....	65

Smyrnyi O.

FORMS AND DIRECTIONS OF IMPROVING THE INTERACTION BETWEEN LOCAL GOVERNMENT BODIES AND THE EXECUTIVE BRANCH.....	69

Shapoval R.

GAPS IN THE INFORMATION AND LEGAL FRAMEWORK FOR PREVENTING CORRUPTION OFFENSES IN THE ACTIVITIES OF PUBLIC-LAW ENTITIES IN THE FUEL AND ENERGY SECTOR.....	72

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

Didenko L.

CIVIL LIABILITY OF THE CARRIER FOR BREACH OF THE PASSENGER CARRIAGE CONTRACT.....	84

Koval I.

DAMAGE AS A CONDITION FOR THE EMERGENCE OF OBLIGATIONS FOR ITS COMPENSATION IN LEGAL RELATIONS REGARDING THE PROTECTION OF THE MOTHERLAND, INDEPENDENCE AND TERRITORIAL INTEGRITY OF UKRAINE: FROM CURRENT REGULATION TO RECODIFICATION CIVIL CODE OF UKRAINE.....	90

Lysyi O.

SUBJECT COMPOSITION OF PROTECTIVE CIVIL LEGAL RELATIONS: CURRENT STATE AND PROSPECTS OF LEGAL REGULATION.....	96

Spasova K.

PRIVATE LAW MECHANISMS FOR REGULATING CROSS-BORDER DISPUTES CONCERNING DIVORCE AND THE DIVISION OF MARITAL PROPERTY IN THE CONTEXT OF WARTIME TRANSFORMATIONS.....	102

Chubokha N., Vozniuk N., Starchuk O.

LEGAL REGULATION OF THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE FIELD OF INTELLECTUAL PROPERTY IN UKRAINE: DIRECTIONS FOR HARMONIZATION WITH EU LAW.....	107

Shchambura D.

THE NATURE OF LEGAL RELATIONS IN THE EXERCISE AND PROTECTION OF THE HUMAN RIGHT TO HEALTH ..	114

EMPLOYMENT LAW, SOCIAL SECURITY LAW

Parashchuk L.

REMOTE WORK AND THE SPECIFIC FEATURES OF EMPLOYEES' LIABILITY FOR DAMAGE UNDER THIS FORM OF WORK ORGANIZATION.....	119

LAND, AGRICULTURAL, ENVIRONMENTAL, NATURAL RESOURCES LAW

Valuiskyi O.

SUMMARY OF LEGAL REGULATIONS GOVERNING THE CIRCULATION OF TIMBER IN UKRAINE.....	127

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, CRIMINAL EXECUTIVE LAW

Buriak V.

ARMED CONFLICT AND THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW AS FACTORS IN THE CRIMINAL-LAW ASSESSMENT OF ATTACKS ON HUMAN LIFE.....	133

Physiuk N.

THE ISSUE OF DETERMINING WHETHER UNLAWFUL INFLUENCE ON THE RESULTS OF OFFICIAL SPORTS COMPETITIONS CONSTITUTES A CRIMINAL OFFENSE UNDER UKRAINIAN CRIMINAL LAW.....139

Rokun S.

CIRCUMSTANCES TO BE ESTABLISHED DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES COMMITTED BY TRANSNATIONAL ORGANIZED GROUPS AND CRIMINAL ORGANIZATIONS.....144

Smikh V.

CURRENT APPROACHES TO THE CLASSIFICATION OF INTENTIONAL HOMICIDES: INTERNATIONAL ACADEMIC DISCUSSION.....149

Shuliha V.

RECONSTRUCTION OF THE DOMESTIC CONFLICT BACKGROUND AS A BASIS FOR FORMULATING AND TESTING INVESTIGATIVE VERSIONS IN INTENTIONAL HOMICIDE INVESTIGATIONS.....154

CRIMINAL PROCEDURE, FORENSIC SCIENCE, OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY

Dyka S.

FEATURES OF PROVING THE APPROPRIATION OF CULTURAL HERITAGE IN THE CONTEXT OF AN INTERNATIONAL ARMED CONFLICT.....162

Islankin S.

SPECIFIC FEATURES OF PROVING CRIMINAL OFFENSES RELATED TO DOMESTIC VIOLENCE.....169

Romanova A.

PROHIBITION OF EXTRADITION IN CASE OF RISK OF TORTURE OR INHUMAN TREATMENT: INTERNATIONAL STANDARDS AND PRACTICE OF THEIR APPLICATION IN UKRAINE.....173

INTERNATIONAL LAW AND COMPARATIVE LAW

Belkin L., Kryvolap E., Iurynets Ju., Belkin L.

THE MAIN PRINCIPLES OF THE SECOND ADDITIONAL PROTOCOL TO THE COUNCIL OF EUROPE CONVENTION ON CYBERCRIME (CETS NO. 224) AND THE ISSUE OF ITS RATIFICATION BY UKRAINE.....178

Hrebeniuk D., Salita M.

THE EVOLUTION OF THE PHENOMENON OF RESTITUTION IN LEGAL DOCTRINE AND INTERNATIONAL LEGAL PRACTICE.....183

Demianova P.

LIMITS OF JUDICIAL REVIEW IN THE RECOGNITION AND ENFORCEMENT OF INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRAL AWARDS: BETWEEN EXAMINATION OF GROUNDS FOR REFUSAL AND THE PROHIBITION OF REVIEW ON THE MERITS.....189

Kachuriner V.

DISTRIBUTED LEDGER TECHNOLOGIES IN THE INTERNATIONAL LEGAL FRAMEWORK FOR THE TRACEABILITY OF AGRICULTURAL PRODUCTS.....195

Sviatiuk S.

INTERACTION OF FLAG STATE WITH THE INSTITUTION OF PORT STATE CONTROL (INTERNATIONAL LEGAL ASPECT).....200

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

Науковий збірник

Виходить шість разів на рік

№ 82 2026

Серію засновано у 2010 р.

Коректор Вишнякова Я. І.

Комп'ютерна верстка Грицик В. О.

Дата розміщення онлайн: 01.10.2026. Дата друку: 08.10.2026.

Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 29,50, ум. друк. арк. 24,41.

Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення 0926/761.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)

Україна, м. Одеса, 65101, вул. Інглєзі, 6/1

Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua